

Данило Чайковський

Московські
вбивці Бандери
перед судом

Відповідальний за випуск
Петро Пупін

Бескид
Дрогобич
1992

Московські вбивці Бандери
перед судом

Збірка матеріалів за редакцією
Данила Чайковського

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО В МЮНХЕНІ

1985

Редакційна Колегія:
Ярослав Бенцаль †, Григорій Васькович, Іван Кашуба,
Петро Кізко, Степан Ленкавський, Степан Мудрик,
Ярослав Стецько, Данило Чайковський (Головний
редактор), Дмитро Штикало †,
Роман Домбровський, Степан Костюк, Михайло Орест †
— перекладачі з чужих мов.

Друковано в кооперативній друкарні «ЦІЦЕРО» Мюнхен, Цеппелінштрассе 67.
Herstellung: Druckgenossenschaft «CICERO» e.G.m.b.H., 8 München 8, Zeppelinstraße 67.

ПЕРЕДМОВА

Процес у Карльсруге перейшов до історії, як політичний процес першої рани, як подія міжнародного значення, що черговий раз у наявній формі розкрила перед світом злочинні методи большевицької Москви, стосовані супроти України і супроти борців за її визволення поза її межами. Німецький Найвищий Суд на підставі дуже дбайливо перевічених доказових матеріалів, що підтвердили складені в час слідства признаїня вбивника Л. Ребета і Ст. Бандери, вияснив далекосяглі в своїх політичних наслідках факти. З цілої низки устійнених суом фактів основне значення мають три наступні ствердження:

1. Наказодавцями політичних мордів в чужій державі не були якісь автономно діючі органи для політичних диверсій, але ними були найвище поставлені особи в большевицькому державному і партійному апараті: тодішній шеф КГБ Александр Шелєпін, який авансував до секретаріату ЦК КПСС, тодішній зверхник Шелєпіна Микита Хрущов, що був у той час 1-им секретарем ЦК КПСС та головою Ради Міністрів ССРСР, якому Шелєпін був підзвітний по партійній і державній лінії, та ряд старшин різного ступня і спеціалістів КГБ;

2. в нагороду за виконання політичного морду на Ст. Бандері вбивник був відзначений високим державним орденом Бойового Червоного Прапора з рук Шелєпіна, на основі грамоти, що її підписав тодішній голова Президії Верховної Ради ССРСР Клим Ворошилов;

3. московсько-большевицька політична поліція послуговується для переведення політичних душегубств на невігідних їй людях невідомим у західній криміналістиці скритовбивчим винаходом, — отруйним пістолем, — що не залишає на вбитій жертві видимих слідів насилля.

На основі ствердження таких сенсаційних для світу фактів Німецький Найвищий Суд засудив вбивника лише за співучасть у виконанні двох політичних душегубств на 8 років тяжкого ув'язнення. Така кваліфікація злочину залишила відкритим питання вини і кари для фактичних організаторів політичних мордів.

Вислід судового процесу в Карльсруге був скандальною політичною поразкою Москви і її політичних верховодів перед світом і власним громадянством. Кремлівське партійне і державне керівництво якраз за режиму Хрущова відрікалося сталінських методів терористичного насилля і сповидно засуджувало їх, галасуючи про «відновлення засад соціалістичного правосуддя». Одночасно з тим те керівництво потайки організувало політичні морди за кордоном, воно озброїло ліквідаційні відділи КГБ отруйними пістоллями, щоб потайки, без ніяких судів, винищувати в чужих державах — і очевидно всередині ССРСР — людей небезпечних для московсько-большевицького режиму. Понятливі учні Сталіна, які про людське око відреклися його і стосованих ним методів насильства, заступили відкритий терор рафінованим утасним терором з допомогою винайденої ними скритовбивчої зброї, що за-

грібає за собою криваві сліди злочинності, і цю систему скритого терору ре-
клямували як «лібералізацію» і прикривали маскою «соціалістичного пра-
восуддя». Ствердження процесу в Карльсруте здерло цю маску. Компетент-
ний знавець советських диверсій фон Бутлар однозначно ствердив наступне:

«„Відновлення засад соціалістичної справедливості" не є занеханням за-
собів терору. Це лише умовна лібералізація, яка стосується компетенції за-
тепер самовільно окремі поліційні органи. Після смерті Сталіна накази про
фізичну ліквідацію можуть видавати тільки найвищі органи. Право вирі-
шувати про акти терору належить тепер до найвищого колективного керів-
ництва на засаді колегіального співвирішування.» (Стор. 261).

Простішими словами кажучи, суд став на становищі, що вбивник є лише
«нелегальним катом», отже співучасником у двох скритовбивствах, а фак-
тичними вбивниками є його зверхники. З формально-юридичних, як теж з
політичних міркувань, суд не вважав себе компетентним домагатися видачі
організаторів скритовбивств, ані карати їх позаочним вироком.

Заходи добитися справедливого покарання справжніх винуватців злочи-
ну з Кремля і їхніх спільників були з українського боку роблені перед кіль-
кома вищими міжнародними установами. Скарги проти високопоставлених
вбивників, однак, в існуючій кон'юктурі політики співіснування з режи-
мом московсько-большевицьких злочинців не були ними розглянені. Для
майбутніх поколінь це залишиться ілюстрацією, як то у другій половині
XX. сторіччя органи міжнародної справедливості не нашли мужності при-
тягати злочинців до відповідальності тому головню, що вони сповняли високі
державні функції і не були в положенні переможених, як наприкінці війни
опинилися нацистські державні керівники, що відповідали перед Нюрн-
берзьким трибуналом.

Смерть Бандери серед загадкових і невияснених західньою криміналісти-
кою обставин викликала з одного боку зацікавлення світової преси його осо-
бою і проблематикою української визвольної боротьби проти московського
окупанта. З другого боку дворічна неможливість викрити конкретні сліди ви-
конавців політичного скритовбивства створили для большевиків сприятливі
обставини поширювати найрізноманітніші версії, щоб відсунути від себе пі-
дозру про злочин і перекидати обвинувачення на інших: Стан дворічної не-
ясності був періодом проби політичної зрілості, стійкості політичного ви-
свідчення на ворожі підшепти найширших кіл українського гро-
мадянства. Не зважаючи на партійне зрізничкування і нагоду займати
нейтрально-вичікувальне становище до удару, що його ворог завдав націо-
налістичному рухові очоленому Бандерою, українське громадянство як цілість
солідарно і без хитань з місця засудило злочинну практику московських
КГБістів, не чекаючи на нагромадження окремих доказів про вину Кремля.
Логіка політичних фактів, знання злочинних практик ворога, смерть Голов-
ного Отамана Симона Петлюри і полк. Євгена Коновальця з рук московсь-
ких агентів вистачали, щоб українці непомилково пізнали, чия злочинна рука
завдала потайки нового удару самостійницькому таборі.

Оприлюднення перших зізнань Сташинського в листопаді 1961 року про
виконання ним двох скритовбивств з наказу Москви було сенсаційною бом-
бою для світової opinio, — для українців воно було лише підтвердженням
того, що вони і без цього призначення знали. Але оголошення зізнань вбив-

ника розбудило з співіснвальних мрій світову пресу. Наче на алярмовий
сигнал різномовна преса в різні закутини світу понесла знову вістки про
вбивство Бандери, але на цей раз уже з додатками про злочинні методи
керівної большевицької верхівки та про визвольну боротьбу українського
народу. Широка інформація про правдиве обличчя володарів московської ім-
перії і поширення правди в усьому світі про воюючу Україну — була най-
більшою політичною поразкою большевицької пропаганди в повсенних де-
сятиріччях.

Кремлівське керівництво усунуло і покарало десятки КГБістів, що не-
допильнували Сташинського і допустили виявлення державної таємниці про
злочинства правлячої кліки. Але це ані положення, ні зіпсованої opinio в
світі «відсталінізованого» уряду ні в чому не направило. Політичний морд
отруйним пістолем потім світовою opinio і зацікавлення цим злочинном
проходило по світі кількакратними поворотними хвилями. Вперше роз-
неслася по найдалших країнах вістка в жовтні 1959 року про таємниче
замордування провідника українського визвольного-революційного руху; вдру-
ге — в листопаді 1961 року про сенсаційне арештування вбивника Бандери
і про зміст його зізнань; втретє — в жовтні 1962 року про перебіг судової
розправи. Морд спричинився до того, що світова преса спопуляризувала як-
раз те, що большевики весь час намагалися замовчати і заперечувати —
їхню політику поневолення України. Внаслідок морду Бандери світ до-
відався неприємну для Москви правду, що визвольна боротьба українського
народу не лише триває, але що вона становить для московсько-большевиць-
кої імперії небезпеку такого ступня, що керівники цієї імперії особисто ан-
гажуються в організуванні кримінальних ліквідаційних акцій, які з погля-
ду їх урядового становища дискваліфікують їх як партнерів у міждержав-
них взаєминах і які є потоптанням норм міжнародного права.

Що могли большевики зробити, щоб перешкодити такому провалові?
Ув'язненого Сташинського не могли ані замордувати, ані викрасти в час
слідства, бо він був пильно бережений. Треба було його свідчення зробити
якимсь чином невірними. В придуманій наоспіх афері Ліппольца мос-
ковські большевики висунули східнонімецький пропагандивний апарат і
заставили його спрепарувати версію про викриття «справжнього» вбивника
Бандери. Ним мав би бути найближчий співробітник Бандери, померлий
член Проводу ЗЧ ОУН Дмитро Миськів, який за дорученням західньо-
німецької розвідувальної служби мав би всипати Бандері отрути до їжі. Ця
версія завалилася в найближчих днях після вияснення Проводу ЗЧ ОУН,
що Миськів у час замордування Бандери перебував в іншій країні. Коли
наближався процес, большевики придумали нову версію, нібито Сташинсь-
кий є членом ОУН, якого Організація підслала удавати вбивника Бандери,
щоб цими свідченнями компромітувати Москву, і другу версію, що Сташин-
ський під терором слідчих органів був примушений розказувати вигадані
речі. На ці версії світова преса не звернула ніякої уваги. Перебіг судового
процесу мав завелику переконливу силу, щоб була потреба або охота
займатися очевидними вигадками, які тільки осмішували примітивізм їх
аранжерів.

Книжка про процес в Карльсруте побудована на українських і чужи-
нецьких матеріалах вибраних із цілої лавіни вісток, коментарів і статей.

що появлялися в світовій пресі у зв'язку з убивством Ст. Бандери та процесом у Карльсруте в роках 1959 до 1963. Завданням книжки є звести в суцільний образ документацію і розсіпані в світовій пресі матеріали про большевицький атентат на Провідника ОУН Степана Бандеру, про його підготову, про большевицькі невдачі замаскувати свій злочин, та про широкий відгомін атентату серед українців і чужинців. Основною частиною книжки є вперше оприлюднена повна стенограма судового процесу над вбивником та стосовні судові документи. Ця документація улегшить у відповідний момент покористуватися ними в міжнародній судовій акції проти московсько-большевицького уряду.

Тематика зібраних матеріалів включає також перегляд подій, що в минулих роках попередили атентат, подробиці звідомлення про незвичайно велике обурення українського громадянства цим большевицьким злочином і масові вияви симпатій до революційного руху, що виявилися в (формі політичних демонстрацій, спонтанних пожертв на кошти судової розправи і широкіх протестаційних акцій проти большевицького терору.

Мотивом видання цієї книжки було не лише бажання закріпити для історії і для майбутніх поколінь пам'ять про цю трагічну подію, але виготовити підставові документи про черговий московський злочин, довершений на чужій землі, для вірної інформації українського народу в Батьківщині.

Степан Ленкавський

ЗАГАЛЬНИЙ ПЕРЕГЛЯД ЗМІСТУ

ПЕРЕДМОВА

III

I. ЧАСТИНА: МОТИВИ І ПІДГОТОВА ЗАМОРДУВАННЯ 1-116

Організування замахів Бандеру на тлі внутрішньої ситуації в СРСР (1-22) — Смер Бандери, слідство, коментарі, здогади і версії (22-54) — Оголошення зізнань Сташинського, реакція світової opinio і большевицькі крутіства (55-104)

II. ЧАСТИНА: ПРОЦЕС В КАРЛЬСРУГЕ 117-352

Перший день: життєпис підсудного, його праця в НКВД проти підпілля в Україні, вишколи в КГБ і перші агентурні поїздки в Західню Німеччину 120-152

Другий день: Замордування Л. Ребета 153-179

Третій день: Замордування Ст. Бандери 181-218

Четвертий день: Перебування в Москві, внутрішні сумніви, втеча на Захід 219-250

П'ятий день: Зізнання поліцейних службовців і знавців 252-269

Шостий день: Промови прокурорів і адвокатів 270-325

Сьомий день: Вирок і його обґрунтування 326-340

Після процесу: Інтерпеляції німецьких послів і заходи поставити Москву під міжнародний суд 343-352

III. ЧАСТИНА: ГОЛОСИ СВІТОВОЇ ПРЕСИ 353-435

Голоси чужомовної і української преси, уривки з книжки про советське шпигунство в Німеччині, московські спроби викрутів 353-435

IV. ЧАСТИНА: МАТЕРІЯЛИ І ДОКУМЕНТИ 436-682

Життєпис і діяльність Бандери, протиросійські акції української еміграції, повстання в советських концтаборах; комунікати ПЗЧ ОУН; похорони і промови над могилою, списки осіб і установ, що надіслали співчуття, списки поминальних Богослужень, академій, демонстрацій; вірші; відгомін у світовій пресі; большевицька агентура і пропагандивна робота; судові і слідчі акти.

МОТИВИ І ПІДГОТОВА ЗАМОРДУВАННЯ

«Советсько-російський уряд, очолений Хрущовом, постановив замордувати Степана Бандеру тому, що він був провідником широко розгалуженого руху спротиву проти російсько-комуністичної окупації України. Бандера був символом боротьби за вільну і незалежну Україну 45-мільйонної неросійської нації з власною традицією, культурою, мовою і цивілізацією».

*Чарльз Дж. Керстен,
кол. конгресмен США*

ЗАМАХИ

Реалізуючи пляни морального знищення того, хто на протязі останніх десятиріч став символом визвольно-революційної боротьби українського народу — Степана Бандери, Москва рівночасно намагалася ліквідувати його фізично, як найгрізнішого свого ворога.

Постать Степана Бандери большевики почали цікавитися ще тоді, коли в 1935 році під час Варшавського процесу виявилось, що він є Крайовим провідником ОУ на західноукраїнських землях. Не даром же тодішній польський журнал у статті «За п'ять хвилин дванадцята» писав про ОУН:

«Таємнича ОУН — Організація Українських Націоналістів — є сьогодні сильнішою за всі українські легальні партії разом. Вона панує над молоддю, вона творить загальну опінію, вона працює із страшним темпом, щоб втягнути маси в крутіж революції... Сьогодні вже цілком ясно, що час працює проти нас. Кожний староста в Малопольщі (українських землях під польською окупацією — ред.), а навіть на Волині може вирахувати низку сіл, які ще недавно були цілком пасивні, а сьогодні прагнуть боротьби, зрєвольтовані протидержавною акцією. А це значить, що противник зріс на силах, а польська держава втратила».*

В той час крайові кадри ОУН, очолені молодим, енергійним і бойовим Степаном Бандерою, швидко розгорнули теж широкий фронт проти московсько-большевицької агентури на ЗУЗ — т. зв. КПЗУ — і почали завдавати їй ударів, паралізуючи її впливи й очищуючи від неї український терен. Одночасно Провід ОУН за кордоном, а передусім сам основоположник Організації, полк. Євген Коновалець, звернув усі свої сили на розбудову й поглиблення організаційної мережі на східноукраїнських землях та на поширення зв'язкових пунктів. Як стверджує один із колишніх близьких співробітників полк. Є. Коновальця:

«Зв'язкові пункти УВО, а пізніше ОУН охоплювали майже всю границю Советського Союзу. Хоч та границя була, як писалось, «на замке», вона була приступна для зв'язків, які втримував полк. Є. Коновалець. Від Гельсінків до Шангаю сягали зв'язкові пункти через Прибалтику, Білорусь, Полісся, Збруч, Дністер, Варну, Істамбул, Тегеран, Кабуль і часом Китай. Всюди були свої люди, з яких тепер деякі є в Америці і по інших континентах світу.**

Отож, погрозливі слова московських скритовбивців з ГПУ: «Хай ваші казаян уважає, бо буде зле», кинені членам ОУН під адресою полк. Коновальця, не були порожні. І характеристично, що якраз у той сам час, коли — 24 червня 1936 року — швейцарська поліція в Женеві арештувала Жана Ернста Плянка та двох його помічників, які з наказу Москви та за її гроші слідкували за полк. Є. Коновальцем і підготовляли

* «Bunt Młoduch», Варшава, 20. 12. 1933 р.

** М. Селешко: «Брехня має короткі ноги» («Вільне слово», Торонто, Канада, ч. 30-31 з 27 липня — 3 серпня 1963 р.).

на нього замах, — в той час інший висланник Москви прислухався до слів Степана Бандери під час його зізнань на суді польського окупанта у Львові.

У середу 24 червня 1936 року під час судової розправи у Львові проти групи членів ОУН, коли зізнавав Степан Бандера, був «між публікою большевицький консул Петро Светняла. І, мабуть, тому на залі між публікою видно багато поліційних агентів», — як стверджував український щоденник в Америці.* Дипломатичний агент Москви Светняла дуже цікавився тими зізнаннями, бо ж вони виясняли йому ціль, стратегію й тактику боротьби українських націоналістів проти комунізму. Про це цитована газета так подавала за Львівським часописом «Новий Час»:

«По 5-хвилинній перерві предсідник (суду — ред.) ставить Бандері запит у справі атентату на советського консула у Львові.

«Підс(удний): На терені, на якому я проводив, ОУН вела теж загальнопротибольшевицьку акцію.

«ОУН виступає проти большевизму тому, що большевизм — це система, якою Москва поневолила українську націю, знищивши українську державність. Виступає теж ОУН проти комунізму, бо комунізм — це рух світоглядом протилежний націоналізмові.

«Головним тереном боротьби з большевизмом є східньоукраїнські землі, там боротьба йде на життя і смерть. Очевидно, годі шукати того вияву і віддзеркалення тієї боротьби в большевицькій пресі. Частинним віддзеркаленням тієї боротьби, що її ведуть українські націоналісти на східньоукраїнських землях, є саботажі по різних колгоспах і фабриках та різні політичні замаху.

«На цьому терені (західньоукраїнських землях — ред.) ми теж боремось з комунізмом, бо він намагається послабити вороже протимосковське наставлення українського громадянства та прищепити йому доктрину з розкладовими елементами. Очевидно, ведемо на цьому терені боротьбу з комуністичним рухом перш усього засобами пропаганди. Але крім того, поборюємо комуністичний рух і фізичними методами.

«Комуністичний рух на цьому терені є експозитурою московського комунізму. А большевизм засобами фізичного винищення бореться на східньоукраїнських землях з українським народом, а саме — масовими розстрілами в підземеллях ГПУ, виголоджуванням мільйонів людей і постійними засланнями на Сибір та Соловки. Большевики виселяють з широкої прикордонної смуги українців, а на їх місце поселяють самих москалів — червоноармійців і чекістів.

«Предс.: Не відбігайте від теми.

«Підс.: Тому, що большевики примінюють фізичні методи, тому й ми вживаємо в боротьбі з ними фізичних метод. З цих причин у 1933 році я видав наказ Лемикові, виконати атентат на большевицького консула у Львові.**

* «Свобода», Джерзі Сіті, США, ч. 162 з 14 липня 1936 р.

** Микола Лемик, виконуючи наказ ОУН, 21 жовтня 1933 р. увійшов до московського консульства у Львові й зажадав побачення з консулом. Коли його приведено до канцелярії, пострілами з револьвера вбив присутнього там Адексея Майлова, думаючи, що це консул. Як пізніше виявилось, це був спеціальний уповноважений ГПУ, високий його функціонер, замаскований під звичайного «урядовця». Польський негайний суд у Львові засудив Лемика на кару до смертної тюрми, а не на смерть, бо в той час він мав тільки 18 літ життя, за польським законом був, отже, неповнолітній. М. Лемик після розвалу Польщі вийшов з тюрми, заринув з рук Гештаню в Україні під час другої світової війни.

«Предс.: Чи був суд (організаційний — ред.)?

«Підс.: Відносно порогів ми не робимо судів, але керуємось тільки моментами доцільности. Цей атентат — це був демонстративний акт проти представника большевицької влади. Та подночас мушу підкреслити, що українські націоналісти борються з своїми ворогами на всіх українських землях.

«Я особисто дав Лемикові наказ і подав йому мотиви та інструкції. Ми знали, що большевики будуть у фальшивому світлі представляти те вбивство й тому ми вирішили, що Лемик має віддатися в руки поліції, не стріляти до неї і таким чином дати спроможність зробити судову розправу...»

Вияснення Степана Бандери з кінцевої його мови перед закінченням судової розправи ще детальніше прецизували завдання і боротьбу ОУН з якою незабаром мусіла змагатися Москва. Після промови польського прокурора, Крайовий провідник ОУН у своєму слові заявив:

«Прокуратор сказав, що на дві підсудних засідає гурт українських терористів і штаб. Хочу сказати, що ми, члени ОУН, не є терористами. ОУН огортає своєю акцією всі ділянки національного життя. Про ці акції мені не дали змоги говорити, навіть про мою власну діяльність. Тому я мусів обмежитися тільки на тих окремих фактах, які є предметом цієї розправи. Спершу дам вияснення деяких справ, яких прокуратор торкнувся...»*

Вияснивши справи пливованих замахів на комісаря польської поліції Кособудзкого й волинського воеводу Юзефського, та становище ОУН, що за національну зраду належить кара смерті, Степан Бандера торкнувся питання: українська проблема й взаємини між Польщею і СССР, кажучи:

«Третя справа — це справа протибольшевицької акції. Прокуратор сказав, що бодай побічним мотивом при вирішенні атентату на советського консула у Львові було те, що Організація хотіла зареагувати теж на наладнання польсько-большевицьких взаємин, що хотіла їх погасити. Я сам про цей атентат вирішив. Я дав наказ його виконати й заявляю, що абсолютно ми того моменту не брали під увагу. Не тільки з практичних, але в першу чергу з засадничих мотивів. ОУН у своїй політичній програмі відкидає орієнтацію на когонебудь. ОУН відкидає концепцію відбудови української держави при нагоді польсько-большевицького конфлікту.

«Взаємини польсько-большевицькі не можуть рішати про наші політичні розрахунки. Зрештою, з історії знаємо, що всякі такі концепції діставали в лоб і що коли йде про Україну, то Польща з Московією завжди погодиться...»

Твердження Степана Бандери, що їх пильно слухав московський висланець в ранзі консула, Петро Светняла, зміцнив і повторив у своїй промові оборонець Бандери — д-р Володимир Горбовий. Він

«пригадав, що під час не одного політичного процесу УВО чи ОУН прокуратор висував закид, що провідники висилають бойовиків, а самі ховаються за їхніми плечима. Тепер став комендант українського революційного підпілля (Степан Бандера — ред.), відкрив шолом та признався, що прийняв на себе обов'язок реалізувати ідею своєї нації шляхом революції...»**

Обговорюючи в дальшому справу мотивів протибольшевицької акції ОУН, оборонець ствердив:

«Протибольшевицьку акцію Бандера казав вести з двох засадничих мотивів. Поперше тому, що націоналізм засадничо бореться з большевизмом, по-

* «Діло», Львів, 25. 6. 1936.

** «Свобода» ч. 164 з 16. 7. 1936.

друге, що найбільша частина українських земель знаходиться під пануванням большевицької Росії. Історія людства знає різні події, знає різні потрясення, які потрясають цілим світом. Але досі ці нещастя були короткі й осталися чорною плямою в історії народів. Історія знає випадки, що винищувало масово людей тільки тому, що вони не хотіли асимілюватися, що не хотіли прийняти догм віри свого наїзника. Такі моменти були короткими епізодами і ті відрухи ніколи не переходили в систему.

«А сьогодні, в 20-ому віці весь культурний світ бачить країну, яка колись була шпихліром Європи, а нині стала вимирати з голоду. Бачить трагедію народу, який повірив у «народолюбство» і впав жертвою свого північного сусіда. Сама большевицька преса подала всьому світові до відома, що її влада переселює масово населення своїх нових «республік» на північ. Цілі райони, цілі села, почавши від найменшої дитини до старих, завантажуються у вагони та перевозяться в Сибір і тундри соловецьких островів. Це викликало протест цілого культурного світу. Ще більше це потрясло українцями поза межами совєтської Росії. Тут протестували всі. ОУН пристосувала такі методи, якими большевики винищують там українське населення...»*

У дальші роки виявилось, що Москва пильно слідкувала за зростанням і діяльністю ОУН та її провідника. Наприкінці червня 1941 року до рук членів революційної ОУН потрапив архів обласного управління НКВД в місті Луцьк на Волині, серед якого був еляборат з детально описаною діяльністю Степана Бандери в ОУН під час польської окупації західноукраїнських земель. Член ОУН Ст. Мудрик - «Мечник», який мав змогу читати той еляборат, призначений для внутрішнього вжитку НКВД, стверджує, що згаданий документ просторо і назагал речево та об'єктивно навітлював пляни і діяльність ОУН та її провідника Степана Бандеру.

В елябораті було сказано, що в Кракові Степан Бандера створив Революційний Провід ОУН, який почав дуже активно діяти; підкреслено теж великі здібності Бандери, вказуючи на те, що навколо нього згуртувався молодий, активний український елемент, який посилив революційну роботу ОУН на українських землях. До документу були додлені схеми структури ОУН, здобуті НКВД-істами інструкції та звідомлення про підпільну діяльність українських націоналістів-революціонерів.

Протягом своєї майже дворічної окупації (вересень 1939 р. по червень 1941 р.) західноукраїнських земель большевики здобули чимало доказів про дію ОУН; було арештовано багато членів, відбуто кілька судових процесів проти них і це дало апаратові НКВД інформації про їхнього ворога, яким була для Москви революційна ОУН під проводом Степана Бандери. ОУН завдала теж великих ударів большевицьким окупантам у перші дні німецько-московської війни, про що засвідчують самі большевицькі джерела.** Дальші події під час тієї війни і після неї — розгорнення діяльності і визвольної-революційної боротьби ОУН-

* «Свобода», ч. 164 з 16. 7. 1936.

** И. И. Федюнинский, ген. армии: «Подняты по тревоге». Военное Издательство Министерства Обороны СССР, Москва. Сторінки 7, 17.

УПА та значення в ній Степана Бандери, ім'я якого мобілізувало весь український народ, розкрили перед большевиками глибінь небезпеки для них, що її являв собою український націоналістичний рух.

Затривожена Москва вирішила, крім брутально-жорстокого фізичного знищення, також обманом та лестощами зламати силу цього руху, обіцяючи через Хрущова «амністію» для тих членів ОУН-УПА, які складуть зброю:

«В цей самий час, навесні 1944 року (точніше: 1 березня 1944 р. — ред.), виступаючи на черговій VI-й сесії Верховної Ради УРСР, тов. М. С. Хрущов заявив:

«... Ідучи назустріч тим особам, які випадково попали, були втягнуті обманним шляхом, або насильно мобілізовані в ряди націоналістичних банд, Президія Верховної Ради і Рад Народних Комісарів УРСР звернулися до учасників так званих УПА і УНРА. В цьому зверненні від імені уряду України тим учасникам УПА і УНРА, які чесно розірвуть всякі зв'язки з гітлерівцями-оунівцями, було гарантовано повне прощення їх помилок...»*

Щождо Провідника ОУН Степана Бандери Москва в той час повела ліквідаційну кампанію двома шляхами: неймовірно брудним очернюванням і наклепами, щоб підорвати його моральний авторитет в Україні і за кордоном; вимогою до західних альянтів видати його, як нібито «воєнного злочинця». 6 лютого 1946 року, на засіданні першої сесії Генеральної Асамблеї ООН в Лондоні, Микола Бажан, який виступав від імені УСССР, настирливо домагався від західних потуг видачі українських політичних діячів, що перебували на Заході, а насамперед видачі Степана Бандери. Мабуть, у висліді цих московських домагань, у 1946-47 рр. станиці американської військової поліції МПІ в окупованій американцями зоні Західної Німеччини одержали наказ «за всяку ціну» спіймати Степана Бандеру. Важко сказати, з яких кіл походив цей наказ, однак фактом залишається те, що одного разу тільки випадок вирятував Провідника з опресії.

У 1947 році Степан Бандера, їдучи в Мюнхені автом, несподівано на вулиці Унгерера опинився в оточенні МПІ-істів, які зупинили його, жадаючи документів. Бандера холонокровно витягнув з кишені червону журналістичну виказку часопису «Української Трибуни», на якій великими білими літерами було написано: «Press». МПІ-істи, не розглядаючи ближче виказки, віддали військову почесність і пропустили Ст. Бандеру, сміючись з того, що його стареньке, постійно ремонтване авто не хотіло зразу рушити з місця.

Рівночасно з «дипломатичними» заходами дістати в свої руки Провідника ОУН, московське НКВД опрацьовувало пляни його фізичного знищення. Реалізацію цих плянів, що тривала протягом довгих п'ятнадцяти років, перебрали на себе керовані з Москви три енкаведівські головні станиці: в Києві, Варшаві й Празі, висилаючи для виконання за-

* В. Беляев—М. Рудницький: «Під чужими прапорами». В-во «Радянський письменник», Київ 1956. Сторінка 194.

маху на Степана Бандеру цілий ряд своїх вишколених агентів. Одначе, в багатьох випадках ОУН ударемнила заплановані атентати, паралізуючи цим самим виконання вбивства. Тому централь НКВД, а пізніше МГБ-КГБ була примушена завчасу відкликати своїх агентів та змінювати тактику й плани.

Якщо зважити той факт, що проти всієї потуги московського КГБ з його велетенським апаратом для знищення людей, його просто невичерпними технічними засобами й фінансовими ресурсами ОУН могла ставити відносно невеликі сили й засоби своєї Служби Безпеки, то протяг 15 років яскраво підкреслює той надлюдський змаг, що його велика кадри революційно-визвольного руху на чужині, захищаючи Степана Бандеру. При цьому треба підкреслити, що тодішні закони Союзної Німецької Республіки, на терені якої перебував Провідник ОУН, не давали змоги запобігти підготові таких політичних мордів, яка є організована на підставі слідкування і вивчення життєвих звичок та місця замешкання пізніших жертв.

Злочинні плани московсько-большевицького уряду, партії і їх виконавця — НКВД-МГБ-КГБ супроти Степана Бандери викриває така низка фактів.

У 1947 р. атентат на Провідника Степана Бандеру підготовляв агент Ярослав Мороз з доручення Київського МГБ. Завербувавши Мороза, МГБ вислало його до Німеччини, даючи наказ замордувати Степана Бандеру способом, щоб підозріння убивства впало на противників революційної ОУН і створило враження, що атентат — це внутрішньо-українські порухунки. МГБ сподівалося, що таким способом зможе досягти подвійної мети: знищить Бандеру й спровокує з боку ОУН відплатну акцію у відношенні до її противників, себто викличе серед українців міжусобицю. На щастя, злочинний план був завчасу розкритий членами ОУН.

На початку 1948 року до Західної Німеччини прибув нелегальним шляхом із Польщі інший агент МГБ, Володимир Стельмашук. Він користувався прізвищами-псевдами «Жабські», і «Ковальчук». Стельмашук був щільно пов'язаний з польською підпільною організацією «Армія Крайова» (АК), в якій мав рангу капітана. Справжнім, одначе, завданням Стельмашука в АК була провокаційна робота з спільного доручення МГБ і УВ. На терені Західної Німеччини Стельмашук одержав від МГБ зв'язки до цілого ряду інших агентів і створив боївку, яка мала до свого розпорядження авто й мотоциклі. Стельмашук мав теж контакти до різних національних еміграційних груп, серед яких почав збирати інформації про антикомуністичну діяльність різних політичних середовищ. Але головним завданням Стельмашука було виконати замах на Провідника Бандеру. З допомогою ембівського резидента у Франції Стельмашукові пощастило устійнити місце замешкання Провідника в одній лісовій хаті села Söcking біля Starnberg-у (28 кілометрів від Мюн-

хену). Одначе, зорієнтувавшись, що його агентурну дію розконспірували чинники ОУН, Володимир Стельмашук поспішно зник із Західної Німеччини.

Невдачі висланців Київської і Варшавської станиць НКВД примусили Москву передати виконання вбивства Степана Бандери третій своїй централь — Празі. Для проведення цього наказу був уже підготований відповідний психологічний ґрунт. Реалізуючи вказівки своїх зверхників із Москви, польські і чеські станиці НКВД протягом довгого часу вели наклепницьку пропаганду проти Степана Бандери і цілого українського визвольно-революційного руху ОУН-УПА, змальовуючи його у зфальшованому світлі.* У 1950 р. організаційним чинникам стало відомо, що база КГБ у столиці Чехії Празі підготовляє черговий замах на Провідника Степана Бандеру.

Два роки пізніше, восени 1952 р. база МГБ в Карльсгорсті (Східній Берліні) вислала до Мюнхену двох своїх агентів із завданням зробити замах на Ст. Бандеру. Один із цих агентів, родом із Чехо-Словащини, був відомий під прізвищем Горст Легуда; він замешкав у мюнхенському готелі «Кройцгоф» біля лісового цвинтаря («Вальдфрідгоф»); другий агент, німецького походження, звався Леман і замешкав у Мюнхені в «Фремденгайм Ерліхе» при вулиці Шелінгера 9, другий поверх.

Західні розвідкові чинники, які мали в згаданому відділі МГБ свого агента, довідалися про плани Легуди і Лемана, тому арештували їх у Мюнхені. Обидва агенти сиділи в тюрмі у Франкфурті над Майном, а згодом були суджені за свою шпигунську роботу, що її вони перед тим провадили протягом довшого часу.

У 1953 році з завданням замордувати Степана Бандеру московське МГБ прислало до Мюнхену старого свого агента, німця з Волині — Степана Лібгольца. Видаючи себе за прихильника українських визвольних змагань, Лібголец намагався пролізти в українське середовище, щоб у ньому зібрати потрібні інформації про особу й спосіб життя Провідника ОУН. Одначе організаційні чинники безпеки швидко розкрили агентурну роллю московського висланця і застосували відповідні протизаходи, не насторожуючи при тому Лібгольца. Щойно в 1957 році, коли вже довше не можна було зволікати, московському агентові дано до пізнання, що його здемасковано. Того ж року Лібголец зник, як зникали до того часу інші розкриті агенти МГБ. Щойно після чотирьох років він виринув у східній зоні Німеччини, де КГБ використало його до провокації у зв'язку з втечею на Захід Богдана Сташинського.

Наступні роки були релятивно «спокійніші», одначе це не означало, що Москва закинула свої злочинні задуми вбити Степана Бандеру. Піз-

* А. Свобода, А. Тучкова, В. Свободова: «Змова Ватикану проти Чехо-Словацької Республіки». Цю книжку видали теж 3-ю Іноземною літературою, Москва 1950 р.

ніше виявилось, що в той час московський КГБ інтенсивно школив свого агента Сташинського, підготовляючи його до «досконалого морду». Крім того, КГБ сподівався, що створена з його допомогою т. зв. «двійка» все таки доведе бодай до морального знищення Провідника ОУН і паралізує його дію. «Двійка» стала інструментом боротьби проти Степана Бандери й проти тих членів ОУН, які сумнівалися у «волю краю» і не одобрявали двійкарської диверсії.

Зазнавши невдачі, «двійкарі» дійшли до такої ненависти, що не бачили ворога, ні його диявольських махінацій і провокацій, а всю свою, викликану злобою, енергію скерували на очорнювання Степана Бандери. Дійшло до того, що вони добровільно, хоч може несвідомо, ішли на руку ворогові. В своїй газеті, яку вони з допомогою німецьких судових чинників забрали від ЗЧ ОУН, «двійкарі» навмисне оприлюднили фотосвітлинку Степана Бандери*, хоч добре знали, що йому загрожує КГБ. Крім того, в обіжнику до своїх прихильників вони подали число авта та адресу дому, в якому мешкав Провідник.

Під час Різдвяних Свят 1956 року з Мюнхену зник «зв'язковий» з України, який хвилино замешкав в одного з «двійкарів», Богдана Підгайного. Підгайний мав усі підстави підозрівати, що згаданий зв'язковий, який мав псевдо «Скоб», міг бути агентом КГБ і повернувся до своїх наказодавців. Однак Підгайний пішов до німецької поліції і висловив припущення, що «Скоба» могли вбити, а про це все повинен знати «Степан Попель», замешкалий в Мюнхені при вулиці Розенбуш число 6.** Тільки небагатьом членам ОУН було відомо, що під тією адресою жив Степан Бандера.

Мюнхенська поліція забрала Провідника до своєї президії, де протягом цілого дня допитувала про його життя і працю. Таким чином справжнє прізвище Степана Бандери, його фотосвітлинку, життєпис і праця стали відомими поліційним німецьким колам, а списані протоколи могли легко стати добувкою большевицьких агентів.

Наприкінці 1957 і початку 1958 років організаційні чинники ствердили, що особою Провідника і його родиною цікавиться Никифор Романович Горбанюк, старий емігрант з Поділля, який жив на чужині (останньо в Мюнхені) з 1923 року. Горбанюк був відомий з того, що належав до різних авантюристських компаній, як Острияниці, Гулая і до «Вільного Козацтва». Під час урядування чеської комуністичної місії в Мюнхені він утримував з нею деякі контакти. У 1956 і 1957 рр. Горбанюк підтримував зв'язки з своїм старим приятелем, колишнім підполковником Сухоручком, який жив у Чехії. Він навіть їздив до Відня на зустрічі з ним.

* «Український Самостійник», ч. 3 (261) з 16 січня 1955 р.

** Під цією адресою шукав Ст. Бандеру теж В. Сташинський. (Див. стор. 183).

У жовтні 1958 року Горбанюк зник з Мюнхену в дуже таємничий спосіб. Вийшовши вранці на пошту, Горбанюк не повернувся вже до свого мешкання. Треба припускати, що він опинився поза залізною заклоною і ті інформації, що їх він збирав, знайшлися в руках КГБ.

На початку 1959 року в Мюнхені кілька разів появлявся чоловік, на прізвище Вінцік, який цікавився дітьми Провідника. Організаційні чинники ствердили, що Вінцік довідався про адресу школи, в якій учився 13-річний син Степана Бандери Андрій.* До Мюнхену Вінцік приїжджав з Відня автом, позначеним «W 418651». Вдалося теж ствердити, що Вінцік був нібито працівником однієї чеської фірми, яка належить чеському комуністичному урядові. Останній раз Вінцік приїхав до Мюнхену 26 березня 1959 року й того ж дня його арештувала німецька кримінальна поліція.

Того ж самого року Провід ЗЧ ОУН одержав інформації, що КГБ підготовляв вбивство Степана Бандери подібним способом, як убито Головного Отамана Симона Петлюру. Кагебісти вишколювали молодого поляка, який народився на західноукраїнських землях, і планували вислати його до Німеччини, щоб він убив Степана Бандеру з пимсти за те, що нібито «бандерівці знищили його родину». Убивши Симона Петлюру, московський наємник Шварцбарт теж говорив, що він «мстився за жидів».

Однак кагебісти пізніше зрезигнували з свого пляну й вирішили не розголошувати справи, а діяти приховано. Для цього вони підготували Богдана Сташинського, молодого студента зі Львова, завербованого на службу московського КГБ ще пізнім літом 1950 року.

Після дбайливого кількарічного вишколу на агента й вбивцю, Сташинського передано в 1954 році до безпосередньої розпорядимости старшого лейтенанта КГБ у Карльсгорсті (Східній Берлін), Сергея Александровича Демона. Протягом трьох дальших років Сташинський служив сповняв усі накази свого кагебівського зверхника, з'єднуючи собі його дбайливим виконанням різних шпигунсько-розвідкових і кур'єрських завдань на території Західної Німеччини. В 1957 році одержав від «чоловіка з Москви» пістоль-шприцу, що стріляв набоями з отруєю синильної кислоти, і наказ убити в Мюнхені українського професора д-ра Льва Рефета. Сташинський наказ виконав і дістав від КГБ за своє скрито-вбивство похвалу й фотоапарат.

У січні 1959 року Сташинський одержав від Сергея завдання поїхати до Мюнхену, довідатися про місце замешкання Провідника ОУН Степана Бандери, чи радше Степана Попеля, й ознайомитися із способом його життя. Сташинський прибув до Мюнхену під фальшивим прізвищем Ганс Будайт і після розшуків знайшов адресу Провідника. Після того він повернувся до Карльсгорсту й склав звіт Сергєєві.

* Wittelsbachergymnasium при Marsplatz 4.

У квітні 1959 року Сергей повідомив Сташинського, що його викликає Москва. В Москві Сташинським зацікавився високий старшина КГБ, Георгій Аксент'єв, який передав йому доручення найвищих чинників партії й уряду — вбити Степана Бандеру. Аксент'єв озброїв Сташинського прецизнішим, уже двоцілковим пістолем-шприцюю, і скритовбивник 3-го чи 4-го травня відлетів літаком до Східного Берліну.

Приблизно 10 травня 1959 року Богдан Сташинський відлетів до Мюнхену, де зупинився в готелі «Шоттенгамель» під прізвиськом Ганс Будайт. Другого або третього дня свого перебування в Мюнхені московський агент вистежив Провідника Степана Бандеру, коли цей о годині 16,30 після обіду в'їхав автом «Опель-Капітен» на подвір'я кам'яниці при вулиці Крайтмайра число 7. Сташинський покинув місце своєї заїздки при вулиці Занд, де він ждав на прибуття Провідника ОУН, і подався на вулицю Крайтмайра. Ідучи, він відбезпечив свою отруйну зброю.

Перед в'їздом на подвір'я кам'яниці число 7 Сташинський побачив, що Степан Бандера стоїть біля авта у відчиненому гаражі сам, без охоронців. Використовуючи сприятливу нагоду, московський злочинець попростував до своєї жертви в напрямі гаражу. В правій руці він тримав зброю, загорнену в папір.

Несподівано, однак, Сташинський злякався свого задуму, зупинився, опісля швидко вийшов на вулицю і втік. По дорозі кагебівський найманець вистрілив у землю з обидвох цівок пістоля, опісля знову подався до потічка в «Гофгартен»-і, кинув у нього зброю, повернувся до готелю, де забрав речі, й пішов на залізничну станцію, щоб від'їхати до Франкфурту.

Повернувшись до Східного Берліну, Сташинський заявив Сергєєві, що на подвір'ї дому Бандери його завважила стороння особа, а тому він не міг виконати замаху. Сергей передав йому підроблені ключі до брами кам'яниці, в якій мешкав Степан Бандера, й Сташинський ще раз поїхав до Мюнхену, щоб їх випробувати. Після того він повернувся до Карльсгорсту, а згодом виїхав до СРСР, де довгий час перебував на відпустці в своєму родинному селі Борщовичах біля Львова.

На початку жовтня 1959 року Сташинський повернувся до Карльсгорсту й тут довідався від Сергея про те, що має поновити атентат на Провідника ОУН Степана Бандеру. Під час поліцейного слідства в 1961 році Сташинський зізнав про це перед німецькою поліцією так:

«... Сергей поінформував мене, що знову момент настав. Він одержав з Москви наказу, згідно з яким я тепер повинен виконати атентат у Мюнхені. Цілимо один генерал у Карльсгорсті, якому мене зарекомендовано, окреслив виконану мною працю, як «уридів завдання» або «уридів доручення». Отже, про смерть... Бандери мусліло вирішити якесь вище середовище, цайвище державне бюро в Москві...»*

* Karl Anders: «Mord auf Befehl», Verlag F. Schlichtenmayer, Tübingen 1963, сторінка 30.

ВОРОЖИЙ НАСТУП І ПРОТИУДАРИ

Короткий перегляд найпомітніших фактів посилення ворожого наступу й протиударів з боку українського визвольного-революційного фронту, які відбулися протягом літніх місяців 1959 р. (липень-серпень-вересень), дасть змогу збагнути, чому Москва поновила спробу забити Провідника після того, як у травні того ж (1959) року її кагебівський висланець не зважився виконати замаху. Доцільно розглядати ті факти за такою черговістю, як вони відбувалися в Україні, згідно, в бльоці большевицьких держав т. зв. СРСР і сателітів в країнах вільного світу, де є великі скупчення української еміграції та де діють Закордонні Частини ОУН.

Московський журнал «Юность» ч. 6 за червень 1959 р., в статті Аксельрада під заголовком «З хрестом і кастетом», повідомив про розкриття бандерівського підпілля в Казахстані, зв'язки якого сягали аж на західноукраїнські землі (Станіславщина), а з другого боку — залучували в лави підпільних борців самих казахів, не рідко з провідних прошарків місцевої адміністрації.

В статті говориться про суд над отцем Зиновієм, що, живучи в Кустанай*, організував там підпільні клітини бандерівців, які вели серед українського й казахського населення антибольшевицьку акцію. Отці Зиновія і його співробітника в революційно-підпільній роботі, казахського інженера Дучер Дея засуджено на кару довгорічної тюрми. Як виходить із статті, отець Зиновій — це Зиновій Карась, старий революційний діяч ОУН зі Станіславщини, який приблизно в 50-ті роки — коли розбито його підпільно-революційну клітину — виїхав до Кустаная і там, ставши православним священником, продовжував працю революціонера.

Ось як виглядає історія революційної діяльності борців з ОУН у викривленому дзеркалі большевицького журналу «Юность»:

«Тоді, коли московсько-большевицькі «війська визволяли Станіславську область і назустріч бійцям виходили з підвалів і погребів люди та радісно зустрічали їх, обіймаючи з сльозами в очах, — в лісовій гущавині, серед болот притаїлися ті, в кого совєтський лад визвав люту злобу. Це були об'єднані авантюристом Степаном Бандерою мерзени жовтблакітники — петлюрівські відпадки», які, мовляв, «чого то ще надіялись, ждали нових часів та вели боротьбу проти совєтської влади».

Звичайно, що боротьбу ОУН-УПА стаття в цитованому журналі намагається змалювати, як бандитські акції, підтримувані американцями, тому в ній знаходимо і таке місце:

«З літаків, що... по-зłodійськи пересікали повітряні кордони Совєтського Союзу, спускались на парашутах емісари Аллена Даллеса та Степана Бандери... Забезпечені американською зброєю, бандерівці бушували по всій Станіславщині, появляючись там, де їх менш усього ждали».

* Кустанай — обласне місто в Казахстані.

** Станіславів — місто на західноукраїнських землях. 8. 11. 1962 р. большевицька влада перейменувала його на Івано-Франківськ, а цілу Станіславську область на Івано-Франківську.

Далі в статті говориться, що в бандерівців була організована підпільна мережа та всюди були свої організовані люди. Мережу очолював Гаевий, в списках якого був і Зиновій Карась, тоді «студент Рогатинського педагогічного училища». В організацію Карася втягнув Володимир Пизь, за твердженням журналу, «один із керівників ОУН», який часто заходив до нього і запрошував до себе та «вів розмови про історію України... Якщо вірити Пизеві, — читаємо в журналі «Юність», — виходило, що Україна все стогнала під ярмом Москви, що Богдан Хмельницький зрадив у Переяславі і за це його «щирі» українці проклинають.

Ставши членом ОУН, Карась почав жваву діяльність. «... Зажив він подвійним життям, — як твердить журнал. — Закінчив педучилище, став учителем у селі Васютин. Рано вчив у школі, ходив у сільраду, вступив у комсомол, став активістом... А вночі починалося друге життя Карася. Під покровом темряви він зустрічався з кур'єрами Гаєвого...»

Після того, як більшовикам пощастило викрити і ліквідувати частину підпільної мережі, Карась виїхав до Кустанаю, де жили члени його сім'ї, вивезені москалями. Тут він познайомився з священником, почав вести діловодство церкви, а опісля сам висвятився у священника й здобув собі велику популярність серед вірних. Проте Карась, як пише журнал, «часто думав про Гаєвого та ОУН». Тому:

«Восени 1956 р., коли над Порт-Саїдом рвалися стрільна англо-французького десанту, а на вулицях Будапешту фашистське зороння роздирало тіла замучених комуністів, «отцю» Зиновію здавалось, — насміхається автор статті, — що для нього настав бажаний час. Він виїхав у Станіславівську область, намагаючись відновити старі зв'язки з бандитським підпіллям. Там він знову стрінувся з Володимиром Пизем.

— Вертайся назад, — наказав Карасеві його наставник. — Шукай надійних людей. Забезпечуйся зброєю. Жди сигналу. Наш час прийде!»

Отець Карась виконав наказ, повернувся, знайшов надійних людей навіть серед казахів. Але еміведисти попали на слід підпілля. Уліті 1959 року отця Карася і його співробітників засуджено на кару довічного ув'язнення.

В країнах вільного світу, наприкінці червня того ж року, розпочалася хвиля могутніх національних маніфестацій, влаштовуваних українцями з нагоди 300-річчя перемоги над Москвою під Конотопом та 250-річчя збройного виступу гетьмана Івана Мазепи. Під час цих маніфестацій виступали численні послы, сенатори й інші державні мужі дотичної країни, а преса інформувала широкі кола чужинецького громадянства описами й політичним значенням згаданих роковин. Тисячні маси маніфестантів (28. 6. 1959 р. три тисячі українців з штатів Нью-Йорк і Нью-Джерзі, 5. 7. десять тисяч маніфестантів на здвизі в Торонто (Канада), 18. 7. 3.300 української молоді й старших у Брэдфордї (Великобританія), понад 3.000 у Бофало (США), як писав 7. 8. «Buffalo Courier Express» і т. д.) робили імпазантне враження, а схвалені резолюції*, переслані урядом США, Канади й ін. актуалізували українську проблему.

* Дивись розділ «Матеріали і документи» ч. 1.

Ухвала Собору Єпископів української греко-православної Церкви в Канаді* (6. липня 1959 р., м. Едмонтон), що «анатему, кинуту року 1706-го на Гетьмана Івана Мазепу вважаємо недійсною та неіснуючою, а самого Гетьмана Івана Мазепу визнаємо за одного з найбільших церковно-державних мужів...» — кидала виклик Москві, яка від часів Петра I. присягла пімсту всім духовим нащадкам великого Гетьмана.

В парі з тими маніфестаціями по західньому боці залізної заслони, західня преса принесла хвилюючу вістку про бої українських повстанців з большевицькими військами.

Часопис «Salzburger Nachrichten» (Австрія), ч. 155 з 8. липня 1959 р. писав, що большевицькі війська зі з'єднання в Східній Словаччині й Карпатській Україні почали широко заплановані маневри, які повинні служити — як твердять добре поінформовані кола — прихованням війни з антикомуністичним українським підпільним рухом у цьому районі. Всупереч ранішим звичаям, увесь простір Словаччини на схід від ріки Вааг замкнено для чужинців та заборонено теж чужинецьким дипломатам в'їздити в ці райони. А далі:

«До Відня прийшли інформації, що большевицькі війська, до яких належить піхота й відділи спадунів, прочісують непрохідні карпатські райони, щоб разом з поліційними відділами викрити кривки українських повстанців та знищити антикомуністичний рух. Якраз кілька тижнів тому появились серед дипломатичних кіл вістки, що в окупованих советами районах Карпатської України мали відбутися з приводу 20-річчя створення короткотривалої Української Карпатської Республіки, демонстрації. В містах і селах країни начебто розкинено лютючки й розліплено плякати, які пригадували й вшанували річницю заснування Республіки».

Швайцарський щоденник «Neue Zürcher Zeitung» ч. 186 з 9. липня 1959 р. приніс інформацію під заголовком «Советські карні акції в Східній Європі» такого змісту:

«Відень, 8. липня (ЮПІ). Як поінформували у вівторок компетентні кола, під сучасну пору в районі Карпат і східної Чехо-Словаччини відбуваються великі советські «військові маневри». «Маневри» мали початися 29-го червня, як привід для широкої поліційної акції проти українського антикомуністичного руху. Советські військові відділи, до яких належать піхота й спадуні, прочісують тепер «райони маневрів», щоб знищити антикомуністичних повстанців, які в останні місяці проявили дуже жваву діяльність... Як заявили добре поінформовані західні дипломати, в Україні відбулися весною цього року численні протикомуністичні демонстрації. Пізніше урядово повідомлено, що покарано смертю п'ять осіб під закидом змови проти советської держави. Вліті минулого року відбулася — як твердять згадані дипломатичні кола — в тому самому районі подібна советська поліційна акція проти антикомуністичних повстанців».

У вівторок 7. липня 1959 р. увечорі американська радіовисильня, а в середу 8. 7. велика частина американської преси, включно з нью-йоркським щоденником «New York Herald Tribune», принесли інформації про закріплену на широку скалю боротьбу українських повстанців у Карпатах (райони міст Лавочне—Хуст).

* Дивись розділ «Матеріали і документи» ч. 2.

Заголовки статей деяких газет з 3. 7. 1959 р. говорять про повагу подій: «Червоні війська полюють на українських повстанців» («Buffalo Courier Express»); «Борці за визволення нападають на червоних. — Совєтські парашутисти обшуковують гори» («Scottish Daily Express», Англія); «Совети воюють з античервоною революцією в Україні» («Newark Star-Ledger»); «Советські війська таємно ведуть бої з українськими антикомуністами» («Boston Daily Record»); «Наступ червоних маскується «маневрами»» («New York Mirror»); Москва воює з повстанцями України в „маневрах“» («The Philadelphia Inquirer») і т. п. Про події в Карпатській Україні писали теж паризький щоденник «Le Figaro» з 8. 7., німецький «Frankfurter Allgemeine» та шведський часопис «Ostgöta Correspondenten» з 8. 7. 1959 р.

Десять днів пізніше, 17. липня 1959 р. президент США Двайт Д. Айзенгауер проголосив «Тиждень Поневолених Націй», підписавши перед тим, схваленою односторонньо американським Конгресом — Сенатом і Палатою Репрезентантів — спільну резолюцію, якою президент «запрошує народ Сполучених Штатів відзначити цей тиждень відповідними церемоніями і діями».* З боку Конгресу президента теж «уповажнюється і прохається видавати подібні прокламації кожного року аж до часу, коли воля і незалежність будуть досягнені для всіх поневолених націй світу».

Проголошення «Тижня Поневолених Націй» знайшло теж відповідний відгомін в уявленій Москвою Україні. Київський часопис «Радянська Україна», ч. 174 (11.528) з 29 липня 1959**, подавши перелік названих у конгресовій резолюції поневолених країн-сателітів та «союзних республік», в тому й України, назвав проголошення «Тижня Поневолених Націй» актом підбурювання та провокацій і згадав, що від цього акту, немов від «національної ганьби» відвернулося все чесне, що є в Америці. Згадана газета твердить, що «реакційні кола» в США занепокоєні можливостями покращання взаємин між СРСР і США, тому подбали про «отруєння міжнародної атмосфери».

24. 7. 1959 р. пресова агенція Асошіейтід Прес повідомила з Вашингтону, що прокламація американським Конгресом і президентом «Тижня Поневолених Націй» викликала справжню бурю гніву серед кремлівських вождів, очолених Хрущовом, і в партійній верхівці т. зв. сателітів Москви. Американські політичні чинники переконані, що вони вдарили Москву в найслабше місце, як на це вказує її незвичайна реакція.

У четвер 30. липня 1959 р. заступник чеського міністра закордонних справ, Гаек, вручив протест американському послу в Празі, Кровфордві, з проханням нагадати през. Айзенгауєрові, що Чехо-Словацьчина є «незалежною країною і про неї вирішує тільки чехо-словацький народ».

Тим часом за залізною заслоною посилюється наступ московського окупанта на український визвольно-революційний рух, позначаючись низкою голосних процесів проти членів ОУН.

* Дивись розділ «Матеріали і документи» ч. 3.

** А. Кисіль: «Червова провокація порозір міжнародного співробітництва».

Львівський часопис «Вільна Україна» приніс у своїх числах за 21. і 23. липня 1959 р. просторий опис процесу проти членів ОУН, який відбувся в залі Ясенівського «будинку культури», в Олеському районі на західноукраїнських землях. Під час процесу розглядалося справа: Олега Медієвського, Володимира Придиби й Юліяна Чорнобая. Ці члени ОУН належали до відділу «Підкови», який оперував у районах Заболітці й Олесько.

Як пише згадана газета, большевики знищили в боях районного провідника ОУН «Підкову», районного Служби Безпеки Кота (псевдо «Василько»), Долинюка (псевдо «Роман») та багато інших. Частина членів району врятувалася і діяла аж до 1959 р. в різних місцевостях. Головний бій відбувся в травні 1950 р. в лісі біля села Підліски.

«В матеріалах судового слідства, — читаємо у львівській газеті, — є два потріпані, замоклі, з'їджені часом товсті зошити, списані англійською впереміжку з українською мовою і цифрами. На першому листку — напис: «В ім'я Боже». Це старанно зашифрований щоденник «районного СБ» Василя Кота («Василька»). Спеціалістам (большевицьким — ред.) вдалося проникнути в таємницю цих зошитів...»

Згаданих членів ОУН: Олега Медієвського, Володимира Придибу й Юліяна Чорнобая большевики спіймали щойно в 1958 р. Олег Медієвський, відбувши службу в червоній армії, не повернувся додому, але «завів сім'ю десь далеко від рідного села». Його однісельчан Придиба працював машиністом у Заболітцях, Юліян Чорнобай був робітником Львівського шкіряного заводу число 3. Раніше він працював деякий час у селі Козаках. У Львові Чорнобай учився теж у музичній училищі й закінчив його з нагородою. Тут у Львові й арештували його восени 1958 року.

За твердженням цитованої большевицької газети, Чорнобай ще в 1948 році нав'язав контакт з бандерівцями й займався розповсюдженням «бефонів» (себто, збирав гроші на Бойовий Фонд ОУН). Того ж року він вступив до школи фабрично-заводського навчання, але пізніше покинув її і провадив підпільну працю разом з Придибою і Медієвським, який тоді — як пише «Вільна Україна», — «проліз був на посаду секретаря Дуб'ївської сільської ради».

Спершу Чорнобай був у криївці Долинюка, а опісля його призначено до районного провідника «Підкови». Тут йому дали псевдо «Олег». Після бою в лісі біля села Підліски, Чорнобай пішов до селища Козаки, а згодом до Львова. Придиба влаштувався на працю в машино-тракторній станції (МТС), а Медієвського забрано до війська.

Видала друзів в руки чекістів Марія Гнатюк з села Дуб'є. Як описує большевицька газета, одного літнього дня на подвір'я старого Петра Гнатюка в Дуб'ю зайшло троє людей. В той час на подвір'ї був «дільничий уповноважений міліції» Петренюк. Захожі, з якими був секретар сільради Медієвський, сказали міліціонерам, що вони «прийшли з повинною», себто, що хочуть віддатися в руки НКВД. Опісля вони

застрілили міліціонера, обманувши його сторожкість, і втекли. Господар хати Гнатюк, його донька Марія і Ярослав Кацалай, що були свідками вбивства, під час слідства нічого й нікого не зрадили і їх, як виразно признається «Вільна Україна», — репресовано, себто, вивезено на Сибір. За кілька років вони повернулися до рідного села й тоді Ярослав Калацай і Марія Гнатюк (якій батько перед своєю смертю сказав, що міліціонера та його дружину, що жили в хаті Гнатюків, забили Медієвський, Чорнобай і Придиба) пішли до НКВД і зрадили всіх трьох бойовиків.

Однак, більшовики судили тільки двох: Чорнобая, якого опісля розстріляли, і Медієвського — на десять років позбавлення волі. Третій з них, Придиба, не міг витримати нелюдських катувань і збожеволів ще під час допитів. «... Щоб не запитав його лікар, — цинічно признається кореспондент львівської газети, — він, дивлячись поперед себе розширеними від жаху очима, ствердно киває головою і повторює: «Так, так, так...»

Наприкінці липня (30. 7. 1959 р.) Станиславівська радіостанція передала інформацію про суд над членами ОУН-УПА — Михайлом Розгуком, Іваном Гаврищуком і ін. Зміст радіопередачі такий:

«У підприємствах Богородчанського району відбулися масові мітинги робітників, колгоспників і службовців. Працюючий народ з ганьбою затаврував негідні вчинки українських буржуазних націоналістів та вимагав судового покарання на горло бандерівців Розгука, Гаврищука і їхніх підручників.

«У зв'язку з цим зібрання членів колгоспу «Радянська Україна» звернулося з закликом, що його підписали 230 присутніх, в якому читаємо: «Ми, колгоспники артілі «Радянська Україна», проdiskутували статтю під заголовком «Покарання бандитів», поміщену в газеті «Прикарпатська Правда» за 24. липня 1959 р., вимагаємо кари для бандитів Розгука і Гаврищука, які по-диявольськи розправлялися з нашими советськими людьми, і вимагаємо, щоб це покарання було застосоване до них з усією суворістю советського права. З великим негодуванням і ненавистю ми проклинаємо українських буржуазних націоналістів... Кара смерті для вбивників — це невідкличне домагання працюючого люду».

Михайла Розгука і Івана Гаврищука розстріляно, інших підсудних заслано в концентраційні табори Сибіру. Характеристичне при цьому явище, що московські окупанти України, влаштуваючи прилюдні процеси проти українських борців-революціонерів, членів ОУН-УПА, почали «відкликатися до народу», себто, намагаються створити враження, що український народ відрікається своїх борців-націоналістів. У плані психологічної підготовки українського населення до вбивства Провідника цих націоналістів, Степана Бандери, це дальший ворожий крок.

У той сам майже час (від 26. 7. до 4. 8. 1959 р.) Москва зазнала дошкульної поразки на своїй імпрезі «VII. всесвітній фестиваль молоді й студентів для миру і дружби», влаштованій у Відні, де представники молоді вільного світу наочно переконалися про жорстокий тоталітаризм та поліційні методи, які панують у т. зв. ССРСР. Удари, що їх зазнали московські аранжери «фестивалю», ішли по двох лініях: з боку міжна-

родніх організацій молоді вільного світу, й з боку українського, головно кадрів ЗЧ ОУН. Після деяких успіхів, що їх принесли попередніх 6 фестивалів, влаштовуваних у межах большевицької імперії, Москва зважилася на влаштування VII. фестивалю в нейтральній Австрії. І це принесло їй невдачу.

Слідкуючи за підготовкою більшовиків до їхньої імпрези у Відні, деякі австрійські спілки молоді вже задалегідь розпочали були протиакцію, щоб виявити московські брехні й фальші. Найрухливіша з цих спілок — Діловий Комітет молодечих організацій «Молоде Життя» звернувся листами до окремих осіб та організацій, що їх вихвалювала большевицька «Постійна комісія міжнародного підготовчого комітету для фестивалю», як тих, що з захопленням обіцяли взяти участь у віденському «фестивалі». Запитна акція австрійського Ділового Комітету виявила, що «погодження» на участь і «схвильовані листи до комітету фестивалю» — це дбайливо збудований дімок з карт брехні, вигадок, пропаганди й фальшу московсько-большевицьких аранжерів віденської імпрези. Діловий комітет оголосив вислід свого листування та відповідей на нього і тоді виявилось, що:

Міжнародне об'єднання студентів Ісландії схвалило резолюції проти VII-го фестивалю; резолюції Національної Спілки малярських студентів у США були проти фестивалю; Міжнародна Спілка студентів при університеті в м. Сальоніки (Греція) заявила: «Наша організація уникає участі у фестивалі. Ми відкидаємо кожне запрошення на цей фестиваль»; голландська Спілка молоді не бажала мати нічого спільного з фестивалем, який «є інструментом комуністичної пропаганди»; шведська організація скавтів повідомила Діловий Комітет (лист з 5. 2. 1959), що організація скавтів не візьме участі у віденському фестивалі; швейцарська крайова спілка для фізичних вправ відкинула запрошення на фестиваль «через його комуністичний характер». Подібне становище зайняли десятки інших товариств молоді, студентів університету і т. п. Ректорати університету в Кельні та високих технічних шкіл у Цюріху погодилися з постановою австрійської молоді, щоб студенти не брали участі в большевицькій імпрезі, і заповіли подати на «чорній таблиці» прізвища тих, хто зламав би постанову.

Молодь з країн Південної Америки, на масову участь якої розраховували московські ініціатори фестивалю, молодь Японії та інших держав в більшості відмовилася від віденської імпрези.

Під час самого фестивалю теж виявилися неправда й фальш комуністичних аранжерів імпрези, що призвело до голосних протестів. Наприклад, представник уряду африканської республіки Гани, Ні Бой Доку, який перебував у Відні, запротестував проти участі т. зв. «делегатції Гани» у фестивалі, якої його країна не вислала до Відня. Ні Бой Доку, міністер пропаганди і голова пропагандивного відділу партії конвенту Гани, заявив, що використання прапора його держави на ко-

муністичному фестивалю є «образою народу й уряду Республіки Гани». Насправді «делегатами Гани» були висланці з Нігерії. Виявилося теж, що членами «корейської» й «індонезійської» делегацій, які виступали в барвистих одягах тих азійських країн, були чеські студенти з Праги. У наслідок суворого нагляду большевиків над учасниками фестивалю, побиття учасників-антикомуністів, контролі та обмеження особистої свободи, серед членів деяких делегацій молоді з вільного світу прийшло до бурхливих зударів та розколів: 27. 7. італійська делегація розкололася і 20 її членів вийшли з неї, протестуючи проти методів керівництва фестивалем, яке вони окреслили, як «постійне слідкування-шпигування і пропаганда»; розкололася аж на три частини індійська делегація; виникли заклоти серед членів бразилійської делегації; серед американської делегації, яка складалася з 300 осіб, прийшло до розламу — частина делегатів не хотіла визнати накиненого їм керівництва.

Дуже важливу роз'яснювальну акцію як і серед учасників з країн вільного світу, так і серед делегатів з бльоку большевицьких держав, провела група членів ОУН, яку вислав до Відня Провід Закордонних Частин. Українські націоналісти, які перебували у Відні протягом десяти днів, поведи усвідомлюючи і протестну акцію синхронізовано до такої ж акції австрійської антикомуністичної молоді. Вони масово розкинули відповідні листочки*, відані заходом ЗЧ ОУН і АБН, між найбільші скупчення учасників фестивалю, роздавали їх по автобусах, під час імпрез і т. п. Жваві дискусії між учасниками фестивалю, бажання великої кількості делегатів підписати антикомуністичну резолюцію були доказом, що праця антикомуністів дала бажані висліді. Вислані до Відня члени ОУН нав'язували розмови з делегатами з УССР і ССР та сателітних країн та дискутували з ними про увесь жах московсько-большевицького панування в Україні. В тих розмовах партійні наглядачі, приставлені до української молоді, висланої до Відня, часто не могли знайти відповіді на запитання українських націоналістів, наприклад, чому в Україні посилено русифікаційний курс, чому «суверенна УССР» не має підставових елементів не лише самостійности, а й автономії, чому не має дипломатичних взаємин з вільними державами, власної армії, грошей, поштових марок і т. п. В останні дні фестивалю група членів ОУН виявила особливу активність.** Хоч большевики оберегали будівлі амбасад со-

* Дивись розділ «Матеріали і документи» ч. 4.

** Про «VII. фестиваль молоді...» у Відні вичерпно писав тижневик «Шлях Перемоги», Мюнхен, у таких числах: 30 (283) з 26. 7. 1959 р., статті — «За справжній мир, за справжню дружбу», «Фестиваль брехні і вигадок»; ч. 31 (284) з 2. 8. 1959 р., статті — «Віденські ігрища московських імперіялістів», «Віденський «фестиваль», дроті, собаки...», ч. 32 (285) з 9. 8. 1959 р., статті — «На віденському „фестивалю“», ч. 33 (286) з 16. 8. 1959 р., статті — «По фестивалю у Відні», «Великий цирк закінчив свою Віденську програму» і «Грандіозний обман».

баками, українці продісталися і туди: вранці 4. серпня 1959 р. всі входи, парки та вікна московської амбасад були обмасні протикомуністичними зверненнями

Треба підкреслити характеристичний момент, що віденському фестивалеві патронував, між іншими, А. Шелепін, шеф КГБ у Москві.

Продовжуючи інформації про бої українського підпілля, американський часопис «The Sunday Star-Ledger» з 9. серпня 1959 р. надрукував у своєму політичному огляді поновну вістку, що Хрущов спеціально їздив в Україну, щоб особисто переконатися, чи військо й відділи КГБ «дали собі раду з українськими постанцями і народом».

«Війська червоної армії — і сам цей часопис — знову завели лад в області Карпатської України, після того, як там вибухли свіжі партизанські бої. Заки Хрущов привітав Ніксона в Москві, він особисто об'їхав Україну, щоб запевнитися, що антикомуністичне повстання придушене... У проміжному часі військові гарнізони в усіх українських містах і містечках посилені; начальники таємної поліції одержали доручення найняти більше сексотів; додаткові збройні відділи були вислані в Карпатські гори, на західній кордон СРСР».

«Тепер комісари турбуються про те, як захопити душі українських дітей. Міністром освіти в голодній на свободу Україні призначено спеціаліста від політичної інфільтрації та переполіскування мозків, Андрія Даниловича Кабу. Його завданням буде подбати, щоб українська молодь була насамперед комуністами і аж потім студентами».

Коли зважити, що 23. 7. 1959 р. заступник президента США, Р. Ніксон прибув у гостину до Москви, а Н. Хрущов плянував свою поїздку до США на 16. 9. 1959 р., то в світлі цих фактів цитоване повідомлення американського часопису набирає більшої ваги.

Ця сама газета в своєму числі з 27. вересня 1959 р. надрукувала інформацію про судові процеси в Києві проти спійманих українських повстанців такого змісту:

«Київ. — Тут почалися показові процеси проти сотень українських повстанців, схоплених у недавніх боях у районах Карпатської України. Перша розправа закінчилася три тижні тому проголошенням смертного вироку для 30 повстанців. Того ж самого дня їх розстріляно. Тисячі українців зібрались у своїх церквах у мовчазному протесті...»

Отож, у час, коли Хрущов, не зважаючи на бурхливі протести й демонстрації не лише українців, поселених в США й Канаді, а й родовитих американців, роз'їжджав по містах і штатах США в столиці України відбувалися розстріли українських борців, а в Москві голова КГБ, А. Шелепін плянував поновити спроби замордування Провідника ОУН, Степана Бандери.

Ситуація для Москви ставала нестерпною. Важкі потрясення, що їх зазнала большевицька імперія після смерті Сталіна: внутрішні міжусобиці серед кремлівської верхівки, а вслід за цим послаблення апарату терору, повстання і бунти в концентраційних таборах*, хвиля повстань і заклотів, яка пройшла через Східню Німеччину, Україну, Поль-

* Див. список в розділі «Матеріали і документи» ч. 5.

зберегти у Ваших, скованих болем, серцях тверду віру в перемогу нашої святої справи і непохитно стояти в лавах Організації Українських Націоналістів та ще міцніше і завзятіше згуртувати всі свої сили до дальшої боротьби.

Париж, Роттердам, Білогорща, Мюнхен — криваві етапи на шляху до визволення України, на яких поклали свої голови найкращі борці — є доказом великої жорстокості відвічного ворога України, Москви, що фізичним нищенням провідників намагається обезголовити організовану бойову силу українського народу.

На крові подяглих героїв української визвольної боротьби завжди виростає героїчний міт, який святим вогнем запалював нових борців до продовження боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. Довголітній досвід, набутий кадрами ОУН під проводом Степана Бандери, і визначені ним політичні напрями є те, чого ворог вбити не може. Вони визначають на майбутнє незмінність нашого дотеперішнього шляху.

Наша непохитність, єдність, активність і витривалість — це єдина відповідь ворогові на його підступні і скритовбивчі удари, якими він хоче застрашувати і терором послабити провідну силу найбільшої поневоленої ним країни.

Героям слава!

Постій, 15. 10. 1959.

Провід Закордонних Частин
Організації Українських Націоналістів».

Підкреслення дії московських злочинців було тим конечніше, бо ворожа пропаганда й підшепти почали діяти вже в перші дні після смерті Провідника й, використовуючи свої впливи та зв'язки й людей на Заході, головню в пресі й радіо, почали спрямовувати публічну опінію, а разом з тим і слідство німецьких поліцейних чинників на фальшиві рейки.*

ПОСМЕРТНА ПЕРЕМОГА

У понеділок 19 жовтня 1959 року мюнхенська комісія для справ убивств подала до публічного відома заяву такого змісту: «Проведені в суботу 17 жовтня в Судово-медичнім Інституті розслідування для встановлення причини смерті виявили, що Бандера помер на затруєння ціанкалієм. Тепер комісія для справ убивств перевіряє, чи наявним є самоубивство чи злочин».**

Після лікарської обдукції тіло Покійного перевезено з Судово-медичного Інституту при вулиці Лібфравен до похоронної крипти на «Вальдфрідгоф»-і, де почалися приготування до похоронів.***

Глибину й суть настроїв, які панували у вівторок 20 жовтня 1959 року, коли на великому мюнхенському кладовищі хоронено сл. пам. Степана Бандеру, найкраще, мабуть, збагнув співробітник німецького часопису «Frankfurter Allgemeine Zeitung» (ч. 245 з 22. 10. 1959), пишучи в своїй політичній статті п. н. «Один розділ східньої еміграції. — Смерть українського націоналіста Степана Бандери»:

* Дивись розділ «Матеріяли і документи» ч. 7.

** «Münchener Merkur» з 20. 10. 1959.

*** Дивись розділ «Матеріяли і документи» ч. 8.

«Лише рідко великий мюнхенський Лісовий цвинтар бачив такий похоронний похід: Труна одного з провідних мужів українського визвольного руху, Степана Бандери, покрита блакитно-жовтими українськими барвами. За нею ідуть більше, ніж тисяча людей. Кавказці, грузини і білоруси, румуни, мадари і литовці. Переріз через усю східню еміграцію. Українці з усіх екзильних груп прийшли разом з усіма майже греко-католицькими священниками, які є в Західній Німеччині, і представниками православної Церкви... У жалобному поході є прапор руху Бандери, чорний з червоним хрестом. Несена урна ховає в собі рідну землю з України і землю з Парижу і Роттердаму, де перед Бандерою замордовано українських провідників. Є відомим, що Бандера згинув від сианильної кислоти. Останню таємницю про свою смерть він забрав із собою. Але для тих, що залишилися, він не згинув інакше, ніж його попередники. Над відкритою могилою вперто лунає: «Хай ніхто не думає, що тим способом зламано українське прагнення до свободи!...»

І немає сумніву, що нікчемне своїми диявольськими засобами, а в той трагічний жовтень 1959 року повне таємниць і незбагненности, скритовбивство над сл. пам. Ст. Бандерою не принесло Москві сподіваних нею користей. Московський першочерговий плян: знищення живого символу боротьби завдати вирішний удар визвольно-революційним силам в Україні, а далі — зневірою і роздорами та страхом послабити закордонні кадри ОУН і ряди організованої української політичної спільноти на чужині — не повівся. Пізніші роки виявили, що визвольно-революційний фронт у нашій Батьківщині і поза її межами (Сибір) ще більш посилювався, а спротив окупантові охопив усі ділянки життя. Бандера відійшов, але залишилися бандерівці.

Знову ж на чужині українська спільнота, а насамперед тисячні кадри членства ОУН, під проводом наступника замордованого Провідника — Степана Ленкавського, встоялися перед усіма ворожими наступами. Силу для цієї спаяности і витривалости дало глибоке зрозуміння того, про що яскраво висловився навіть чужинець, німецький студент Дітер Рауг, кажучи в своєму поетичному творі*:

«... Ти не можеш умерти; смерть не має вже сил над Тобою.

Ти живеш серед нас поза смертю:

Ти — нація справа.

Твоя смерть не може бути без значень.

Ні біль, ні смуток, ні спогад, ані тінь Твоя навіть не сміють тепер нас знесилити, сліпими зробити, слабими...»

Віддзеркаленням глибоких почувань і душевної настанови широких кіл українського громадянства на чужині була в той час теж українська преса, яка на своїх сторінках просторо звітувала про обставини, зв'язані з смертю і похоронами Провідника ОУН. Коментарі цієї преси, не зважаючи на її політично-партійні напрями, були на височині хвилини.

* Дивись розділ «Матеріяли і документи» чч. 9-10.

Здається, що за одним-єдиним винятком (журнал «Самостійна Україна», Чикаго, США), вся тодішня українська преса у вільному світі віддала гідну пошану борцеві за волю рідного краю. Критичні завваження чи висловки деяких часописів і журналиків окремих політичних груп і дрібних середовищ стосувалися радше людей і пресових органів визвольно-революційного руху, ніж світлої постаті Покійного. Навіть т. зв. двійкарі, які на вістку про смерть Степана Бандери видали були комунікат-пасквіль, стрималися від його публічного поширення.

У загальному, однак, українська преса різних напрямків виявила в той скорботний час достойну, повну поваги поставу.*

Підступне, скрите замордування Провідника сл. пам. Степана Бандери викликало широкий відгомін також і в чужинецькій пресі вільного світу. Однак, з прикрістю доводиться ствердити, що в своїй більшості ця преса розглядала смерть українського борця за волю як сенсацію у сучасній криміналістиці, його ж самого, його життя і боротьбу, як матеріал для фантастичних — при тому деколи злобних і брехливих — описів і припущень. Від цих гріхів не були вільними навіть найвпливовіші й найпочитніші часописи й журнали, які формують світову opiniю. В цьому відношенні досадну, але влучну, характеристику постави західнонімецької преси дав орган кол. німецьких фронтовиків «Der Stahlhelm» (ч. 11, листопад 1959 р.), який у статті п. з. «Степан Бандера — український лицарський епос» писав:

«Реакція західнонімецької преси на комуністичні акти терору відповідає, на жаль, широко діянням Москви. Бульварна преса поміж своїми рядками обвинувачує не вбивців, а замордованих, бо вони своєю активністю розбуджують в Кремлі жаждою мордування. Вину за небезпеку для західнонімецького населення приписується не московським бандам убійників, але тим ближнім, які живуть серед західнонімецької свободи, а які випадково вродилися в одній із східніх держав, і які на вільному Заході використовують демократичні права, щоб свobodно поширювати свою думку і творити вільні демократичні організації. Ця поведінка (німецької преси — ред.) є надто очевидною, щоб не викликати підозріння. Навіть ДПА** не може стриматися, щоб у своєму повідомленні про смерть Бандери не говорила про «так званий український визвольний рух». Але «вільна преса» в Західній Німеччині мусить собі усвідомити одне: якщо Москва знищить антикомуністичних екзильних політиків східнього блоку, на чергу прийдуть антикомуністи вільного світу. Коли б, наприклад, федеральний канцлер Аденауер або міністер оборони Штраус впали колинебудь жертвою комуністичної бомби з Панкова, — то чи тоді вони обидва також будуть «самі винні»? Проблема є точнісінько та сама (у випадку замордування Ст. Бандери — ред.)...»

На нашу думку, необ'єктивні, надумані й просто фантастичні описи та інформації преси західного світу в зв'язку з московським замордуванням сл. пам. Ст. Бандери були наслідком трьох засадничих причин. Перша з них — це конспіративний стиль праці ОУН і життя Провідника Степана Бандери, зумовлений обставинами визвольно-революційної боротьби. За увесь час свого перебування на чужині, провідник українсь-

* Дивись розділ «Матеріали і документи» чч. 11 і 12.

** DPA — Deutsche Presse Agentur — Німецька пресова агенція.

кого революційного руху мав змогу лише кілька разів виступати перед ширшим чужинецьким форумом, і то в дуже важливих випадках, щоб своїм авторитетним словом ствердити цілі і завдання боротьби українського народу. Цими виступами були: зустріч Степана Бандери з 5 чужинецькими журналістами в одному західнонімецькому місті 31. 3. 1950 року*; його інтерв'ю для Північнозахідної німецької радіостанції в Кельні (Nordwestdeutscher Rundfunk Köln, Abteilung Politik), передане в четвер 9 грудня 1954 р., о год. 19,45 до 20,15 (інтерв'ю робив Август Гоппе); промова над могилою сл. пам. полк. Євгена Коновальця в Роттердамі, 25 травня 1958 р., та пізніше інтерв'ю для журналістів голландської преси. Очевидно, що цих кілька зустрічей не могли повністю виявити чужинцям суті української визвольно-революційної боротьби. До того ж західній людині з її ментальністю зматеріялизованого обивателя, у вічній погоні за сенсаціями, матеріальним добробутом і життєвими розвагами, ще й досі важко збагнути ідеалістичну настанову й навіть жертву життя борців за волю і незалежність уярмлених Москвою країн.

Другою причиною баламутних повідомлень західної преси про сл. пам. Степана Бандеру було те, що мюнхенська кримінальна поліція в перші дні після замордування Провідника допустилася кількох недоречностей, що їх підхопили коментатори різних західних радіостанцій, і пресові звітодавці, наприклад, необгрунтоване твердження про смерть в наслідок упадку на сходах, самогубство і т. п.

Третя причина — це те, що Москва з першого дня пустила в рух свою пропагандивну машину, змальовуючи Провідника як агента Гітлера, співпрацівника мін. Оберлендера, жорстокого «партизана», який «винищував тисячі мирного населення» тощо, щоб таким чином дискредитувати особу сл. пам. Ст. Бандери й керований ним визвольно-революційний рух в очах наших земляків і чужинців. Деякі «аргументи» тієї московської брехні, підсилені наклепами московських білих емігрантів, знайшли резонанс серед мало поінформованих західних кореспондентів.**

ЦІНІЗМ МОСКОВСЬКИХ СКРИТОВБИВЦІВ

Для «трусливого західного світу», як писав в той час еспанський журналіст, редактор щоденника «Арріба», Хозе Телльо, трагічна подія — скритовбивство в Мюнхені — була «звичайною короткою вісткою». Але для Москви вона була подією величезної ваги, гідною найвищої

* Друкуючи текст інтерв'ю п. з. «Що сказав провідник ОУН Степан Бандера представникам світової преси?», мюнхенський тижневик «Український Самостійник», ч. 15 з 23. квітня 1950 р., писав: «Ця пресова конференція відбулася дуже широким відгомном у всій світовій пресі Європи, Північної Америки й Аргентини й була — за нашими дотеперішніми відомостями — передана радіовисильнями в США і в Канаді наступного дня... Інтерв'ю Ст. Бандери знайшло широкий відгомін у передових щоденниках 72 країн...»

** Дивись розділ «Матеріали і документи» ч. 13.

нагороди для вбивці. Упевнившись, що Степан Бандера справді не живе, московські душогуби з садистичною насолодою почали знущатися з мертвого.*

«Задоволення між комуністами є дуже велике, з огляду на те, що їм вдалося усунути з дороги небезпечного противника, — писав шведський часопис із Стокгольму.** — Навіть у Москві ликують у таких масштабах, які в своєму цинізмі не мають рівних собі...»

«Коли сьогодні відомо, з якою безсоромністю КГБ у Москві наказав був замордувати Ребета і Бандеру, — писав у 1963 році німецький журналіст,*** — можна собі усвідомити весь розмір лукавства й цинізму, з якими комуністичні пропагандисти перекинули були підозріння на інших, до цих злочинів цілком непричетних людей... Три дні після смерті Бандери преса советського бльоку почала повідомляти про його смерть і коментувати. Коментарі мали два аспекти:

- о «зрадник» Бандера знайшов врешті свій «заслужений кінець»,
- о федеральний міністер Оберлендер убив або наказав убити Бандеру, як невідгідного свідка, який обтяжував його минувшину...»

При цьому московські злочинці пішли двома шляхами: у перші дні після мюнхенського вбивства вони запрягли до воза своєї наклепницької пропаганди радіостанції і пресові агенції в східній зоні Німеччини, Польщі і Чехо-Словаччині, намагаючись а) поширити й підґрунтувати баламутні твердження та інформації західної преси й радіостанцій, б) переконати населення уявлених країн, у яких Степан Бандера був добре відомий, про його смерть.

«Смерть Бандери й намагання (Москви — ред.) перекинути вину за його смерть на плечі Заходу, знайшли в пресі країн советського бльоку різні прийоми. В той час, коли в Советському Союзі, Польщі й Чехо-Словаччині ця тема була відповідно випуклювана й широко коментована, то в Угорщині, Румунії і Болгарії вона була згадана лише на маргінесі. Це означає, що при цій першій акції в справі Бандери комуністичній пропаганді йшло головню про те, щоб населенню країн, які знали Бандеру і належали до обширу його діяння, передати вістку: «страшний Бандера не живе». Хто його забив, грало при тому лише підрядну роль. Цю, пропагандивно широко розгорнену, проблему висунути на перше місце — було спеціальним завданням советськозональної преси»****

Однак і цими провокативними засобами Москва не змогла кинути тінь на світлу постать Степана Бандери й переконати український народ, що вона, мовляв, непричетна до злочину скритовбивства в Мюнхені. При цьому вона зазнала навіть поразки на відтинку своєї постійної боротьби проти України.

Ствердженням тієї поразки був ряд знаменних фактів, які вказували, що з смертю сл. пам. Степана Бандери московські окупанти України не досягли головної мети — знищення українського націоналізму. Провідник упав, але на фронті залишилася його підпільна армія. Про це

* Дивись розділ «Матеріали і документи» ч. 14.

** «Fria Ord», ч. 44 з 1. 11. 1959.

*** Karl Anders: «Mord auf Befehl. — Der Fall Staschynskij» (Морд з наказу. — Справа Сташинського), В-во Fritz Schlichtenmayer, Tübingen am Neckar, 1963, сторінка 77.

**** Op. cit. стор. 78-79.

переконався сам Хрущов, який, повертаючись у грудні 1959 року з відвідин у Будапешті, зробив поїздку по західних землях України.

«... Хрущов, вибираючись до Мадярщини, мав особливі труднощі в організуванні для себе безпеки, — писав паризький тижневик «Українець» в своєму 52 ч. з 20 грудня 1959 р. — Московський ватажок оточується великою охороною, яка має завдання забезпечити його перед карою за вчинені злочини. Але всі ті охоронні заходи, які він доручив поробити в зв'язку з його виїздом до Будапешту переходять досі відомі міри.

«Коротко перед виїздом до Мадярщини, — твердить далі «Українець», — на доручення Хрущова п'ять большевицьких дивізій зробили масові облави в Західній Україні, зокрема в прикарпатських районах. Ті самі акції провели большевики на Закарпатті «прочісуючи» ліси в пошукуванні за українськими націоналістами-революціонерами. Теж польські та мадярські війська в кількості 4 дивізій були в поготівлі і робили облави в розшуках за бандерівцями, щоб перешкодити можливому наскокові українських революціонерів...»

З Будапешту Хрущов виїхав до Ужгороду, Мукачеве та на села Карпатської України. Опісля він приїхав до Львова, побував у Тернополі й подався до Києва. І якраз у той час, коли Хрущов робив свою поїздку, на початку грудня 1959 р. (3. 12.) у Вашингтоні записано передачу Львівською радіостанцією вістку про те, що в грудні того ж року «почнетесь плянове переселення родин Львівської області до колгоспів і радгоспів Кримської області. В січні 1960 року почнетесь подібне переселення до колгоспів і радгоспів Миколаївської і Херсонської областей та до колгоспів і радгоспів Казахської ССР».*

Можна бути певним, що причиною цих вивозів українського населення були не потреби господарського характеру, а політичного.

Залякавши широкі маси українського народу новою хвилею вивозів та пожвавленням катєбівського терору під час поїздки Хрущова, московські окупанти вирішили відвернути теж увагу вільного світу від свого злочину скритовбивства. При цьому вони покористувалися випробуваною методою, застосованою раніше, у серпні 1959 року, після збройних сутичок большевицьких військ з українськими повстанцями на Закарпатті. В той час большевики зорганізували були жидівські погроми, як про це писала американська преса:

«Щоб відвернути увагу населення Карпатської України від останніх сутичок між вільними партизанами та советськими військами, комуністичні агітатори зорганізували новий вибух протижидівського терору... Організований червоними погром був найгіршим вибухом антисемітизму від часів Гітлерівського панування».**

Для того, щоб одвернути увагу й думки населення Карпатської України від боїв відділів КГБ з українськими повстанцями та дати нову тему до розмов і розмишлянь, большевикам вистачило зробити один протижидівський кривавий виступ. Щоб одвернути увагу світу від скритовбивства в Мюнхені й полонити пресу новою «сенсацією», яка б радикально усунула з її сторінок усяку згадку про катєбівський жах-

* «Гомін України», Торонто, ч. 51 (552) з 12. 12. 1959.

** «Sunday Star-Ledger» з 16. 8. 1959.

ливий морд, Москві треба було провести акцію світового масштабу. Перші реалізатори цієї акції вийшли, отже, з того гадючого кубла, з якою виїжджав і скритовбивця, — з Карльсгорсту.

Несподівано перша декада січня 1960 року позначилася великою хвилею протижидівських виступів, яка перекотилася по всьому світі, від Німеччини по Південну Америку й Австралію включно. Не минула вона і московської імперії з її сателітами, в яких — головно в Румунії — КГБ перевів великі арештування жидівського населення під закидом сповідного шпигунства.

Злочинці, перші сліди яких (як виявило пізніше слідство) ішли до східної зони Німеччини, провели плянову акцію протижидівських виступів у країнах вільного світу з допомогою місцевих комуністичних вислужників. Вони розліплювали листівки з закликами прогнати жидів, малювали на стінах жидівських будинків, синагог, публічних і державних інституцій гітлерівські «гакенкройци»; залякували жидів телефонічними й анонімними письмовими погрозами і т. п. З Німеччини акція цих виступів поширилася на Голландію, Норвегію, Англію, Францію, Швейцарію, Італію та інші країни Європи, перейшла теж до США, Південної Америки, Австралії, Південної Африки й до Азії, навіть до жидівської держави Ізраїлю. Від Берліну по Торонто в Канаді, від Осльо по Рим, Парму, Медіолян в Італії, від Нью-Йорку до Буенос-Айресу в Аргентині, від Капштадту в Південній Африці по Мельбурн в Австралії, від Гайфи до Будапешту, від Парижу по Боготу в Колумбії, від Мехіко до Монтевідео в Уругваї — всюди злочинна рука московських статистів залишила на видних місцях гасло: «Геть з жидами!»*

Не зважаючи на енергійні заходи урядів дотичних держав, спричинники виступів у більшості випадків залишилися невідомі, а Жидівський Світовий Конгрес, який втрутився в справу цієї протижидівської акції, тільки допоміг Москві. Директор європейського відділу цього конгресу, Александер Леві Істерман, який переговорював з західнонімецьким міністром фон Брентано, шукаючи протизаходів для припинення антижидівських виступів у Німеччині, заявив перед журналістами, що Західня Німеччина повинна «дуже суворо наглядати над чужинецькими антисемітськими групами утікачів у Німеччині, як мадяри й українці, і на випадок їх антисемітської дії депортувати тих утікачів до їхніх батьківщин».

Серед галасу, що його вчинила з приводу протижидівської акції світова преса, загубилися ті нечисленні голоси, які виступали проти злочину Москви — замордування борця за волю України.

* Паризький часопис «Фігаро» з 6. 1. 1960 року писав про ці протижидівські виступи так:

«Факт, що ці маніфестації відбуваються в тому самому дусі в різних країнах, до того ж таких віддалених, як Фінляндія і Австралія, дозволяє думати, що накази виходять не з Західної Німеччини, а з іншого центру, який краще надається до такої синхронізованої пропаганди».

СЛІДСТВО

Про раптову, таємничу смерть сл. пам. Степана Бандери німецька політична й кримінальна поліція в Мюнхені була повідомлена зараз після того, коли його тіло привезено до лікарні Червоного Хреста на вул. Льота ч. 2. Затривожений дивним запахом, що його він почув у сходо-вій клітці будинку, в якому мешкав Провідник, калюжкою крові на сходах і дивними цятками докола уст покійного, секретар Проводу ЗЧ ОУН, Ярослав Бенцаль, ще з лікарні зателефонував до відповідних поліційних чинників і про в звернути пильну увагу на ці обставини та негайно забезпечити евенуальні сліди на сходах будинку при вулиці Крайтмайра ч. 7. В той час черговий лікар, який ствердив смерть сл. пам. Степана Бандери й, оглядаючи тіло, завважив під правою пахвою кобуру з револьвером, повідомив кримінальну поліцію.

Випадком зайнялися керівник мюнхенської комісії для справ мордів, старшина Герман Шмідт і старший кримінальний майстер Фукс, які наступного дня пов'язалися з урядом для охорони конституції і прокуратурою. Далше слідство розпочато з доручення надпрокурора фон Льосова і прокурора Крігера. Одначе, вже перші хибні лікарські твердження скерували поліційну працю на невластиві рейки.

Лікар, який робив перший огляд тіла, ствердив, що характеристичні симптоми — вплив крові з вух, носа й уст — вказують на зламання підстави черепа. Це, на його думку, могло статися під час падіння на сходах. У висліді такого твердження, поліція не поспішила з своїм слідством, а спокійно пішла втертим шляхом рутини, наказуючи перевезти тіло покійного до Медично-судового Інституту й чекала на вислід експертизи лікарів. Не дивно, отже, що ще в 22-гій годині четверга, 15 жовтня 1959 року, Баварське радіо передало таку баламутну вістку:

«Один із провідників українських емігрантів, 50-річний Степан Бандера, втратив сьогодні в Мюнхені життя. Кажуть, що він так нещасливо впав на сходах дому свого замешкання, що помер під час перевозування його до лікарні. Про ближчі обставини його смерті поліція і досі нічого не знає».

Мюнхенська поліція нічого не знала не лише протягом дня, в якому вчинено злочин, але навіть у п'ятницю в полудне, себто 24 години після замордування Провідника ОУН, комісія для справ мордів була переконала про «нешасний випадок» і в такому сенсі видала коротке повідомлення. В цьому повідомленні стверджувалось, між іншим, «смерть після нещасного випадку... Слідство в тій справі, як відбувся нещасний випадок, розпочато».

Щойно в п'ятницю 16 жовтня 1959 р., по обіді, коли в час лікарського розтину тіла сл. пам. Степана Бандери стверджено смерть в наслідок отрути синильної кислоти, мюнхенські слідчі чинники змінили свою думку про «нешасний випадок». Все таки загадка, яким чином отрута

дісталася до організму померлого, не була ще в'ясна. Виринили дві можливості: злочин убивства невідомими людьми, і самогубство.

Тому, що лікарська комісія не знайшла на тілі жадних слідів насилля — побиття, поранень чи примусового введення отрути до організму, мюнхенські слідчі чинники були схильні радше розглядати другу гіпотезу — самогубство. При цьому слід підкреслити дивну безпорадність і просто деяку байдужість німецької поліції, яка, попавши на випадок, що не згоджувався з дотеперішньою їхньою рутинною, не зважувалася на жадні рішучі кроки. Старшина Герман Шмідт виразно нервувалася, відмовляючи якихнебудь пояснень на запитання членів ОУН чи представників преси, а президент мюнхенської поліції Антон Гайгль грубо заявив, що «справа абсолютно його не цікавить». Натомість старший кримінальний майстер Фукс зразу відкинув безпідставну теорію самогубства, дарма, що її обстоював керівник Судово-медичного Інституту, проф. д-р В. Лявес. Отож, думки слідчих з мюнхенської комісії для справ мордів поділилися, а це безперечно впливало на хід самого слідства.

СУДОВО-МЕДИЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Судово-медичний огляд та розтин тіла сл. пам. Степана Бандери проведено в п'ятницю, 16 жовтня 1959 року, о годині 14,15 в Судово-медичному Інституті мюнхенського університету. Обдукцію робив керівник інституту, проф. д-р В. Лявес з двома німецькими лікарями, присутнім був українець проф. д-р Ярослав Гинилевич. У висліді секції, яка тривала дві години і під час якої оглянено тіло зовнішньо, головно голову, уста й усну яму, ніс, вуха й очі, та внутрішньо — шлунок, кишки, а теж відкритий череп, комісія склала того ж дня тимчасовий протокол.* У цьому протоколі комісія стверджувала наявність в організмі отрути синильної кислоти.

Щойно 9. 12. 1959 року, після хемічного розслідування інститутом останків їжі в шлунку, стверджено:

«У висліді хемічного огляду змісту шлунку в тілі Степана Попеля нема сумніву, що смерть прийшла в наслідок насильного способу через затруєння ціанкалієм... У змісті шлунку Попеля виявлено, на підставі барвної реакції з допомогою матемогльобіни, більші кількості ціяністик сполучень».

У своєму «Додатку до зовнішнього огляду» тіла судово-медична комісія подала деякі завваги, але послабила їх рівночасно твердженням, що поранення на устах покійного могли постати через «падіння Попеля обличчям до землі».

«В засязі горішньої і долішньої губи, а також в околиці бороди є

* Текст оригін. протоколу дивись розділ «Матеріали і документи» ч. 15.

численні, зарисовані у формі пунктів, темносиньо-червоні зміни шкіри. На внутрішній правій стороні горішньої губи є помітна під слизовою оболонкою темносиньо-червона кровотеча проміром якихось 2 міліметри, в обширі якої з допомогою лупи виразно можна бачити щілиноподібне в пошкодження...» — читаємо в протоколі лікарської комісії. А в висновках цієї комісії з 9 грудня 1959 року сказано: «Під час мікроскопного розгляду місця вирізу з внутрішньої сторони горішньої губи знайдено го розгляду місця вирізу з внутрішньої сторони горішньої губи знайдено дуже поверхове пошкодження м'якої частини, в околиці якого була видна свіжа кровотеча. Ці дані вказують, що поранення могло наступити в дуже короткий час перед смертю. Це поранення могло бути спричинене предметом з гострими краями. Однак в наявному випадку не можна також виключити (можливості), що це поранення слизової оболонки постало тоді, коли Попель, падаючи обличчям до землі, вдарився в горішню губу».

Висліди судово-медичної експертизи переконали спершу німецьких лікарів, а відтак і поліцію, що Провідник ОУН згинув від отрути, але цю отруту він міг прийняти сам, без постороннього впливу чи примусу. Отже, теорія самогубства перемагала і прихильником цієї теорії був проф. д-р В. Лявес. В розмові з панєю Ярославом Бандерою і Ярославом Стецьком д-р Лявес категорично ствердив, що сл. пам. Степан Бандера згинув від отрути, але зразу висловив підозріння самогубства. Маючи деякий досвід, як висловився проф. д-р Лявес, бо робив розтин тіл 7-8 «борців за волю», що померли подібною смертю, він намагався обґрунтувати свій погляд аналізою душевного стану такого борця, який добровільно вибирає смерть.

На думку проф. Лявеса, кожний ідейний борець за свободу може добровільно відійти з життя в таких випадках: коли він стоїть під тиском ворога і не хоче заламатися; коли ворог шантажує його, погрожуючи знищенням родини або друзів. Один із цих випадків, а навіть обидва разом, могли вплинути на те, що Степан Бандера добровільно проковтнув отруту. Тим більше, що лікарська комісія не знайшла на тілі померлого жадних, як їй здавалося, знаків насильницької смерті, а в шлунку жадних евентуальних залишків капсулі, в якій можна було подати отруту. Коли ж співрозмовці рішуче відкинули можливість самогубства, д-р Лявес, який створив свою теорію на підставі об'єктивних фізичних знаків, а не на підставі аналізу характеру сл. пам. Степана Бандери, знетерпелився, кажучи: «А хто ж його забив? Дух?»

На запитання, чи Провідник ОУН міг одержати отруту 24 години раніше, себто під час обіду попереднього дня, коли він їв у товаристві, в ресторані, д-р Лявес заперечив цю можливість з таких причин: а) не було останків капсулі з отрутою, б) отрута була в шлунку, не в кишках. Все таки він не відкидав можливості, що Москва знає засоби знищення людини отрутою, які на Заході невідомі. Він був переконаний, що в остаточному випадку Степан Бандера міг одержати отруту найдалі 3-2

години перед смертю і то в капсулі з желатини, яка розпускається без сліду. Допускав теж теоретичну можливість, що злочинці обезвладнили свою жертву й підступом примусили проковтнути отруту. Він підкреслив, що бачив різного роду рисунки майстерного обезвладнювання людей агентами МГБ.

В загальному підсумки міркувань проф. В. Лявеса зводилися до таких точок: причиною смерті була отрута ціянкалій, введена до організму (найдалі 3 години перед смертю) без ужиття насильства; отрута дісталася до тіла через стравохід, а не з допомогою уколу; спосіб отруєння (якщо виключати самогубство) — підступ.

ШУКАННЯ В ТЕМРЯВІ

Спираючись на авторитетні твердження керівника Судово-медичного Інституту, проф. д-ра В. Лявеса та протокол комісії, мюнхенська кримінальна поліція в своєму слідстві відкинула дві можливості: 1) отруєння Провідника на сходах його помешкання і 2) вбивство через підсунення йому отрути в капсулі під час обіду попереднього дня. В дальшому ході слідства поліція намагалася простежити можливості: а) самогубства, б) злочину з рук людини, яка могла б бути в найближчому оточенні Провідника, чи знайома з ним.

Однак, навіть таке звужене завдання було не легке, бо до поліційних чинників, які вели слідство, почали напливати листи, переважно аноніми, з найнесамовитішими припущеннями, наклепами й провокаціями. Листи походили з кіл московсько-большевицької агентури за кордоном та політичних противників ОУН. Але в той час, коли, наприклад, «двійкарі» підсували поліції думку лише про самогубство, большевицькі агенти писали про самогубство і про вбивство, подаючи найрізноманітніші причини. Про ці большевицькі провокації буде мова далі.

В процесі свого слідства німецька поліція з найбільшою докладністю та питомою їй дбайливістю простежила за найменшими дрібницями, які здавалися їй важливими. Наприклад, на підставі характеристикних знаків у в'язці пучечків городини, вона знайшла того продавця, в якого Степан Бандера купив в'язку кропу. В дальшому поліція докладно встановила час і дорогу, якою Провідник їхав додому, коли відвіз п. Є. Мак з базару на вулицю Цеппеліна, а самий подався додому на обід. Але це були, мабуть, усі успіхи.

Допитуючи кільканадцятьох працівників з дому установ визвольного руху при вулиці Цеппеліна, поліція після деякого часу прийшла до переконання, що злочинець, який міг убити сл. пам. Степана Бандеру, не походив із кіл ОУН. Залишалася ще теорія самогубства, але — крім провокативних, анонімних доносів — не було й тіні для зачіпного пункту, щоб якнебудь бодай обґрунтувати цю теорію. Зрештою, пан Фукс та

його помічник Фальтер з комісії для справ мордів не вірили в те, щоб така людина, як Провідник ОУН, могла накласти на себе руку.

Врешті 8 вересня 1960 року Провід ЗЧ ОУН одержав від державної прокуратури документ, у якому стверджується, що розпочате нею, у зв'язку з смертю Степана Бандери, слідче поступування проти невідомої людини закрито тому, бо «не знайдено жадного підозріння спрямованого проти якоїнебудь означеної людини».

СЛІДСТВО КОМІСІЇ ПОКЛИКАНОЇ ПРОВОДОМ ЗЧ ОУН

Не зважаючи на слідство урядових німецьких чинників у справі смерті сл. пам. Степана Бандери, досліджуванням обставин злочину й викриттям слідів злочинця зайнялася також Організація Українських Націоналістів, згл. її Закордонні Частини. З тією метою, зараз після похорону Провідника ОУН, створилася спеціальна комісія, складена з провідних членів ОУН європейських і заокеанських теренів, яка провела слідство, чи і наскільки завинив Провід ЗЧ ОУН у занедбанні своїх обов'язків охорони життя Провідника.

Докладне розглянення умов життя і побуту сл. пам. Степана Бандери, можливостей і засобів охорони його і його родини виявило, що як Провід ЗЧ ОУН, так і організаційні чинники безпеки виконали все, що було в їхніх спроможностях, щоб обергти сл. пам. Провідника від ворожих замахів. Однак, успішність довгочасної охорони була утруднена, бо ворог розпоряджав необмеженими технічними, людськими й матеріальними засобами, діяв з різних своїх баз та при цьому використовував усі слабкі сторінки демократичної системи вільного світу.

Після того, як перша комісія закінчила свою працю, Провід ЗЧ ОУН видав у жовтні 1959 року комунікат, повідомляючи членів ОУН та українське громадянство на чужині про низку своїх ухвал. У 5-ій точці комунікату сказано, що Провід ЗЧ вирішив «створити Комісію для дослідження вбивства сл. пам. Степана Бандери». * Комісія складалася з 5 членів ОУН різних теренів (Австрія, Англія, Голландія, Канада, Німеччина) і діяла на протязі двох років до часу втечі Сташинського на Захід.

У травні 1960 року Комісія звела підсумки своєї початкової праці й зробила відповідні висновки. На протязі згаданого часу члени Комісії ознайомилися з матеріалами початкового слідства, провели допити 23 свідків і докладно перевірили місця, в яких Провідник бував чи міг бути впродовж останніх місяців свого життя. Це були: крамниці з харчовими продуктами, базари, аптеки, гаражі, і т. п. Крім того, Комісія дуже прецизно уточнила обставини й працю Провідника протягом трьох останніх днів його життя — 13-го, 14-го і 15-го жовтня, досліджуючи, де він

* «Шлях Перемоги», Мюнхен, ч. 46 (299), 15. 11. 1959.

був, з ким зустрічався, що їв і т. п. На підставі зібраних матеріалів Комісія проаналізувала існуючі тоді версії і теоретичні припущення про можливі причини смерті, беручи до уваги:

1. замах з ворожої руки в будинку при вулиці Крайтмайра 7;
2. замах через підсунення Провідникові ворогом отрути в ранішні години;
3. затруєння харчів на обіді попереднього дня, 24 години перед смертю;
4. можливість співучасті в атентаті особи з близького оточення або знайомих Провідника;
5. самовбивство;
6. можливість виконання замаху якоюсь жінкою.

Розглядаючи першу можливість, Комісія прийшла до твердого переконання, що сл. пам. Степан Бандера згинув з ворожої руки і що замах виконала большевицька Москва. В час підготовки замаху Москва могла користуватися допомогою людей з ворожих нам народів, однак суті справи не міняв факт, якої національності були виконавці замаху. Як провідник ОУН і цілого визвольного-революційного руху українського народу, Степан Бандера був найпопулярніший не лише в Україні та інших поневолених большевизмом країн, а й у вільному західному світі. Тому Москва весь час переслідувала Провідника ОУН і змагала до його фізичного знищення. Спроби замахів і погрози Москви в бік Степана Бандери тривали від закінчення другої світової війни. Багато з цих спроб ударемнили організаційні чинники безпеки й американська та німецька поліція. Українська революційна діяльність в Краю і за кордоном під проводом Степана Бандери створила для Москви найбільшу загрозу.

Тому, що трагічного дня — 15. 10. 1959 — Провідник перебував у товаристві своїх, довірених людей, за виїмком поворотної їзди з вулиці Цепеліна додому, а ця їзда могла тривати 16 до 20 хвилин, Комісія була переконана, що замах виконано в будинку при вул. Крайтмайра, біля першої години.

Комісія відкинула можливість виконання замаху особами з антагоністичних до ОУН українських партійних середовищ з уваги на їхню психічну й технічну неспроможність виконати такий злочин, і ствердила, що як українці, так і більшість чужинців є переконані, що Провідника вбила Москва.

Аналіза другої можливості також виявила її нереальність. Судово-медична експертиза тіла Провідника довела, що Степан Бандера помер від отрути ціанкалія. Ця отрута діє дуже швидко і знавці підкреслюють, що Провідник міг її дістати найдалі 10 чи 7 хвилин, а найближче — безпосередньо перед смертю.

Третю можливість — затруєння харчів на обіді попереднього дня — заперечувала аналіза 2-ої точки та факт, що західна медицина не знає

випадку, щоб людина після спожиття синильної кислоти жила ще 24 години. Отож Комісія прийшла до переконання, що можливість подану під точкою 3 треба трактувати як нереальну.

Комісія виключила також можливість участі в атентаті особи з близького оточення Провідника. Підставу для виключення такої версії дали: докладне простудіювання наявних документів, зізнання свідків та відповіді на письмові запитання, що їх спеціально виготовили члени Комісії. Комісія взяла теж до уваги позитивну й щирі настанову всіх працівників і найближчих до Провідника осіб. Серед усіх членів ОУН, а передусім серед найближчих своїх співробітників, сл. пам. Степан Бандера втішався дуже великим авторитетом і відданістю йому. В цих людей ніхто й ніщо не могло тієї відданості й гарячої прихильності до Провідника зменшити чи відібрати.

Поширювану ворожою пропагандою версію про самогубство Провідника Комісія опрокинула аналізою фактів. Сл. пам. Степан Бандера був глибоко віруючою людиною та практикуючим християнином. Він був зрівноважений, ніколи нічим надмірно не захоплювався, а в випадках невдач не попадав у депресію. В день своєї смерті він їздив у товаристві пані Мак на базар і щойно на сходах завважив, що забув у бюрі шапку-берет, але не вертався по неї, кажучи, що візьме її після обіду. Коли повернувся із базару і пані Мак хотіла забрати з авта куплені горіхи, Степан Бандера відповів, що привезе їх після обіду, бо вони є в багажнику прикладені іншими закупками. Ці, хоч дрібні, але характеристичні факти свідчили, що Провідник плянував повернутися до бюра зараз після обіду. Все, що він робив, виконував для родини, плянував, вказувало, що людина, яка так поводиться, не думає вчинити самогубство.

З розмови, яку Провідник 14-го жовтня відбув у певному колі людей і з якими з'їв обід, він був дуже задоволений, бо за його твердженням, та розмова дала кращі вигляди, ніж він сподівався. Його тодішнє задоволення і погідний настрій завважили всі, хто з ним тоді зустрічався. Провідник Степан Бандера — стверджували в своїх висновках члени Комісії — завжди був свідомий своєї історичної ролі і відповідальності перед українською нацією та визвольного-революційними кадрами, які в нього беззастережно вірили. Він завжди підпорядковував особисті й родинні почуття вищим обов'язкам і завжди був готовий жертвувати собою і родиною в ім'я цих обов'язків. Доказом цього були його постава перед польським судом, спротив гітлерівському натискові, постанова вертатися в Україну після смерті сл. пам. Тараса Чупринки—Романа Шухевича.

У висліді цих тверджень Комісія прийшла до висновку, що думка про самогубство Провідника Степана Бандери не має жадного обґрунтування і не залишає навіть тіні такого підозріння.

Щодо останнього закиду, члени Комісії стали на становищі, що його треба відкинути, як абсурдний, з таких мотивів: Провідник Степан Бандера був людиною високо моральною, провадив зразкове родинне життя і любив свою дружину та своїх дітей. Припущення, що якась чужа жінка мала б можливість підступно й притаєно виконати атентат на Провідника, не має найменших підстав.

Вислід підсумків початкової праці Комісії для дослідження вбивства сл. пам. Степана Бандери довів, що слідство треба скерувати виключно на першу і єдину можливість — замах з ворожої руки в будинку при вулиці Крайтмайра 7, в якому мешкав сл. пам. Степан Бандера і на сходах якого постигла його смерть.

СЛІДСТВО АНГЛІЙСЬКИХ ДЕТЕКТИВІВ

В дальшому ході слідства Провід ЗЧ ОУН, за порозумінням з Комісією для дослідження вбивства сл. пам. Степана Бандери, попросив до співпраці англійських фахівців з фірми «Йоркшаер Бюро Детективів» у Брандфордї, щоб вони з свого боку перевели дослідження в Мюнхені. Після закінчення їхньої праці, згадане Бюро прислало до Комісії листа з такими висновками:

«В досліджуванні такого роду справи можна б на перший погляд прийняти випадок самовбивства. Поліція (німецька) є дуже схильна до цієї можливості, але, застановляючись над справою, самогубство можна виключити. На підставі моєї практики, в якій було чимало подібних випадків, ця справа (смерть сл. пам. Степана Бандери — ред.) має багато точок, що не вказують на самовбивство, а саме:

1. Посмертне дослідження тіла встановило, що отрута була введена до уст силою.

2. У випадках самогубства звичайно залишаються листи для дружини і т. п.

3. Пан Бандера домовився був з своїм охоронцем на полудень. Він не зробив би цього, якщо б мав намір вчинити самовбивство.

4. Коли якась особа чинить самогубство, це стається звичайно у вигідному місці, як наприклад бюро, далеко від родини.

5. Годиться взяти до уваги духовий погляд пана Бандери на життя. Він не мав жадної журби вдома і був щасливий у своїй праці, хоч вона була небезпечна.

6. Життю Бандери загрожувала небезпека, але погрози він одержував раніше і не непокоївся. Якщо б він був занепокоєний, то не залишав би своєї охорони.

Отже очевидним є морд. Хоч переведено дбайливі дослідження та опитано багато людей, включно з поліцією і людьми з-поза Організації,

не виявлено жадного сліду, як у дійсності замордовано пана Бандеру. Посмертний огляд тіла, який очевидно є дуже важливий у цій справі, виявив, що причиною смерти була введена насильно отрута ціянкалій, дуже важливим пунктом є знайдення в змісті шлунку відрізаного, але не пожованого кавальчика помідора. Зміст шлунку включав теж сливки і виноград, які легко приховують смак отрути і в яких отрута може бути вміщена. Тому, що ціянкалій діє дуже швидко, він мусів бути спожитий всередині будинку, а з цієї причини можна виключити можливість, що пан Бандера спожив отруту на базарі чи в дорозі до свого мешкання. Єдиний інший предмет, знайдений в змісті шлунку, був помідор. Інші овочі — сливки й виноград — були куплені на базарі, їх їла також пани Мак, отже, я переконаний, що ціянкалій був уміщений в шматку помідора.

Дальше питання: як отрута була подана? Було відомо, що пан Бандера був дуже сильною людиною і тому міг боронитися. Він завжди був озброєний, і якщо б побачив щось підозріле, негайно сягнув би рукою до кишени по свій пістоль. Він носив пістоль у кобурі. Кобура була зужита і вказувала на те, що пан Бандера регулярно вправлявся добувати пістоль. Отож, це вказує, що в нормальних обставинах було неможливо зненацька заскочити п. Бандеру. Але чи всередині будинку п. Бандера був настільки обережний? Його особиста охорона завжди залишала його при вході до помешкання і пан Бандера завжди ішов додому щодня приблизно в той самий час. Тому, що він ніс великий кошик з помідорами, він міг з уваги на тягар покористуватися ліфтом. Він залишив сливки і виноград в авті й це вказує, що йому вистачало (сили) нести самі помідори. Увійшовши до будинку, він міг підійти до ліфту, відчинити двері й покласти кошик на долівці. Його вбивники могли чекати в пивниці і бачити п. Бандеру, хоч він не міг їх бачити.

Коли п. Бандера увійшов до ліфту, вбивці могли бути тихенько вийти з пивниці. Це вимагало б лише кілька секунд і якщо б п. Бандера був звернений плечима до сходів, убійці легко б його перемогли, бо фактично він не мав би змоги їх бачити й був би заскочений. Із-за обмеженого простору в ліфті боротьба практично була б неможливою, пана Бандеру могли б притримати міцним схопленням або приглушити ударом кулака по голові, чого однак не виявлено під час посмертного огляду тіла. Вбивники могли, отже, силою запхати в уста п. Бандери шматок помідора, з уміщеною в ньому отрутою, і він міг проковтнути його.

Ціянкалій діє впродовж секунд і в той час, коли його дано жертві й він ефективно діяв, вбивці могли тримати п. Бандеру схопом «джіо-джітсу». Опісля вони могли під'їхати ліфтом до першого поверху. В той час п. Бандера міг бути непритомний, а не мертвий. Його тіло могло бути забране з ліфту й покладене на долівці сходів першого поверху близько помешкання Вайнерів. Біля тіла поставлено кошик з помідорами. На

це вказував би той факт, що помідори не були розсіпані, як можна б було сподіватися, якщо б п. Бандеру заатаковано або він упав із зне-силення.

На нещастя, немає доказів для підтримки цього погляду тому, що прибиральниця п. Вайнера після забрання тіла до амбулянсу замела всі сліди. Вона очевидно вимила коридор, отже знищила істотні знаки.

Посмертне дослідження тіла підтримує мою теорію, — закінчував свої висновки англійський детектив, — а саме: отрута була силою введена до організму через уста. Не було жадних інших слідів насилля чи боротьби, крім синяка понад устами. Цей синяк міг бути спричинений в наслідок насильного вкладення в уста шматка помідора.

Ціанкалій був вкладений у харч; в тілі не знайдено жадного сліду капсулі й отрути не дано самої, бо ціанкалій виявлено лише в жолудку. Запах (отрути) в черепі був наслідком кружіння ціанкалію в крові. Кровотеча з носа могла бути спричинена тим, що вбивник або вдарив п. Бандеру в горішню щоку, або вдарив його обличчям об землю, коли після фатальної їзди ліфтом його тіло покладено на першому поверсі.

Мені здається, — твердив детектив, — що цей нещасний випадок не був би трагедією, якщо б пан Бандера міняв час свого приїзду додому на обід і якщо б охорона не залишала його на вулиці, як це звичайно практикувано, бо видно, що напад був заздалегідь плянований».

Як видно зі звідомлення фахівців англійського бюро детективів, вони в своєму слідстві прийшли до таких висновків:

а) самогубство є виключене, вчинено морд з допомогою насильного введення отрути через уста до шлунку;

б) тому, що ціанкалій діє дуже швидко, Степан Бандера мусів спожити отруту всередині будинку, а не на базарі чи в дорозі до свого мешкання;

в) найправдоподібніше, морд вчинено в ліфті на партері, після чого вбивники винесли півживого Провідника на плятформу першого поверху, де поклали його й поставили біля тіла кошик з помідорами;

г) отрута була подана в відрізаному шматку помідора.

Як і Комісія для дослідження смерті сл. пам. Степана Бандери, так і англійські детективи не помилялися в одному, а саме: що Провідника ОУН замордувала Москва з допомогою отрути синильної кислоти. Жадні слідчі комісії і кримінальні спеціалісти не могли й припускати, що в кагебівській кузні злочину створено такий диявольський інструмент, який вбиває отрутою з віддалі. Цю таємницю Москви виявив пізніше її слуга й виконавець морду Сташинський.

ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ВИСЛІДИ ПРАЦІ КОМІСІЇ

У вересні 1960 року Секретаріат Проводу Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів опублікував* повідомлення Комісії для дослідження обставин смерті Провідника ОУН сл. пам. Степана Бандери з інформацією про дальші висліди її праці. Зміст цього повідомлення такий:

а) переслухавши ряд осіб з ближчого оточення сл. пам. Провідника і осіб, що могли дати інформації до обставин смерті,

б) перевірили всі обставини життя й побуту сл. пам. Провідника, а зокрема в останній час перед його смертю,

в) взявши до уваги інформації про перебіг слідства німецьких слідчих органів,

г) проаналізувавши різноманітні припущення і версії про причини смерті, що виникали з українських, чужинецьких або ворожих середовищ, та

г) розглянувши вислід слідства заангажованих Організацією до тої справи англійських фахівців-детективів,

Комісія прийшла до таких висновків:

1) виключається можливість, щоб до справи атентату був змішаний будь-хто із вужчого оточення сл. пам. Провідника чи українських політичних середовищ взагалі;

2) відкидається ширена, особливо в Україні, московсько-більшевицькою пропагандою вигадку про виконання атентату «співробітниками Оберлендера», а на еміграції ширені більшевицькою агентурою версії про причастність до атентату американських чинників;

3) відкидається нелогічні припущення про самогубство. Такі припущення були впливом чи то незнання, а то й злоби, чи були спеціально вигадані ворогом і його прислужниками для закриття політичного характеру атентату;

4) стверджується, що атентат був від років плянований і, по кількох кратних невдалих намаганнях, остаточно виконаний 15. 10. 1959 р. в Мюнхені агентами більшевицької Москви.

Це ствердження спирається, зокрема, на такі дані:

а) Від часу закінчення другої світової війни роблені були видні спроби виконання атентату в таких роках: 1948 з київської бази МГБ, 1948 МГБ за посередництвом варшавської бази, 1952 і 1958 КГБ через східний Берлін, весною 1959 через пражську КГБ, і вліті 1959 з східно-берлінської бази КГБ.

б) Більшевицька пропаганда проти українського націоналізму мала в останніх двох роках виразну тенденцію приготувати громадську opiniю

* «Вісник», в-во ООЧСУ, Нью-Йорк, ч. 10 (144), жовтень 1960.

в Україні до того, щоб виправдати вбивство Провідника націоналістичного руху.

в) Не зважаючи на дбайливе маскуванні, що атентат виконали большевицькі агенти, занотовано факт признання високопоставлених КГБ-івських функціонерів, у виконанні ними вбивства.

5) Розглянення умовин життя і побуту сл. пам. Провідника Степана Бандери виявило, що успішність довігорічної охорони його особи збоку Організації була утруднена тим, що ворог розпоряджав необмеженими технічними засобами, діяв з різних баз і використовував слабкі сторони демократичної системи вільного світу.

6) Не зважаючи на інтенсивні заходи організаційних чинників, німецьких державних слідчих органів і інших фахівців, не вдалося до цього часу устійнити персонально виконавців атентату, ані остаточно реконструювати спосіб його виконання.

Вересень, 1960 р.

Секретаріат Проводу ЗЧ ОУН

КГБ ПРИЗНАЄТЬСЯ ДО ЗЛОЧИНУ

Несподівано в травні 1960 року виникла світова афера, на тлі якої віджилися краєць таємниці довкола замордування Провідника ОУН, сл. пам. Степана Бандери. Московський Комітет Государственной Безопасности — КГБ признався до свого злочину вбивства.

Початком голосної тоді афери було те, що 1 травня 1960 року большевицька оборона зістрілила над м. Свердловск американський розвідувальний літак «У-2», який з височини 20.000 метрів фотографував важливі большевицькі об'єкти. У висліді цього прийшло до гострого напруження між СССР і США та до відновлення т. зв. холодної війни. Хрущов, серед погроз і брутальної лайки, зірвав у Парижі конференцію «на вершинах» і розпочав пропагандивну кампанію проти західного світу, висуваючи низку вимог. Разом із тим, московсько-большевицька преса й прихильна Москві «прогресивна» преса Заходу розгорнули несамовиту нагінку на «імперіялістичних шпигунів».

Обороняючись перед большевицькими закидами про західню шпигунську дію, держави вільного світу також висунули ряд обвинувачень, доводячи, що західні розвідувальні сили, в порівнянні до армій московсько-большевицьких шпигунів на Заході, є майже непомітні. Тодішній міністер закордонних справ США Гертер подав у своєму звіті для американського сенату дані про те, що СССР і його сателіти мають у вільному світі 300 тисяч вишколених шпигунів, а крім цього 4 мільйони членів компартій, які працюють на користь Москви. 16 травня 1960 року міністерство внутрішніх справ Союзної Німецької Республіки заявило, що в Західній Німеччині і Західньому Берліні працює кругло 16.000 боль-

шевицьких шпигунів. 80% цих шкідників працює з доручення Панкова, а 20% — з доручення Москви, Праги, Варшави, Софії, Будапешту і Букарешту. Протягом 1959 року західнонімецька протишпигунська служба викрила й ударемнила 9.989 шпигунських афер. Від 1951 до 1959 р. в Західній Німеччині зловлено або виявлено 18.299 большевицьких шпигунів.

Врешті 28 травня 1960 року західнонімецькі чинники поінформували публічну опінію про аферу полковника московського КГБ, Антона Федоровича Червоного-«Петренка» та большевицького аташе в Бонні, Н. Є. Левінова, в зв'язку з якою виявилось, хто замордував Степана Бандеру.

В той час західнонімецька преса надрукувала ряд просторих статей, інформуючи про несподіваний «таємний» від'їзд із Бонну московського аташе Левінова та шпигунську діяльність Червоного. В своїх звідомленнях німецька преса поверталася до подій з-перед 8 місяців, себто до жовтня 1959 року, коли в Західній Німеччині гостював київський хор Вірьовки. Концерти цього хору, який виступав у таких містах, як Берлін, Мюнхен, Фрайбург, Карльсруге, Штуттгарт, Вісбаден, Дюссельдорф, Бонн, Ессен, Кельн, Ганновер, Гамбург і Кіль, проходили в плані «культурної виміни» поміж СССР і Західньою Німеччиною. Але, крім концертних виступів, хор Вірьовки (бодай деякі його члени) займалися шпигунською діяльністю. Аферу, пов'язану з цією шпигунською діяльністю в Німеччині, викликав агент КГБ Костянтин Капустинський, з яким зустрівся А. Червоний.

Костянтин Капустинський, який співпрацював з КГБ, був висланий до Західньої Німеччини ще в 1951 році, де він «працював» з довгими перервами аж до 1957 року. У 1957 році Капустинського арештовано в Західній Німеччині й засуджено в Мюнхені за шпигунство в користь СССР на кару 15 місяців тюрми. Відсидівши кару, Капустинський попросив у німецького уряду про політичний захист і після цього поселився в Штуттгарті. Восени 1959 року до Штуттгарту приїхав на «мистецькі виступи» хор бандуристів із Києва і тоді Капустинського зустрів якийсь незнайомий йому чоловік та порадив зайти до «мистецького керівника» хору «Петренка», що мешкав у штуттгартському готелі «Ганза».

Капустинський погодився на це й перед готелем зустрівся віч-на-віч з своїм колишнім кагебівським наставником — Червоним. Бо «мистецький керівник» київського хору, на прізвище «Петренко» виявився тотожним з полковником московського КГБ Червоним Антоном Федоровичем.

Антон Червоний пригадав Капустинському його «обов'язки» і наказав йому втримувати контакт з аташе большевицького посольства в Бонні Н. Є. Левіновом та передавати йому звіти з своєї шпигунської діяльності. Капустинський під тиском подався і знову почав працювати для КГБ, однак, в травні 1960 року він нервово не витримав і визнав усю правду перед західнонімецькими чинниками «уряду охорони конституції». Урядовці цієї установи ствердили, що Н. Є. Левінов з московського посоль-

ства в Бонні два рази відвідував Капустинського в його штуттгартському помешканні. Німецький уряд зробив демарш і Левінов негайно покинув Західню Німеччину та виїхав до Східнього Берліну. В своїх зізнаннях Капустинський докладно оповів про свою агентурну працю та про останню розмову з полк. Червоним, який для підкреслення сили КГБ і його висланців на Заході заявив, що Провідника ОУН Степана Бандеру замордували агенти Москви.*

ПРОВОКАЦІЇ БОЛЬШЕВИЦЬКОЇ АГЕНТУРИ

Свідомі того, що запланий «досконалий морд» після його виконання все таки викликав підозріння, московські вбивці з КГБ дали наказ своїй закордонній агентурі розпочати широку провокативну акцію, щоб навколо смерті сл. пам. Степана Бандери створити якнайбільше замішання, викликати якнайбільше здогадів та відхилити підозру від Москви. Тому, майже рівночасно з повідомленням Проводу ЗЧ ОУН про ненадійну смерть Провідника, московсько-більшевицька агентура розпочала поширювати різні теорії про цю смерть, підсуваючи найрізноманітніші причини й можливості. Найголовнішими провокативними версіями в той час були такі твердження: а) Степана Бандеру вбили німці з наказу міністра Оберлендера; б) отруїли агенти німецької розвідки, очоленої ген. Геленом; в) він учинив самогубство; г) забили самі члени ОУН; г) ліквідували американці.

Ці провокації поширювала большевицька агентура в різні часи, різними шляхами й з допомогою різних людей, не рідко українського походження. Для поширювання своїх вигадок большевицькі агенти користувалися шептаною пропагандою, провокативними листівками, писаними нібито від членів Проводу ЗЧ ОУН, приватними листами та анонімними виданнями, а теж статтями в комуністичній пресі і зручно просуненими до деяких українських газет на чужині, врешті спеціальними брошурами й через радіо.

Версію про сповидний злочин мін. Оберлендера большевицька пропаганда пустила в світ зараз у перні дні після замаху на Провідника ОУН. Коли ж під час розтину тіла Степана Бандери німецька комісія лікарів ствердила, що причиною смерті Провідника була отрута синильної кислоти, большевицькі провокатори висунули теорію самовбивства. Основний варіант цієї кагебівської вигадки, що його на жаль засвоїли собі деякі люди з українського середовища на чужині, головню «двійкарі», був такий: Степан Бандера отримав відомості, що ціла мережа ОУН в Україні, яку він змонтував з допомогою свого висланця Мирона Матвієйка та інших зв'язкових, від довшого часу знаходиться в руках КГБ, а через те й всі інформації і звіти з краю — це тільки зручно спрето-

* Дивись розділ «Матеріали і документи» ч. 16.

ваний ворожий матеріал. КГБ вислав за кордон свого відпоручника, колись видатного члена ОУН, а тепер кагебівського співробітника, і він, зустрінувшись із Степаном Бандерою, з'ясував йому фактичний стан українського підпілля в Краю. Цей стан — за версією большевицької провокації — був просто жахливий. Від 1953 року в Україні нібито немає жадного організованого підпілля, Мирон Матвієйко та групи членів ОУН, вислані Проводом ЗЧ ОУН для підсилення визвольно-революційної боротьби в Україні, попали до рук КГБ, всі матеріали з Краю, звіти й інформації зв'язкових — це еляборати ворога, фальшивки КГБ. Висланий до Мюнхену кагебівський співробітник, під час таємної зустрічі з Степаном Бандерою, загрозив йому компромітуючим виявленням правди перед українською суспільністю і чужинецьким світом, у висліді чого Бандера, використовуючи відсутність своєї охорони, зажив ціянкалій, що його він нібито завжди носив при собі.

Такий був перший варіант большевицької провокативної версії про самогубство Провідника ОУН. Завданням цієї версії була подвійна мета: усунути підозріння, що Степана Бандеру вбила Москва, і разом — знищити серед українців на чужині віру в дальше існування визвольно-революційного підпілля в Україні.

Інший варіант тієї ж самої московської провокації був коротший і простіший: Степан Бандера одержав з України вістку, що КГБ ліквідував увесь підпільний рух. Всі члени ЗЧ ОУН, які пішли для підсилення визвольно-революційних кадрів в Україні, частково згинули в боях, частково перейшли на бік ворога. Як амбітна людина, Степан Бандера попав у духову депресію і вирішив покінчити з собою. Інформацію цього змісту надрукував був, між іншим, швейцарський французькомовний журнал.* З'ясовуючи становище на українських землях вліті 1959 року, цей журнал твердив, що большевики в той час перевели в Україні велетенські очищувальні акції, скеровані проти українського підпілля. У висліді цих акцій були нібито знищені всякі зв'язки між ОУН на Україні і її Закордонними Частинами, бо як інформував швейцарський журнал, КГБ арештував понад 300 членів Організації. Статтею поцікавилася мюнхенська кримінальна поліція, яка вела слідство в справі замордування сл. пам. Степана Бандери, і покористувалася нею, як одним із аргументів для підмуровування своєї теорії про самогубство Провідника ОУН.

Ще інший варіант большевицької провокації підсував думку про самобивство Ст. Бандери через «родинні непорозуміння». Не зважаючи на абсурдальність такого твердження, серед української спільноти на чужині знайшлися прислужливі люди, які цю вигадку Москви повторили в своїх друкованих виданнях.

Мюнхенський журналик «двійкарі»,** повідомляючи своїх читачів

* «L'Illustré», Lausanne, чч. 2-6, 7 січня до 4 лютого 1960 р.

** «Український Самостійник», Мюнхен, листопад 1959.

інших членів організації Бандери, висланих до Советського Союзу, не можна позбутися враження, що керівникам большевицької розвідки вдалося зробити нечувано відважний вчинок. «Гузаренштїк». Вони вжили до ліквідації Бандери якраз тих самих осіб, що їх він вислав був у Советський Союз для ведення «підпільної боротьби» (лапки при слові підпільна боротьба дані Левицьким — ред.).*

Яку вартість має ціла книжка Левицького в світлі пізніших зізнань Б. Сташинського, можна собі уявити. Але її поява зробила послугу Москві.

На допомогу московсько-большевицьким наклепникам-провокаторам стала також московська еміграційна преса (за винятком «Посеву»), підтримуючи їхні версії («Наше общее дело», Мюнхен, ч. 21 з 1959 р., «Русская жизнь», з 2 січня 1960 р. та ін.).

Наклеп-провокацію про те, що сл. пам. Степана Бандеру нібито вбили американці, большевицькі агенти поширили шептаною пропагандою на початку 1960 року. Вони намагалися переконати своїх слухачів, що большевики ніколи не виконували б атентату в той час, коли їхній ансамбль гостював у Західній Німеччині, при цьому ще раз підкреслювали, що Москва вже не стосує терору. Натомість відомим є — твердили большевицькі агенти, — що американці хотіли позбутися Бандери, щоб перебрати ЗЧ ОУН під свої впливи. За твердженням московських провокаторів, американці, вбиваючи Ст. Бандеру в той час, коли в Мюнхені перебував хор Віршовки, хотіли досягнути подвійну мету: а) позбутися Бандери; б) перекинути вину за вбивство на большевицький ансамбль, щоб викликати до нього вороже наставлення української еміграції.

Однак, процес проти Сташинського виявив, що большевики можуть в один і той сам час і на одному місці виконати скритовбивство і захоплювати публіку мистецьким виступом свого ансамблю.

ПРОВАЛ БОЛЬШЕВИЦЬКОЇ ПРОВОКАЦІЇ

Протягом двох років большевики і їхні платні та «почесні» помічники на чужині лясували різні несамовиті версії про причини смерті Провідника ОУН, сл. пам. Степана Бандери, однак не находили ні в кого віри. Населення України знало, хто замордував Провідника, знали про це теж тисячні маси в'язнів-українців у сибірських концентраційних таборах, і загальна реакція на московський злочин була така:

«... Нам відомо, що С. замордований, тут пояснюють інакше, але ми знаємо, хто факхівець від мордів. Ми поклялись мститися так довго, поки ці злочинці по нашій землі ходити будуть... Довідуюсь також, що не все гаразд там (серед українців на еміграції — ред.), наплодилося партіїв, як у нашого Іцка

* Borys Lewytskyj: «Vom roten Terror zur sozialistischen Gesetzlichkeit. Der sowjetische Sicherheitsdienst». München, Nymphenburger Verlagsbuchhandlung, 1961, стор. 245.

кіз. Це дуже зле, однак ми віримо, що ви там докажете вільному світові про злочини... Нас дивує, що там маєте всяку змогу і вигоду, своїх єпископів, своє священство, вчених, політиків, а до того розбрату дійшло. Як це так, чи не роздемократизувалися занадто і намножили того барахла?..»*

Українці на чужині теж не вірили наклепам шептаної й письмової пропаганди кагебівських вислужників, хоч кожного українського патріота мучила нерозгадана таємничість способів замордування сл. пам. Степана Бандери.

Несподівано, майже напередодні другої річниці з дня смерті Провідника, 13 жовтня 1961 р. в, КГБ у великому поспіху висунув нову сенсаційну теорію, яка одн. помахом перекреслювала всі дотеперішні версії. Того ж дня пресове бюро при канцелярії прем'єра т. зв. Німецької Демократичної Республіки запрезентувало на пресовій конференції в Східньому Берліні відкликаного весною 1957 року кагебівського агента з Західньої Німеччини, Стефана Лібгольца, який заявив, що сл. пам. Степана Бандеру отруїв член Проводу ЗЧ ОУН Дмитро Миськів.

Стефан Лібголец, що виступив на згаданій конференції як Лїппольц, був уже відомий на терені Мюнхену й Австрії. Влітку 1953 року в адміністрації тижневика «Український Самостійник» у Мюнхені появилася був він, як «утікач з східньої зони». Хоч німець, походження з Волині, Лібголец заявляв, що він хоче познайомитися в Мюнхені з українським політичним життям та з деякими українськими політиками, щоб, мовляв, «допомогти українській визвольній справі». Коли ж організаційні чинники безпеки поцікавились його дотогочасним життям, він охоче розповів свою біографію.**

Вже самі біографічні розповіді Лібгольца — переплітування правди з спрепарованою легендою КГБ, були доказом, що новий «утікач» є підозрілою особою. Дальші факти й «діяльність» Стефана Лібгольца на відтинку нав'язування контактів з українськими політичними середовищами потвердили ці підозріння. Справжнє обличчя Лібгольца, як московського агента, допоміг розкрити теж бл. пам. Дмитро Миськів. Кагебівський висланець Лібголец намагався зібрати інформації про спосіб

* Лист з Львівської області, висланий 22. 3. 1961 р. окружною дорогою, до Німеччини прийшов 1. 12. 1961.

** Стефан Лібголец подав, що він народився 1907 року в Старій Олександрівці на Волині, в домі німецьких колоністів. Під час першої світової війни був з родиною вивезений в глибину московської імперії, а з 1917 р. жив у Ромні на Полтавщині. Змалювавши своє життя під большевицьким пануванням, Лібголец оповів про свою «втечу» на Волинь, де він прожив аж до війни 1939 року. Як німець, він у 1940 р. переселився з Волині до Польщі, а згодом пішов у німецьку армію. Під час військової служби Лібголец одержав спеціальний агентурний вишкіл і швидко дістався до вищої розвідувальної школи, якою керував ген. Гелен. За дальшими твердженнями Лібгольца, він у квітні 1945 р. попав у большевицький полон, а після звільнення переїхав до Східньої Німеччини. Очевидно, що Лібголец не признався до своєї служби в той час для КГБ. Літом 1953 р. він, як уже сказано, «щасливо втік» до Західньої Німеччини.

життя Провідника Ст. Бандери, про розміщення кімнат і працівників у бюрох дому Визвольного Руху в Мюнхені тощо і на цьому часто прозраджувався.

Брудне, гуляще життя, яке Стефан Лібгольц вів у Мюнхені, постійний страх перед катєбівськими хлібодавцями, а згодом і перед українською суспільністю швидко розладнали нерви агента, тож наказодавці з Кремля доручили йому переїхати на деякий час до Італії. Повернувшись у серпні 1956 року до Мюнхену, Лібгольц, скоро збагнув, що його таємниця як большевицького агента вже розкрита, тому втік з Німеччини до Відня. Тут весною 1957 року його сліди зникають поза залізною заклоною.* Не маючи запланованої користи, КГБ відкликав свого агента, щоб покористуватися ним при іншій нагоді.

Така, пекуча на думку московських душолюбів, нагода й потреба виявилася чотири роки пізніше, 13 жовтня 1961 р. В той час большевики витягли невдачу-агента Лібгольца на денне світло й заставили його «свідчити» на пресовій конференції в Східньому Берліні. В своєму поспіху, причини якого стали зрозумілі для широкого загалу щойно місяць пізніше — 17 листопада 1961 р., большевики мимоволі здемаскували свою брехливість.

«Цей Ліппольц — писав західнонімецький журнал** — твердив (під час пресової конференції в Східньому Берліні — ред.), що один співробітник генерала Гелена намовляв його «силою усунути Бандеру. При цьому він передав мені білий порошок, яким треба було отруїти Бандеру». Звичайно: «Я, однак, не був спроможний виконати це завдання».

«Але під час Різдва 1959 року — пише далі згаданий журнал — йому (Лібгольцові — ред.) признався українець Дмитро Миськів, який мав доступ до ідальні для людей Бандери, «що він за спонукою таємної служби Гелена замордував Степана Бандеру». Цей Миськів тимчасом теж помер. Мотив для сповідного бажання Гелена замордувати Бандеру: «Не зважаючи на всі намагання, Бандера відкидав будь-яку співпрацю з таємною службою Гелена, бо він працював для англійської розвідувальної служби».

Цю большевицьку провокацію розкрило перед українською суспільністю на чужині пресове повідомлення Секретаріату Проводу ЗЧ ОУН:

«Два роки тому, одночасно з повідомленням про смерть Провідника сл. пам. Степана Бандери, большевицька пропаганда поспішила пустити в обіг фальшиву вістку, що нібито організаторами вбивства Провідника були німецькі кола з середовища тодішнього міністра Оберлендера. Ця большевицька вигадка була спрепарована з тією метою, щоб відвернути від Москви підозріння за злочини скритовбивства і приглушити обурення мас проти неї. Багато-крато повторювана в різних відмінах голослива брехня большевицької пропаганди не викликала, однак, серед мас бажаної большевиками дезорієнтації. Не лише політичний змісл атенрату свідчив однозначно про злочинну руку Москви, але й довірчіні, все ударемнювані і наново організовані большевицькою агентурою, підготови атенрату на Провідника Бандеру стали настільки широко відомими, що всякі казки про участь чи зацікавленість «німецьких кіл» в атенраті не могли бути для широких мас імовірними.

* «Шлях Перемоги, ч. 50 (407) з 10. 12. 1961 р. «Большевицький агент Лібгольц».

** «Der Spiegel», ч. 49 з 29. 11. 1961 р.

Після дворічних безуспішних інсинуацій большевики останнього місяця затіяли нову, сенсаційного посмаку, провокацію, якою вони врешті самі мимоволі здемаскували свою брехливість.

Напередодні другої річниці з дня смерті Провідника Ст. Бандери большевики зааранжували 13 жовтня ц. р. у Східньому Берліні пресову конференцію, на якій заставили свого агента Стефана Ліппольца, що під час свого перебування в Мюнхені виступав під прізвищем Лібгольц, скласти фальшиве свідчення, що нібито вбивником Провідника Степана Бандери був колишній член Проводу Дмитро Миськів, померлий 27 березня 1960 р.

Відносне місце з «свідчень» большевицького агента Ст. Лібгольца дослівно звучало так:

«... На Різдво 1959 р. я вернувся до НФР, де відразу відвідав Дмитра Миськова в Мюнхені. Миськів зробив на мене жалюгідне враження. На запит про причини його притриваного настрою, він відповів, що він з доручення (німецької) федерації розвідки замордував Степана Бандеру. Коли він розказав мені, що в день наглої смерті Бандери він кормив обідом голову емігрантів, я зрозумів, що він діяв таким самим способом, яким повинен був діяти свого часу я сам з доручення д-ра Вебера».

Монтуючи цю нахабну провокацію і кидаючи злочинне обвинувачення на пам'ять Дмитра Миськова, большевики розраховували на те, що померлий зможе боронитися, і при цьому зробили легковажну помилку. Вони переночили деякі факти, забрехалися і самі попалися в пастку власної брехні. Цим способом вони остаточно здемаскували себе і дали ще один доказ свого злочину.

Переочені большевиками факти в монтуванні їхньої останньої провокації є наступні:

1. В день смерті Провідника Ст. Бандери покійний Дмитро Миськів взагалі не був присутній у Мюнхені. Він був висланий Проводом ЗЧ ОУН 12 жовтня 1959 р. до Риму і виїхав туди з Мюнхену того ж дня поспішним поїздом, щоб прийняти участь в українсько-католицьких святкуваннях, які мали місце в Римі між 12-15 жовтня того року.* З Риму Дмитро Миськів був відкликаний телефонічно в день смерті С. Бандери, 15 жовтня 1959 р. п'ять годин після доконаного атенрату. До Мюнхену Дмитро Миськів повернувся назад день після атенрату, 16 жовтня 1959 р. після полудня.

2. Провідник Степан Бандера в день своєї смерті не їв ніякого обіду в бюрі міста, а звідти до свого приватного мешкання і, ідучи додому, загинув на сходах о год. 13,10.

Таким чином, большевики самі розкрили свою брехню про їхню непричастність до вбивства сл. пам. Степана Бандери, вбивства, що його вони хотіли заховати, покликаючись на покійного нині Дмитра Миськіва.

Жовтень, 1961.

Секретаріат
Проводу Закордонних Частин
Організації Українських Націоналістів.»

Чужинецькі кола скептично поставилися до зізнань катєбівського агента Стефана Лібгольца, доказом чого є тогочасна західня преса. Крім комуністичних та прокомуністичних часописів, ніякий впливовий пресовий орган Заходу не потрактував поважно східньо-берлінської пресової конференції. Коли ж за місяць стало відомо, хто і з чийого наказу замордував сл. пам. Степана Бандеру, західні часописи пригадали сві-

* Перебування в Римі Дмитра Миськіва якраз у той критичний час потверджує теж кол. генеральний вікарій в Лондоні, о. Павло Маліога в своєму репортажі «Рим очима паломника» («Українська Думка», Лондон, ч. 46 (659) з 12. 11. 1961 р.).

тові кагебівську історію з Лібгольцом, виявляючи забріханість Москви. Наприклад, швейцарський щоденник «Neue Zürcher Zeitung» у своєму 319 числі з 20. 11. 1961 р. ствердив:

«Советська пропаганда намагалася відсунути від себе відповідальність за ці афери вбивства й твердила, що Бандеру замордовано, правдоподібно, з наказу колишнього міністра Оберлендера...» А далі: «...совети винайшли нову версію. Вони покликали до Берліну іншого агента, Стефана Ліппольца, і цей 13 жовтня 1961 р. заявив на пресовій конференції, що Бандеру вбила «таємна служба Гелена» в Союзній Німеччині. При цьому совети зробили конструкційну помилку, бо згоданий убійник Миськів, який пізніше помер природньою смертю, був у день замаху на Бандеру в Римі, що було, як ми довідуємося, беззаперечно стверджено західнонімецькою кримінальною поліцією».

Не дуже певні свого успіху з виступом Стефана Ліппольца, большевицькі майстри провокацій звернулися 20 і 27 жовтня 1961 року закодованими радіограмами до свого агента в рядах західнонімецької розвідувальної служби Гелена, Гайнца Фельфе, з домаганням негайного звітування, чи продовжувати провокацію.* Крім того, вони дали доручення своїм дрібнішим агентам устійнити, яке враження викликала пресова конференція з Лібгольцом не лише серед західнонімецького населення, а й серед українського громадянства на чужині. І, мабуть, звіти цих агентів не було надто корисні для КГБ, бо, як пізніше виявилось, треба було підшукувати нових свідків, придумувати нові версії та препарувати нові «докази» для підтримання вигаданої теорії.

В розпачливому намаганні втримати, згідно поширити й підмурувати новими даними вигадку про те, що Провідника ОУН нібито замордувала організація Гелена, большевики зважилися відкликати з Мюнхену іншого свого агента, вищої ранги. Цим агентом був шеф німецької секції IV-го Інтернаціоналу й член його езекутиви — Оттон Фрайтаг. Відомий серед міжнародних кіл троцькістів та особистий приятель мюнхенського журналіста українського походження, Бориса Левицького, Оттон Фрайтаг мав авторитетно потвердити, що розвідувальна організація ген. Гелена зліквідувала не лише сл. пам. Степана Бандеру, а й цілий ряд неvigідних для неї людей німецької й української національності.

Подібно, як у випадку з Стефаном Ліппольцом, КГБ, разом із східнозональним міністерством безпеки, влаштував 10 листопада 1961 року нову пресову конференцію для міжнародних журналістів, під час якої презентував їм Оттона Фрайтага.** Покликаючись на свої розгалужені зв'язки з різними політичними організаціями й партіями Західної Німеччини, як, наприклад з Соціал-Демократичною Партією, Союзом Професійних Спілок, з науковцями і журналістами, а навіть з українськими еміграційними колами, Оттон Фрайтаг сміливо виступив перед учасниками пресової конференції, як знавець західнонімецьких обставин. Він само-

* Процес Г. Фельфе в Карльсруге в липні 1963 р.

** „Berliner Zeitung“ з 11. 11. 1961, стаття „Folterkammer in Berchtesgaden“; „Neues Deutschland“ з 11. 11. 1961, стаття „Gehlens grausige Blutspuren“.

впевнено заявив, що в 1946-1950 роках розвідувальна організація Гелена замордувала в Авгсбурзі, Штуттгарті, Корнберзі, Берхтесгадені та в інших місцевостях приблизно 20 неvigідних для неї людей. Для більшої правдоподібності свого твердження Оттон Фрайтаг покликався на «чужинецького журналіста, спеціаліста від советських справ» у Мюнхені, який має докази на те, коли й кого замордувала Геленова організація. Він нібито показував Фрайтагові не лише фотографії тих помордованих, а й інші важливі дані про них.

«Занепокоєний рівночасним наглядом над його листами й телефоном, як теж таємним обшуком пошукання, Фрайтаг удався на пораду до знайомого йому чужинецького журналіста й письменника, який уважався одним із найвидатніших так званих сходознавців і в цьому відношенні часто з ним консультувався керівник східного бюро СПД, Гречковак, та інші. Від цього знайомого, що регулярно підтримує зв'язки з федеральною розвідувальною службою, Фрайтаг довідався подробиці про вбивства, що їх, за СС-манським зразком, поповнила таємна служба Гелена на неvigідних для неї особах, включно з її службовцями.

«З звіту (знайомого — ред.) виявилось, що на доручення розвідувальної служби Гелена катовано, а врешті розстріляно приблизно 20 осіб. Я бачив фотознімки 16 з цих людей і читав цілий ряд інших, пов'язаних з тим, документів. Такі політичні вбивства виконано в Авгсбурзі й Штуттгарті. У льохах старих піонерських касарень у Верхтесгадені служба Гелена влаштувала катівні, і там теж знищено людей. У Корнберзі біля Касселю стоять на околиці міста, недалеко лісової просіки, приблизно на півториметровій глибині, лежать трупи одного з цих домів, приблизно на півториметровій глибині, лежать трупи трьох осіб. Люди, які тепер живуть в тих домах, нічогосінько про це не знають, що є в тих пивницях...»*

Як признався пізніше большевицький часопис «Голос Родини» ч. 80 (677) з жовтня 1962, цим «чужинецьким журналістом», до якого Оттон Фрайтаг ходив за порадою, був Борис Левицький.

«ЧОРНА П'ЯТНИЦЯ» КГБ

Одначе, всі «докази» й твердження кагебівських висуванців, Стефана Ліппольца й Оттона Фрайтага, знівечила п'ятниця 17 листопада 1961 року.

«П'ятниця 17 листопада повинна б властиво ввійти в післявоєнну історію большевиків, як «чорна п'ятниця»; — писав мюнхенський політичний журналіст.** — Іхне, досі найуспішніше потьомкінське село, зване відсталізацією, перестало існувати. Блеф з відсталізацією, що на нього далися спіймати так багато супердемократичних приятелів миру й коекзистенціалістів вільного світу, лопнув як дитячий баллон з повітрям. І знову вільний світ став сконфронтований з обнаженою потворною пікою большевицького молоха. Що це могло статися, це виключно «заслуга» того, хто замордував Бандеру, 30-річного росіянина Богдана Сташинського, декорованого агента й спеціаліста від мордів московського Комісаріату служби державної безпеки (КГБ)...»

Як же це сталося?

«Канцлер сам повзяв вирішення. Два дні перед тим, поки Конрад Аденауер відлетів до Америки до Джона Ф. Кеннеді, його запитали, чи можна

* „Neues Deutschland“, Схід. Берлін, 11. листопада 1961.

** „Aktuell“, deutsches Wochen-Magazin, Мюнхен, ч. 22/61 з 9. грудня 1961 р. стаття «Політики терору».

б тепер презентувати вбивцю українського екзильного політика Степана Бандери, щоб доказати всьому світові, «що для усунення своїх політичних противників совети не гребують жадними засобами».

«Канцлер не мав застережень і тому наприкінці передостаннього тижня в західнонімецькій пресі опубліковано уривки подій того 15 жовтня 1959 року, коли Бандера впав у сходовій клітці мюнхенського будинку при вулиці Крайтмайра 7 і після кількох хвилин помер. Уся правда була аж досі за-тримана в тасмниці...»*

Тасмницею для широкого загалу було в той час також те, що вбивця сл. пам. Степана Бандери втік до Західного Берліну ще 12 серпня 1961 року, а з 1 вересня сидить у німецькій слідчій в'язниці. Не знала про це й мюнхенська німецька преса. Тому Провід Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, одержавши інформації про втечу й зізнання московського убійника, влаштував у п'ятницю 17 листопада 1961 року, о годині 17,30 вечора пресову конференцію для представників таких пресових агенцій і часописів: «Дойче Прессе-Агентур», ЮПІ, РФЕ, «дпа-Більд», «Вестдойче Альгемайне», «Фольксботе», «Абенд-Цайтунг», «Більд-Цайтунг» та ін. На конференції член Проводу ЗЧ ОУН мгр. Ярослав Бенцаль подав заяву цього змісту:

«Вістка про викриття убійника Степана Бандери, Провідника ОУН, здерла маску з організаторів атентату. Большевицький агент КГБ, Богдан Сташинський дістав доручення виконати атентат прямо від централі КГБ у Москві. Головою Комітету державної безпеки при Раді міністрів ССРСР був у той час Александер Шелепін. Немає сумніву, що пляни скритовбивства були відомі й апробовані головою Ради міністрів ССРСР Нікітою Хрущовом, якому підлягає шеф КГБ. Особисте вручення Сташинському ордена «Червоного прапора» А. Шелепіном у нагороду за виконання атентату є доказом, що советські офіційні чинники кваліфікують виконання політичного вбивства Провідника Українського Визвольного Руху, як заслугу й приділяють за те нагороду.

«Перед світом большевики намагаються виступати, як захисники визволення азійських і африканських народів від колоніалізму. Серед окупованих російськими колоністами народів большевики придушують найжорстокішими і найпідступнішими методами всякі змагання тих народів до визволення. За прискісування русифікаційних процесів і заслання мільйонів неросійської молоді на цілині землі Казахстану, Алтаю і Далекого Сходу партія нагородила А. Шелепіна підвищенням з першого секретаря Комсомолу Советського Союзу на головного шефа КГБ. За ламання національно-визвольних рухів народів поневоленних червоною Москвою, а в тому за організування скритовбивства на Провідника визвольного руху Степана Бандеру, цього річ-ний XXII-й З'їзд КПСС підвищив А. Шелепіна, вибираючи його членом секретаріату ЦК КПСС, тобто одним із дев'яти найвищих диктаторів Советського Союзу.

«Викриття винуватців убивства Степана Бандери підтверджує, що:

— Хрущовська політика у відношенні до поневоленних народів є продовженням Сталінської політики національного винищення;

— ідеї національного визволення України та інших поневоленних Росією народів є для Москви настільки грізною небезпечкою, що вона продовжує вести терористичні акції також на землях вільних держав;

— не лише цього річні большевицькі провокації з метою загарбання Берліну, але й заангажованість офіційних советських чинників в організуванні

* „Der Spiegel“, ч. 49 з 29. 11. 1961 р.

політичних убивств є сигналом перестороги для наївних людей західного світу, що большевизм під керівництвом Хрущова не змінився і не перестав бути імперіалістичним рухом, який намагається методами насильства, терору й підступу підкорити під свою владу народи вільного світу».*

ВБИВНИК БАНДЕРИ ВИКРИТТЯ

В той час, коли в Східному Берліні йшли останні приготування, щоб наступного дня, 13 серпня 1961 року, розпочати будову «муру ганьби», в західноберлінській станиці американських поліцейних чинників появилася молода пара втікачів із східної зони. Високий, 30-річний утікач спокійно заявив, що він називається Богдан Миколайович Сташинський, є советським громадянином і співробітником КГБ, з доручення якого він 15 жовтня 1959 року вбив Степана Бандеру, а два роки раніше, 12 жовтня 1957, українського журналіста в Мюнхені Льва Ребета.

Уліті 1959 р. Сташинський був покликаний до централі КГБ у Москві, де він одержав доручення вбити Степана Бандеру. Як знаряддя вбивства, Сташинському передано спеціально для того сконструйований пістоль-шприцу для отрути. Це був, властиво двоцілковий циліндер, що мав забезпечник і спусковий язичок, яким з допомогою невеликої кількості стрільного пороху можна було вистрілити дві ампулки отрути — синильної кислоти. Зачаївшись на сходах мюнхенського будинку, в якому жив Степан Бандера, Сташинський в пригожий момент вистрілив в обличчя своєї жертви отруту, яка спаралізувала її віддихові органи й спричинила швидко смерть.

«Американці поставилися до такого самообвинувачення (Сташинського) не довірливо. — підкреслив журнал «Дер Шпігел».** — Вони передали цього втікача, що так охоче признавався до вини, німецьким чинникам; відтоді прокуратура й федеральний уряд для карних справ, на спілку з мюнхенською поліцією, перевіряли, наскільки це було можливе, всі зізнання втікача. Після кількох тижнів воли впевнилися, що людина зі Сходу не наповідала їм небелиць...»

Щойно після перевірки зізнань Сташинського німецька прокуратура в Бонні, яка спершу обвинувачувала кагебівського злочинця лише за «зрадницькі стосунки», видала наказ арештувати його за два скритовбивства.

Рятуючи свою голову, кагебівський помічник добре знав, що йому нічого боятися у демократичній державі, а тому відверто й цинічно признався до своїх злочинів. Він зізнав, наприклад, що він мешкав у двох мюнхенських готелях, прибувши туди в жовтні 1957 року, як «Дрегер з Ессену», з метою забити Льва Ребета, а в жовтні 1959 р., як «Будайт з Дортмунду», щоб замордувати сл. пам. Степана Бандеру. Західно-

* «Гомін України», Торонто, ч. 48 (654) з 25. 11. 1961; «Українська Думка», Лондон, ч. 47 (764) з 23. 11. 1961; «Шлях Перемоги», Мюнхен, ч. 48 (405) з 26. 11. 1961.

** «Der Spiegel», ч. 49 з 29. 11. 1961.
3 Зак. 1797.

німецька поліція справді знайшла в заподаних готелях мельдункові формуляри з згаданими прізвищами.

Далі Сташинський зізнав до протоколу, що в 1959 році він тричі пробував відчинити браму будинку при вулиці Крайтмайра число 7, щоб дістатися туди, де мешкав Провідник ОУН. При цьому йому двічі зламалися борідки ключів і залишилися в замку. Тепер, два роки пізніше, поліція віднайшла ті зламані борідки, які лежали серед пороху на дні замкового механізму. Крім цих даних, Сташинський признався перед німецькими урядовцями, що його завважено під час виконання замаху. Коли сл. пам. Ст. Бандера, обвантажений пакетами з закупками, намагався витягнути ключ із замка дверей, Сташинський зійшов сходами вниз і запитав його, чи повинен йому допомогти.

Степан Бандера обернувся напів до Сташинського і в цей момент московський злочинець стрілив йому в обличчя з пістоля-шприци, що його він тримав схованого під газетою в правій руці. Лівою рукою Сташинський роздушив у носовій хусточці ампулку з протиотрутою і, тримаючи її собі під носом, спокійно відійшов, не чекаючи на реакцію нападеного. Кілька хвилин перед тим сходами вниз зійшла якась жінка, яка мусіла, отже, завважити убійника, хоч тільки з плечей, бо злочинець відвернувся був обличчям до дверей ліфту.

Тепер, через два роки після замаху, згадана жінка підтвердила, що в жовтні 1959 року вона зустріла була молодого, «простодушного вигляду» чоловіка, однак про нього цілком не згадала тоді, коли поліція допитувала її щодо «підозрілих осіб».

Висланець КГБ Сташинський не приховав перед німецьким слідчим і свого вишколу на вбивцю. Як завчену напам'ять лекцію, він оповів докладно про свій нікчемний шлях зради й злочинів. Сташинського, що походить з українського села Борщовичі біля Львова, заарештувала большевицька міліція наприкінці 1950 року за недозволену їзду «зайцем» у залізниці. В бюро КГБ Сташинському дано до вибору: або бути покараним за подорожування залізницею без квитка, при чому потерплять теж його батьки й сестри, які сприяли українському підпільно-революційному рухові (про що знав КГБ), — або погодитися на співпрацю з КГБ і зрадити український народ.

Заражена московсько-большевицькою отрутою душа молодого студента Сташинського була податлива на злочини. Тож, не вагаючись, він погодився на ганебну службу в лавах московських душоубив з КГБ.

«У 1949 році замордовано українського советського письменника Ярослава Галана,* — писав цитований уже західнонімецький журнал, — що під прибраним іменем «Володимир Росович» став відомий як протицерковний пропагандист. Перше завдання Сташинського (одержане від КГБ — ред.) викрити виконавця атентату і віддати його советській владі. Сташинський «чорний пасажир», справився з цим завданням...»

* Петро Терещук: «Історія одного зрадника», (Ярослав Галан). Ліга Визволення України, Торонто, 1962.

Так, він не завагався навіть надужити довір'я рідної сестри, яка працювала для українського підпілля. Обманюючи її брехнєю, що нібито його розшукує КГБ, Сташинський з допомогою сестри представив до повстанського відділу УПА й там розвідав де перебуває той хто покарав Я. Галана. Опісля він потайки втік до своїх нових панів і видав їм українських борців-революціонерів: Романа Щепанського, Михайла Стахура й Ілярія Лукашевича.

Стахура і Лукашевича спіймано й вони свідчили під час большевицького суду, що одержали наказ убити Галана, бо «він виступав проти Ватікану, а на Нюрнберзі му процесі, як кореспондент радянської преси, домагався видачі Степана Бандери...»*

На суді допитувано теж, як свідка, батька Ілярія, отця Дениса Лукашевича. Що могло пізніше з цим свідком статися, показують його відповіді на запитання «прокурора УРСР» Р. Руденка:

«... Прокурор: Як ви зустріли возз'єднання українського народу в 1939 році?»

Свідок: Вороже...

Прокурор: Ви були зв'язані з оунівськими терористичними організаціями і ваші дії вели до вбивства радянських людей?

Свідок: Могли вести.

Прокурор: Ви послали свого сина і Стахура вбити письменника Ярослава Галана і вони його вбили?

Свідок: Можливо, і так...**

Кров Михайла Стахура, Ілярія Лукашевича й, можливо, його батька, отця Дениса, була ціною, якою Богдан Сташинський купив собі ласку з КГБ. Незабаром після того він почав працювати в катєбівських «спецвідділах», які провокацією і підступами вилловлювали членів українського підпілля.

Після «цієї успішної проби», — як з гіркою іронією завважує журнал «Дер Шпігель», — Сташинський був від 1952 до 1954 року вишколюваний у Києві, щоб відтак виконувати службу розвідки й контррозвідки (та скритовбивств) на Заході. Він вивчив німецьку мову і від липня до жовтня 1954 р. перебував в окупованому поляками місті Старогард...»

Наприкінці 1954 року з міста Старогард до Берліну-Карльсгорету прибув молодий «утікач з Помор'я», на прізвище Йозеф Леман, доля якого, за його власною розповіддю, була дуже важка: його батьки нібито загибли під час війни, а малий тоді сирота мусів прожити дев'ять років серед ненімецького оточення, між поляками. Не дивно, отже, що його знання німецької мови не мало досконалости.

«Незабаром утікач Леман знайшов працю штампувальника в одному удержавленому заводі в Хемніці і до кінця 1955 року він майже цілковито позбувся свого слов'янського акценту. На початку 1956 р. він переселився до Східного Берліну, і тоді нарешті закінчився вишкіл Сташинського. Забезпечений різними документами, він подорожував по Західній Німеччині та Західній

* С. Даниленко: «Дорогою ганьби і зради», («Літературна Україна», ч. 56 з 13. 7. 1962 р., Київ).

** «Радянська Волинь», ч. 219 з 3 листопада 1951 р.

Європі, перевозив агентів, забирав листи з «мертвих поштових скриньок», навчився в Шорфгайде біля Берліну послуговуватися новим пістолем-шприцом і з допомогою цієї зброї...»* — замордував Степана Бандеру.

«Треба вірити в безпосереднє встрявання Божої справедливості, щоб повністю зрозуміти все значення теперішнього розкриття ганебного морду славної пам'яті Степана Бандери. Є земні гріхи, що великим голосом кричать за помстою до неба, щоб стерти на землі до кінця зло. Ми знали, з чієї підло руки він згинув, але яка існує сьогодні на землі потуга, щоб за невинну кров жертв московського большевизму дати заплату й запобігти дальшим злочинам? І в ту пресмутну для нас годину ми вірили в вищу справедливість...»**

Шляхи цієї вищої справедливості, цього Божого встрявання, були насправду незбагненні. Адже ж, живучи протягом років серед кривавого бруду кагебівських злочинців у Карльсгорсті, вишколюючись на безсердечного вбивцю, Сташинський несвідомо й мимовільно зробив крок, що став початком його другої зради. Зради наказодавців з Москви й початком підготовки втечі на Захід, де він признався до свого катівського ремесла.

«Ще в 1957 році Сташинський, як Йозеф Леман, познайомився в Східньому Берліні з німецькою дівчиною і в ній залюбився. Коли ж він, після замордування Бандери, прибув у 1959 році, з советським паспортом у кишені на ім'я Крилова, до Москви для складення звіту, то Богдан Миколайович Сташинський приголомшив своїх зверхників цілковито незвичайною проською: він хоче одружитися з німкою, — писав на підставі зізнань московського агента цитований німецький журнал. — Шеф служби державної безпеки наказав молодому «героеві» розповісти про те, як відбувся акт замордування Бандери, і виявився великодушним. Утікач із Помор'я Йозеф Леман одержав дозвіл одружитися в березні 1960 року зі своєю нареченою у Східньому Берліні, при чому шлюб відбувся за католицьким обрядом.

«Два місяці пізніше молода пара, як Крилов і Крилова, переселилися до Москви. Тоді Богдан Миколайович Сташинський почув від своїх наставників, що для нього тепер уже скінчилися відрядження на Захід, та що він, як утаємничений, мусить тепер залишитися п'ять до сім років у Москві...»

Московський найманець, декорований з рук Шелепіна орденом «Червоного прапора» за замордування сл. пам. Степана Бандери, збагнув, що й ласка кремлівських панів «на бистрому коні їздить», себто, що може прийти час, коли йому пустять кулю в потилицю десь у застінках понурих кагебівських льохів. А тому він став думати про втечу. З ходом часу Сташинський все більш розповідав своїй дружині про свої колишні подорожі по Західній Німеччині, про вишкіл у школах КГБ, врешті про свої обидва злочини. Коли ж він, шукаючи в своєму готелевому помешканні за блощицями, знайшов захований мікрофон, йому стало ясно, що його підслухують і не довіряють. Наприкінці 1960 р. обоє Сташинські вирішили тікати на Захід.

Дружина Сташинського, яка сподівалася своєї першої дитини, одержала дозвіл від КГБ виїхати до батьків у Східньому Берліні, її чоловік, однак, мусів залишитися в Москві. В березні 1961 року Сташинська привела на світ хлопчика Петра, який несподівано помер у серпні того

* „Der Spiegel“, ч. 49, 1961.

** Ростислав Єндик: «Відкликаємося до народів вільного світу», («ШП», ч. 49 (406) з 3. 12. 1961).

ж року. Всупереч усяким сподіванням, Сташинському дозволено поїхати під сильною охороною до Східнього Берліну на похорон своєї дитини. Використовуючи нагоду, подружжя Сташинські не чекали дня похорону, а втекли до Західнього Берліну, де зголосилися в американців.

«Наприкінці вересня (коли Сташинський вже був ув'язнений — ред.) прокуратура, федеральний уряд для карних справ і мюнхенська поліція перевірили, мірою можливості, розповідь Сташинського і визнали її правдоподібною.*

Тоді американці негайно почали тиснути, щоб усю цю справу якнайкраще використати пропагандивно.

«А тим часом ніхто з німецьких урядових чинників не хотів спершу взятися за цю справу. Федеральна прокуратура мала юридичні застереження щодо оприлюднення — ще перед виготовленням акту обвинувачення — справи під слідством. В той час не було теж федерального міністра справедливості (бо в Бонні якраз тоді тількищо йшли переговори про створення уряду), а бюрократи з федерального міністерства внутрішніх справ так само не хотіли експонувати себе в цій делікатній справі під час «інтеррегнум». Тоді запропоновано компетентним американським чинникам: хай американська преса якнайкраще використує всю цю справу.

«Заки ще прийнято будь-яке вирішення, почали діяти совети, які добре передчували, що може виникнути, якщо перебіжчик Сташинський до всього признається...»**

Справу перерішив сам канцлер Аденауер, який наказав оприлюднити інформації про втечу московського агента і його зізнання.

ОРГАНІЗАТОР ВБИВСТВА — МОСКВА

Інформація про те, що вбивця Провідника ОУН Степана Бандери перебуває в руках західнонімецької поліції та що він признався до злочину, виконаного з наказу Москви, прийшла до Мюнхену в передобідні години п'ятниці 17 листопада 1961 року й була надто хвилюючою, щоб зразу можна було збагнути глибину її суті. Тому й не дивно, що деякі журналісти, приявні на пресовій конференції, що її влаштував Провід ЗЧ ОУН, спершу не довіряли. Щойно, коли в п'ятницю вечором федеральна прокуратура потвердила арештування і свідчення: «Советський громадянин Богдан Сташинський, народжений 4. 11. 1931 р. у Борщівичах біля Львова, є поважно підозрілий в тому, що він утримував протидержавні зв'язки»*** — тоді сумніви зникли.

Того ж самого дня радіостанції вільного світу та вечірні видання преси оголосили інформації про кагебівського найманця-скритовбивцю. Наступних днів справа втечі й зізнань Сташинського стала широко відомою. При цьому знаменним є факт, що серед коментарів різномовної преси (виключаючи комуністичну) Заходу, яка в той час була для нас доступна, майже не існувало тенденційно злобних чи наклепницьких.

* „Der Spiegel“, ч. 49, 1961.

** dtto.

*** «Abendpost», ч. 268 з 18/19 листопада 1961, Франкфурт над Майном.

Навіть ті часописи чи журнали, які в жовтні 1959 року друкували не-прихильні до сл. пам. Степана Бандери й української визвольно-революційної боротьби статті, тепер широко й об'єктивно насвітлили справу, підкреслюючи злочинність Москви. (Яскравим прикладом цього є західнонімецький тижневий журнал «Дер Шпігель», ч. 44 з 28. 10. 1959, а ч. 49 з 29. 11. 1961). Зізнання Сташинського про те, що наказ замордувати провідника українського визвольно-революційного руху вийшов від найвищих партійних і державних чинників з Кремля, кинули світло правди на постать сл. пам. Степана Бандери й заставили західних журналістів глибше проаналізувати українську проблему. Невідомий досі в історії культурного світу факт, щоб уряд якоїсь держави наказував потайки мордувати своїх політичних ворогів на території іншої держави, ще й нагороджував убійника, схвилював навіть найбільших вільнодумців і скептиків західного світу. Тож речник публічної думки цього світу — преса виразно підкреслювала своє обурення з приводу московських скритовбивств.

«... Значення його (Сташинського) зізнань, — писав часопис «Abendpost», — в правдивість яких не можна сумніватися, лежить у факті, що морд (і ще другий в Мюнхені) наказав Шелепін, права рука й довірена особа Хрущова. Шелепін особисто нагородив убійника після вбивства Степана Бандери. Цим самим знищено німб Хрущова, нібито він закінчив період убивств Сталіна. Хрущов наказує, як колись Сталін у справі Троцького, вбивати за кордоном своїх нелюбих йому противників. Цим способом вияснення вбивства Бандери має політичне значення надзвичайної далекодальності...»

«Справа підсоветського росіянина Богдана Сташинського, який від двох місяців сидить у слідчій в'язниці і про якого щойно тепер прокурор у Карльсруте подав до широкого публічного відома, — ця справа кидає яскраве світло на советську політику терору останніх років... За свої вчинки він був нагороджений керівником советської служби державної безпеки, Шелепіном, його наказодавцем, — на відповідальність якого пройшов теж його вишкіл — тим самим Шелепіном, який під час московського партійного з'їзду, кілька тижнів тому, виступав як обвинувач проти сталінського терористичного правосуддя і жадоби вбивств, але який теж веде, з допомогою убивств, ту сталінську традицію знищення нелюбих екзильних політиків за кордоном», — влучно завважив швейцарський щоденник «Neue Zürcher-Zeitung», ч. 319 з 20 листопада 1961 року.

Співробітник часопису в Кельні «Deutsche Zeitung», Олександр Пекер підкреслив блеф хрущовської «десталінізації», пишучи в 268 числі своєї газети з 18-19 листопада:

«... Признання Сташинського має ширше значення і з великою яскравістю насвітлює терористичні методи, що їх ще сьогодні застосовує советський КГБ, під час чого советський уряд облудно обвинувачує в цих методах Сталіна, Молотова і Берію та заявляє, що відсажується від них. Не так давно Хрущов виголосив свою промову на 20-му з'їзді партії (1956), в якій затавав убивства Сталіна, в той час, як тодішній шеф КГБ, Александр Н. Шелепін, дав доручення українцеві Сташинському замордувати Бандеру... Шелепін, донедавна шефа КГБ, на 22-му з'їзді КПСС підвищено до ранги секретаря в дев'ятичленному секретаріаті Центрального Комітету, яким керує Хрущов і який (секретаріат) є найвищим керівним чинником в ССРСР. Отже Шелепін, який провинився тими самими терористичними методами, що їх за-

кидувано антипартійній групі, грає тепер провідну роль у «відсталінізації», що було головним козирем Хрущова на партійному з'їзді. Отож воно виявилося чистим блефом».

Якою мірою Хрущов несе відповідальність за замордування Степана Бандери? Це питання між іншим поставив собі кол. професор військової історії в Оксфордському університеті, Сіріл Фоллс, і дав на нього відповідь у статті п. з. «Маленький голос України», друкований в лондонському журналі «The Illustrated London News» з 9. 12. 1961 року:

«... Ми знаємо, що в дечому він (Хрущов) зм'як. Але залишається факт, що Шелепін авансував до секретаріату ЦК КПСС, а це — якщо я не помиляюся — означає, що в діяв за вказівками і його вчинки були схвалені. Ми знаємо також, що після другої світової війни тисячі тисяч українців були розстріляні або заслані до концентраційних таборів на певну смерть, і що дуже велика кількість з них, фізично незламних, перебуває в тих таборах ще й досі. Попри Шелепіна, такі імена, як Берія, мусить бути чорними в очах багатьох українців на різних землях і на вигнанні... В мене залишилося переконання, що всі сьогоднішні советські лідери несуть відповідальність за жахливі вчинки минулого і що це вони наказали вбити Степана Бандеру».

Сталін живе далі — ствердив Рудольф Гайцлер у своєму політичному коментарі («Kölnische Rundschau», ч. 269 з 18. 11. 1961):

«Зізнання советоросійського агента, який з наказу московського КГБ у самому серці баварської столиці, Мюнхені, замордував отруйним пістолем двох українських екзильних політиків, потрясуть світом. Навіть той, хто не багатого доброго жде він московських можновладців, буде вражений, коли ознайомиться з подробицями їх метод — на підставі зізнань агента-втікача... Ми у вільному світі довідуємося з наших газет — і через радіо, якими методами працює советська розвідка. Очевидно, що в ССРСР і в сателітних країнах виявлення будуть промовчані, а в найкращому випадку будуть окреслені як західня брехня. Але з допомогою радіопередач бойдай частина людей довідається про правду».

«Те, що пересилають радіостанції, є прикриття і для нас. Але це правда, яка розбиває всякий сумнів щодо того, що нові можновладці не визбулися методів Сталіна. Як і раніше, морд за часів Хрущова є засобом російської таємної служби і заразом російської політики. Можливо, що ці морди стали менше численними з того часу, як Сталін помер і його політично засуджено. Але все ще ліквідується політичних противників, всеодно, чи найвищий вождар зветься Сталін чи Хрущов».

«Бандеру вбито 1959 року з доручення московської безпеки в серці миролюбного і «затишного» мільйонного міста вільного Заходу. Замордовано з допомогою газового пістоля так рафіновано, що мюнхенська кримінальна поліція довго вірила в самогубство. Але в 1959 році Сталін уже давно був мертвий і Хрущов сидів у Кремлі, як наймогутніша людина. Цей Хрущов, який кілька днів тому, на 22-му з'їзді російської комуністичної партії затавав Сталіна, як убійника і прогнав його з ленінського мавзолею під кремлівські мури, цей самий Хрущов стосує ті самі методи, як його попередник Сталін».

«Добре, що перебіжчики «сиплять». Тепер знаємо, що значить засудження мертвого Сталіна. Це ніщо інше, як зовнішній знак внутрішньополітичної і внутрішньопартійної боротьби за владу. Імена змінилися. Старий дух продовжує жити. Дух Сталіна».

Старий дух злочинів і вбивств, яким постійно жила Москва, перетривав і кривавого деспота Сталіна, наснажував його наслідників і послідовників, дарма, що вони відцуралися його. «Немає найменшого сумніву, що пляни підступного замордування Степана Бандери були відомі теж Хрущову й ним схвалені», — запевняв часопис «Hamburger Anzeiger

und Nachrichten», ч. 42 з 13. 11. 1961 р. і це потверджувала преса всіх вільних країн Заходу, яка писала про зізнання Сташинського. Степана Бандеру замордовано з наказу Москви — in Auftrag Moskaus, on orders from Moscow, sur l'ordre de Moscou, han efter ordre fra Moscov, op het hoofdbureau te Moskou, per ordine di Mosca, por orden del Kremlin, — так однозгідно стверджували: «Saarbrücker Zeitung», і австрійська «Die Presse», англійський «Daily Telegraph and Morning Post» і «Daily Express», американський «New York Herald Tribune» і канадійська «The Gazette», французька «Paris-presses l'intransigeant», і бельгійська «Vers l'Avenir», норвезький «Aftenposten», і голландський «Algemeen Dagblad», італійський «Corriere della Sera», й еспанський «Argiba», та аргентинський «Correo de la Tarde», і сотні інших газет та журналів.

«Розкрито один із найчорніших мордів нашої епохи, — писав Х. Г. Гомез Телло.* — Ідеться про замордування провідника українських Націоналістів, героя антикомуністичної боротьби, Степана Бандери... Невигідним для Хрущова є те, що тепер не можна перекинути цих мордів на сталінський терор, як це сталося із убивством славного Отамана Петлюри, Президента Української Республіки, застріленого в Парижі в 1928 році, або з полковником Євгеном Коновальцем, Головою Організації Українських Націоналістів, замордованого в Роттердамі в 1938 році без будь-якого протесту з боку Заходу. Замордування Степана Бандери довершено в 1959 році, коли Хрущов був при владі. А той, хто дав наказ, — не був невідомою особою, лише сам міністер поліції Александер Шелепін. Цей самий Шелепін нагородив убивцю за його «заслуги» орденом «Червоного прапора», і за цей морд, як також за інші йому подібні, Хрущов нагородив Шелепіна орденом Леніна. Важливі деталі: трохи пізніше Шелепін був призначений, таки Хрущовом, членом Центрального Комітету. Все це з вдячності «за виконання доручень»...

«Отже, чи можна вірити, що совєтські звичай змінюються лише після відкинення деяких злочинів Сталіна, коли Хрущов, як Пилат, умиває свої руки? Комедія має надто трагічне забарвлення, щоб вірити в неї. Але, на нещастя, є ще такі, що вірять, ніби все змінилося і що теперішній верховод є «товаришем» — добрягою, з яким можна «співіснувати». Залишаючи на боці те, що Хрущов був уповноважений Сталіном провести «чистку» в Україні після закінчення другої світової війни: чотириста тисяч замордованих, не рахуючи вивезених, ув'язнених і втікачів, — зізнання Сташинського доводять, що Кремль продовжує цей самий шлях тероризму, яким ішли Ленін і Сталін. Цей тероризм називається: атомові бомба проти народів, «берлінський мур» проти свободи, замордування Бандери проти людей, що хочуть бути вільними. «Як ще довго триватимуть діалоги з політичною системою, яка базується на вбивствах? Однаково — учора і сьогодні».

Турбота еспанського журналіста про те, як довго Захід вестиме переговори на базі мирної «коекзистенції» з найбільшим злочинцем людства, Московією, не була відірваним явищем. Чимало було тоді розважливих голосів, які перестерігали політиків вільного світу не прогайнувати нагоди, а рішучим наступом примусити большевицьких скрито-вбивців до оборони. В цьому відношенні характеристичними були виступи деяких німців. Наприклад, неназваний автор статті п. з. «Смерть і перемога Степана Бандери», друкованої в 12. числі «Saarländische Stimme der Freiheit» з грудня 1961 року дав вислів свого глибокого жалю до за-

* «Argiba», Мадрид, 2. 12. 1961.

хідних кіл, які байдуже ставляться до визвольної боротьби поневоленних народів. Пригадуючи події кінця другої світової війни, автор звертався до вбитого Провідника ОУН, як до живої особи, вбачаючи в ньому оброща всіх уярмлених:

«... Пригадуєш собі Степане Бандеро, як це було 14 років тому? Тоді був кінець війни, але твоя боротьба щойно добре розпочалася. Боротьба проти червоної зарази тих, що їх усі опустили і прокляли. Ми заховалися були, як кроти, в руїнах домів Праги, Києва, Варшави, Букарешту, Будапешту і Відня, а опісля ввечері ми всі сиділи разом, десь біля пошкодженого радіо-апарату й наслухували. За нами шукали, проклята червона радіостанція Раваг у Відні шукала нас, і шукала нас напоєна кров'ю радіостанція у Празі: розшукуються, розшукуються...»

«Вони видавали нас совєтським вбивцям, оті пани Робертси, як вони називалися (натяк на різних урядовців англійських і американських установ в Європі — ред.), їхні посіпаки полювали на нас, як на зайців, і діставали за голову виданого антикомуніста пачечку цигарок «Камель» або сніданок, при якому був теж сувій туалетного паперу. Стільки тоді коштувало життя антикомуніста, мертвий Степане Бандеро! Але ти жив — десь, усюди, і ми про це знали. Червона радіостанція Праги наклала на твою голову казкову цінність і кожний день зростала твоя вартість. Польовано за тобою і твоїми бан-дерівцями, як називано твоїх співборців і як їх досі називають. Ніхто не знав, як ти виглядаєш, Степане Бандеро... Але ти заховав мене, ти врятував...»

«А тепер тебе замордовано, Степане Бандеро. Я ще бачу рану на твоїх устах, бо я добре приглянувся до твого обличчя в домовині. Одначе, президент поліції сказав, що «ця справа його взагалі не цікавить». Вбивство великого українського провідника пан президент поліції назвав, отже, «справою»...

А тим часом — «справа замордованого Степана Бандери і його співборців, яких ще не замордовано, є цілком ясна. Вона називається антикомуністична, вільна Україна і завжди буде називатися Україною Степана Бандери. Бан-дера є мертвий, але живе далі. За це ми боремося, за це вмираємо. Навіть і тоді, коли ніхто нам не допомагає».

Мур байдужости в політиці вільного Заходу був міцніший і щільніший, ніж «мур ганьби» в Берліні. Це відчув коментатор Баварського радіо, Гельмут Фішер, який у своїй авдіції з 20 листопада 1961 року сказав між іншим:

«Від цієї суботи (18. 11. 61 — ред.) докладно знаємо те, що ми вже здавна підозрівали, а саме: український екзильний політик Степан Попель, чие справжнє прізвище Бандера, що його два роки тому найдено мертвим на сходах будинку при вулиці Крайтмайра число 7, був замордований. Замордований з наказу совєтської тасмної служби безпеки. Вбивник, совєтський російянин Богдан Сташинський, повністю признався до цього злочину. Він признався теж, що крім цього в 1957 році замордував письменника Льва Ребета».

«Обидва морди були виконані на нашій (німецькій) території. Яка ж була реакція на ці злочини? Про це газети надрукували повідомлення в суботу, без коментарів. І сьогодні так само я не знайшов у часописах їхнього ставлення до згаданих злочинів. Отже, що є? Нічого немає. Знизування плечима, промовчування... Або, може, хтось так собі розумує: зрештою, забито чейже лише двох емігрантів, а не німців?»

«А що сказали в Вонні? Чи хтось чув про пресову конференцію міністерства внутрішніх справ, або про намір дати докторові Кроллеві* на поворотну дорогу до Москви гостру протестаційну ноту? Про такий намір ми нічого не чули?»

* Тогочасний посол боннського уряду в Москві.
За Зак. 1787.

Нічого не сказали в Бонні, не запротестувала проти московських скритовбивств і федеральна країна Німецької Союзної Республіки, Баварія, на терені якої вчинено злочини, хоч у баварському парламенті інтерпелювали в справі політичних скритовбивств два послі. Посол від Загальнонімецької Партії* Герберт Прохазка звернувся 28 листопада 1961 року до баварського прем'єра Егарда з письмовою інтерпеляцією з «справі: заходів для оборони населення перед досконалими скритовбивствами з боку комуністичних агентів» такого змісту:

«В останні роки баварська суспільність була кілька разів затривожена атептатами, а саме: були це досконалі замаху на словацького екзильного політика Матуса Чернака, і на українського речника антибільшовизму Степана Бандеру, що викликали тривале затривоження. При замаху на Чернака потерпіли ще й інші громадяни Мюнхену.

«Тим часом агент советської служби державної безпеки признався до замордування в Мюнхені Степана Бандери і д-ра Ребета. Всупереч усім сподіванням, міністерство закордонних справ у Бонні не зробило досі жадних заходів у цій справі. А чейже йдеться про два несамовиті скритовбивства, що були заплановані советськими чинниками в столиці краю, з потоптанням німецької суверенности, права азилю для переслідуваних чужинців у Баварії, безпеки й публічного ладу.

«Тому я запитую пана баварського президента міністрів: чи він звернеться з приводу цих випадків до міністерства закордонних справ?»

«Далі я запитую, чи пан президент міністрів вважає, що конечним є вивести рішучий німецький протест з домаганням покарати намовників до цього злочину?»

«Шеф советської служби державної безпеки Шелєпін, що особисто дав доручення виконати ті скритовбивства, в міжчасі був знятий з його посади і підвищений в ієрархії червоних функціонерів. Під цю пору сидить він, наказодавець і намовник до морду, в секретаріаті Центрального Комітету КПСС, себто, в найвужчому колі кремлівської еліти.

«Яких заходів думає вжити пан президент міністрів з метою перешкодити в майбутньому таким досконалим скритовбивствам?»

Два дні пізніше, 30 листопада 1961 року, на засіданні баварського парламенту, під час якого обговорювано бюджет уряду, посол від Християнсько-Соціальної Унії (CSU) Гакш знову заторкнув справу скритовбивств у Мюнхені, кажучи між іншим:**

«Тут у Мюнхені, — я беру до уваги тільки одну групу, — живе одна з найбільш загрожених чужинецьких груп; вона бореться за своє життя. Я маю на думці українців. Ці «східні унтерменші» — це вчені, професори, викладачі у високих школах, філософи, вчені-гуманісти, які живуть тут у найзиденіших умовах, лише з соціальної допомоги, одержують щонайбільше 20-50 німецьких марок на покриття власних витрат за окремо замовлену працю. Український Вільний Університет перестав бути навчальним закладом, а став дослідним інститутом. Його праця дуже видатна. Українці мають свої власні доповнюючі школи, щоб діти могли добре вивчати рідну мову. Серед них майже немає кримінальних проступників, це зразкова національна група. Вона провадить сьогодні боротьбу на життя і смерть.

«У тих скритовбивствах, що про них я згадую, є система. Я можу подати цілий ряд імен: провідник українських націоналістів полковник Коновалець, гетьман Скоропадський, Лев Ребет і Степан Бандера. Всі вони вмерли таємничою смертю, або начебто від розриву серця. Щойно обдукція тіла Бандери

* Gesamtdeutsche Partei.

** За офіційним стенографічним записом.

виявила отрусення ціянкалієм. Дружина Бандери мусіла тікати з дітьми до Канади, тому що в Німеччині вона не могла бути безпечною, бо її діти мали бути схоплені. Пан Вінціг,* який плянував їх схопити, був щоправда вчасно заарештований і признався до вини, але пізніше його випущено на волю. Це особливі умови, коли жінка з дітьми мусить утікати, щоб не бути схопленою чи замордованою. Як намагаються з'ясувати справу Бандери на Сході, то це можна побачити на прикладі пресової конференції в Східньому Берліні, в дні 13 жовтня 1961 року, де за це обвинувачено цілком інших осіб. Сьогодні я можу сказати лиш одне: якщо на Заході вмирає хтось із видатних українців, то спершу треба думати про скритовбивство. Будуть ще й інші скритовбивства. Спритовбивці є між нами. Це є заголовок одного розділу української мартирології».

«Гердер** каже, що райнці — це греки між слов'янами. На наших очах винищують провідних жів із цієї групи, як за часів гавляйтера Коха, який сказав був, що всіх інтелігентних українців треба б винищити. Проте ж якраз українці живуть у таких добрих взаємнинах з баварським народом... Ми постійно говоримо про контакти з Сходом і при цьому занедбуємо контакти з тими людьми зі Сходу, які живуть у нас. Треба більше сходознавства в школах, більше сходознавства в пресі, більше сходознавства для освічених людей, які й сьогодні не знають, яка є різниця між українцями і рускими, між словінцями і словаками, між сербами і хорватами. Треба провести денацифікацію нашого думання щодо наших «східних унтерменшів», наших приятелів, потрібно більш політичної спостережливости. Ми потребуємо більше допомоги для наших приятелів з-поміж усіх народів Сходу. Це було б справжньою перемогою над минулим, а не насильством над історією і сучасністю».

Урядовий запис баварського парламенту занотував, що промова посла Гакша була прийнята схвальними окликами та оплесками всіх присутніх. Але це було все, що парламент і уряд Баварії зробили в справі нікчемного московського скритовбивства в Мюнхені.*** Федеральні урядові чинники Німецької Союзної Республіки також не проявили жодних заходів, щоб негайно запротестувати в Москві проти катєбівських злочинців на німецькій території, хоч федеральна прокуратура в Карльсруге ствердила безсумнівну правдивість зізнань московського агента-вбивці.

В той час до Німеччини прибув посол до канадського парламенту, адвокат Артур Мальоні, який 7 грудня 1961 року мав розмову в справі замордування Степана Бандери з федеральним прокурором у Карльсруге.*** Прокурор ствердив, що зізнання Сташинського правдиві — він убив Провідника ОУН пострілом з пістоля-шприци. Механізм пістоля діяв так, що під час вистрілу отруйна рідина перетворилася в малесенькі краплинки пари, вдихнення яких спричинило негайну смерть. Інформації про убійника і виконання вбивства, що їх досі подала преса — за винятком кількох маловажних недокладностей — були правдиві.

* Большевицький агент, який намагався схопити сина Ст. Бандери. До Мюнхену він приїжджав з Відня. 26. 3. 1959 р. його арештувала німецька кримінальна поліція, але швидко звільнила.

** Гердер Йоган Готфрід — один із провідних голів німецької класики часів Гете; його видатний твір «Ідеї до філософії історії людства».

*** Відповідь баварського прем'єра див. у розділі «Матеріали і документи» ч. 17.

*** «Гомін України», Торонто, ч. 52 (658) з 23. 12. 1961.

Прокурор заявив теж, що суд над Сташинським відбудеться в квітні 1962 року, однак, ще не вирішено чи в Мюнхені, чи в Карльсруге. Місце ув'язнення злочинця не може бути подане нікому до відома. В дальшій розмові посол Мальоні довідався, що Сташинський виконав вбивство з наказу КГБ. Версію Лібгольца, який утік із Західньої Німеччини до Східнього Берліну і там на пресовій конференції в жовтні заявив, що нібито Степана Бандеру вбила німецька розвідка, треба, на думку прокурора, вважати знаком, що Москва зрезигнувала з своєї попередньої версії про самовбивство.

Посол Артур Мальоні мав у плані виступити на процесі як адвокат пані Ярослави Бандери, але довідався, що приписи дотичного німецького закону дозволяють лише на те, що адвокати з інших держав можуть бути прив'язаними на процесі з уповноваження родини пошкодованого, як консультанти німецького адвоката-заступника родини.

Політичну боязливість державних кіл Західньої Німеччини суворо засудив у своїй статті «Провина німців»* колишній довгорічний в'язень сибірських концентраційних таборів, член редакції мюнхенського часопису «Фольксботе», Вольфганг Штраус:

«... Після 15 жовтня 1959 р. ані західнонімецький уряд, ані парламент (у якому сидить більше ніж 50 послів, які серед подібних обставин, як Степан Бандера і його друзі, були примушені жорстоким режимом піти на гірке вигнання) не вважали потрібним офіційно запротестувати в Москві проти зармування Бандери і зажадати видачі його убійника. Вони мовчали. Із страху? З політичної короткозорости? А, може, так їм наказувала «вища» дипломатія? Чи тому, що твредо вірили в «самогубство», а не в скритовбивство?»

«Цю помилку урядових чинників не так легко направити. Навіть дуже гострим покаранням Сташинського, якщо суд таку кару ухвалить. Факт, що вбивця Бандери сидить за ґратами й склав широкі зізнання, не можна приписати в заслугу західнонімецьким чинникам. Німці у вільній частині своєї батьківщини нічого, таки нічого не зробили, щоб спіймати злочинця. Можна крутити на всі лади, але факт залишається фактом, що убійник сам утік до Західньої Німеччини, отже, за німцями залишається моральна і політична провина в тому, що вони занехали зробити те, що дало б можливість затрюмфувати справедливості.

«Якщо розсудливо думати, треба ствердити, що замордування Бандери не було лише злочинним замахом на визвольний рух українців по цей і по той бік залізної заслони. Підступний атентат був такою самою мірою звернення проти свободи й безпеки німців. Чи це кому подобається, чи ні, чи видається смішним, чи ні, залишається факт, що визвольно-революційна боротьба 40-мільйонного українського народу є нерозривно пов'язана з найглибшими, найсвятішими прагненнями всіх німецьких патріотів: визволення советської зони й об'єднання. Поразка українців є поразкою німців із Сходу й Заходу. А перемога, яку здобудуть українці, є перемогою німців — тих із Сходу, і тих, що на Заході...»

ДНІ ГНІВУ І ПРОТЕСТІВ

Вістка про те, що вбивником сл. пам. Степана Бандери є большевицький агент Б. Сташинський, викликала глибоке обурення і гнів серед українців у вільному світі. В різних країнах відбулися численні збори,

* «Шлях Перемоги», ч. 51 (408) з 17. 12. 1961.

протестаційні віча, демонстрації та пікетування московських амбасад. У більших українських скупченнях участь у протестаційних маніфестаціях брали теж представники заприязнених з Україною народів і видатні чужинці. На вічах ухвалювано протести проти московсько-больдатні чужинці. На вічах ухвалювано протести проти московсько-большевицьких терористичних методів, засуджувано організаторів морду, Хрущова і Шелєпіна, висувано домагання гостро покарати винувників морду та звернено заклики до державних чинників країн вільного світу застосувати відповідні заходи для більшого забезпечення українських політичних і культурних діячів перед прихованим терором большевицької агентури. Декуди були висунені домагання заборони комуністичних організацій в дотичній країні. Зокрема в Канаді були ухвалені домагання до уряду про заборону комуністичних організацій. Ухвали протестаційних зборів були розслані до відповідних міністерств, до амбасад Німецької Союзної Республіки, до представників деяких інших вільних держав і до преси.

Хвиля протестів розпочалася вже в суботу 18 листопада 1961 року. Того ж дня 1500 колишніх українських воєнків, зібраних на своєму з'їзді в англійському місті Бадфорд, гостро запротестували проти ганебного скритовбивства в Мюнхені, стверджуючи в своїх резолюціях, що:

«Організатором убивства був Александер Шелєпін, голова Комітету Державної Безпеки при Раді міністрів ССРСР, що підлягає голові Ради міністрів Нікіті Хрущову. Тому за цей черговий ганебний злочин відповідає московський уряд і ЦК КПСС і вони повинні бути засуджені Трибуналом вільного світу та загальною публічною опінією.*

Голосний протест проти злочинців з уряду й комуністичної партії т. зв. ССРСР висловили українці з Лондону й його околиць, які демонстрували протягом двох днів; у суботу 25-го й у неділю 26-го листопада 1961 року. Після енергійної підготовки, в суботу почалася акція пікетування московської амбасад в столиці Великобританії. Пікетування тривало три години. З написів на транспарентах і з летючок різнонаціональна публіка Лондону довідалася про фактичні причини московських скритовбивств, про суть московського імперіалізму та про змагання українського народу до незалежності. Чужинці виявили велике зацікавлення і висловлювали свою солідарність з демонстрантами.

«Про цю справу (зізнання Сташинського — ред.) заговорили навіть звичайні британські громадяни, — писав учасник лондонської демонстрації,** — особливо при зустрічах з українцями, чи то на праці, чи в товаристві, одночасно висловлюючи здивування та обурення, що такі речі діються ще й тепер, і при тому висловлювали свої симпатії для нас, українців. Немає де правди діти, більшість з них навіть не знали про морд, виконаний на Ст. Бандері московськими посіпаками два роки тому, завдяки тенденційній настанові британської преси, яка замовчувала про таке нечуване в світі вбивство, або вірно і дуже скупко подавала вістки про той злочин Москви, мабуть тому, щоб не образити Нікіту, який в той час приобіцяв мир і спокій світові...»

* Зразки протестаційних резолюцій див. у розділі «Матеріали і документи» ч. 18.

** «На суд Хрущова і Шелєпіна», («Шлях Перемоги», ч. 50 (407) з 10. 12. 1961).

«Та найбільше заврушилися українці, — ствердив далі учасник протестаційної акції в Лондоні. — На місце мовчазного пригноблення та туги за Провідником, яке тривало два роки з часу злочину, прийшли явне обурення і гнів проти московських хижаків-опричників. Своє обурення виявили навіть і ті, які були ні в сих, ні в тих, а також і ті, які поділяли, чи й поширювали, може й несвідомо, лише з партійної наївності, большевицьку пропаганду про самовбивство, мовляв, політика «бандерівців» ні до чого не довела, хіба до пролиття крові і то намарне, та що з цього всього іншого виходу не було, як вчинити самогубство. Але ці інсинуації з хвилиною виявлення вбивника лопнули, як мильна банька...»

Тому українці з Лондону з тим більшим запалом виявили свій протест проти злочинів Москви, організуючи пікетування московської амбасади. Про успішність цієї акції її учасник пише так:

«Ми вже не раз роздавали летючки на вулицях Лондону, але ніколи ще перед тим чужинці не виявляли такого зацікавлення та не висловлювали такої солідарності, як це було цим разом. Для прикладу наведу кілька висловів англійців: «Я повинен зняти капелюха перед вами за вашу ідею», «Якщо б ви збиралися висаджувати в повітря ту дільницю, то я буду перший, що вам допоможу», «Душіть тих байстрюків» і т. п. Не обійшлося без зустрічі з працівниками московської амбасади. Варто зазначити, що в той час вони не виходили поодиночі, а лише групами, щонайменше по двоє... Знову ж інший узяв летючку, прочитав заголовок, а після прочитання його обличчя залоскотало кров'ю і він почав репетувати: «На что это, на что это?», а з його уст бризкала піна, мов у скаженої собаки... Це лише кілька прикладів, а їм подібних багато...»

Наступного дня, в неділю, відбулося протестаційне віче в Гайд Парку, де схвалено відповідні резолюції і роздано чужинцям летючки. Після того зформовано похід головною вулицею Лондону попри московську амбасаду, під якою продовжувало пікетування до пізньої ночі, й роздано понад 10.000 летючок. Під час походу несено 20 транспарентів.*

Бурхливу протестаційну демонстрацію-пікетування будинку, в якому приміщувалася делегація ССРСР до Об'єднаних Націй, влаштували 400 членів організації Визвольного Фронту в Нью-Йорку, в суботу 2 грудня 1961 року. Пікетуючі з транспарентами висяювали перехожим ціль демонстрації і роздавали їм летючки. На чолі демонстративного походу несено український та американський прапори, а далі кілька великих карикатур із зображенням Хрущова. Будинок большевицької делегації охороняла понад сотня поліцаїв, а на поготівлі поблизу стояли відділи кінної поліції та поліційні авта.

На місце демонстрації прибуло багато кореспондентів і телевізійних та радієвих звітодавців, яким подано відповідні інформації. Українсько-англійськомовні летючки та окреме пресове повідомлення про вбивство Провідника Степана Бандери розіслано ще напередодні демонстрації до всіх міст і делегацій в ООН, до пресових агенцій, часописів і їх редакторів, до телевізії й радіостанцій, чужинецьких амбасад, американських конгресменів і сенаторів та до місцевих організацій поневолених Московою народів.

* Список гасел на транспарентах див. розділ «Матеріали і документи» ч. 19.

З ходом часу демонстрація почала прибирати на гостроті. З лав демонстрантів витягнуто червоний прапор, проламано поліційний зордон і перед вікнами амбасади спалено та розкинено попіл з того знамені московського большевизму. Роз'юшені демонстранти з великою лютістю кинулися до дверей і вікон большевицької амбасади так, що поліція з трудом могла опанувати ситуацію щойно о годині 5-й вечора.

Тєї ж суботи вечером всі нью-йоркські радіовисильні та найбільша телевізійна станція, канал 4, подали звіт про демонстрації, а телевізійна станція НЗЦ подала інтерв'ю з учасником демонстрації, в якій на закінчення він вив: «Американці, вважайте! Сьогодні вбивають наших провідників, завтра можуть вбивати ваших!»*

Спалення большевицького прапора перед московською делегацією до ООН, таке ж знищення символу червоного імперіалізму в іншому місті — Міннеаполіс викликали реакцію Москви. Правда, вона промовчала — причини українських демонстрацій і спалення червоних прапорів на знак протесту проти замордування Провідника ОУН, але підкреслила в безсилій люті, нібито «серія фашистських вихваток» намагається «зирвати культурні зв'язки між ССРСР і США», а «спалення советських прапорів — це безпрецедентна антисоветська вихватка ворожих елементів, які влаштовують фашистське пікетування советських установ у США, вдираються до них, як банди хуліганів.»** 7. 12. 1961 року проти цих «фашистських вихваток» заперестував перед урядом США, через американського амбасадора в Москві Томпсона, голова Комітету культурних зв'язків при Советі міністрів ССРСР, Г. А. Жуков.

Протимосковська демонстрація відбулася теж 5 грудня 1961 року в канадському місті Гвельф, провінції Онтаріо, де гостював большевицький амбасадор Арутунян, якого місцевий «Канадський Клуб» запросив був із доповіддю для студентів. Українські й естонські демонстранти появились з відповідними плякатами перед будинком, де мала відбутися доповідь, тому «гостя» мусіла поліція завести до залі «чорним входом». В суботу 9. 12. 1961 р. відбулася демонстрація під советською амбасадом у Вашингтоні,*** однак, навчена досвідом у Нью-Йорку, поліція не допустила демонстрантів, членів ООЧСУ, СУМ і ТУСМ з Філадельфії, Балтімор і Алентавну, близько до будинку амбасади. Демонстранти лікетували з транспарентами, роздавали перехожим летючки та пресові повідомлення для кореспондентів місцевих газет, радіо і телевізії. Подібні протимосковські демонстрації відбулися в днях 25. 11. і 22. 12. 1961 року під большевицькою амбасадом в столиці Канади — Оттаві.

В загальному всіх протестаційних віч, зборів, демонстрацій і т. п. відбулося 132. З цього числа на окремих континентах вільного світу:

* «Гомін України», ч. 51 (657) з 16. 12. 1961.

** «Ізвестія» з 8. 12. 1961.

*** «Washington Post», з 10. 12. 1961, «Українці пікетують перед советською амбасадом».

Європа — 76, Північна Америка (Канада і США) — 50, Південна Америка (Аргентина й Бразилія) — 3, Австралія — 3. Цифра 76 протестаційних акцій в Європі розподіляється так: Великобританія — 48 (в тому 2 демонстрації), Німеччина — 15, Франція — 7, Бельгія — 4, Австрія — 1, Голландія — 1.* Ці цифри характеризують самі — без додаткових коментувань — дійову справність організаторів протестаційних акцій і ступінь політичної активності українських громадян в окремих країнах (якщо врахувати неоднаковий відсоток поселених там українців). Глибоке зрушення опінії української громади у вільних країнах світу викриттям злочину большевицької Москви і її підступних метод рафінованого скритовбивства принесло, крім зовнішньо-політичних, також виявлення внутрішніх позитивів нашої національної спільноти. Широко переведені протестаційні акції проти вбивників Бандери, в яких то акціях приймали участь громадяни різних партійних переконань, черговий раз свідчать про те, що на фронті боротьби проти большевицької Москви поміж українцями у вільному світі, не дивлячись на політичне зріжничкування, є єдність думки. В протестаційних акціях здебільша приймали участь у президіях зборів представники місцевих українських національних організацій, священство, діячі з українських установ старої еміграції та багатьох політичних угруповань, представники поневолених народів, а подекуди місцеві діячі-чужинці, навіть державні мужі.

Крім суто українських протестів, до спільного виступу проти московських ганебних скритовбивців з найвищих партійних і державних кіл Москви приєдналися теж представники й антикомуністи інших народів. Наприкінці грудня 1961 року Центральний Комітет Антибольшевицького Бльоку Народів — АБН в Мюнхені видав друком німецькою мовою протестаційну резолюцію,** звернену проти скритовбивств, виконуваних з наказу московського уряду. Поінформували в своєму виданні про московські злочини — замордування Провідника ОУН Степана Бандери і д-ра Л. Ребета, і про плянований замах на голову ЦК АБН Ярослава Стецька, автори резолюцій виразно вказали на зверхників Сташинського з московського уряду та навели ряд прикладів злочинності Хрущова, підкреслюючи, що ті злочини загрожують теж вільному світові.

Резолюцію надруковано теж англійською, французькою та іспанською мовами й розіслано до відповідних урядових чинників, інституцій та організацій вільного світу. Незалежний австрійський часопис з Відня «Die Presse» з 19 січня 1962 року подав за агенцією ДПА інформацію про видання ЦК АБН такого змісту:

«Антибольшевицький Блок Народів — АБН, до якого належать 17 еміграційних організацій, вимагає притягти до судової відповідальності москов-

* Список усіх місцевостей, в яких відбулися протестаційні віча й демонстрації, див. у розділі «Матеріали і документи» ч. 20.

** Protestresolution des Antibolschewistischen Blocks der Nationen (ABN) gegen die Mordtaten der Moskauer Regierung, München 1961.

ський уряд за його злочинні вбивства. Центральний Комітет АБН в гострій резолюції домагається між іншим створити міжнародний трибунал, який «зайнявся б справою большевицьких масових вбивств після смерті Сталіна, виконаних на некомуністах, та який покликав би до відповідальності сьогоднішніх володарів Кремля за їхні злочини супроти людства».

Резолюцію АБН використав голова Місії АБН у вільному Китаї, проф. д-р Л. Катона, який 17 січня 1962 року влаштував у Тайпеї на Формозі пресову конференцію, запрошуючи на неї численних китайських та інших азійських журналістів. Темою конференції, на якій був теж присутній директор департаменту в міністерстві внутрішніх справ і відповідальний за пресу при уряді Китайської Республіки, Гванг Ю, був зміст протестаційної резолюції ЦК АБН.

«Обвинувачуємо! Совети і їх сателіти як скритовбивники та людолови»* — під таким заголовком мюнхенський Союз вільної преси, що склався з товариств журналістів 16 національностей, видав німецькомовну 4-сторінкову брошурку з актом обвинувачення проти Москви. Цей акт обвинувачення писали голова Спілки д-р Франц Тісо (словак), кол. посол і уповноважений міністер Словацької Республіки в Москві, і генеральний секретар — д-р Зельтан Макра (мадьяр).

Союз вільної преси обвинуватив уряд СРСР і уряди його сателітних країн, як співвинних, у таких злочинах: а) зумисні скритовбивства у 5-х випадках; б) намагання вбивства в 3-х випадках; в) співдіяння в трьох скритовбивствах; г) зорганізоване людоловство в 7-х випадках; д) терористичні замахування і спроби людоловства в 7-х випадках; е) систематичне вишколювання скритовбивців і терористів. До кожної точки обвинувачення подано конкретні дані: ім'я і прізвище жертв, дата їхнього замордування чи скоплення або поранення, і т. п.

З українських жертв московсько-большевицького терору, чи ним загрожених осіб, в акті обвинувачення Спілки вільної преси названо таких: Степан Бандера і його родина, Лев Ребет, Іван Кашуба і Данило Чайковський. Івана Кашубу мав схопити в жовтні 1959 року агент КГБ, Станіслав Заржецькі, згідно з зізнанням цього агента 2 жовтня 1959 р., Данилові Чайковському вислано з Франкфурту над Майном пакет-книжку з вибуховим матеріалом. Крім цього, у виданні Спілки вільної преси згадано теж про бомбовий замах на друкарню «Ціцера», де друкується, між іншим, «Шлях Перемоги».

У згаданому документі підкреслено, що терористична діяльність Москви сягає вже не лише на європейський та американський континенти, а й на всі інші частини світу. Нікіта Хрущов, Шелєпін і всі їхні помічники, як теж виконавці їхніх злочинних наказів, особисто відповідальні за всі ті названі й неназвані, відомі і невідомі злочини, що з їхнього наказу були виконані не лише на підлеглих Москві територіях, а й на

* „Wir klagten an! Die Sowjets und ihre Satelliten als Mörder und Menschenräuber“. Anklageschrift des Verbandes der Freien Presse e. V., München 23. Herausgegeben am 2. Dezember 1961.

території країн вільного світу. Висилаючи своє обвинувачення до урядів країн вільного світу, Союз вільної преси в Мюнхені закликав їх засудити злочинну Москву на міжнародньому форумі та провести з рамени ОН ґрунтовне слідство в справі терористичної роботи московського і сателітських режимів. У меморандумі Спілки висунено теж домагання, щоб вільний світ покористувався усім своїм впливом і натиском на Москву для якнайшвидшого звільнення тих, що їх схопили були большевицькі людологи, та щоб домігся на Москві і її сателітах припинення терористичних дій проти політичних емігрантів.

Протестаційну заяву «проти замордування російськими таємними агентами Степана Бандери, українського антикомуністичного провідника на чужині» склала теж Антикомуністична Ліга Народів Азії — АПАКЛ, що її прислав до голови ЦК АБН-у Ку Ченг-канг, президент Ліги з супровідним листом такого змісту: «Ми якнайглибше обурені ганебним вчинком російських комуністів, а саме замордуванням Степана Бандери, українського антикомуністичного провідника на чужині...» У цій заяві азійські антикомуністи стверджували:

«Замордування Степана Бандери, українського антикомуністичного провідника на чужині, що позбавило український нарід його геройського борця в змаганні за свою національну свободу і незалежність, вразило нас свого часу найглибше; ми хотіли б оцим висловити наше обурення з приводу скривовства, виконаного таємним агентом на безсоромний наказ советсько-російських комуністичних імперіялістів.

«Поперше, ми одностайно засуджуємо мерзотний злочин советсько-російських комуністичних імперіялістів, які висилають у вільний світ своїх таємних агентів для виконання навмисних і запланованих мордів.

«Подруге, ми хотіли б підкреслити той факт, що советсько-російські комуністичні імперіялісти посилають у всі частини вільного світу численних тайних агентів для проведення своїх інтриг інфільтраційної, розкладової і підривної роботи. Тому ми у вільному світі повинні підвищити нашу сторожкість, впроваджуючи можливі запобіжні протизаходи.

«Потрете, ми закликаємо всі демократичні нації поставитися з повним зрозумінням до поневолених комуністами народів у їхній боротьбі за свободу та подати їм активну допомогу, щоб ці народи могли повалити комуністичні-нацистські режими та відзискати свою національну свободу і незалежність».

Редакція «Шляху Перемоги» в Мюнхені одержала була в той час низку листів від представників заприятелених з Україною народів, які стоять у спільному з українцями визвольно-революційному фронті боротьби. В цих листах приятелі українського народу виявили своє обурення у зв'язку з ганебними московськими методами політичних скривовств, і підкреслили свою солідарність з революційно-визвольною боротьбою українського народу. Листи* прислали: генеральний секретар Болгарського Національного Фронту д-р Олександр Любенофф, голландський журналіст Енс Нільсен, речник Мадярського Визвольного Руху ген. Фаркаш Ференц де Кісбарнак, представник Румунського Визвольного Фронту Базіль Майлят, віцепрезидент Виконної Ради Словацького Визвольного Комітету д-р Чтібор Покорни, президент Цен-

* Тексти листів див. у розділі «Матеріали і документи» ч. 31.

трального Комітету Хорватських Об'єднань в Європі д-р Андрія Іліч, представник хорватів у Німеччині Грватін, видавець часопису «Ческе Лісти» Мілош Свобода.

Обурення і гнів української спільноти на чужині проти московських скривовців виявилися не тільки в загальних протестаційних акціях, листах до редакцій українських часописів, але теж у спонтанному бажанні чинно причинитися до того, щоб кагебівський висланець Москви був заслужено покараний. З власної ініціативи, без жадної спонуки чи заклику з боку ЗЧ ОУН, українські патріоти на чужині почали складати грошеві пожертви на покриття витрат під час майбутнього судового процесу проти Б. Сташинського. Акцію складання пожертв започаткували українські громадяни міста Гартфорду у США, пересилаючи до адміністрації «Шляху Перемоги» в Мюнхені суму 89 доларів з супровідним листом, за підписом Петра Шагая, в якому вияснено ціль збірки, що її ініціатором був Орест Щудлок:

«...Щоб уже з далекої судової розправи винести найбільш далекосяглі висновки — засудити облудну Москву з її кровожадними неронами, її перфідною політикою супроти поневолених народів, мордування в найрафінованіший спосіб великих синів України, — ми, зібрані в обороні чести й справедливості, складаємо свою лепту та звертаємось до загалу українського громадянства підтримувати в матеріальній і моральній площині нашу акцію для Проводу ЗЧ ОУН, щоб у відповідний час Провід мав можливість вислати на розправу своїх представників та мав на оплату судових коштів...»*

Акцію підхопили інші й незабаром на сторінках часописів «Гомін України» в Торонті, «Шлях Перемоги» в Мюнхені й журналу ООЧСУ «Вісник» у Нью-Йорку почали появлятися цілі колонки з прізвищами жертводавців і сумою їхніх пожертв, що йшли в сотні доларів. Навіть ті українці, матеріальні відносини яких не були добрі, які часто жили лише з підтримки німецької Суспільної опіки, склали свою багату лепту. В цьому відношенні взірцем є пожертва Петра Блацака з міста Інгольштадт, у Західній Німеччині, який писав:

«На протестаційних зборах, які кілька днів тому відбулися в нашій оселі в Інгольштадті, я уважно вислухав доповідь, що в ній достойний прелегент пригадав каригідні московські злочини, які Москва поповнює вже від століть і останньо у варшавський спосіб замордувала нашого сл. пам. Провідника Степана Бандеру. І я вирішив скласти маленький даток у сумі 50 нім. марок на покриття коштів, зв'язаних з процесом проти вбивника сл. пам. Степана Бандери. Рівночасно закликаю українців у вільному світі скласти на ту ціль пожертви, щоб Провід ЗЧ ОУН під час процесу мав змогу показати вільному світові справжню Москву такою, якою вона була, а не зміниться, аж доки не буде цілковито знищена.

Українське громадянство на чужині ще добре пам'ятало той час, коли в Парижі суджено вбивника сл. пам. Симона Петлюри, московського висланця Шварцбарда, і коли українці не були достатньо підготовані до того процесу. Вороги української самостійности, маючи до диспозиції великі фонди, змобілізували були світову опінію і нечесними засобами

* «Шлях Перемоги», ч. 50 (407) з 10. 12. 1961.

та оклеветуванням добилися були того, що жертва московсько-більшевицького терору, сл. пам. Головний Отаман Симон Петлюра, став підсудним, а з вбивника зроблено героя і звільнено від вини й кари. Виправдання большевицького агента, а тим самим і злочинної Москви, та знеславлення символу визвольної боротьби українського народу, що ним став погіблий Симон Петлюра, було великим ударом для всіх українців. Отож тепер, коли вбивник Провідника ОУН, сл. пам. Степана Бандери, мав стати перед німецьким судом, ніяк не можна було допустити до того, щоб через непередготованість до процесу повторився тріумф ворога.

Українське громадянство збагнуло це і, тому, масово включаючись у збіркову акцію, виявило свою велику політичну зрілість. Тисячні маси українців, які радо склали свої пожертви на витрати, пов'язані з процесом, засвідчили довір'я до ОУН та виявили свою державницьку настанову. Бо жертводавцями були не тільки члени й симпатички революційного націоналістичного табору, а в більшості люди з інших середовищ. В ту хвилину, коли йшло про протинаступ на Москву, всі вони стали в одному фронті, не звертаючи уваги на протиакцію ворога. Розуміючи, яке значення має розпочата акція складання фондів, большевицька агентура зразу почала поширювати провокативні вістки, щоб цим способом підірвати довір'я української спільноти до ОУН та внеможливити підготовку до процесу. Відповідь на большевицьку провокацію була ясна: для підготовки процесу українці на чужині склали в переліченні на німецьку валюту 198.000 нім. марок, або приблизно 50.000 американських доларів.*

Маючи відповідні фонди, Провід ЗЧ ОУН був спроможний видати ряд документальних творів англійською, французькою, німецькою та іспанською мовами, інформуючи світ про злочини Москви. В опублікованих творах: «Російський колоніалізм в Україні», «Петлюра, Коновалець, Бандера — замордовані Москвою», «Злочини Хрущова в Україні», «Концентраційні табори в СРСР», «Ганьба ХХ-го сторіччя» українці пригадали вільному світові ті злочини, що їх допустилася Москва супроти українського народу: організування штучного голоду, жертвою якого впали мільйони людей, депортації, нищення українських Церков, насильна колективізація, вигублення української інтелігенції і молоді й т. п.

Складені українською спільнотою на чужині фонди допомогли теж видавати під час процесу щоденний інформативний бюлетень німецькою, англійською та українською мовами п. з. «Українська Кореспонденція», призначений для преси. Завдяки цій пресово-інформативній службі, чужинецькі журналісти, які спершу мали тенденції давати невірне навілення ходові судової розправи, почали об'єктивно й поважно інформувати своїх читачів.

* Звідомлення Фінансової Референтури Проводу ЗЧ ОУН про збірку та витрати пов'язані з процесом у Карльсруге див. у розділі «Матеріали і документи» ч. 22.

УКРАЇНСЬКА ПРЕСА ПРО ВИКРИТТЯ ВБИВНИКА

«Вістка про заарештування в Західній Німеччині Богдана Сташинського, який признався до скритовбивства, виконаного з доручення шефа советського Комітету Державної Безпеки (КГБ) А. Шелспіна, викликала найширший відгомін не тільки серед української суспільности, але й в цілому світі... «Свобода» передала цю вістку негайно, як її одержала в п'ятницю в пополудневих годинах...» — так писав український щоденник «Свобода» з Нью Джерзі Ситі, ч. 222 з 21 листопада 1961 року. Інші українські часописи на чужині, головно заокеанські, подали інформації про московського агента, що вбив Провідника ОУН Степана Бандеру, з найрізномодніших джерел: за повідомленнями радіостанцій і західних пресових агенцій, на підставі описів німецької преси тощо:

При цьому треба відмітити факт, що в загальному українська преса не націоналістичного напрямку якось замало коментувала ту надзвичайно ваги подію, об'южуючись на звичайних інформаціях, не рідко з сумнівних джерел (напр., мюнхенська бульварна «Абендцайтунг»). Крім того, деякі часописи надто разуче підкреслювали свою недовірливість до зізнань вбивника. Очевидно, що втеча Сташинського з московського лігва злочинців на Захід і його відкрите признання до скритовбивств вимагали, щоб холодно й розважливо поставитися до всіх можливих «затемнень», які насувалися при аналізі мотивів діяння агента, одначе, неприпустимими з українського боку були ті сумніви й погляди, що їх висловила редакція українського католицького щоденника «Америка». У 222 і 223 числах свого часопису з 21-го і 22-го листопада 1961 року редакція «Америки» надрукувала статтю під заг. «Куліси атентату на Ст. Бандеру в советській і німецькій версіях».

Покликаючись на большевицьку провокативну газетку «Голос родіни» (ч. 77 за жовтень 1961 р.), яка писала про пресову конференцію в Східньому Берліні з виступом відкликаного агента Лібгольца, та на «німецьку версію» (зі Сташинським) мюнхенської газети «Абендцайтунг» з 17. 11. 1961, редакція «Америки» прийшла до дивного висновку, мовляв:

«Обидві ці версії є у взаємозалежності одна від одної, при чому советська таємна поліція випередила німецьке свідчення в справі атентату більше як на місяць». — А далі: «Німецька заява є реакцією на згадану советську пресову конференцію у Сх. Берліні і проголошене так Советами обвинувачення західних Німців як спрчинників атентату».

Отже, для редакції «Америки» ціла справа з Сташинським була лише «реакцією німців» на московсько-більшевицьку версію з Лібгольцом! Немає потреби доводити, що такої інтерпретації на сторінках української преси тільки й треба було для Москви. Рішуча реакція на статті «Америки» з боку українського Визвольного Фронту не могла, одначе, направити заподіяного лиха, посяяного на сторінках католицького щоденника.

Слідом за «Америккою» пішли деякі інші часописи, для яких підкреслення власного скептицизму було важливішим, чим вияснення поразки

Москви. Наприклад, часопис «Українські Вісті» з Нового Ульму ще 10 грудня 1961 року в своєму 50 (1476) числі сумнівався в зізнання Сташинського, який «нібито, дістав „Орден червоного прапора» з рук самого Шелепіна, шефа КГБ. Але потім перейшов на захід і добровільно заявив німецькій поліції про доконання ним двох атентатів — на Ребета й Бандеру».

Цілком інакше поставився до справи інший український щоденник у США — «Свобода». Широко інформуючи читачів у дев'ятох числах своєї редакція «Свободи» дала власний коментар п. з. «В довгій черзі слів вбивств» (ч. 224 з 24. 11. 1961), в якому виразно стверджує:

«... Уже перші висліді слідства в справі ув'язненого ще 1-го вересня ц. р. советського душоуба встановили цілий ряд важливих фактів. Найперше треба ствердити, що розкриття вчинених Сташинським убивств підтвердило з усією рішучістю участь Москви в замордуванні Степана Бандери і покляло край усім, поширюваним у великій мірі советськими чинниками, спекуляціям про те, що вбивник чи вбивники були людьми з українського середовища, чи й навіть близькими співробітниками вбитого провідника ЗЧ ОУН. Трагічна смерть д-ра Лева Ребета з рук того самого агента КГБ усуває всі можливі здогади про якісь внутрішньоукраїнські політичні розігри, що могло б бути причиною убивства... Третім важливим висновком з устійненого розкриття є те, що довершив Сташинський своїх скритовбивств на спеціальне доручення КГБ, що до своїх ганебних завдань він, агент КГБ, був підготовлюваний понад десять років, ще з молодих літ, і що за свій злочин він одержав одно з найвищих советських відзначень з рук офіційної особи в советському уряді — голови Комітету Державної Безпеки при Раді міністрів ССРСР, Александра Шелепіна. Факт, що Сташинський діяв, як агент КГБ, і виконував доручені йому керівниками КГБ злочини, підтверджують не тільки його зізнання, але й та метушня, яка настала в колах КГБ-істів після ув'язнення Сташинського західнонімецькою поліцією. Щоб випередити можливі розкриття Сташинського, КГБ дня 13-го жовтня ц. р. влаштував у Східньому Берліні пресову конференцію, виводячи під час неї нібито західнонімецького агента Стефана Ліппольца, який «признався», що доручення вбити Бандеру одержав був він від західнонімецької розвідки, але виконав це «завдання» член ОУН Дмитро Миськів. Перфідна спроба КГБ скинути відповідальність за вбивство Бандери на українців, скінчилася, як відомо, невдачею, бо стверджено, що Дм. Миськова в той час не було взагалі в Західній Німеччині».

В подібному тоні писав офіційний орган ОУН під керівництвом полк. А. Мельника «Українське Слово» в Парижі з 20. 11. 1961 року:

«Для української еміграції признання Сташинського є щасливою подією. Нарешті бо розвіються всякі сумніви, відпадають підозріння. Якщо мало хто сумнівався, що Бандеру вбили москалі, то все ж залишалося питання: чиїми руками? А, може, руками найближчих співробітників? Хто є в рядах еміграції на службі Москви? Зізнання Сташинського прочищують атмосферу, вказуючи на вбивника, доводячи, що діяв він при допомозі інших агентів, але без спільника в безпосередньому оточенні С. Бандери чи Л. Ребета...»

Пресовий орган українських соціалістів, радикалів «Народня Воля» в США (Скрантон, ч. 47 з 7. 12. 1961 р.) підійшов до справи глибше, аналізуючи її політичну сторінку.

«Важливе в свідченнях Сташинського — читаємо в коментарі цього часопису п. з. «Москва признається до убивства Степана Бандери» — є ось що: «Душоубець Сташинський сам признався до злочину убивства... Зло-

чинець визнає свою вину добровільно. Злочинець подав усі подробиці про підготовку злочину. Наказ виконати ці злочини душоубства на чужій території дав сам шеф КГБ, Шелспін. Цей шеф КГБ має становище міністра в уряді ССРСР, яким проводить Хрущов, як прем'єр. Не можна припустити, щоб Шелспін у відомих нам советських обставинах у такій справі убивства на чужій території діяв самовільно, без порозуміння і згоди прем'єра».

Згадуючи про нагородження злочинця орденом «Червоного прапора», згаданий часопис твердить:

«... Такий орден знову ж таки міг бути уделений Сташинському тільки при згоді Хрущова. В такій ситуації, коли член найвищої влади в ССРСР, Шелспін, і з ним разом прем'єр Хрущов, є важко скомпрометовані, які винні злочину на чужій території, то мусіла б бути формальна затія уряду ССРСР про своє становище до зізнань Сташинського. Такої заяви дотепер нема».

«Панує стара засада в того роду справах, що хто мовчить, той погоджується. Москва своєю мовчанкою признала, що Сташинський в основі говорить правду і проти неї вона не має що сказати. Москва, очевидно, ще чекає, який буде хід сподіваного процесу проти Сташинського перед німецьким публічним судом. Вона боїться передчасними заявами ще погіршити своє положення в цій справі».

«Те, що пишу різні комуністичні Терлиці, не варте уваги. Це пишуть службні лакеї Москви, а при тому дуже гупо. Тут не допоможуть Терлиці. Тут мусить говорити сама Москва. Її мовчанка в даних обставинах рівняється фактичному признанню, що вона є вбивником».

Орган Союзу Українців у Великій Британії «Українська Думка» у своєму 47 (764) числі з 23. 11. 1961 р. гостро осудив тих слабодухів серед української спільноти на чужині, які піддавалися підшептам большевицької пропаганди:

«... Серед членів Проводу ЗЧ ОУН, серед членства організації та серед приятелів Покійного не було найменших сумнівів про те, що цього чергового, брудного й нікчемного морду з засідки доконав московський агент КГБ, присланий ad hoc з Москви до Мюнхену. Знала також про те і німецька поліція, а якщо слідства не повела дальше, то лише тому, щоб не наражувати собі червоного сатрапа. Бо і пощо, це ж згинув чужинець, а не німець... Не без того, щоб і серед деяких українських еміграційних кіл не було різних спекулятивних інсинуацій у зв'язку з тасмничою смертю Провідника. У спрарованих статтях недвозначно оперувалося різними натяками, що вбивник сл. п. С. Бандери вийшов з кругів ОУН. Після останньої події хай ці панове червоніють, якщо ще не позбулись сорому...»

«Хто забив Степана Бандеру? — запитував у своїй інформації-коментарі п. з. «Дії гадючого гнізда» часопис «Хлібороб» (ч. 48 (1506) з 10. 12. 1961 р., Курітіба, Бразилія). — На це питання досі точно й докладно дуже тяжко було відповісти. Ми лише здогадувались, що це ганебна справа брудних рук червоної Москви, але підтвердити свої міркування конкретними фактами не мали можливості...»

Заторкуючи в дальшому справу пресової конференції у Східньому Берліні, на якій московський агент Лібгольц, виступив з новими брехнями, згаданий часопис пише:

«Ця московська стряпанина відразу у вільному світі, а насамперед у нас, українців, викликала до себе велику підозру і повне недовір'я. Істотно виникли такі застереження:

«Чому то москалі, на правду, як Пилип з конопель, по довгому часі, зовсім несподівано і так голосно вискочили зі справою вбивства Степана Бандери? Для чого, власне, це підступне вбивство було потрібне розвідці Західної Німеччини? Чому, описані Ліппольцем, дії нібито німецької розвідки, як дві

краплі води нагадують собою методи душогубства завжди стосовані саме советською таємною поліцією — отією ЧК-ГПУ-НКВД-КГБ?

Причина московської поквалпливості та брехні тепер уже цілком з'ясувалася».

До цієї поквалпливості й нової брехні примусив Москву Сташинський, її слуга й вірний донедавна виконавець наказаних нею злочинів.

«Признання й арешт Богдана Сташинського не були по суті для нас великою несподіванкою, — читаємо в передовій тижневика «Вільна Думка» (ч. 50 (645) з 10. 12. 1961 р., Сідней, Австралія). — Вони тільки potwierдили те, що ми писали в наших двох коментарях після смерті сл. п. Степана Бандери. Провідника нашої найміцнішої націоналістичної організації вбила Москва, пристосувавши тут, як і в інших «виняткових» випадках, ... методу індивідуального терору. Що Бандера впав жертвою цього терору — це був своєрідний московський «комплімент» для нього і його організації. Їх визнано, очевидно, небезпечними ...

«Те признання Сташинського поклато, мабуть, врешті край усяким «поінформованим» шептаним коментарям, які по смерті Бандери поширювали такі наші власні земляки, навіть самі націоналісти, колишні організаційні товариші. Мовляв — знаємо, за цим вбивством криються якісь темні внутрішньо-організаційні махінації ...

«Ці здогади, особливо прикрі над ще свіжою могилою всіма партіями вшанованого революційного героя, дістали переконливу відповідь із уст самого скритовбивника ...»

МОСКВА ВИКРУЧУЄТЬСЯ

Висуваючи свого агента Лібгольца, як головного «свідка», який мав доказати, що, мовляв, член Проводу ЗЧ ОУН Дмитро Миськів отруїв Провідника Степана Бандеру з доручення розвідки Гелена, КГБ в поспіху зробив кардинальну помилку, не перевіривши, де був Дмитро Миськів під час замаху в Мюнхені. Тепер, після опублікування на Заході справи Сташинського і його зізнань, для КГБ теж не було ні змоги, ні часу виправити цю помилку чи створити нову, правдоподібнішу версію. Доводилося, отже, вперто триматися Лібгольцової вигадки, скільки вона вже була подана західним журналістам. Іншого виходу не було й КГБ наказав своєму агенту дати «інтерв'ю» для східнонімецьких газет.

Два дні після проголошення західнонімецькими чинниками зізнань Сташинського, орган СЕД у Східному Берліні «Neues Deutschland» з 19 листопада, а за ним і «Berliner Zeitung» (теж з 19. 11.) надрукували це інтерв'ю. Відповідаючи на запитання кореспондента «Ноес Дойчлянд», що він думає про зізнання Сташинського, Лібголец відповів:

«Я прочитав повідомлення про це в західній пресі. В їх твердженнях нема ні слова правди. Я вже говорив у своїй заяві 13 жовтня, що вбивцею Бандери є агент геленівської розвідки Миськів, який мав тісні зв'язки з Бандерою. Миськів розказував мені, що геленівська розвідка доручила йому вбити Бандеру з допомогою отрути, яка діє лише через довгий час. Я не маю ніяких підстав сумніватися в словах Миськіва, тим більше, що він довершив убивство тим способом, яким геленівська розвідка вимагала, щоб я зробив».

В дальшому Лібголец підкреслив, що мовляв, він «глибоко переконаний в тому, що Сташинський є підкупленою особою, виставленою як

вигаданий вбивник Бандери для того, щоб відвести підозріння від справжніх ініціаторів — від геленівської розвідки». На запитання, чому Лібголец не вважає Сташинського вбивником Степана Бандери, він відповів:

«Поперше, західня преса пише про так званий пістоль з отрутою. Справді, було встановлено, що Бандеру отруєно, проте не з'ясовано, яким чином через такий інструмент отрута попала до шлунка Бандери, як це точно сконстатувала судово-медична експертиза.

«Крім того, нерозумним є вірити, що цей Сташинський, який не жив у Мюнхені і, до того, ніколи не був членом організації Бандери, міг вбити його, до того ж у його власному домі. Мені самому були потрібні роки, поки я познайомився з Бандерою до такої міри, щоб мати можливість зробити на нього замах ...»

Це інтерв'ю з Лібгольцом пройшло майже непомітно й західня преса не згадувала про нього. Тільки такі большевицькі вислужники, як редактори «Українського життя» в Торонті й «Українське слово» у Вінніпезі та «Українські вісті» в Нью-Йорку, поквалпно передрукували вигадки кагебівсь. о агента. Комуністичний часопис з Парижу «Liberation» з 6. 12. 1961 р. надрукував статтейку п. з. «Містерійна смерть Бандери. — Чи розвідка Гелена хоче відбитися?», повторюючи большевицьку версію про Оберлендера й Гелена, які, нібито, вбили Степана Бандеру. При цьому часопис накинувся з лайкою на весь український визвольно-революційний рух.

Газета «Українські вісті» з Нью-Йорку повністю виконала накинений їй Москвою плян, бо в кількох своїх числах на всі лади повторювала провокативні вигадки Лібгольца. В числі з 30. 11. 1961 року вона надрукувала статтю якогось Хоми Валігури п. з. «Брехнею замітають сліди», 7. 12. 1961 р. передрукувала з «Берлінер Цайтунг» інтерв'ю з Ст. Лібгольцом, в числі з 28 грудня нову статтю Валігури «Таємниці боннського двора», а 31 грудня статтю п. з. «Німецькі газети опрокинули нову версію про вбивство Бандери». В цій останній статті «Українські вісті» намагаються насмішкою підважити правдивість зізнань Сташинського.

«Цілих п'ять тижнів треба було в Бонні (від виступу Лібгольца 13. 10. 1961 — ред.) для того, щоб справитися з розкритими фактами, — читаємо в згаданій газеті. — Незаперечність фактів, що Бонн є ініціатором і виконавцем вбивства, завдала клопоту навіть такій звичайно непосидючій пресі. Але в п'ятницю (17 листопада — ред.) нарешті створили, вимучивши з своєї хворобливої фантазії, офіційну версію боннських кіл. Згідно з газетою «Телеграф», ця версія має такий вигляд:

«Співучасник Оберлендера і Глобке* Бандера був убитий не Бонном, не Миськовом, не Ліппольцом, а лише одним (яке багатство думок!) «радянським громадянином 30-річним Сташинським». «Сташинський сказав у своїх зізнаннях, що московський центр КГБ дав йому в літі 1959 року завдання убити й вручив як зброю пістолет-шприц, що стріляє отрутою».

«Але це ще нічого, — пишуть «Українські вісті». — «Колишній радянський агент розповів, як він зустрів Бандеру на сході його мюнхенської

* Д-р Ганс Глобке, державний секретар, шеф кабінету канцлера Аденауера. У липні 1963 р. східнозоняльний суд під час показового процесу засудив Глобке на кару до смертної тюрми «за участь у вимордовуванні жидів».

квартири і вистрілив йому в лице». А оскільки «постріл отрутою з обличчя» медичні халтурники з мюнхенських лікарів не могли встановити, то «спочатку причиною смерті вважали розрив серця. Після розтину тіла посилюється (!) підозріння, що він отруений ціяністим калієм». Хто думає, що на більше борзописці з «Телеграф» неспроможні, той помиляється...»

Наприкінці своєї статті борзописці з комуністичних «Українських вістей» цитують ще раз слова часопису «Носс Дойчлянд», який «подав повідомлення західнонімецького агенства ДПА, що «представники емігрантської організації в Мюнхені (мається на увазі УНРаду — ред.) вважають зізнання вигаданого вбивника Бандери Сташинського загадковими». Зокрема подано, що емігрантські організації до п'ятниці (17 листопада) не знали нічого про те, що Сташинський знаходиться в руках властей Західної Німеччини».

Себто, що справа Сташинського — це виключна вигадка німецьких чинників. В іншому своєму виданні з 1961 року* большевицькі майстри вигадок писали щось протилежне:

«В кожному разі, після викриття, яке Стефан Ліппольц зробив 13 жовтня ц. р., аж 17 листопада (зверніть увагу на дату!) геленівська розвідка — за згодою бандерівського «проводу», об'явила, що «знайшовся» — більше того — сам «зголосився» — український „Ван дер Люббе“...»

Отож, виходить, що українці не лише наперед знали про те, що Сташинський є в руках західнонімецьких властей, а й «погодилися» на його виявлення. Заплутавшись у першу брехню з Лібгольцом, большевики втратили нерви й почали допускатись дальших помилок, що остаточно призвело до повнішого розкриття їхньої провокації.

ЧЕРГОВИЙ УДАР ПО МОСКВІ

Рівночасно з провалом провокаційного виступу агента Ст. Лібгольца Москва зазнала в той час іншого удару: з домаганням розвалу її імперії виступили на Заході різні державні мужі й політичні діячі. Тодішній прем'єр канадського уряду Джон Діфенбейкер, який виступав в обороні поневолених московським імперіялізмом і колоніялізмом народів на Генеральній Асамблеї Об'єднаних Націй у вересні 1960 року, 22 листопада 1961 року поновно заатакував московсько-большевицьку тюрму народів під час зібрання (8 тисяч) представників 29 етнічних груп в Торонті, що було скликане окремим комітетом з ініціативи посла Артура Мальоні.

Джон Діфенбейкер виразно заявив, що т. зв. СРСР — це колоніальна імперія, і тому московські большевики не мають жадного морального права виступати проти колоніялізму інших держав, приховуючи одночасно свій власний. Як писав французькомовний журнал з Монреалю «Le nouveau Journal» з 23. 11. 1961 р., прем'єр Діфенбейкер гостро натаврував московських колоніялістів, які нахабно видають себе за оборонців «поневолених західним колоніялізмом народів». Канадський прем'єр сказав дослівно таке:

* Брошура «Правда про те, хто справді вбив Степана Бандеру», вид. «Канадського Слов'янського Комітету», Торонто, Канада, 1961. Сторінка 27.

«СРСР заявив в ОН, що на 1 січня наступного року все ще перебуватимуть у колоніальному ярмі 38 територій із 71 мільйоном населення. Але союсти ні словом не згадали про те, що з 1945 року 37 країн із 850 мільйонами населення одержали політичну самостійність від некоммуністичних держав. Совети соромливо мовчать про 96 мільйонів неросійського населення, що живе під советським пануванням і ніколи не мало можливості вирішити, чи воно хоче і надалі бути в складі советської імперії. Невже ж СРСР буде єдиною колоніальною імперією в світі, що існуватиме і надалі, і чому советська імперія мала б бути кращою ніж усі інші?»

В дальшому Джон Діфенбейкер заявив, що на наступній Генеральній Асамблеї ОН він виступить із відповідною резолюцією проти советської колоніальної імперії, а перед тим порозуміється в цій справі з урядами вільних держав, переконаний в тому, що вони солідарно підтримають його резолюцію і звернуть увагу на советський колоніялізм.

Стан у московській тюрмі народів прем'єр Діфенбейкер схарактеризував цими словами:

«В країнах під советським пануванням немає ані свободи слова, ані вільної преси, а є тільки преса, контрольована урядом, немає там теж і політичних партій, крім одної панівної, ані професійних спілок, що могли б ставити всупереч вирішенням керівництва підприємств. Оті права й інституції є складовою частиною демократичного способу життя. В СРСР їх систематично заперечують і вони будуть знищені теж в усіх вільних країнах, якщо б переміг комунізм»...

Три дні пізніше, 25. 11. 1961 року, посол канадської ліберальної партії і референт закордонних справ, Поль Мартін, виголосив через радіостанцію Віндзор промову на тему московсько-большевицького колоніялізму й конечности активно його поборювати. Нав'язуючи до промови прем'єра Діфенбейкера, посол Мартін висунув домагання негайно розпочати практичні заходи для визволення уярмлених Москвою народів. На думку посла Мартіна, справи засудження на форумі ОН московського колоніялізму та практичних дій для його ліквідації не треба відкладати на пізніше, а треба зробити це якнайшвидше. Ця справа повинна бути включена, як одна з перших і найважливіших, у канадську національну політику.

Незабаром англійська преса* опублікувала листа групи видатних англійських особистостей, очоленої членом британської делегації до ОН, лордом Бирдвудом, які домагалися свободи й миру для поневолених народів на Сході Європи:

«Ми, громадяни З'єданого Королівства (Великобританії — ред.), бажаючи висловити свої думки і погляди щодо міжнародної ситуації, підписали наступну заяву, котра — як віримо — заключає головні засади, що їх вільні народи повинні дотримуватись у своїй майбутній політиці шукання справжнього і тривкого миру.

«Домагаємось привернення основного права для кожного чоловіка й жінки — свobodно вибирати форму свого уряду з допомогою вільних виборів... Ми не згодні з тим, що теперішні уряди в країнах Середньої і Східної Європи та в Східній Німеччині виявляють волю тих, якими вони правлять. Ви-

* «Daily Telegraph», London, 11. 12. 1961.

магаємо, щоб мільйонам цих людей дати ті самі права на самовизначення, що їх так часто домагається советський бльок у зв'язку з численними колоніальними територіями в Азії і Африці...»

Заяву підписали: Едвард Беддінгтон-Беренс, Фред Белінджер, лорд Бирдвуд, Крістофер Чатавай, Роджер Гресгам Кук, Клемент Дейвіс, Річард Гулд-Адамс, Джон Гинд, Людвіг Кеннеді, Вільям Ловтер, Лонгфорд, Томас Мур, Рі, Сем Вотсон, Джордж Вілсден.

В той час голова Українського Конгресового Комітету Америки (УККА) і голова Національного Комітету для поневолених Москвою народів, проф. Лев Добрянський, подав конгресменам і сенаторам США листа такого змісту:

«Я переконаний, що ви покористуетесь кожною нагодою, щоб висловити своє зрозуміння для визвольних змагань кожної поневоленої нації. Для найбільшої з поневолених немосковських націй у Східній Європі така нагода приходить з приводу відзначування 44-х роковин незалежності України...»

«Як колонізаторська Москва реагує на правду про поневолену Україну, на це є наочні докази: коли на 86-ому Конгресі (США — ред.) в резолюції Конгресу про поневолені нації вчислено Україну, то Хрущов відразу гостро заатакував цю резолюцію, а на 22-у з'їзді компартії СРСР у Москві цю атаку повторив. Коли в 1960 році (Діфенбейкер) у своїй промові в Об'єднаних Націях згадав про Україну, то Москва лайла його за це впродовж тижнів. Коли в небувалому меморіалі делегата США до ООН (А. Стівенсона — ред.) з 26 листопада 1961 року підкреслено було національне панування Москви над Україною, то росіяни були цим немов приголомшені.

«Недавні зізнання московського агента Богдана Сташинського, що він з наказу Москви замордував патріотичних українських лідерів на вигнанні — д-ра Льва Ребета в 1957 році і Степана Бандеру в 1959 році — дають черговий доказ хрущовського тероризму та його страху перед українським націоналізмом...»

Зрушення публічної opinio Заходу заявами й домаганнями чільних політиків ліквідувати московську колоніальну імперію примусило Москву оборонятися. Подібно, як у вересні 1960 року, коли прем'єр Канади виступив на засіданні ООН у справі московських колоній, більшовики тепер розпочали проти нього словесну кампанію в своїй пресі. Київська газета «Радянська Україна», ч. 10 з 12. січня 1962 року гостро напала на прем'єра канадського уряду статтею п. з. «„Визвольні“ манячення пана Діфенбейкера», підкреслюючи, що він у своїх протибільшовицьких виступах не є осамітнений.* Йому допомагають такі особистості, як «один з лідерів антикомунізму» Вільям Рендольф Герст, Генрі Лодж та інші. Герст написав статтю в «Нью-Йорк Джорнел-Амеріка», в якій закликав негайно розпочати психологічний і пропагандивний наступ на комунізм, а секретар Атлантийського Інституту Г. Лодж домагався рішуче поліпшити ідеологічну активізацію вільного світу проти більшовизму. «Трохи згодом — жалілася «Радянська Україна» — в Римі від-

* Кампанія проти Діфенбейкера продовжувалася протягом цілого місяця. 24. 1. 1962 р. «Радянська Україна» надрукувала ще одну статтю «Не вийде панове» за підписами поетів і прозаїків: Платона Воронька, Любомира Дмитерка, Андрія Малишка.

булася „міжнародна конференція“,... яка „закликала боротися проти комунізму для захисту свободи й цивілізації“...»

«А по всьому тому вибухнув промовою Дж. Діфенбейкер», — перелякано ствердив більшовицький часопис. Цей переляк і затривоження Москви виступами західних державних мужів і політиків проти московського колоніалізму стають вимовнішими, коли зважити, що в той час більшовицька й світова преса заговорила про збільшення спротиву України московсько-більшовицьким окупантам. Виступи західних особистостей в обороні поневолених Москвою народів дали велику моральну підтримку визвольно-революційним силам у нашій батьківщині.

Газета «Львовская Правда» ч. 18 з 1961 року інформувала про судовий процес проти «антидержавних злочинців» — членів Організації Українських Націоналістів. Одного з підсудних заарештовано в хвилину, коли він маловав у парку українські національно-революційні кличі, звернені проти московського окупанта. Два інші підсудні в той час стояли поблизу на варті. Трибунал Карпатської військової округи, під головуванням генерал-поручника Мельниченка, засудив першого обвинуваченого на кару смерті, двох інших — на 15 років ув'язнення.

Московський часопис «Ізвестія», ч. 9 з 1961 р., писав про те, що в шахті Максимівка-Полога на Донбасі робітники рішуче відмовилися виконувати понаднормову працю, а «Комсомольская Правда» з 18. 8. 1961 року обурювалася на українських студентів за «збезчещення червоного прапора». 5 студентів Харківського політехнічного інституту, вислані комсомольським осередком на село, щоб «допомагати під час жнив», на знак протесту проти цієї висилки викинули червоний прапор бригади, а на його місце вивісили темносиній прапор, кажучи, що це справжній прапор робітників.

«Робітнича газета», ч. 198 з 1961 року інформувала про те, що на березі Дніпра біля Нової Кахівки в Херсонській області невідомі «терористи» вбили начальника транспортної міліції; два робітники смертельно побили начальника комсомольської «дружини» в Чернігові тому, що він викинув їх з робітничого клубу й тероризував револьвером. Як писала «Радянська Україна» з 12. 7. 1961 р., робітників засуджено на кару смерті.

Збройний спротив вчинили три шахтарі в Лисичанському (Донецький басейн), коли комсомольські «дружинники» намагалися їх, з невідомої причини, арештувати. В перестрілці поранено начальника «дружинників». За цей спротив, — як інформувала газета «Молодь України» з 2. 7. 1961 року, — засуджено двох робітників на кару смерті, а одного на 15 років тюрми. Московські «Ізвестія» повідомили про нагородження медалею «За відвагу» начальника «дружин» в колгоспі «Россія», Тепляківського району на Вінниччині, за «зловлення небезпечного протидержавного злочинця», при якому знайдено зброю. Його уже давно розшукували агенти московського КГБ.

Газета «Колгоспне село» з 8 жовтня 1961 року писала про те, що з селі Комарівка, Колківського району, Волинської області, засуджено чотири особи з родини Ярошинів — батьків і сина з дружиною — на 5 років каторжної праці за агітацію проти колгоспів і за рішучу відмову працювати в колгоспі. Газета підкреслила, що таких випадків у Комарівці було більше; засуд родини Ярошинів має бути пересторогою для тих, хто не хоче працювати в колгоспі.

Московська газета «Труд» з 2. 12. 1961 року надрукувала репортаж В. Короткова і К. Юрьєва з Станиславова п. з. «Кінець старого Лиса» про суд над кол. заступником командира відділу УПА, опісля спеціального референта пропаганди ОУН, Петра Маланюка, псевдо «Лис». Маланюк до 1961 року переховувався в домі своєї матері. Станиславівський суд засудив його на підставі «зізнань свідків» на кару «довгих років позбавлення волі».

Посилений спротив окупантові України — це були ті «слабі пункти» Москви, про які в той час писав французький мислитель і публіцист, член Академії Наук, Андре Франсуа Понсе.* Пригадавши читачам загарбання Москвою України й інших держав, що в 1918 році проголосили свою незалежність, Франсуа Понсе писав про них:

«Вони є уярмлені, поневолені, правду сказати, колонізовані, як і поневолені народи Центральної Європи. Але помилково думати, що через те вони є зліквідовані. Цей Союз ССР, що його Хрущов намагається зобразити, як одноцілий блок, складається з різних елементів, ліпше чи гірше спаяних поліцією, натиском і страхом, які однаке не зрезигнували з надії на визволення. Деякі з тих т. зв. держав навіть мають окреме місце в ООН. Але їхній голос, як і сателітів, автоматично приєднується до голосу Москви. Це між ін. випадок з Україною. Московський комунізм — імперіялістичний назовні, русифікаторський всередині, — є спадкоємцем і продовжувачем колишнього режиму. Залізним кулаком здушує, притискує неросійські націоналізми, щоб їх злити в одну націю під центральними і всемогутніми «великоросами» з Москви, щоб, як колись мовилося, «всі слов'янські ріки пливли до російського моря», а як нині кажуть, зливалися в «советській нації». Україна більше, ніж будь-яка інша країна, є об'єктом того драстичного поступування. Це вона найбільш бунтівнича, найвідпорніша, це її особовість найсильніша, на додаток — вона має великі багатства...

«Ми не хочемо твердити, — писав далі Франсуа Понсе, — що ССРС є кольосом на глиняних ногах, але він має слабі пункти, яких не заховати в фанфаронадах. Найменший натяк на поневолені народи, на гноблення, що вони переживають, на їхні аспірації до самостійності, і на право самим вирішувати свою долю, — викликають в нього (Хрущова — ред.) кризи божевілля.

«Вже самі несамовиті його реакції свідчать, що якраз тут він чується поганим...»

Стаття Франсуа Понсе була ударом по московських окупантах України, тому на їхню реакцію не довелося довго ждати. Вже 8 лютого 1962 р. радіо Москва і надало о годині 7-ій ранку авдіцію з виступом письменника Миколи Бажана, в якій лайка чергувалася з брехнею. Перед промовою Бажана спікер «вояснів» слухачам так:

* «Figaro», Париж, 5. 2.

«Французька газета „Фігаро“, добре відома з своїх наклепницьких виступів проти Советського Союзу і з симпатій до махрової реакції, опублікувала чергову злобну антисовєтську статтю. На сторінках газети виступив Андре Франсуа Понсе. Що схвилювало цього вислуженого політика, який на протязі семи років плазував перед Гітлером у ролі французького посла в нацистській Німеччині? У своїй статті Франсуа Понсе мерзенно наклепує на совєтську Україну...»

Після цього вступу говорив М. Бажан, з наказу Москви обороняючи московську окупацію України такими словами:

«...Ви говорите про Москву, яка нібито диктує свою волю всім республікам. Не розумієте того, що при свобідному розвитку народів їм необхідно мати свій загальний центр, який забезпечує їм ту систему демократичного централізму, без якої нашу батьківщину вже давно розтягнули б по шматках французькі й німецькі імперіялісти...»

Паралельно до зростання спротиву в Україні посилилася теж праця Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, головню на зовнішньо-політичному відтинку. В той час на міжнародньому форумі, насамперед в Об'єднаних Націях, ішла підготовка до розглядання проблеми колоніялізму в світі. Провід ЗЧ ОУН видав у лютому 1962 року звернення до української спільноти на чужині в справі акцій проти російського колоніялізму, закликаючи провести відповідну дію, щоб питання колоніялізму Москви теж було обговорюване на світовій арені. Текст цього звернення звучав:

«Російсько-большевицький імперіялізм і його уперта політика агресії є причиною постійно зростаючого напруження в світі. Питання колоніялізму знову ставитиметься на міжнародньому форумі, в тому і в Об'єднаних Націях, і від постановки і розв'язки цього питання великою мірою залежатиме, чи буде знайдений правильний вихід з напруженого світового становища, як теж чи буде заактуалізована проблема визволення України, поневоленої російським колоніялізмом.

Висунена розвитком історичних подій справа ліквідації колоніялізму і побудови на місці колоніяльних імперій незалежних національних держав у світі та встановлення вільних взаємин між ними, — є суперечною російській концепції світової колоніяльної імперії. Москва прагне звузити проблему колоніялізму тільки до народів Азії і Африки. В цьому вона знаходить помічників між некоммуністами, з числа послідовників тих західних політиків, які тактикою поступок, концесії і компромісів віддали половину Європи і дві третини Азії під комуністичне володіння, і такою тактикою дали большевицькій Росії можливості сміливіше чинити чергові агресії. Широке поставлення питання колоніялізму і повна та справедлива його розв'язка для Москви небезпечна. Це було б засудженням її колоніяльного панування і кінцем її політики замаскованого імперіялізму.

Росія — найбільша колоніяльна держава світу — не прагне до остаточної ліквідації колоніялізму. Вона такої ліквідації боїться. Якщо було б інакше, вона перша, для прикладу перед світом, ліквідувала б колоніялізм у Советському Союзі і в т. зв. сателітних країнах, як це зробили західні імперії з своїми колоніями, — і задовольнилися б російською етнографічною територією. Проблемою колоніялізму Росія спекулює. Вона хоче показувати себе в ролі захисника азійських і африканських народів і племен, щоб цим обманом приєднати їхню прихильність і довір'я до себе. Як їхній нібито захисник, вона прагне протиставити західним державам народи принаймні двох континентів і підірвати їхні сили, щоб потім випробуваними методами облуди і внутрішньої диверсії ступнево підкорювати їх собі і тим поповнювати блок залежних від неї нових комуністичних сателітів. В такому «визволенні» народів від чужого колоніялізму і від їхньої власної національної влади та

в перетворенні їх у систему нових російських колоній. — Москва бачить свій шлях до влади над світом у період тимчасової коекзистенції з західними «буржуазією» і «капіталізмом».

Висунення проблеми колоніалізму на міжнародному форумі, не в російсько-мусульманській, але в повній ширині, поставило б у центр світової уваги бездержавне положення України та інших поневолених більшовицькою Росією народів і вперше за довгі роки національно-визвольна боротьба тих народів набула б теж на інтернаціональній арені світово-історичного значення. Між національно-визвольною боротьбою поневолених і залежних народів за створення власних самостійних держав — з одного боку, і прагнення Москви до світової російської комуністичної імперії — з другого, — між цими двома протилежними прагненнями компромісу нема. В усьому світі і зокрема в російській колоніальній імперії або переможе національно-визвольна ідея, або на деякий час переможцем вийде російський колоніалізм під комуністичною маскою. Середньої розв'язки для долі світу нема.

В політиці західних держав є міцні течії, які прагнуть відсувати на пізніший час ясну розв'язку принципового і чіткого поділу фронтів. Вони спекулюють, що через промовчування фактів російського колоніалізму уявлені ними скрайньо агресивні течії в КПСС не будуть штовхати до ще більшої агресивності і впертості, і забувають, що це є незмінна тенденція всієї більшовицької політики. За це платять вони втратою довір'я до себе з боку тих протиколоніальних сил в російській тюрмі народів, які його не втратили навіть після віддання Заходом на поталу мадярської визвольної революції, і посередньо сприяють дальшому зміцнюванню російських позицій.

В західньому таборі вільних народів є також мужні сили, які готові здерти маску облуди з останньої колоніальної імперії і виявити перед світом, що колоніалізм для російської імперії є лише тоді лихом, коли колонії належать кому іншому, а не підлягають її деспотичній владі.

Прихильники толерування російського колоніалізму перебувають ще на впливових становищах в урядах деяких західних держав, громадянами яких є велика кількість українців. Наше завдання — дати широку політичну підтримку тим політичним силам у різних країнах, які цьому толеруванню російського колоніалізму протиставляються, розуміючи, що таке толерування є небезпечним для власної держави, що воно принижує її політично-моральний престиж в світі і зокрема між поневоленими Росією народами. Заява державного секретаря США, Діна Раска, про те, що справа незалежності України, Вірменії чи Грузії, як «традиційних частин СРСР...» «ставити уряд США в небажане положення, начебто він підтримує розчленування історичної держави» — не знайшла схвалення з боку тих американських політиків, які розуміють, що російські колонії не є ані традиційними, ані історичними частинами Росії, і що занадто довге промовчування факту поневолення неросійських народів не спричиняється до збільшення авторитету США серед народів, лише підриває його. Висування і захист т. зв. історичних і традиційних прав на поневолення чужих народів є суперечним з Хартією Об'єднаних Націй, як теж з резолюцією Конгресу США про Тиждень Поневолених Націй та з історичними традиціями американського народу.

З українського боку в США, Канаді, Великобританії та інших країнах велика корисна робота по лінії демаскування російського колоніалізму в Україні. Ми здобули прихильників і приятелів визвольної справи серед впливових політичних діячів західного світу. Але з уваги на міжнародно актуальність проблеми колоніалізму, необхідно ще більше скріпити український фронт проти толерування російської колоніальної імперії і спільно з нашими союзниками з Антибільшовицького Блоку Народів (АБН) та з чужоземними противниками російського колоніалізму ще могутніше розгорнути цю акцію різними методами і формами. Пригожа пора для цього надходить тепер. Це зобов'язує всіх українців у країнах їхнього поселення не лише всебіжно підтримати акцію проти російського колоніалізму, але й залучити до неї найширші кола своїх і чужих громадян. Докладім з нашого боку всіх зусиль, щоб ця проблема не сходила з порядку дня міжнародної політики.

доки не буде проламаний у світовій opinio мур ігнорантства і промовчування української справи, і доки не будуть в міжнародній політиці поставлені вимоги і прийняті практичні заходи в напрямі засудження і ліквідації російського колоніалізму.

Боротьба проти російського колоніалізму — це спільна справа всіх українців.

Провід Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів:

— закликає всіх українців, без уваги на партійно-політичну приналежність, всі українські установи і організації в вільних країнах світу активними діями повести боротьбу проти російського колоніалізму;

— вважає за корисну і доцільну протестаційну акцію проти російського колоніалізму, що її ведуть інші політичні середовища;

— закликає звімкнутися в спільну антиколоніальну акцію народів АБН і спільними акціями підкреслити, що концепція розподілу російської імперії на національні держави за етнографічним принципом — це наша політична концепція;

— підтримати політичних діячів західних народів у їхніх виступах різних форм проти російського колоніалізму.

Українці! Ставайте всі на спільний фронт боротьби проти поневолення України московським колоніалізмом!

Лютий 1962.

Провід Закордонних Частин
Організації Українських Націоналістів*.

До масової акції протестів закликали українське громадянство на чужині теж центральні суспільно-громадські установи. На європейському терені цю акцію започаткувало Центральне Представництво Української Еміграції в Німеччині — ЦПУЕН, очолене м.г.р. Ярославом Бенцалем. Мавши згоду політичних середовищ, ЦПУЕН широко розгорнуло працю, залучаючи до неї маси українського громадянства. Протестаційні зібрання почалися великою маніфестацією українців у Дюссельдорфі, влаштованою 3 березня 1962 року; на якій схвалено відповідні резолюції.*

Центрاليا Комітету Українців Канади — КУК внесла в листопаді 1961 р. меморандум до Об'єднаних Націй в Нью-Йорку, домагаючись від пів мільйона українців у Канаді «розглянути на теперішній сесії Генеральної Асамблеї ОН проблему поневолення України більшовицькою Москвою та прийняти постанову про проведення під наглядом ОН вільних виборів в Україні й інших поневолених Москвою країнах; схвалити декларацію про універсальне застосування принципу самовизначення для всіх народів, без огляду на їхнє географічне розташування». Крім того, меморандум КУК звертав увагу Об'єднаних Націй на факт, що миру в світі не можна буде досягти так довго, поки не буде ліквідована московсько-більшовицька колоніальна імперія.**

Український Конгресовий Комітет Америки — УККА виготовив меморіал у справі московського колоніалізму трьома мовами: англійською, французькою і німецькою та переслав його всім делегатам сесії Генеральної Асамблеї ОН. В своєму меморіалі УККА розглянув колоніальне

* Див. розділ «Матеріали і документи» ч. 23.

** «Гомін України», Торонто, 11. 11. 1961.

становище України й обвинуватив Москву в таких конкретних випадках: у русифікації України, в її економічній експлуатації, в переслідуванні релігії, а зокрема в поновному засудженні митрополита української католицької Церкви Йосифа Сліпого, в національному й політичному переслідуванні українців на їхній власній землі.

У пов'язанні з всеукраїнською протестаційною акцією проти московського колоніалізму Українсько-Бразилійський Клуб вислав державній бразилійській делегації до ООН також відповідний меморіал. В ньому розглянено генезу московського панування, а зокрема большевицького режиму, силою накиненого Москвою проти волі українського народу, колоніальне поневолення України, зокрема в культурній та економічній ділянках, підкреслюючи необхідність дати українському народові змогу відновити в себе демократичні свободи.*

Протестаційні акції проти московського колоніального панування розпочалися 25 лютого 1962 року великим політичним вічем у канадському місті Торонті, де промовляв посол до федерального парламенту Канади Іван Кучерепа, ширше почали розгортатися в липні і вересні й дійшли до свого насилення в жовтні 1962 року, коли-то відбувся процес проти московського висланця Сташинського. 8 липня в Клівленді відбулася велика політична маніфестація 5.000 українців з США і Канади, що проходила під гаслом ліквідації московсько-большевицького колоніалізму й розподілу московської імперії на самостійні держави поневолених народів; у дні 8-9 вересня 1.800 українців з Західньої Німеччини на скликаному управою ЦПУЕН вічу в Штуттгарті протестували проти колоніального поневолення України; 16 вересня тринадцять українських громад у Великобританії відбули протестаційні зібрання, домагаючись знищення останньої в наші часи колоніальної імперії — Москви. З ініціативи Делегатури АБН на Великобританію 19 вересня 1962 року в Лондоні відбулося протестаційне віче 400 представників різних національностей. Учасники віча звернулися до сумління вільного світу, домагаючись у своїх резолюціях ліквідації московського колоніалізму й імперіалізму.** «На суд Москву!» — під таким гаслом відбулися напередодні процесу проти Сташинського, в дні 6 і 7 жовтня 1962 року, протестаційні віча українців у 26 містах США. Метою віч було засудити Москву за злочинні вбивства українських провідників, її імперіалістичну політику фізичного і духового винищення українського народу та за колоніальний визиск України й інших поневолених народів.

В загальному, протягом десяти місяців 1962 року відбулося 60 протестаційних зібрань, маніфестацій і віч, учасники яких гостро натаврували московський колоніалізм та імперіалізм, вимагаючи його ліквідації.

* «Хлібороб», Курітіба, ч. 49 (1507) з 17. грудня 1961 р.

** Текст резолюцій див. у розділі «Матеріали і документи» ч. 24.

ДАЛЬШІ ПРОВОКАЦІЇ КГБ

Можна було сподіватися, що під тиском конкретних доказів, які у зв'язку з появою Сташинського подала німецька федеральна прокуратура, московський КГБ підготує поважнішу протиакцію, щоб рятувати свій престиж. Але КГБ цього не зробив, бо — не міг зробити. Знання Сташинського були переконливі, сперті на факти й точні дані, описи мордів відповідали дійсності, тому на швидку руч не можна було знайти протиаргументів, в які повірила б західня людина. До того ж шпигунська мережа КГБ у Західній Німеччині була з арештуванням Сташинського й Гайнца Фельфе поважно загрожена, може, навіть розбита. Вимовним симптомом цього було в той час поважне, якщо не повне, послаблення підривно-провокаційної праці менших большевицьких «щурів». Протягом довшого часу в Західній Німеччині не появлялися наклепницькі летючки й листи таких «фірм», як «ОЛУС», «Дніпро» і т. п. КГБ мусів, же, задовольнитися лише тим, що в Канаді появилася брошурка* з повторенням наївних тверджень Стефана Лібгольца. На зміст цієї брошурки склалися: Вступне слово Курта Блеха, керівника «відомства НДР при голові Ради міністрів НДР», який на пресовій конференції в Східньому Берліні представив журналістам Стефана Лібгольца, заява Ст. Лібгольца, виступ представника міністерства державної безпеки НДР, інтерв'ю газети «Берлінер Цайтунг» з Лібгольцом, стаття Микити Вішти на тему «Неправда про те, хто «вбив» Степана Бандеру».

Ця стаття мала обґрунтувати все, що сказав Лібголец. Однак, Микита Вішта надто примітивно й надто пристрасно підійшов до завданої йому теми, тому його міркування, «аргументи» й «логічні висновки», вичислені за точками, не переконують, навпаки, викликають огиду й відштовхують від читання брошури. Бо кого ж може, наприклад, переконати таке, ніякими фактами не підперте, твердження Вішти: «Пропаганда бандерівської шайки українських націоналістів завжди була дурна (в оригіналі це слово надруковане товстим шрифтом — ред). — неймовірна, нахабна, нелюдська, наскрізь фальшива».** Прімітивізм аргументації Вішти виявляють ці його міркування:

«1. Навіть якщо «версія» (твердження західнонімецької прокуратури про арештування Сташинського і його зізнання — ред.) — правдива, то вона тільки свідчить, що бандерівські «провідники» — це не якісь «керівники», які «борються» за якусь «вільну», «незалежну», «самостійну» Україну, але найпідліші агенти чужоземних розвідок, в чорних тенетах яких важко розібратися. Одним словом — всі вони шпигуни на службі чужих розвідок і вороги українського народу»***

Чому арештування Сташинського і його признання до злочину мають бути доказом, що бандерівські провідники є «ворогами українського на-

* «Правда про те, хто справді вбив Степана Бандеру. — Чорні діла геленівської розвідки». Накладом Канадського Слов'янського Комітету, Торонто, Канада, 1961. Сторін 32.

** Op. cit. сторінка 28.

*** Op. cit. стор. 29.

роду», — це таємниця КГБ і його вислужника Вішти. Розраховуючи на те, що більшість людей не знає, як діє отрута синильної кислоти, Микита Вішта в 6-й точці своїх міркувань філософує:

«Експертизою німецької лікарні встановлено, що у шлунку Степана Бандери знаходився ціянистий калій — отрута, яка його вбила. Він прийняв цю отруту, очевидно, з якоюсь поживою — щось з'їв (наприклад виноград). Яким чином Сташинський, який «причався на сходах будинку його помешкання в Мюнхені», що був замкнутий, міг навіть «удосконаленим пістолем з подвійною цівкою» (?) «прошити» м'язи живота і «зарядити» шлунок Бандери «ціянистим калієм»?»*

Так само можна б запитати Микиту Вішту: якщо Степан Бандера «прийняв отруту з якоюсь поживою», чому при розтині його тіла, коли зняли череп голови, лікарі почули сильний запах гірких мигдалів, що є ознакою ціянкалія? Просто тому, що отрута діє на цілий людський організм, незалежно від того, чи її людина проковтнула, чи вдихнула її, як у випадку злочинів Сташинського. А тому, що кількість отрути, яку московський агент вистрілив в обличчя Степана Бандери, була подвійна, ніж у випадку Ребета, її краплини могли потрапити в уста й дістатися до шлунка. Сліди цієї отрути — запах гіркої мигдалю — з кровообігом продісталися теж до мізку. Та ці факти були не вигідні для московських злочинців.

Чим ближче було до речення процесу проти Сташинського, тим більш непокоївся КГБ, не маючи потрібних аргументів, щоб опрокинути твердження свого колишнього агента Сташинського. Отже, за старою звичкою, КГБ відкликав із Західної Німеччини ще одного свого слугу, цим разом української національності, відомого на терені Мюнхену ошукавця і зазнайка — Осипа Вергуна.**

Цей агент поінформував своїх кагебівських зверхників, що їхня версія про вбивство Степана Бандери, яку висунув Лібгольц, цілковито провалена й немає змислу продовжати її в первісному стані. Тому КГБ став на становищі, що версію треба поширити, внести до неї нові елементи, які не виключали б участі Сташинського в замордуванні Провідника ОУН, але не як московського висланця, а як провокатора ЗЧ ОУН й агента розвідувальної служби ген. Гелена. Виконати це завдання КГБ доручив Осипові Вергунові, влаштувавши чергову пресову конференцію в Східному Берліні, яка відбулася 2 квітня 1962 року з рамени польського «Комітету за повернення на батьківщину і розвиток культурних зв'язків з співвітчизниками».

Конференції надано відповідного розголосу через східнонімецькі радіостанції і пресу. Згаданого дня польська радіостанція Варшава II, о 11 годині 21,38 теж надала інформацію свого співробітника Александра Войдта під заголовком: «Говорить з Берліну ваш кореспондент»:

* Op. cit. стор. 31.

** «Вольшевицький попис ще з одним брехуном» — «Шлях Перемоги» ч. 26 (435) з 1 липня 1962.

«Сьогодні на пресовій конференції — звітував А. Войдт — склав заяву якийсь Осип Вергун, що, зриваючи з своєю довгорічною діяльністю, скерованою проти Советського Союзу, прибув з Мюнхену до демократичного Берліну, щоб повернутися до своєї батьківщини. На сьогоднішній пресовій конференції Вергун широко змалював відомі йому факти з засягу діяльності організації Гелена, направленої проти соціалістичних держав, як теж діяльності україністичних націоналістів, що перебувають на її послугах. Докладні висвітлення дав він у справі вбивства ославленого Бандери. В Західній Німеччині в цю пору приготується процес проти якогось Сташинського, як сповідного виконавця того вбивства. Тим часом Сташинський, — заявив сьогодні Вергун, — цілком не є радянським громадянином, як твердила західнонімецька преса, а просто є членом Організації Українських Націоналістів ОУН і колишнім учасником банд УПА. Підготовлюваний процес змагає до подвійної мети. Передусім він має затушкувати роллю, що її відіграла організація Гелена в замаху на Бандеру, а далі — започаткувати антирадянську нагірку».

Захоплені новою вигадкою, кагебівські майстри провокацій знову допустилися згубної для них помилки. Вони забули про те, що їхні газети* в Східному Берліні, публікуючи текст інтерв'ю з Стефаном Лібгольцом, виразно надрукували таке твердження московського агента: «... Крім того, нерозумно є вірити, що цей Сташинський, який не жив у Мюнхені і, до того, ніколи не був членом організації Бандери, міг убити його...» Тепер, висувачи Вергуна, вони заставили його казати, що Богдан Сташинський — це не «неіснуюча людина», а таки жива, член ОУН, «відомий українцям із своїх організаційних псевд». Дослівно Вергун сказав таке:

«Через місяць після прес-конференції Лібпольца з'явився якийсь Сташинський... Проте невдовзі виявилось, що Сташинський зовсім не поляк і зовсім не радянський громадянин, як про це писали західнонімецькі газети. Багатом українцям він відомий як член ОУН (організаційні псевда «Олег», «Тарас» та «Ігор»). В минулому він знаходився на Україні і був у загонах т. зв. УПА, а попросту кажучи, в бандерівських бандах, котрі перебували на службі у фашистів і чинили жорстокі злочини проти своїх же братів по крові».

А далі: «Членом ОУН, спеціально підготовленим бандерівцями для участі в провокаціях проти Радянського Союзу, вважають Сташинського такі відомі в еміграції люди, як редактор часопису «Сучасність» (Мюнхен, Карлспляц, 8 ц) Кошелівець, агент ВНД журналіст Которович, один з керівників ЗП УТВР редактор Володимир Стахів та інші... А Стахів, як мені відомо від його однопартійців, просто вважає, що бандерівці підготували у Франції або Бельгії відданого члена своєї організації і, створивши легенду, яку не можна перевірити, послали його в Західній Берлін».

«Розрахунок бандерівців на те, що ВНД кляне на їх провокацію, ґрунтувався на тому, що західнонімецька розвідка, викрита як організатор вбивства Бандери, постаралася підхопити Сташинського з метою використання його проти СРСР...»**

Підсуваючи Вергунові псевда Сташинського: «Олег» і «Тарас», КГБ добре знав, що це псевда його агента з часів служби у Львові («Олег») у спецвідділах для боротьби з УПА, і з часів його діяльності на За-

* „Neues Deutschland" і „Berliner Zeitung" з 19. 11. 1961 р.
** «Осип Вергун розповідає», Видання Т-ва культурних зв'язків з українцями за кордоном, УРСР, Київ 1962 р. Сторінки 20-21.

ході («Тарас»).* Ці псевда виявив Сташинський під час процесу проти нього і про них Осип Вергун не міг знати, бо до процесу західня й еміграційна українська преса про це не писала.

Доповнену і поправлену версію КГБ продовжував поширювати протягом дальших місяців. У жовтні 1962 року, коли розпочався процес проти московського агента — вбивника Сташинського, КГБ ще раз покликав згадуваного вже агента Оттона Фрайтага і Михайла Давидяка. Оттон Фрайтаг мав потвердити кагебівську версію про те, що мовляв, Степана Бандеру вбила західнонімецька розвідка Гелена, а Давидяк повинен був новими деталями підмурувати твердження Вергуна, нібито Сташинський таки справді є членом ЗЧ ОУН та вишколений для прокативної роботи проти СРСР.

Четвертого дня судової розправи в Карльсруге, 11 жовтня 1962 року, після того, як попереднього дня московський скритовбивник Сташинський докладно описав, яким способом він замордував Степана Бандеру, в комуністичній газеті Східного Берліну «Берлінер Цайтунг» надруковано статтю кагебівського агента з Мюнхену Оттона Фрайтага під заголовком «Гелена на лаву підсудних. — Боннська розвідка знає вбивника Бандери». В цій статті Оттон Фрайтаг назвав Карльсрузький суд «гротеском», повторюючи ту саму брехню яку він розповів був 10 листопада 1961 року. Тепер він виразно покликався на «мюнхенського журналіста і письменника Бориса Левицького», який «збирав фактичний матеріал про вбивства доконані таємною службою Гелена». Але цей матеріал нібито забрали в Левицького люди Гелена.

«В ту хвилину — пише Фрайтаг — до Левицького прийшов співробітник Гелена «доктор Вебер» і зажадав віддачі матеріалів. В ході тієї розмови «доктор Вебер» дав зрозуміти, що федеральна розвідка має намір ужити твердих засобів супроти неслухняних і невігідних свідків, і в тому зв'язку пригадав про радника у карних справах Людвіга Альберта, котрий, будучи відповідальним співробітником федеральної розвідки, в слідчій тюрмі несподівано вчинив «самовбивство». В дальшому він звернув увагу на співробітника Гелена — Гергарда Цінікера з Мюнхену, який у 1957 році «випадково» випав із швидкобіжного поїзду, у висліді чого згинув. Наприкінці «доктор Вебер» назвав випадок з Бандерою, якого постигла така ж доля, і оповів, що Бандеру вбили члени його організації з доручення федеральної розвідки в його квартирі в Мюнхені, вулиця Крайтмайра 7. Левицький розповідав мені, що цей факт потвердили йому деякі члени організації Бандери, які є агентами геленівської таємної служби.

«Однак, не лише Левицький міг би роз'яснити справу вбивства Бандери, — пише далі Фрайтаг, — а й присутні в судовій залі в Карльсруге члени організації Бандери, які є заразом довіреними Гелена, знають, хто є справжнім убивником. Вони знають теж, що Бандера був невігідним для таємної служби Гелена, бо він завжди супротивлявся намаганням федеральної розвідки впливати на його організацію, а замість того таємно співпрацював з іншою розвідкою — НАТО. Бандера хотів іти своїм шляхом, а тому його позбулися».**

* Karl Anders: «Mord auf Befehl», Verlag F. Schlichtenmayer, Tübingen 1963. Сторінка 108.

** «Berliner Zeitung», Ost-Berlin, 11 жовтня 1962 р. і «Голос Родини» ч. 80 (877), жовтень 1962 р.

З другого боку, КГБ в справі Сташинського придумав нову провокацію, покликаючися на заяву, що її нібито склав колишній член ОУН Михайло Давидяк. Згідно з твердженням Давидяка, Провід ЗЧ ОУН нібито вислав його в 1959 році на Україну для підпільної праці й дав йому різні доручення.

«Перед самим відходом (на українські землі — ред.) — твердив Михайло Давидяк* — Бандера мав зі мною ще одну розмову віч-на-віч. Почав він її з того, що я, як справжній еббіст,** тишуся особливим його та проводу ЗЧ ОУН довір'ям, тому він доручає мені особисто виконати друге, як він сказав, делікатне завдання, а саме — в'яснити опінію, що склалася коло родини бувшого підпільника, члена організації Закордонних Частин Богдана Сташинського, яка проживає у Львові. Бандера стисло довіроно сказав, що провід ЗЧ ОУН і деякі впливові кола на Заході зацікавлені в перекиненні Сташинського на Україну в околиці Львова...»

Однак, ні виступи кагебівських наймитів і агентів, ні наклепи, поширювані різними большевицькими виданнями й летючками, ні шептання ворожа прог анда не змогли послабити чи заперечити тієї жакливої правди, про яку московський висланець Богдан Сташинський, орденосний вбивця, розповів під час судового процесу в західнонімецькому місті Карльсруге, правди про те, що він замордував Провідника ОУН Степана Бандеру з наказу уряду і партії СРСР.

ПЕРЕД ПРОЦЕСОМ

Після хвилювання публічної опінії світу в осінньо-зимові місяці 1961 року, коли стало відомим, що висланець Москви Сташинський замордував сл. пам. Степана Бандеру, прийшов напружений час очікування на процес проти вбивника. Цей процес, що його відбуття деякі західні часописи заповідали ще перед Великоднем 1962 р., мав роз'яснити закуліси махінацій і злочинності московських скритовбивників із Кремля. Тож світова преса майже постійно тримала в напруженні своїх читачів, друкуючи щораз нові подробиці про Сташинського і його інструмент для вбивання.

Наприклад, 27 лютого 1962 року в паризькому щоденнику «Le Figaro» появилася стаття співробітниці цього часопису Домінік Оклер п. з. «Процес у Карльсруге: подвійний злочин без слідів», в якій авторка ознайомлювала французьке громадянство з злочинною діяльністю Москви та її агентів і посередньо інформувала про українську визвольну боротьбу. Стаття була ілюстрована рисунком пістоля-шприци, з допомогою якого московський агент чинив злочини. Рисунок зроблено західнонімецькою поліцією на підставі опису вбивника.

Католицький щоденник «La Croix» у Парижі надрукував 28. 2. 1962 року статтю п. з. «Суд у Карльсруге судитиме советського агента, що

* «Вісті з України» ч. 73, жовтень 1962 р.

** Член СВ — Служби Безпеки ОУН.

втік на Захід», стверджуючи: «Процес у Карльсруге має підстави бути хвилюючим». Знову ж часопис «The Herald Statesman» з 28. 2. 1962 року підкреслив у статті Дейвіда М. Ніколя п. з. «Отруйний пістоль замордував двох, — каже підозрілий», що зізнання Сташинського є правдиві.

Орган Голляндського Об'єднання колишніх політичних в'язнів, місячник «Aantreden», що появляється в Роттердамі, у своїх трьох числах: за лютий, березень і травень 1962 року надрукував три статті про Степана Бандеру, як провідника спротиву в Україні, вичерпно і з великим знанням теми з'ясовуючи три важливі моменти — події і голоси «довкола смерті Бандери», «принциповість Бандери, яка зробила його великим», та «ідея, за яку боровся і загинув Бандера». Короткі інформації друкувала в той час інша преса вільного світу.

Очевидно, що розголос на Заході, викликаний втечею і зізнаннями большевицького агента-вбивника, був некорисний для Москви, тому вона намагалася відвернути увагу від своїх злочинів перфідним засобом: проголошенням низки публічних процесів і засудів над «шпигунами імперіалістів» в ССРСР. А рівночасною публікацією на внутрішньому відтинку пасквілів і наклепів на сл. пам. Степана Бандеру й бандерівців хотіла придушити кожну вістку про свого агента Сташинського, яка б продісталася до її імперії.

Найхарактеристичніші факти, які виявляють намагання Москви «власними кривдами» відвернути увагу Заходу від справи Сташинського, такі:

4-го вересня 1961 року — в той час, коли КГБ уже знав про втечу й зізнання свого агента — Москва раптом офіційно повідомила, що її органи державної безпеки заарештували на західноукраїнських землях американського туриста Марвіна Мекінена, а 5-го вересня Київський військовий трибунал засудив його на 8 років ув'язнення, як закордонного «шпигуна». Суд відбувся без участі публіки. Знаменним є те, що Мекінен був арештований ще 27-го липня, але Москва про це мовчала.

22-го вересня московська газета «Правда» надрукувала заяву міністерства закордонних справ ССРСР про те, що в Закарпатській області КГБ арештував двох голляндських туристів — Р. Еверста та Я. Лов, обвинувачуючи їх у «шпигунстві на користь НАТО». І знову суд Київської військової округи засудив кожного з них на 13 років тюрми.

28-го вересня — як писала московська газета «Труд» з 29. 9. 1961 р. — військовий трибунал Північно-Кавказької військової округи засудив на кару смерти шість осіб, між ними чотирьох українців, обвинувачуючи їх у «зраді батьківщини».

13-го жовтня, як читаємо в газеті «Советская Белоруссия» з 14. 10. 1961, верховний суд БССР засудив на кару смерти 11 осіб, теж як «зрадників батьківщини». Того ж дня відділ преси при раді міністрів Схід-

ньої Німеччини влаштував пресову конференцію з виступом кагебівського агента Лібгольца, який в убивстві Провідника ОУН звинувачував покійного члена Проводу ЗЧ ОУН Дмитра Миськіва. 13-го жовтня Москва теж зажадала від уряду США видати їй на суд «воєнного злочинця» К. Ліннаса, а від уряду Австралії — естонця Е. Вікса.

15-го листопада міністерство закордонних справ ССРСР офіційно повідомило уряд Західної Німеччини про те, що КГБ заарештував у Закарпатській області двоє німецьких туристів — мешканців Карльсруге — А. Вернера та його дружину. Обоїх обвинувачено в «шпигунстві» й засуджено на 15-річне, згл. 7-річне (жінку) ув'язнення.

22-ге число київського журналу «Україна» за листопад 1961 р. опублікувало наклеп на українських націоналістів, які нібито діють на теренах ССРСР, як «терористи, отруйники та шпигуни».

26-го листопада київська «Радянська Україна» надрукувала передову статтю, гостро спрямовану проти «недобитків українських буржуазних націоналістів за кордоном».

8-го грудня московський часопис «Известия» надрукував статтю п. з. «Серія фашистських вихваток», у якій підкреслено вимогу Москви до уряду США притягти до відповідальності українських націоналістів за те, що вони в Америці спалили большевицький державний прапор.

12-го грудня та ж сама газета «Известия» з 14. 12. 1961 р. розпочала пропагандивну атаку, спрямовану на ген. Гойзінгера, з вимогою видати його, як «воєнного злочинця».

21-го грудня на сільськогосподарській нараді в Києві Подгорний у своїй промові накинувся з лайкою на українських націоналістів — «найманців США, Канади і Західної Німеччини». Про це писала «Радянська Україна» з 22. 12. 1961 року.

20-го січня 1962 р. газета «Комсомольская правда» виступила проти колишніх членів «бандерівських банд», які відбули вже кару ув'язнення в концентраційних таборах, а опісля заслані на поселення до Караганди, не «покаялися» і продовжують боротьбу проти советської влади.

14-го лютого газета «Колгоспне село» (Київ) повідомила, що в Полтаві трибунал Київської військової округи засудив двох українців: уродженця Гадяцького району, Хейло — на кару смерти, а уродженця Козельщинського району, І. Байка — на 10 років ув'язнення в концтаборах посиленого режиму. Обоє обвинувачено за «зраду батьківщини».

21-го і 23-го лютого Москва знову висунула домагання до урядів США й Австралії видати їй, заочно засуджених на кару смерти в Естонії, Е. Вікса і К. Ліннаса.

27-го лютого міністерство закордонних справ ССРСР запротестувало перед урядом Західної Німеччини проти «незаконних дій західнонімецької влади» супроти московського шпигуна В. А. Пріпольцева, спійманого на гарячому вчинку в Західній Німеччині 25. 8. 1961 року.

Рівночасно з «відвертанням уваги» західних урядових і суспільних кіл демонстрацією «шпигунів і диверсантів» всередині ССРСР, що їх нібито заслали західні розвідки, Москва вела наклепницьку кампанію проти українських націоналістів на внутрішньополітичному відтинку. З цією метою київський журнал «Україна», ч. 1 за січень 1962 р., дав гасло до рецензування і поширювання свіжовиданої збірки памфлетів Юрія Мельничука п. з. «До раю навпростець», пишучи між іншим: «До кращих творів збірки належить гумореска «Під чужим порогом», в якій показано логічний кінець кривавого Степана Бандери».

За кордоном московські агенти одержали наказ посилити шептану пропаганду проти українських націоналістів та намагалися відповідно впливати на західню пресу. Одним із таких заходів можна вважати сугестію деяких західнонімецьких часописів (напр., «Augsburger Allgemeine» з 17-18. 2. 1962), що, мовляв, німецький уряд повинен виміняти Сташинського за подружжя Вернерів з Карльсруге, засуджене в Києві на 15 років, згл. на 7 років (дружина Вернера) позбавлення волі. Дуже корисною для московських убивців з Кремля були теж такі голоси західнонімецької преси, як стаття Венгера п. з. «Що є з Оберлендером», несподівано надрукована в наближеному до кіл канцлера Аденауера тижневику «Rheinischer Merkur», ч. 13 з 30 березня 1962 року. Повторюючи вже опрокинені закиди і наклепи, скеровані проти сл. пам. Степана Бандери й Легіону «Нахтігаль», Венгер з цинізмом і впертістю злобної людини ще раз заявив, що кол. міністер Оберлендер несе морально-політичну відповідальність за вбивства у Львові, бо він, мовляв, не тільки керував Легіоном, але й організував його до спілки з «антижидівсько, антипольсько й антиросійсько настроєним і нацизмом зафарбованим провідником націоналістів Степаном Бандерою» і що «погром, вчинений Легіоном, є історичною правдою».

Однак, спроби Москви вибілити себе в очах Заходу залишилися справжнім більшовицьким «окозамилуванням», як це між іншим ствердив західнонімецький часопис з Штуттгарту*, пишучи:

«...Що майбутній процес проти Сташинського нервує советів, вказує те, що вони хотіли зробити з свого зразкового шпигуна — як це сталося на пресових конференціях у Східному Берліні — людину західнонімецької розвідки. Крім того, як і раніше, поширюється поголоска, що Бандеру замордували люди Гелена, бо він став небажаним для Вонну. Однак, не можна заперечити одного: втеча Сташинського була найбільшою невдачею московської шпигунської служби».

Цю невдачу й крутість Москви до дна розкривала перед вільним світом й українською спільнотою на чужині стаття наслідника сл. пам. Степана Бандери на пості голови Проводу ЗЧ ОУН, Степана Денкавського, під заголовком «Советсько-московські морди за кордоном і спроби їх маскування». — Три провідники українського визвольного руху за-

* «Christ und Welt» з 27 квітня 1962 р., стаття «Як постає шпигун і вбивник».

мордовані Москвою». Стаття була друквана німецькою, англійською, французькою та еспанською мовами в окремих книжкових виданнях Проводу ЗЧ ОУН* і українською в органі ЗЧ ОУН «Шлях Перемоги».

Автор у висновках своїх глибоких міркувань стверджував:

«У 1962 р. більшовиків вдруге буде судити суд вільної західної держави за черговий організований політичний морд за кордоном. Сам факт такого суду на очах світу є для них невигідним політичним скандалом.

«Як думають російські скритовбивці вийти з цієї халепи? «Врехнею. За старим шаблоном «Москва ніколи ні в чому не винна. Винні інші». Хто? Як звичайно, винна замордована ними жертва і її однодумці, або також ті, в чий країні відбуватиметься суд над російсько-більшовицькими скритовбивцями. Цей останній маневр — це маневр шантажистів, задуманий з метою, щоб онесмілити винесення об'єктивного присуду.

«Велика пропагандивна кампанія в 1961-62, спрямована на оклеветування Бандери і його Організації в т. зв. кривавих ділах в Україні і за кордоном вказує на те, що більшовикам і на цей раз хотілося б повторити свій Паризький стратегічний план з-перед 35 літ (під час процесу проти вбивника Симона Петлюри, московського агента Шварцбарта — ред.): відвертати увагу суду від доконаного ними морду і затруднювати співобвинувачів Сташинського відбиванням про них вигадок та спростуванням більшовицьких клевет, а якщо цей план не вдасться, принаймні на якийсь час дозорітувати західню пресу підсовуванням брехень типу Лібгольца, Вергуна та всяких інших інтриг, монтованих заставленими до цього більшовицькими агентами».

«Стратегічний план» Москви з-перед 35 років — використати також суд над Сташинським для своєї користі, виявився нереальним ще далеко до процесу в Карльсруге. До цього процесу була як слід підготована не лише Організація Українських Націоналістів, але теж уся українська спільнота на чужині. Підготовку вели як кадри націоналістів, так і широкі кола громадянства.

Екзекутива Українського Конгресового Комітету Америки (УККА) на своєму засіданні 13 квітня 1962 року розглянула теж справу процесу проти Б. Сташинського й стала на становищі, що той процес матиме політичний характер виняткового значення. На лаві обвинувачених буде засідати не лише Б. Сташинський, а й ціла страхітлива система московсько-більшовицького терору, стосованого до протикомуністичних діячів на чужині. Тому Екзекутива УККА видала окреме звернення до українського громадянства в якому, між іншим, закликала:

«У процесі виступатимуть родини названих жертв терору, як пошкодвані, репрезентовані своїми адвокатами. Це вимагає поважних коштів. Тому Екзекутива УККА вважає за вказане й доцільне в цій загальнонаціональ-

* «Russischer Kolonialismus in der Ukraine». Berichte und Dokumente. Ukrainischer Verlag in München 1962. Стр. 343-360; «Petlura, Konowalez, Bandera von Moskau ermordet». Ukr. Verlag in München 1962, стр. 7-24. «Russian Oppression in Ukraine. Reports and Documents». Ukrainian Publishers LTD, London 1962, стр. 451-466. «Petlura, Konovalets, Bandera Murdered by Moscow». Published by the Ukrainian Publishers Limited, London 1962, стр. 5-20; «Assassinés par Moscou: Petlura, Konovaletz, Bandera». Editions Ukrainiennes à Munich 1962, стр. 7-24; «Petlura-Konovalets-Bandera Asesinados por Moscú». Organización de los Nacionalistas Ucrucianos en el Extranjero (ZCH OUN), Madrid 1962, стр. 9-24.

** «Шлях Перемоги» чч. 17-18 (426-427) з 20. 4. 1962 до ч. 21 (430) з 27. 1962 р. Повний текст статті див. розділ «Матеріали і документи» ч. 25.

ній справі звернутися до всіх американських українців із закликом, щоб вони своїми жертвами спричинилися до покриття коштів процесу й оплати адвокатів, що репрезентуватимуть пошкодовані родини».

Подібне становище зайняла і найбільша українська установа в Канаді — Комітет Українців Канади (КУК), який за підписами свого президента о. д-ра В. Кушніра й ген. секретаря В. І. Сарчука видав заяву п. з. «Напередодні процесу проти Б. Сташинського» такого змісту:

«У недалекому часі в Західній Німеччині відбудеться судовий процес над названим у наголовку вбивцею двох чільних українських діячів сл. пам. Степана Бандери і Лева Ребета. Родини названих діячів будуть виступати на тому процесі, як пошкодована сторона, захищаючи добру пам'ять своїх мужів і батьків. Але той процес фактично виходить далеко поза границю особистої трагедії обидвох родин. Всі позначки говорять за те, що це буде один із тих міжнародних процесів, які мають далекосяглі політичні наслідки. На всякий випадок, українці у вільних країнах світу повинні допильнувати, щоб цей процес виявив усю правду про довершені злочини. Не можна ані на хвилину забувати, що за кулісами тих злочинів є Москва і з її боку можна сподіватися, під час процесу, різного роду провокацій».

«Маючи це на увазі і кваліфікуючи той процес, як проблему особливого значення для всього українського народу, Збори Президії (КУК — ред.) дня 4 травня ц. р. покликали до ближчого розгляду справи спеціальну комісію правників і доручили їй опрацювати в майбутньому часі план акції».

У червні 1962 р. відбулося поширене засідання управи Союзу Українських Організацій Австралії (СУОА) з представниками суспільно-громадських та політичних організацій, на якому обговорено питання майбутнього процесу проти московського агента Сташинського. У висліді нарад створено «Всеавстралійський Комітет допомоги для проведення процесу проти вбивника Б. Сташинського». Ділову ексекутиву цього комітету створила президія СУОА, поширена запрошеними представниками інших організацій.

Під час першого засідання президії згаданого комітету обговорено ряд питань практичної фінансової допомоги та морально-політичної постановки процесу. Українські громадяни в Австралії почали проводити грошеві зборки на кошти процесу та на пропагування української визвольної справи.

До організованої акції для підготовки до процесу в Карльсруге приєдналися також українці з Південної Америки. 15 липня 1962 р. члени Головної Ради Української Центральної Репрезентації (УЦР) в Буенос-Айресі (Аргентина) на своєму засіданні прийняли постанову:

«Заслухавши звернення Комітету Українців Канади (КУК) та Українського Конгресового Комітету Америки (УККА) в справі близького процесу Б. Сташинського, вбивці д-ра Л. Ребета та Ст. Бандери, Головна Рада УЦР, переконана, що Сташинський це лише один із цілої низки московських агентів, що полюють за визначнішими українськими (та інших народів) проти-комуністичними діячами, як то вказують попередні вбивства Головного Отамана С. Петлюри та полк. Є. Коновальця, — доручає Управі УЦР опрацювати відповідний меморандум для поширення у відповідальних колах вільного світу та скликати представників національних організацій для створення Міжорганізаційного Комітету Оборони Жертв Московського терору. Людолюбство і політичні вбивства за кордоном практикувала свого часу

царська Росія, почавши з Петра І. (пригадуємо Войнаровського). Комуністична Москва додала до того ще й систему по-мистецьки сплетених наклепів та провокацій, щоб замести власні сліди та звернути вину на інших, викликаючи тим у ворожому їй суспільстві взаємні обвинувачення та неоправдані підозріння. Саме тому необхідна постійна організована акція, що виявляла б справжніх убивць та їхні провокативні методи».

МОСКВА ЗНОВУ В ДЕФЕНЗИВІ

В той час, коли українці в країнах вільного світу розгорнули широку працю, щоб на процесі в Карльсруге ударемнити провокаційні задуми скритовбивців із Кремля, Москва не мала змоги сильніше протиставитися їм, бо вона мала куди більші клопоти на внутрішньому своєму відтинку, що теж завдало їй ударів і на зовнішньо-політичному фронті. Цими турботами були страйки, заколоти та чинні виступи населення міст України й інших поневолених Москвою країн, що викликали збоку окупанта збройну поліційно-військову реакцію, у висліді якої згинуло сні людей — чоловіків, жінок, молоді й навіть дітей.

Тереном кривавих заворушень були головно міста Донецького басейну, місто Новочеркаськ Ростовської області, Одеса й м. Кемерово, одно із економічних та культурних осередків південносибірського Кузнецького залізного і сталевого басейну; причиною розрухів — невдоволення широких мас робітництва й міського населення підвишкою цін на продукти першої потреби, як м'ясо, масло і т. п. Рятуючи катастрофальний стан своєї господарки, Москва 1-го червня 1962 року несподівано підвищила ціни на харчеві продукти у висоті 25 до 30 відсотків, облудно виправдуючись, що, мовляв, «підвищення закупочних цін на масло і м'ясо урядом Радянського Союзу було викликане тим, що дотеперішні ціни приносили колгоспам і радгоспам поважні збитки».

Очевидно, що разом із підвишкою цін на м'ясо і масло зросли ціни на інші сільськогосподарські продукти, тому голодному й ожебраченому населенню урвався терпець. Коли, отже, в п'ятницю 1-го червня 1962 року оголошено підвищення цін, то вже в суботу 2-го червня робітники в Україні, головно шахтарі, збунтувалися і заявили, що не будуть працювати.

Наступних днів, у неділю 3-го і в понеділок 4-го червня хвиля страйків охопила дальші маси гірників. Не зважаючи на зусилля большевицької міліції і т. зв. «народних дружин» опанувати ситуацію та примусити робітників повернутися до праці, страйкуючі вчинили рішучий спротив. Коли ж міліція вжила зброю, вбиваючи та ранивши старших і дітей (Новочеркаськ), це приспішило розрухи. У деяких місцях, — як писала бельгійська газета «Ля Нувель Газет» з 30. 10. 1962 р., — товпа відповіла пострілами й покотилися трупи поліціантів.

Перелякана Москва поспішно вислала озброєні до зубів «спецвідділи» КГБ, які криво здушили робітничі виступи. В одному тільки місті

Новочеркаськ згинув, за твердженням західної преси*, 500 людей. Крім того, з Москви приїхав до Ростова секретар ЦК КПСС Фрол Козлов, щоб навести лад, у висліді чого серед партійних кіл Ростовської області настала «чистка» й переміщення на керівних посадах. 15-го серпня 1962 року в Ростові відбувся другий великий мітинг партійного активу області, на якому був присутній член президії ЦК КПСС Кириленко. Ухвалою зборів знову проведено усунення партійних керівників області. Терени, де відбувалися страйки, замкнено для чужинецьких туристів і відвідувачів та дипломатів західних країн.

Якими глибокими були червневі потрясення всередині ССРСР, вказує такий факт, що сам Хрущов, промовляючи 27 червня 1962 року перед працівниками виробничих керівництв центру РСФСР, мусів ще раз оправдуватися, чому підвищено ціни на харчові продукти:

«... Хотілося б затримати вашу увагу і на такій думці: чи вигідне споживачеві підвищення цін? При такій постановці питання інша людина може сказати: що це мені хочуть довести? Підвищили роздрібні ціни на м'ясо та ще кажуть, що це мені вигідно!.. Нам відомо, що навіть деякі комуністи говорять іноді так: ось ми на XXII з'їзді партії прийняли програму будівництва комунізму, а після цього ціни на м'ясо підвищили. То куди ж ми йдемо — вперед чи назад?...»**

Куди йде московський «комунізм», показали криваві страйки й демонстрації:

Про заворушення в ССРСР західні часописи одержали чимало цінних інформацій від учасників т. зв. Міжнародного Фестивалю Молоді, що його Москва влаштувала наприкінці липня (початок фестивалю — 29. 7.) 1962 року в столиці Фінляндії Гельсінкі і на якому вона теж зазнала великої поразки. Примусивши фінський уряд погодитися на те, що більшовики влаштують на його території фестиваль, Москва сподівалася досягти великих успіхів. Але в той час, коли уряд Фінляндії мусів мовчати, заговорила фінська молодь і громадянство. В днях 28 і 29 липня 1962 року західні радіостанції широко інформували про великі демонстрації у Гельсінкі звернені проти московського фестивалю, в яких було чимало поранених у сутичках демонстрантів з комуністичними учасниками свята молоді, під час яких мусіла інтервенювати фінська поліція.

В дальші дні фестивалю різні делегації (Цейлону, Уганди, Сенегалу, Дагомею, Нігерії) покинули Гельсінкі на знак протесту проти більшовицьких методів, не зважаючи на те, що в справу втрутилися своїми зверненнями Хрущов і Брежнев.

* Про страйки, заколоти й поліційні акції проти населення в Україні й інших місцевостях див.: «Paris-Presse», Париж з 25. 7. 1962; «Daily Telegraph», Лондон з 7. 8. 1962; «Kleine Zeitung» з 8. 8. 1962, Клягенфурт; «New York Herald Tribune», Париж (европ. вид.) 1. 11. 1962 р.; «La Nouvelle Gazette», Шарлеруа (Бельгія) 30. 10. 1962 та ін.

** «Колгоспне село», Київ 1. 7. 1962 р.

Роз'яснювальну акцію серед делегацій з ССРСР, які теж виявляли невдоволення з фестивалю, провела група членів ОУН, що їх на той час вислав до Гельсінкі Провід ЗЧ ОУН.

Одначе, було б, здається, помилковим думати, що тривога Москви, викликана кривавими розрухами населення в ССРСР, мала тільки соціальний аспект. Дарма, що безпосередньою причиною страйків і залотів було обурення широких мас робітництва проти підвишки цін на харчеві продукти, коріння цих виступів сягало куди глибше. Бо ж несподівано партійні чинники в Україні розпочали широку пропагандивно-наклепницьку кампанію проти українського «буржуазного» націоналізму, сягаючи аж до часів визвольних змагань у 1918-ті роки.

І так київська «Літературна Україна» в своєму 56 числі з 13 липня 1962 року почала друкувати розділи з 20-аркушевої книжки С. Даниленка п. з. «Дорогою ганьби і зради», в якій автор намагається псевдо-документальними даними зобразити «злочини, вчинені проти українського народу країньськими буржуазними націоналістами, в спілці з реакційним католицько-уніятським духовенством». При цьому С. Даниленко розгорнув дуже широкий образ, бо призбирав ті «злочини», почавши від Центральної Ради, М. Грушевського, С. Петлюри, потім митр. А. Шептицького, аж до бандерівців і ... канадійського прем'єра Діфенбейкера.

Рівночасно майже пленум ЦК в Києві, — як писала «Радянська Україна» з 15 серпня 1962 року, — у своїх постановках дав наказ, що «партійні організації повинні рішуче виступати проти тенденцій до національної обмежености і винятковости, ... проти будь-яких пережитків українського буржуазного націоналізму». В той же час розпочався теж відкритий наступ Москви на українську художню літературу і її провідних діячів за «істотні недоліки» та «перекручення справжнього стану сучасної української літератури» і «політично-хибні твердження», як це стверджувала в «Літературній Україні» з 29 червня 1962 року президія Спілки письменників України. Можна, отже, припускати, що поштовх до спротиву режимові дали сили, яких Москва найбільше лякається, — сили українського націоналізму. Нагінка ж на українських літераторів і працівників друкованого слова пішла за те, що вони своїми творами з свіжою тематикою і новим напрямком сприяли зростанню національних почуттів серед населення.

Серед таких політичних обставин Провід ЗЧ ОУН, у вересні 1962 р. в своєму офіційно* повідомив українську спільноту на чужині про те, що головна розправа проти московського агента Б. Сташинського, який з наказу уряду, партії і КГБ в Москві замордував Провідника ОУН Степана Бандеру, відбудеться в другому тижні жовтня 1962 року. Кілька днів пізніше цю інформацію принесли західнонімецькі часописи,

* «Шлях Перемоги», Мюнхен, ч. 38 (447) з 23. 9. 1962.

стверджуючи, що процес проти Сташинського відбудеться 8 жовтня перед карним сенатом федерального суду в Карльсруге. Не маючи змоги на більшу реакцію, большевицькі агенти за кордоном в останні дні перед процесом намагалися провести ще одну провокацію. На відомі їм адреси українців і українських установ у вільному світі, а навіть німців вони розіслали брошуру п. з. «Кров на руках Бандери». На обкладинці цієї брудної публікації зазначено, нібито це видання ОУН під проводом полк. А. Мельника. Видаючи брошуру, Москва мала на меті розбурхати пристрасті в політичному житті українців на чужині, збудити ресантименти й нацькувати одних націоналістів на других, а тим самим відвернути їхню увагу від головного завдання — спільного наступу на ворога.

Однак провокацію кагебівських слуг зразу розкрито, а організація полк. А. Мельника видала у вересні 1962 року заяву такого змісту:

«В Німеччині розсилається анонімово невідомими особами брошура «Кров на руках Бандери» з зазначенням на обкладинці «Видання Організації Українських Націоналістів» 1962 та з віньєткою тризуба з мечем. Провід Українських Націоналістів оцим заявляє, що ОУН не має ніякого відношення до того видання. Перестерігаємо українське громадянство перед цією черговою провокацією ворога».

Допомогу провокаторам, які поширювали згадану брошуру, намагався подати україномовний комуністичний часопис з Нью-Йорку* наклепницькою статтею «В кігтях націоналістичного терору...», користуючися статтями Джона Л. Стілла п. з. «Замаховець, роззброєний коханням» («Life», 7. 9. 1962, Чикаго, США) і провокаціями статті Володимира Шемередяка з журналу «Самостійна Україна» (ч. 5 [151], вересень 1961 р., Чикаго, США). Однак ці ворожі виступи не мали жадного відгуку.

ВБИВНИК БАНДЕРИ СТАЄ ПЕРЕД СУДОМ

У перші дні жовтня 1962 року Провід Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів окремим повідомленням поінформував своє членство й все українське громадянство на чужині про остаточний реченець процесу проти Сташинського та безпосередній предмет судового розгляду, підкреслюючи злочинну роль найвищих московських верховодів, причетних до замордування Степана Бандери. Текст цього повідомлення такий:

«Судовий процес проти Б. Сташинського, вбивника сл. пам. Провідника ОУН Степана Бандери, призначений на час 8 до 13 жовтня ц. р. — це, після паризького суду над большевицьким агентом Шварцбартом за замордування Голови Української Держави Симона Петлюри, другий політичний процес історичного значення для українців, що відбудеться на чужій землі. На суді над большевицьким агентом і подвійним вбивником Б. Сташинським будуть виявлені злочинні методи большевицької Москви, якими вона

* «Українські вісті», Нью-Йорк, ч. 39 (14.267) з 27 вересня 1962 р.

придушує боротьбу нашого народу та жорстоко і рафіновано винищує в Україні і поза нею борців за його визволення. На суді будуть виявлені московські організатори мордів, диверсій, шпигунства — зверхники і наказодавці Сташинського.

Безпосереднім предметом розгляду Найвищого Суду будуть злочинні дії висланого агента на території Союзної Республіки Німеччини. Його злочинна діяльність, доконана на українській території в 1951-52 рр. полягала в тому, що він у співпраці з ворогом видавав на смерть і допомагав у винищуванні українських громадян, покликаних до оборони українських державних інтересів — членів ОУН і УПА — що співпрацював з ворогом у прямому і підступному переслідуванні українського цивільного населення, що, підтримуючи визвольну боротьбу, сповняло свій громадський обов'язок. Ці акти національної зради Сташинського теж не зможуть бути повністю затаєні в час судової розправи.

Акт обвинувачення буде оголошений на судовій розправі. З інформацій, які до цього часу є відомі, найважливішими є ствердження наступних фактів:

Указом Верховного совета з листопада 1959 р., підписаним головою Президії Верховного совета Климентієм Єфремовичем Ворошиловом та секретарем тієї Президії Георгідзе, вбивник Степана Бандери, Сташинський, був нагороджений за переведення «одного важливого державного завдання» бойовим орденом «Червоного прапора». Через місяць пізніше тодішній голова Комітету Державної Безпеки (КГБ) Александер Шелєпін покликав вбивника до свого уряду в Москву і вручив йому цю грамоту про нагородження його одним із найвищих орденів за виконання морду на Бандері, в приявності його супровідника і тодішнього зверхника з Карльсгорсту Сергея Александровича та, мабуть, інших осіб.

Цей факт розкриває перед світом усю безсоромну злочинність найвищих урядових і партійних чинників ССРСР, які організують скритовбивчий морд на людині і кваліфікують його, як «важливе державне завдання», та за виконання морду нагороджують вбивцю високим відзначенням.

Кожному, хто знає «демократично-централістичну» структуру найвищого партійного і державного керівництва Советського Союзу, без окремих доказів є самозрозумілим, що Шелєпін, як шеф КГБ, підлягав і по державній, і по партійній лінії Никіті Сергєєвичу Хрущову, як першому секретареві КПСС як голові Ради Міністрів ССРСР, і що планування дій КГБ вимагали схвалення якщо не цілого «колективного керівництва», то принаймні самого Хрущова. Остаточну відповідальність за морд Бандери несуть Никіта Хрущов і особи з колективного керівництва, які були ним допущені до розгляду терористичних плянів КГБ.

Наказ замордувати проф. Л. Ребета одержав Сташинський з початком жовтня 1957 р. від Сергея Александровича, морд виконав 12 жовтня 1957 р. Через один або два тижні в Карльсгорсті влаштовано на честь вбивника бенкет, на якому кагебісти йому гратулювали, а один большевицький генерал похвалив його. В дарунок за забиття людини подаровано Сташинському фотоапарат марки «Контакт».

Доручення стежити за Ст. Бандерою одержав Сташинський від Сергея Александровича в січні 1959 р. Наприкінці квітня 1959 р. звіт про свої спостереження склав він у Москві вищому урядникові КГБ Георгієві Аксентєвичу і від нього одержав тоді наказ забити Ст. Бандеру. Успішне переведення пляну запили в Георгія Аксентєвича шампанським. Щоб виконати морд, Сташинський приїхав в травні 1959 р. до Мюнхену і на другий або третій день після того мав нагоду виконати морд біля гаражу, але не стало йому сміливості. Після того він ще раз приїздив до Мюнхену допасувати підручені ключі до входних дверей будинку. На початку жовтня 1959 р. Сергєй Александрович передав йому друге доручення з Москви забити Бандеру. До Мюнхену Сташинський прибув 14 жовтня, морд виконав 15 жовтня 1959 р.

В грудні 1959 р. відбувся в честь вбивці бенкет у Карльсгорсті, на якому советський генерал повідомив вбивника про нагородження його бойовим орденом «Червоного прапора». Церемонію вручення ордену за виконання морду перевів у Москві тодішній шеф КГБ Шелєпін 4-го або 5-го грудня 1959 р.

Наведених фактів досить, щоб на тлі процесу вийшла на яву перед світом злочинна роля московських верховодів напередодні осінньої дебати на форумі Об'єднаних Націй про російський колоніалізм і дала свідоцтво правди про криваві діла Кремля.

Проголошення присуду припадає майже точно в третю річницю смерті Провідника Степана Бандери. Сподіваємося, що третя річниця буде відмічена справедливим покаранням виконавця і належним натавруванням кремлівських організаторів злочину».

«Справу Сташинського» мав розглядати Третій Карний Сенат Федеральної Судової Палати для кримінальних справ, до компетенцій якого належать випадки державної на національній зради, шпигунської і протидержавної підривної діяльності та протиконституційні проступки, скеровані на повалення демократичного ладу в Німецькій Союзній Республіці. Цей Сенат поточною мовою називають «червоним сенатом» з огляду на темновишневої барви тоги й берети суддів і прокураторів. Популярним є також окреслення — «політичний сенат».

Акт оскарження проти Богдана Сташинського за два вбивства і за зрадницькі зв'язки (розвідувальну діяльність) на терені Західньої Німеччини був виготовлений ще в половині квітня 1962 року та переданий Третьому Сенатові на судове розглянення. В половині травня того року цей акт із слідчими документами повернено федеральній прокуратурі для проведення доповнювального слідства. Наприкінці вересня федеральний суд повідомив, що публічний процес проти Сташинського відбудеться від 8 до 13 жовтня 1962 року.

«ПРОЦЕС ПРОЦЕСІВ»

«Процес процесів», «найсенсаційніший процес німецької післявоєнної історії», «найсенсаційніша шпигунська справа, про яку ми будь-коли чули» — такими словами німецькі часописи характеризували процес проти московського агента Богдана Сташинського, що відбувся в днях 8-го до 15-го жовтня (присуд застав 19 жовтня) 1962 року в західнонімецькому місті Карльсруге перед найвищим судом Німецької Союзної Республіки — так званою Федеральною Судовою Палатою. Німецький часопис у Карльсруге «Badische Neueste Nachrichten» писав 9 жовтня 1962 року:

«Вчорашній день виглядав зовнішньо, як кожний інший — гарний осінній день, пригожий для відпочинку, споглядань і безтурботности. Для тих, хто одержав пізню відпустку, це, може, й мало місце, але не для карльсрузької охоронної та кримінальної поліції. Від учора її підсилено введено в службу на терені в один кілометр навколо Федеральної Судової Палати, перед Третім Карним Сенатом якої, як відомо, розпочався «процес процесів» — судовий розгляд справи Богдана Сташинського обвинуваченого у вчиненні двох убивств і в зрадницьких зв'язках з советською розвідувальною службою.

«Хоча вчора все виглядало так, як кожного іншого дня, атмосфера навколо Федеральної Судової палати була надзвичайно напружена. Поліцаї раптово ніби виростали з-під землі перед перехожими. Поліцаї раптово ніби виростали з-під землі перед перехожими, які їм здавалися підозрілими, з розташованих у різних місцях авт скеровувалися недовірливі очі на кожного, хто проходив повз них, і ми б не здивувалися, коли б довідалися,

що протягом усього процесу в усіх помешканнях, по сусідстві з Федеральною Судовою Палатою, наприклад, на вулиці Геррен, сховано урядовців кримінальної служби, щоб контролювати все, що діється навколо.

«Стільки клопоту з-за одного советського агента, що втік на Захід? Таке питання, мабуть, дехто поставить із здивуванням. Не підлягає сумніву, що Сташинському справді загрожує небезпека».

Але впродовж процесу проти Сташинського не лише вулиці навколо будинку найвищого суду Німеччини були переповнені поліцаями та неуніформованими тасмними співробітниками кримінальної поліції. Всередині цього будинку також ужито небувалих у німецькій історії заходів безпеки. Часопис в Еслінгені «Esslinger Zeitung» писав про це 9 жовтня 1962 року:

«Для процесу проти Сташинського було вжито найбільш широких заходів безпеки за весь час існування Федеральної Судової Палати. Досі під час процесів проти агентів судову залу охороняли лише два поліцаї, які, трохи нудьгуючи, стояли біля входу; тепер їх було 50. У самій судовій залі, що має кліматичне устаткування та освітлюється лише штучним світлом, була розташована велика кількість співробітників кримінальної поліції в цивільній убранні, завдан яких, очевидно, насамперед полягало на тому, щоб захистити підсудно від можливих замахів з боку його колишніх колеґ з тасмною служби».

Вже за кілька днів перед початком процесу урядовці німецької охоронної служби почали слідкувати за тим, щоб жадна стороння людина не ввійшла до судової залі, бо боялися, що «хтось міг би внести до залі бомбу з годинниковим механізмом».

Часопис у Бонні «Bonner Rundschau» з 8. 10. 1962 року писав:

«За ніяку ціну не можна допустити, щоб совети ліквідували обвинуваченого агента советського Комітета Государственной Безопасности (КГБ) таким способом, як вони замордували кілька місяців тому в тюремній камері у Відні старшину мадярської тасмною служби, що перебіг на Захід».

Про цей випадок писала 29-го червня 1962 року німецька газета «Deutsche Soldaten-Zeitung» у великій передовій статті:

«В половині червня 1962 р. у Відні помер загадковою смертю офіцер мадярської тасмною поліції, ославленої АВО, Беля Лапушник, який за місяць перед тим утік з Мадярщини. Він приніс із собою великий тасмний матеріал АВО. Щоб захистити Лапушника, його приміщено в поліційній в'язниці при вулиці Россавер Ленде у Відні, але пізніше, із-за запалення мигдаликів, його переведено до загального шпиталю. У хвилину своєї смерті Лапушник останніми силами написав на шматку паперу: «Прополощіть мені шлунок». Не зважаючи на це, австрійське міністерство внутрішніх справ вважає, що цей визначний втікач помер природньою смертю. Так само думала б, мабуть, ще й сьогодні мюнхенська поліція про смерть д-ра Ребета і Бандери, якщо б перед західно-берлінською поліцією не з'явився несподівано Сташинський».

Отже не дивно, що німецькі чинники застосували надзвичайні заходи безпеки для охорони Сташинського ще під час його ув'язнення. Гельга Цоллер у своєму звіті для газети «Das Neue Blatt», Ганновер, 29 вересня 1962 р. писала між ін.:

«Для уникнення того, щоб советські агенти примусили вбивника Бандери замовкнати раз назавжди, ще перед процесом у Карльсруге, союзна прокуратура застосувала велетенські засоби обережности. До камери у карльсрузькій в'язниці (в якій сидів Сташинський — ред.) можуть заходити кожного разу тільки два урядовці (в'язничні — ред.) одночасно. Харчі для нього готуються у в'язничній кухні під доглядом урядовця кримінальної поліції».

«Камера є розташована до внутрішнього подвір'я в'язниці, щоб зовні ніхто не міг зробити замаху на цінного в'язня. Під час процесу Сташинського обсервативуть чотири вибрані кримінальні урядовці».

В день, коли розпочався процес, 8-го жовтня 1962 року, як писали «Stuttgarter Nachrichten» з 9. 10. 1962 р.,

«Фоторепортери, які вже від 8-ої години ранку в понеділок ждали перед Союзнаю Судовою Палатою з готовими до фотографування апаратами, були гірко розчаровані. Надзвичайно сильний поліцейський відділ привіз Сташинського до судового будинку ще перед світанком. Сташинський з'їв сніданок у камері, розташованій у пивниці».

«Зроблено все, щоб усунути ризик, — як ствердила «Hannoversche Presse» з 9. 10. 1962 р. — У спостерігачів процесу докладно контролюють документи, щоб до залі не зміг проникнути хтось із наміром учинити замах. Бо зізнання цього підсудного в страшний спосіб компромітують советську таємну службу і взагалі Советський Союз... Місця в залі суду були вперше нумеровані. Причина: таким способом можна було досягнути якнайкращий розподіл у залі співробітників кримінальної поліції, які повинні були змішатися з спостерігачами».

Сташинський не лише скомпромітував Москву, він завдав їй великих шкід у багатьох відношеннях. Александер Пельцер, співробітник часопису в Кельні «Deutsche Zeitung» так писав у числі цієї газети з 5 жовтня 1962 року:

«Крім зізнань (Сташинського — ред.), під час процесу за вбивство гра- тимуть певну роль документальні прилоги. Цілком певним є те, що КГБ, не зважаючи на всі напади на Сталіна, Берію і сталінські методи, також у добі Хрущова продовжує свою «працю» таким самим способом, як за Сталіна. Зрозуміло, отже, що советська пропаганда намагається обезцінити справу Сташинського. Але Москва сама підтвердила велике значення справи, коли вона безпосередньо після втечі Сташинського пристосувала кару до 17 високих урядовців КГБ, проганяючи їх з посад».*

В таким аспекті розцінювали карльсрузький процес інші німецькі часописи. Ерік Ферґ у своїй статті, друкованій 5 жовтня 1962 року в «Hamburger Abendblatt» стверджував:

«Цей процес буде політикум першого ступеня. З одного боку, він безпри- страшною мовою правосуддя виявить методи, з допомогою яких советська таємна служба ліквідує своїх противників за кордоном. З другого боку, ко- муністична пропаганда витягне важкі гармати, щоб знеславлювати Союзну Судову Палату як знаряддя західньої пропаганди».

Зрозумілим, отже, стає зацікавлення, що його викликав у той час політичний процес у Карльсруге.

За словами «Bonner Rundschau» з 8. 10. 1962 р., — «Кількість замовлень на місця в судовій залі на час головного процесу досягнула небувалих розмірів. Особливо сильно репрезентована закордонна преса західніх країн».

Численна німецька преса зазначила, що вже за кілька днів перед початком процесу всі місця в залі суду були зарезервовані. Больше- вицькі чинники чи газети не вислали своїх спостерігачів або кореспон-

* «Колишній майор КГБ Анатоль Голіцин зізнав, що справа Сташинського викликала в КГБ велику сенсацію. Серед розшуків за винуватцем zdeґрадо- вано або усунено з посад 17 старшин КГБ, що їм доручено було керівництво над Сташинським. Єдиним винятком є справжній винуватець і відповідаль- ний (за Сташинського): Александер Шелєпін. Його не покарано. Його підви- щено на посаді...» (Karl Anders: „Mord auf Befehl“. Verlag F. Schlichten- maier, Tübingen 1963, стор. 98).

дентів на процес, хоч здавалося б, вони мусіли бути в тому дуже за- цікавлені. Проте, якраз відсутністю своїх представників вони даремно пробували створити на Заході враження, ніби ціла справа їх не стосу- ється. Часописи підкреслювали теж наявність у судовій залі великої кількості українських журналістів і представників ОУН з Німеччини, Великобританії, Франції, Голляндії, США та Канади. На жаль, ми му- симо сказати, що чимало українців, які приїхали до Карльсруге навіть з далеких районів свого поселення, не змогли бути під час процесу, бо для них не вистачило місць. Із-за нестачі місця до залі не могли ввійти також деякі західні журналісти.

У КАРЛЬСРУГЕ

Голоси західнонімецької преси про велику відносно кількість укра- їнських спостерігачів на процесі, що їх вислав до Карльсруге Провід ЗЧ ОУН, бу- в загальному прихильні, з висловами подиву й признан- ня для їхньої інформаційної праці серед кіл чужинецьких журналістів. Характеристичним у цьому відношенні було ствердження часопису «Badische Neueste Nachrichten» з Карльсруге, який писав у 236 числі з 9 жовтня 1962 року:

«Процес знаходить найбільше, безпосереднє зацікавлення у членів родин замордованих... З ними разом з найнапруженішою увагою слідкують (за ходом процесу — ред.) представники українського руху спротиву, серед яких є професор Степан Ленкавський, що перейняв наслідство Бандери. Але тут не йде про обвинуваченого Богдана Сташинського. Найбільшим обвинуваче- ним є Советський Союз. Та він не має тут своїх заступників. Не репрезенту- ють його навіть журналісти (з Москви — ред.), хоч найвидатніші часописи Європи й Америки вислали своїх представників».

Не бракувало, однак, й деяких неприхильних вигуків. Зразковим прикладом такого західнього журналіста, який нестачу відповідного знання надолужує злобними «реторичними» запитаннями, і який не вміє розрізнити однієї мови від іншої, є репортер часопису «Frankfurter Rundschau» з Франкфурту над Майном, Петер Міска. 13 жовтня 1962 р. він писав у цьому часописі між іншим таке:

«В'язнична камера є єдине місце, де він (Сташинський — ред.) певною мірою почуватється безпечно перед пімстою советської таємної служби. До людей, які так мислять, належать передусім численні в судовій залі укра- їнські екзильні політики. Кожного дня вони займають більшу частину з сот- ні місць, призначених для слухачів. Група їхніх спостерігачів (до речі, хто платить їм і панові вислуженому міністрові Оберлендерові, який день у день є на процесі, витрати на прожиток?), є така велика, що під час перерв у про- цесі чується майже так часто російську мову, як німецьку».

Для широкої інформації чужинецького світу про рафіновані методи московських скритовбивників і про безприкладну в історії народів ко- лоніальну експлуатацію та біологічне нищення українського народу, Провід ЗЧ ОУН, у ході підготовки до процесу на протязі 1962 року, видав друком: 4 книжкові публікації німецькою мовою у кількості 7.600 примірників, 6 публікацій (в тому один журнал. Одна книжка розісла-

на після процесу) англійською мовою (22.000 прим.), 2 французькою (в тому один журнал) тиражем 3.800 прим., 1 публікацію еспанською мовою (3.000 прим.). Загальна кількість тиражу цих видань — 36.400 примірників. Більшу частину цих публікацій розіслано до і під час процесу в усі країни вільного світу на різні адреси наукових, політичних і громадських установ, церковних і судових чинників, редакцій усіх більших газет і журналів та видатних особистостей.

Крім того, під час самого процесу в Карльсруге, Провід ЗЧ ОУН поставив чотири редакції і технічну службу для щоденної інформації української спільноти та світової преси. Склад працівників, що їх Провід вислав до Карльсруге, нараховував 39 осіб, у тому 9 співробітників неукраїнської національності. На протязі часу від 5-го до 15-го жовтня 1962 р. видано, циклоstileвим способом, 8 випусків німецькою мовою «Ukrainische Korrespondenz»; 4 випуски англійською мовою «Ukrainian Correspondence» (обидва видання за редакцією м-гра Ярослава Бенцалю) та 7 випусків українською мовою «Українська Кореспонденція» (за редакцією д-ра Григорія Васюковича), разом приблизно 10.000 примірників з 75.000 сторінок. В той час надруковано 5 чисел часопису «Шлях Перемоги» (в тому три надзвичайні видання з датами 12-го, 14-го і 16-го жовтня 1962 р.), загальною кількістю 50.000 примірників. Витрати на всі видання та кошти перебування в Карльсруге покрито з добровільних пожертв українського громадянства на чужині, яке склало кругло 198.000 німецьких марок (50.000 американських доларів).*

Працю друзів у Карльсруге найкраще характеризує цей уривок із спогаду Т. Зарицького п. з. «Він вів і веде до бою».**

«15 жовтня 1962 р. — Сьогодні судять Москву, вбивника Провідника, керівника України. Саме сьогодні минає три роки з дня смерті Провідника. У бюрі, яке ми влаштували у Карльсруге, тут на чужині, щоб словом правди бити ворога України й світу, — кипить праця. Стукають машинки, голос людини монотонно диктує слова, які завтра в тисячах і мільйонах примірників вільної преси понесуться в світ. Це голос тої самої людини, яка диктувала машиністці 22 роки тому у Львові. Тут нас більше — тих самих. Ні, цим разом це не похідна група. З колишніх друзів мало хто залишився в живих. Впали в боях, як і той, хто їх вів.

«Але й тепер у просторій кімнаті гамірно. Наше волосся стало срібне й зморшки вкрили чоло. Тільки той самий вогонь горить у грудях. Відчуваємо, що він не може згоріти ніколи.

«Ми знову не чуємо ні голоду, ні спраги, ні втоми. Демаскуємо злочини Москви. Б'ємо ворога. Єдине, чого нам бракує, — це подостатку часу. День короткий і ми працюємо ночами.

«З нами чужинці. Молода німецька дівчина без відпочинку сидить за машинкою до писання вже десять годин. Вона йде на відпочинок щойно після півночі, встає вдосвіта.

— Вас ще так, хіба, ніхто не експлуатував, як ми, українці? Будете зле думати про бандерівців? — кажу.

«Дівчина сміється.

* Див. розділ «Матеріали і документи» ч. 22. — звіт Фінансової Референтури Проводу ЗЧ ОУН.

** «Шлях Перемоги», Мюнхен, ч. 1-2 (464-465) з 7. 1. 1963 р.

— Мене ніхто не експлуатує. Я це роблю, бо вірю в ту саму справу, що й ви. За гроші я не сиділа б ночами і не вставала б після тригодинного сну...

«Збоку працює над німецькомовним бюлетенем кол. в'язень Воркути. «Я бандерівець», — каже він гордо. Це німець, який зріс в атмосфері боротьби з Москвою, боротьби, яка ведеться навіть у московських концтаборах. На краю стола, між циклоstileм і горою паперів, пише статтю про Україну й московських злочинців інший ентузіаст української визвольної боротьби. Це англієць, редактор «Українсько-Англійських Новин», п. Джон Грегем.

«Хтось кличе вечеряти, але майже ніхто не перериває праці. Немає часу...»

Однак праця, що її з рамени Проводу ЗЧ ОУН провів у Карльсруге гурт ентузіастів, дала великі висліді. «У Карльсруге ми дістали бодай частину сатисфакції, — стверджував суспільно-громадський діяч на території Австралії, п. В. Литвин*, — ми досягнули найважливіше — перед суд публічної opinii поставлено архибандита Хрущова, Шелепіна і їх злочинну банду, як справжніх спричинників обох мордів. І в тім саме незаперечна заслуга Проводу ЗЧ ОУН».

У рамках альшої праці членів ОУН у Карльсруге були: інтерв'ю для німецького радіо та пресові конференції з участю представників західної преси. В четвер 4 жовтня 1962 р. секретар Проводу Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, Ярослав Бенцаль дав інтерв'ю для кореспондента радіостанції Німецьке Радіо в Кельні, Рудольфа Грюнтера, в рамках аудіції «Німецьке ехо».

Аудіція почалася поясненням кореспондента про місце, де відбувається інтерв'ю, а саме про дім, в якому згинув сл. пам. Провідник Степан Бандера. Рудольф Грюнтер пояснив слухачам, що йдеться тут про звичайний дім, тисячі яких є в Мюнхені, і що три роки тому ніхто з його мешканців не сподівався, що на його сходах буде поповнений один із найбільш загадкових, рафінованих політичних мордів.

Після цього пояснення кореспондент німецького радіо поставив Я. Бенцалю низку запитань, що з них найважливішими треба вважати такі:

Як саме, приблизно, відбулося виконання цього морду?

Я. Бенцаль пояснив на підставі відомих йому вислідів поліційного слідства, подаючи цілий ряд цінних деталей.

Які наслідки мав цей морд на дальшу діяльність Організації, очолюваної сл. пам. Степаном Бандерою?

Це був дуже тяжкий удар для ОУН, — пояснив Я. Бенцаль, — однак, він не мав таких наслідків, яких сподівалася Москва, даючи наказ замордувати Провідника. Сила ОУН і спаяність її членських лав у жадному разі не послабилася, навпаки, не тільки сама Організація, але й вся українська суспільність на чужині, обурена цим нечуваним злочином, скріпили свою політичну діяльність і виявили подивугідну єдиність та стійкість, відповідаючи цим способом на злочинну дію Москви.

Чим Бандера був такий небезпечний для Москви, що вона вирішила вбити його?

Степан Бандера був натхненником всієї революційно-визвольної боротьби на Україні, а також символом руху спротиву поневолених Москвою народів.

* «На австралійському континенті» («Шлях Перемоги», Мюнхен, ч. 1-2 з 1962 року).

Під час другої світової війни й після неї, протягом довгих років, Українська Повстанська Армія і все українське підпілля на рідних землях боролися проти московського окупанта України під прапорами з його ім'ям. Примушений силою обставин перебувати за кордоном України, Провідник Степан Бандера докладав усіх зусиль, щоб втримувати постійний зв'язок між двома частинами ОУН — в Краю і на чужині — з наміром координувати революційні зусилля для визволення України.

У зв'язку з поширюваними більшовицькими агентами на Заході вістками про те, що, мовляв, Сташинський не є справжнім вбивцею, та у зв'язку з такими ж брехливими пропагандивними твердженнями советських і східно-берлінських радіостанцій, яка є думка про цю справу керівних чинників вашої Організації?

Відповідаючи на це питання, Я. Бенцаль звернув увагу п. Грюнтера на те, що ці більшовицькі брехні «шиті дуже грубими нитками» і їхню нестійкість можна довести рядом фактів, провірених, зрештою, теж німецькими слідчими органами. Іншими словами, Організація переконана, що вбивником Степана Бандери і Лева Ребета є таки Сташинський. Це зрештою, буде остаточно устійнено на судовій розправі в Карльсруге.

Радіоавдиція з інтерв'ю була пересилана в п'ятницю 5. жовтня 1962 року, о годині 19,20 до 20-ої.

«Певною мірою для введення поза куліси судового процесу, але з виразним застереженням ніяк не заторкувати самого процесу, Організація Українських Націоналістів влаштувала вчора (в неділю 7 жовтня 1962 року — ред.), в готелі «Кайзергоф» у Карльсруге, прийняття для місцевої і чужоземної преси, даючи їй змогу вяснити деякі питання — писав часопис «Badische Neueste Nachrichten» з Карльсруге, згадуючи про першу пресову конференцію. — У приявності видатних представників української еміграції з Союзної Німецької Республіки, США, Великобританії, Канади, Франції, Голляндії, як теж у приявності доньки Бандери, панни Наталі Бандери, з'ясовано на підставі дотичних запитань, що процес із-за обставин вчинку та своїх політичних закуліс знаходить світове зацікавлення...»

Пресову конференцію влаштувало «Українське Видавництво» з Мюнхену, запрошуючи до елегантної залі найкращого готелю в Карльсруге вибраних і впливових журналістів, представників преси, ілюстрованих журналів, пресових агенцій і радіо. О годині 4-ій після обіду прибули між ін.: від «Юнайтід Пресс» — В. Рінг; «Ассошіейтід Пресс» — Бухеллер; «Дойче Прессе Агентур» — Фюссель; «АГЦ Прессе Агентур» — Гюнтер Цойчель; «Штуттгартер Цайтунг» — д-р Ференбах; «Абендпост Зюдкурір» — Герберт Буц; «Франкфуртер Альгемайне Цайтунг» — Г. В. Шмідт; «Бадіше Ноесте Нахріхтен» — д-р Фріц Ляус; «Зюддойче Цайтунг» (Мюнхен) — Ваттер Шаліес; ілюстрованого журналу «Рев'ю» — Горст Петерс; радіовисильні «Вільна Європа» — В. Банайтіс; ілюстрованого журналу з мільйоновим накладом «Штерн» — Герт Гайдемани; «Англо-Українських Вістей» (Тотморден, Англія) — Джон Греґем.

З українського боку були (за азбукою): Бандера Наталя, Башук Петро, член президії Комітету Українців Канади (КУК), мгр. Бенцаль Ярослав, член Проводу ЗЧ ОУН, д-р Васюкович Григорій, член Проводу ЗЧ ОУН, Вітошинський Борис, член редакції «Шляху Перемоги» з Парижу, Керстен Чарльз, адвокат, кол. конгресмен США з Мільвокі, д-р Кушпета Омелян з Голляндії, Ленкавський Степан, голова Проводу ЗЧ

ОУН, д-р Малащук Роман, голова Головної Управи Ліги Визволення України (ЛВУ) з Торонта (Канада), д-р Нойвірт Ганс, адвокат, Мюнхен, інж. Олеськів Василь, член Ради СУБ-у в Лондоні (Великобританія), проф. д-р Падох Ярослав, адвокат з США, Чайковський Данило, головний редактор «Шляху Перемоги» з Мюнхену, інж. Шевчук Павло, член Головної Управи СУМ-у в Канаді, Штикало Дмитро, член редакції «Шляху Перемоги».

При вході до залі гості з зацікавленням оглядали приготовану на окремому столику літературу, видану німецькою, французькою та англійською мовами, і спеціальне ілюстроване видання з фотосвітлинами різних історичних українських постатей, фрагментів визвольної боротьби, як теж образи штучно організованого Москвою голоду в Україні, вбивства С. Петлюри, С. Коновальця, Ст. Бандери і т. п.

Конференцією керував Ярослав Бенцаль який коротко з'ясував мету зустрічі та познайомив журналістів з видатнішими особами з-поміж запрошених німецьких, англійських і заокеанських гостей. В ході свободної дискусії чужинецькі журналісти ставили запитання, що стосувалися до самого процесу й до української визвольної політики взагалі. На запитання відповідав Я. Бенцаль, двічі був запрошений взяти слово голова Проводу ЗЧ ОУН, Ст. Ленкавський, який насвітлював моменти визвольно-революційної боротьби, пояснення давали теж конгр. Чарльз Керстен та адв. д-р Нойвірт з Мюнхену. Дискусія виявила велике зацікавлення журналістів українською тематикою та в загальному поважний їх підхід до справ. У висліді конференції, яка тривала дві години, в наступні дні чужинецькі журналісти-звітодавці оминали в своїх описах з процесу тенденційних чи фальшиво інтерпретованих інформацій про українську справу.

Часопис «Allgemeine Zeitung» з Карльсруге писав 8 жовтня 1962 р.:

«Цього тижня в Карльсруге перебувають з нагоди процесу чоловік представники українського національного руху з усього світу. Під час пресової конференції, що відбулася вчора після обіду в «Кайзергофі», вони накреслили свою мету. В західному світі живе два мільйони екзильних українців. Більшість із них підтримують погляд про незалежну українську державу, яка існувала впродовж деякого часу після першої світової війни. Наступник Бандери, професор Ленкавський висунув думку, що в наслідок численних національностей в Советському Союзі, які різняться поміж собою, вибухне одного дня загальне повстання...»

Після цієї першої зустрічі з чужинецькими журналістами, пресова агенція «Асошіейтід Пресс» запросила того ж самого дня (7 жовтня 1962 р.) на спеціальне інтерв'ю: голову Проводу ОУН Степана Ленкавського, кол. конгресмена Чарльза Керстена, адвоката д-ра Ганса Нойвірта, адвоката д-ра Ярослава Падоху та секретаря Проводу ЗЧ ОУН Ярослава Бенцала.

У розмові кореспондент АП Ганс Шмідт поставив запитання, як українські націоналісти уявляють собі концепцію визволення України, і Ст. Ленкавський дав йому відповідь такого змісту:

«Концепцію визволення України маємо таку: через координацію дії руху спротиву поодиноких націй, які є поневолені в ССРСР, довести до всенародньої революції». На доказ, що така революція можлива і що народ справді її підтримує, Ст. Ленкавський навів факт: від 1944 до 1947 року в Україні були цілі області, в яких суверенну владу виконували українські повстанські чинники, підтримувані широкими народними масами. Другим прикладом може бути малярська революція. Вона переконливо довела, що всенароднє повстання є можливе і буде переможне, якщо всі поневолені народи повстануть в один час.

«При цьому хочемо підкреслити, — говорив голова Проводу ЗЧ ОУН, — що не лише українці борються за свою незалежність, це роблять інші поневолені народи: білоруси, кавказці, народи Ісламу й ін.

«Американські політики можуть не розуміти справи, що самостійність України автоматично розв'язала б проблему втручання Советського Союзу в справи Середземного моря, Близького Сходу, — продовжував Ст. Ленкавський, — але я ніяк не можу зрозуміти, чому цього не бачать європейські політики? Тому я вважаю, що західня преса, яка має висловити вільну й незалежну думку, стоїть перед великим завданням використати всяку нагоду в цьому процесі (проти Сташинського — ред.), щоб поінформувати публічну опінію вільного світу про його політичне тло».

Відповідаючи на запитання щодо української політики відносно німців, голова Проводу ЗЧ ОУН покористувався маркантним прикладом:

«Як колишній в'язень концентраційного табору в Авшвіці, — говорив він, — я мав би всі підстави ненавидіти німців, але як людина і політик, беручи до уваги справи зовнішньої політики, керуюся добром справи визволення України і забуваю про заповіді мені особисті кривди. Однак, хочу підкреслити, що німці своєю політикою після нападу на ССРСР, підтвердили пересадно брехливі твердження большевиків про жорстокість і безоглядність капіталістичного світу у відношенні до народу. Подібну пропаганду провадять сьогодні большевики у відношенні до Америки. Тому, щоб протидіяти цьому, політики і дипломати західнього світу повинні вже набрати відваги і повторити наші домагання, що ми, нація з тисячолітньою культурою, не домагаємося нічого більше, як того, що одержують африканські і південноазійські народи, не кажучи вже про папуасів Нової Гвінеї».

«Нас огортає жах, коли ми застановаємося над цими речами. У висліді обсервації вашої політики супроти ССРСР приходимо до переконання, що в західньому політичному світі політичним мужам бракує відваги».

Представники АП цікавилися також питанням, чи ОУН співпрацює з іншими політичними організаціями на чужині в справі звільнення народів з-під комуністичного ярма, наприклад, з біломосковською організацією НТС (Народно-Трудовий Союз). На це запитання Ст. Ленкавський відповів:

«Розв'язка комуністичного поневолення не прийде для нас з розв'язкою зміни режиму Росії. Ми є за розчленування російської імперії на суверенні держави, а не за зміну режиму. З практики знаємо, що в Росії не міняється режим, міняються люди».

В дальшому відповіді давали адв. Керстен, д-р Падох та мгр. Бенцаль. Розмову утривалено на магнітофонній стрічці.

ЗАСУДЖУЮТЬ МОСКВУ

В той саме час, коли група членів ОУН проводила вияснювальну пропагандивну акцію серед представників світової преси, які з'їхалися до Карльсруге на процес проти московського скритовбивства, українці

у вільному світі влаштовували масові протестаційні віча, на яких засуджували Москву за злочинні вбивства українських націоналістичних провідників, її імперіялістичну політику й духового винищення українського народу та за колоніальний визиск України й інших поневолених країн.

Хвиля цих демонстраційних віч, що їх влаштовували головню в Америці організації Українського Визвольного Фронту, перейшла в суботу і неділю 6-го і 7-го жовтня 1962 року, під кличем «На суд Москву!» Зібрані на вічах громадяни схвалювали відповідні резолюції з домаганням, щоб вільний світ засудив злочинні дії Москви.* В згадані два дні протестаційні віча відбуло в таких місцевостях США:

Чикаго-Південь (доповідав ред. Ігнат Білінський), Нью-Йорк (доп. д-р Петро Мірчук), Бофало (доп. проф. Зенон Саган), Рочестер (доп. інж. Юрій Бурлака), Сиракюз (доп. проф. Борис Губка), Обурн (доп. проф. Гр. Василичин), Амстердам-Скенетелі (доп. інж. Мирон Свідерський), Коговс (доп. Ярослав Білас), Ютика (доп. Я. Білас), Бінггемптон (доп. Євген Курило), Пассейк (доп. Ярослав Петеш), Нью-Бронсвік (доп. Микола Кармелюк і проф. Симон Вожаківський), Джерзі Ситі (доп. проф. Павло Савчук), Трентон (доп. Зенон Федорович), Картерет (доп. мгр. Євген Гановський), Байон (доп. проф. Симон Вожаківський), Філядельфія (доп. д-р Степан Галамай), Міннеаполіс (доп. інж. Ярослав Карпак), Пітсбург (доп. Лев Футала), Чикаго (доп. Ігнат Білінський), Дітройт (доп. д-р М. Дужий і В. Щербій), Куртіс Бей (доп. мгр. Теодор Царик), Балтімор (доп. мгр. Теодор Царик).

ДЕНЬ 8 ЖОВТНЯ 1962 РОКУ

Серед таких обставин і загального зацікавлення публічної опінії прийшов 8 жовтень, день початку процесу проти Богдана Сташинського. Процес відбувся в наймодернішій судовій залі Німеччини. Щождо підсудного то німецька преса майже однодушно ствердила, що Сташинський своєю поставою і поведінкою робить «добре враження». Часопис з Франкфурту над Майном «Frankfurter Rundschau» дав 12. 10. 1962 р. таку характеристику підсудного:

«Богдан Сташинський роетом приблизно 1 м. 70 см, стрункий, має чорне, зачесане назад волосся, гарне, інтелігентне обличчя, дуже гарні руки; він виглядає дещо блідим і носить темне, модерне вбрання, та синю шовкову краватку з білими крапками. На запитання він відповідає до ладу, розумно і майже завжди обмірковано. Він говорить прекрасно німецькою мовою з слов'янським акцентом і має здібність розповідати без переборщення. Його поведінка витончено ввічлива. Коротко кажучи, він робить враження великого, розумного хлопця з блискучими манерами».

Подібно характеризувала Сташинського газета «Frankfurter Allge-

* Зразок резолюцій див. у розділі «Матеріяли і документи» ч. 26.

meine Zeitung» з 18. 10. 1962 р. Пояснюючи, чому КГБ надзвичайно високо цинив свого агента, вона писала:

«Ця людина має якості, що їх такою мірою і в такій комбінації не часто можна зустріти. Сташинський надзвичайно інтелігентний, швидко реагує, має майже неймовірне самоопанування, бистрий і здається здібним повністю віддатися справі, яку він вважає слушною».

Цілком протилежне враження робив Сташинський на українців, які прислухалися до його зізнань під час процесу. Хоч заторкнені в своїх найглибших почуттях, вони холоднокровніше й критичніше обсервували поведінку й манери злочинця, свідомі того, що він перейшов усебічний вишкіл КГБ, вивчаючи навіть мистецтво маскуванню своїх справжніх почуттів. Цих усебічних методів перетворювання людської психіки очевидно не знає і не може з'ясувати собі західний світ. Характеристичною реакцією на «акторську гру» Сташинського були ствердження присутнього в судовій залі під час процесу молодого студента медицини Богдана Чепака з Ворен (Огайо), США. Четвертого дня розправи цей студент висловився так:

«Присутні на процесі проти вбивника Сташинського, а зокрема ті, хто, спостерігаючи його велику чемність та скромність у відповідях голові суду, почали уважати його симпатичним, сьогодні після обіду мали нагоду переконатися, як він уміє міняти свої барви. На всі запитання голови суду він відповідає лагідно й чемно, розраховуючи на те, що своєю поведінкою досягне співчуття під час вимірювання кари. Але його обличчя і тон уже не ті самі, коли йому ставлять запитання адвокати родин пошкодованих.

«На запитання, які користі зв'язані з орденом, що його він одержав, Сташинський грубо й з насмішкою відповідає: «Я не говорив про американський орден!» Його очі червоніють, мускули щок виявляють потрібну силу натиску і публіка бачить перед собою і ласицю, і гада: Тут Сташинський уже нікого не переконає, що він симпатичний. Кожен пізнає на ньому знак холодного душогуба, знак Каїна...»

Вишколений московський вислужник мусів зважувати кожний свій рух, кожне слово, якщо хотів зробити враження на свого блискучого противника — голову суду. Німецькі газети підкреслювали велику майстерність, з якою цей голова, д-р Ягуш вів процес. Часопис з Дортмунду «Ruhr-Nachrichten» писав 10. 10. 1962:

«Доктор Ягуш запитує завжди дуже прецизно й коротко та хоче знати кожну найменшу дрібницю. При цьому він чарує підсудного й публіку своєю вишуканою манерою поведінки. Це діловий діалог поміж суддею і підсудним, до якого д-р Ягуш звертається завжди зі словами «пане Сташинський». Цей діалог увічливий і він опановує всю сцену суду».

Німецька преса стверджувала також надзвичайний характер процесу. Дюссельдорфський часопис «Rheinische Post» з 10. 10. 1962 р. писав, що Сташинський є «першим підсудним, який стоїть перед Федеральною Судовою Палатою і бореться за визнання своєї вини». На цю тему висловилася теж газета «Die Zeit» з Гамбургу, пишучи 19. 10. 1962 р.:

«Процес перед Федеральною Судовою Палатою є незвичайний. Тут іде не про те, щоб на підставі доказів знайти підсудного, бо ж Сташинський зголосився добровільно і склав просторе зізнання. Завдання суддів полягає не в тому, щоб довести йому його провини, а в тому, щоб перевірити, чи його зізнання відповідають правді... Феноменальний процес. Суд і підсудний помінялися ролями».

ПРОЦЕС У КАРЛЬСРУГЕ

Справа Сташинського — це:

- o політична сенсація,
- o стражіття,
- o неймовірність,
- o політичний приклад першої ранги,
- o одна з найтяжчих поразок Советського Союзу в холодній війні.

Справа Сташинського — це:

- o злочин проти людства,
- o очевидне порушення міжнародного права,
- o замах на права людини.

Справа Сташинського — це:

- o одно з найтяжчих обвинувачень проти Советського Союзу,
- o часткове повторення народовбивства брунатного фашизму червоним фашизмом,
- o нагадування, сигнал, знак тривоги для всіх людей і народів вільного світу.

Karl Anders

СУДОВИЙ ПРОЦЕС ПРОТИ БОГДАНА СТАШИНСЬКОГО
ПЕРЕД ФЕДЕРАЛЬНОЮ СУДОВОЮ ПАЛАТОЮ В КАРЛЬСРУТЕ
в днях 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15 та 19. жовтня 1962
(На підставі стенографічних записок і нотаток)

СУДДІ ТРЕТЬОГО КАРНОГО СЕНАТУ ФЕДЕРАЛЬНОЇ
СУДОВОЇ ПАЛАТИ:

Президент Сенату д-р Гайнріх ЯГУШ — голова,
Федеральний Суддя д-р Курт ВЕБЕР — член Трибуналу,
Федеральний Суддя д-р Гайнц ВІФЕЛЬС — член Трибуналу,
Федеральний Суддя д-р Герман ГЕНСБЕРГЕР — член Трибуналу,
Федеральний СУДДЯ д-р Альберт ШУМАХЕР — член Трибуналу,
ФЕДЕРАЛЬНІ ПРОКУРОРИ:
Федеральний прокурор д-р Альбін КУН, представник Федеральної
Прокуратури,
Радник Крайового Суду Норберт ОБЕРЛЕ — представник Федеральної
Прокуратури,

та

Надсекретар Юстиції Гайнріх ГАЦ — урядник судового діловодства.

ПІДСУДНИЙ: Богдан СТАШИНСЬКИЙ
ОВОРОНЕЦЬ: д-р Гельмут ЗАЙДЕЛЬ з Карльсруте

СПИВОВВИНУВАЧІ:
д-р Ганс НОЙВІРТ з Мюнхену — адвокат вдови Ярослави Бандери,
Чарльз Дж. КЕРСТЕН з Мілвокі, США — адвокат вдови Ярослави
Бандери,
д-р Ярослав ПАДОХ з Нью-Йорку, США — адвокат Ярослави Бандери,
д-р Адольф МІР з Мюнхену — адвокат вдови Дарії Ребет.

ЕКСПЕРТИ:
Герберт Йоганнес БАЛЬДЕРМАН — знавець російської мови,
Державний Радник: Вальраб фон БУТЛЯР,
Проф. д-р Йоакім РАУХ — старший лікар психіатричної університет-
ської клініки в Гайдельбергу,
Проф. д-р Бертольд МЮЛЛЕР — проф. хемії з Гайдельбергу.

ПРИЯВНІ ЧЛЕНИ РОДИН ЗАМОРДОВАНИХ:
Наталія БАНДЕРА — донька,
Дарія РЕБЕТ — вдова,
Андрій РЕБЕТ — син.

ЗАЯВА ПРЕЗИДЕНТА Д-РА ЯГУША

Незабаром після виготовлення обвинувачення в цій справі один поважний і поширений тижневик наприкінці квітня 1962 р. визнав уже підсудного в багатосторінкових висновках вбивцею, надрукував його знімок і змалював вчинки, стверджені обвинуваченням, в такий спосіб, який може ґрунтуватися тільки на балакучості однієї державної установи. В останні дні численні щоденники опублікували подібні коментарі, показали теж знімки підсудного і ще перед закінченням судового слідства визнали його вбивцею або політичним скритовбивцею. З'ясування в цих часописах містять у собі частково подробиці, які мусять походити навіть із слідчих актів. Здебільшого читаються вони так, наче б судова розправа вже відбулася і підсудний вже засуджений.

Як голова цього судового процесу, я зобов'язаний взяти підсудного під захист від таких неприступних задалегідних засуджень в громадській opinii. Стаття 1 Європейської Конвенції для захисту прав людини і основних свобод гарантує за статтею 6 розділ 2* порядний державний процес і поведінку з людиною, що оберігає її гідність аж до доведення її дійсної вини.

Такого законного доказу вини до цього часу немає. Здається, що ці принципи, важливі для кожної демократичної держави, яка шанує право, ще недостатньо проникли в загальну свідомість.

Німецька Союзна Республіка ратифікувала Конвенцію про права людини Федеральним Законом від 7. 8. 1952 р. і, поскільки я бачу, перетворила її у внутрішньо-німецький закон. Федеральний Конституційний Суд у своєму вироку від 10. 5. 1957 визнав це виразно. Також Федеральна Судова Палата в останні роки 1956, 1957 і 1958 виносила такі самі присуди, так само вирішували й інші німецькі суди. Тому підсудний має законне право на те, щоб про його процес аж до його правосильного закінчення було звітано не інакше, як лише, що він зробив себе підозрілим у спосіб стверджений обвинуваченням. Звідомлення, зроблені в інший спосіб, крім вище сказаного, можуть викликати замішання в громадській opinii та поставити суди під тиск. Те, що сьогодні сталось з підсудним, могло б завтра статися з кожною іншою людиною, що лише накликала на себе підозру. Також можливе признание підсудного не міняє нічого в цьому правному становищі.

* Ця стаття має такий текст: Всі люди є народжені вільними і рівними в гідності і правах. Вони є обдаровані розумом і сумлінням і повинні зустрічатися в душі братерства. Стаття 6 має такий текст: Кожна людина має всюдиправно на те, щоб бути визнаною за правну особу. Уступ 2 цієї статті звучить: Кожну особу, обвинувачену в каральній діяльності, слід уважати невинною, доки її вина не буде законно доведена. (Dokumente der Forschungsstelle für Völkerrecht und aus ländisches öffentliches Recht der Universität Hamburg, Heft XV).

Численні подробиці, про які звітувала преса,* не передала їй ані Федеральна Судова Палата, ані Федеральна Прокуратора. Вони також не можуть походити з власних пресових інформацій і мусили походити від інших чинників. Цього роду передчасні інформації порушують якщо не буквальный текст Конвенції про права людини, то все таки її дух. Я ж додам ще до того:

Підсудний, скільки б він не накликав на себе підозру, не є лише об'єктом процесу, він також перед судом перебуває в становищі морально відповідальної людини. Якщо виявиться, що він винний, то громадськість має право вимагати, щоб він спокутував свою провину.

Ніхто, ніякий орган влади і ніяка урядова установа, не має права вживати підсудного в своїх інтересах як м'яча або зброї в політичних розграх, навіть у найкращому намірі. Це було б зловживанням карного процесу. Підсудний має право вимагати захисту суду також від цього. Сенат ніколи не допустив сумніву щодо фундаментального значення пре для демократії і правової держави. Але не досить тільки говорити про основні ідеї, як правова держава, пристойність, толерантність і права людини, або їх порушення закидати тільки іншим. Передусім кожний мусить сам дотримуватися цих основних вимог вільної демократії.

СУДДЯ Д-р ПУМАХЕР читає постанову про відкриття.

ПОСТАНОВА ПРО ВІДКРИТТЯ

Третього Карного Сенату Федеральної Судової Палати в карній справі проти советського громадянина Богдана Сташинського, народженого 4. листопада 1931 р. у Борщовичах коло Львова, без постійного місця проживання, тепер у слідчій в'язниці, за морд і зрадницькі зв'язки.

I. Акт обвинувачення Генерального Федерального Прокурора ставить підсудному в провину, що:

Підсудний втримував від 1950 року контакт з тодішнім міністерством Державної Безпеки (КГБ) Советського Союзу. Не пізніше 1954 року він виявив у Києві свою готовість діяти як агент у Німецькій Союзній Республіці. Після вишколу і підготовки він мав від січня 1954 р. діяти на території Союзної Республіки як агент КГБ. Згідно з дорученням, він тут втримував зв'язок з іншим агентом КГБ, старався завербувати одного українського емігранта, постачав «мертві пункти»** грішми і кодами, спостерігав скупчення американських збройних сил та пробував роздо-

* Широкі статті з багатьма подробицями з слідства були поміщені 24. XI. 1961 р. у Гамбурзькому тижневику «Der Spiegel» ч. 49 у статті п. н. «Masky zdereto»; дня 27. IX. 1962 р. у Штуттгартському тижневику «Christ und Welt» у статті: «Смерть з пістоля-шприци (як шпигун став вбивником)» і 7. IX. 1962 р. в американському тижневику з Нью-Йорку «Life» в статті Джона Л. Стіла: «Морд роззброєний любов'ю».

** Таємні сховки.

ни, я сповістив моїх батьків коротким листом, що я в Німеччині. Мої батьки і мої дві сестри живуть там; моя старша сестра одружена у Львові.

ПРЕЗИДЕНТ: Де і на які кошти ви продовжували своє навчання?

ПІДСУДНИЙ: Як я в 1945 р. залишив сільську школу, я поїхав до Львова. Мої батьки хотіли, щоб я продовжував навчання, і записали мене до десятирічки. Оплата за навчання в тій школі становила коло 150 рублів річно і це можна було оплатити, а харчові продукти я привозив собі з дому. У Львові я мешкав у моїх родичів.

ПРЕЗИДЕНТ: Яка була мета вашої шкільної освіти?

ПІДСУДНИЙ: Метою моєї шкільної освіти була десятирічка і випускний іспит на атестат зрілості. В 1948 р. я склав іспит зрілості, але точного уявлення про мою професію я не мав. Щодо вибору професії в мене не було особливого бажання. Я властиво не знав, що я далі повинен би робити і розпитував всюди. Випадково сталося так, що я дістався до російського Педінституту. Після закінчення цього Педінституту, я хотів стати учителем в десятирічці. Нормально це не йшло так легко, але саме в той час в тій школі були два вільні місця.

ПРЕЗИДЕНТ: Який це був «випадок», що ви записалися до Педінституту?

ПІДСУДНИЙ: Коли між нашими випускниками велися розмови про те, куди нам записуватися, то всі в клясі хотіли стати лікарями. Вісім чи десять юнаків з нашої кляси послали свої папери до Медінституту. І я також. Відбулися іспити. Я іспит склав, але цього не вистачило, щоб бути прийнятим, а зголошень було так багато, що на одне місце припало від 20 до 30 кандидатів. Мені бракувало двох пунктів. Час іспитів (до інших шкіл) минув, бо я був зголошений до Медінституту. За 4 або 5 днів перед початком семестра 1 вересня я почув, що в Педінституті можна ще щось зробити. Я вніс туди мої папери, мусів скласти ще два іспити, і мене прийняли. Від осені 1948 р. я закінчив разом 5 семестрів.

ПРЕЗИДЕНТ питає про поділ року на семестри.

ПІДСУДНИЙ: Перший семестр триває від 1 вересня до 31 січня, другий — від 8 лютого до 30 червня. Я мав уже два семестри закінчені і був у цій школі два з половиною роки і тоді, в 1950 р., я в перший раз попав до Служби Державної Безпеки (МГБ). Я мав тоді 19 років.

ПРЕЗИДЕНТ розпитує, в який спосіб підсудний пов'язався з МГБ.

Сташинський язиком зволожує уста і, коли він відповідає на запитання голови суду, його виллці в хвилини мовчанки дуже рухаються, як у людини, яка придушує свої почуття.

ПІДСУДНИЙ: Зі Службою Державної Безпеки я зіткнувся так. Зі Львова я їздив часто додому, приблизно два рази на тиждень. В такому віці людина пробує, очевидно, заощадити гроші за квиток і їздити зай-

цем. Під час однієї такої їзди мене зловила залізнична поліція, завела до вартового будинку і списала там з мене мої персональні дані.

ПРЕЗИДЕНТ: До котрої галузі належить залізнична поліція?

ПІДСУДНИЙ: До Служби Державної Безпеки (МГБ), тобто безпеки і порядку на залізницях. Мене тоді відпустили і я міг їхати далі. Через декілька днів ввечері прийшов по мене в мою хату залізничний поліцай в цивільному одязі і знову забрав мене на станицю. Мене представили там капітанові, який розмовляв зі мною. Цей капітан називається Ситніковський. Він розпитував мене про мої обставини, про моє навчання і моїх батьків. Це була звичайна собі гутірка. Через кілька днів той самий залізничний поліцай викликав мене піти з ним разом до цього капітана на дальшу розмову. В цій розмові виявилася її ближча мета. В той час існував (український) рух спротиву. Капітан розмовляв зі мною про цей підпільний рух і сказав, що він незаконний, безглуздий і недоцільний. В усяку у разі він так мені цей рух зобразив.

ПРЕЗИДЕНТ: Яку мету мав за вашими уявленнями цей рух спротиву?

ПІДСУДНИЙ: Він виник у Галичині в 1941 або 1942 році в момент, коли прийшли німці. Мета була проголошена у Львові, а саме там була зроблена спроба збудувати самостійну і незалежну Україну. Перед 1941 р. велася тільки загальна боротьба між поляками і українцями, що корінилася в вузьких національних інтересах обох груп населення. (Український) націоналістичний рух існував. Між українцями були дві групи: одна Бандери, друга Мельника. Поляки хотіли дістати українців під свою контролю, щоб Україна належала до Польщі.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи існував також церковний антагонізм?

ПІДСУДНИЙ: Під тиском (поляків — ред.) деякі українці перехрещувалися на польський обряд. Поляки є римо-католики, українці — греко-католики.* «Це перехрещення» було засобом, щоб бути визнаним за поляка. Релігія грала велику роль. Мої батьки не бували в ніякій церкві, але належали до грецького католицизму. Коли Польща перестала існувати як державна потуга, українці скористали з нагоди і хотіли утворити власну державу в союзі з Німеччиною... (не записано частину речення — ред.).

Під час німецької окупації українці зайняли покинені (росіянами — ред.) посади. Поляки не мали нічого до говорення. Спроба утворити самостійну Україну в 1941 р. була німцями відхилена. Німці зробили тільки помітну різницю на користь українців. Так у нашому селі сільська рада, поліція опинилася в руках українців. Полякам стало гірше.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи пригадуєте собі, в якій порі року був німецький відступ?

* Сташинський має на увазі релігійні відносини в Галичині.

ПІДСУДНИЙ: Це було в 1944 р. Незадовго до того часу націоналісти активізувалися і зачали виступати проти поляків... (не записано — ред.).

... Від цього економічного тиску дійшло до відкриття боротьби між поляками і українцями. Перевагу мали українці. Боротьба проявлялася так, що націоналістичний рух створив був із своїх членів групи. Бандера і Ребет належали до цих груп. Багато з цих груп були виряджені зброєю. Члени (підпільних груп — ред.) походили з різних сіл і околиць. Їх було взято до лісу й об'єднано в військові відділи, щоб розпочати акцію проти польського населення.

ПРЕЗИДЕНТ: Звідки взялася зброя?

ПІДСУДНИЙ: Під час війни не було тяжко дістати ручну зброю, кріси і револьвери. Чоловіки були озброєні.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви знали про такі акції?

ПІДСУДНИЙ: Так, частково з оповідань, частково з власних спостережень. Бувало так, що українці оточували польську оселю, підпалювали будинки, деяких людей розстрілювали. Це було загально практиковано. Таке діялося теж і в моєму родинному селі. Недалеко від нашого села, на віддалі одного чи півтора кілометра, було (польське — ред.) селище, яке ще належало до нашого села. Одної ночі ми почули постріли і було видно, що в тій стороні горить. Коли ми вранці туди прийшли, побачили наслідки такої акції. В тому селищі було спалено приблизно 20-25 польських будинків і всіх чоловіків постріляно.

ПРЕЗИДЕНТ: Як ви собі пояснюєте причину такої акції?

ПІДСУДНИЙ: Це був старий спір між поляками й українцями. Раніше (за Польщі) цих боїв не можна було так відкрито розгортати, тепер за них не карали.

ПРЕЗИДЕНТ: А чому продовжувано акції проти поляків?

ПІДСУДНИЙ: Бо поляки повинні були зникнути з Західної України і забратися до Польщі. Поляки робили в відплатних акціях те саме. Вони оточували українські села і карали українське населення таким самим способом. Це почалося в 1943 році.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи в той час рахувалися з тим, що може повернутися російська влада?

ПІДСУДНИЙ: Докладніше я про це не знаю, але приготування помічав. Моя родина, особливо мої обидві сестри, були пов'язані тісно з цим підпіллям і з їхніх розмов удома та з поведінки з іншими людьми в нашій хаті я знаю, що підготовка в тому напрямі відбувалася. Мої сестри симпатизували з тією організацією.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ці групи були дуже сильні, маєте ви уявлення про це?

ПІДСУДНИЙ: Не всі українці належали до цього руху, але досить багато. Воно було так: коли розпочиналася акція, то участі у ній не

брали мешканці власного села, але приходили люди з інших повітів, щоб ніхто їх не знав. Це було організоване.

ПРЕЗИДЕНТ: Як було далі, коли прийшли росіяни?

ПІДСУДНИЙ: Як прийшли росіяни, боротьба продовжувалася далі, але те, що раніше було до деякої міри легальним, тепер цілком перейшло в підпілля. Раніше ці військові групи, ці озброєні чоловіки були завжди вдома; коли воки були для чогось потрібні, вони відходили на одну ніч, або на кілька днів і, виконавши щось, поверталися назад в село. Коли вмаршували росіяни, було вже неможливо робити так далі, бо негайно прийшли російські адміністраційні органи і вони якоюсь мірою зайнялися цією справою. Хто мав охоту, той ішов з цими людьми в ліс, там були зорганізовані формації і вони діяли як військові частини. Вони таборували в лісах і продовжували свої дії. Ця акція була звернена проти російських збройних частин. Збройні наступи бували теж на поляків. Але головна боротьба велася тепер проти російських військових частин. Це була відкрита боротьба у збройних наскоках; це був справжній воєнний ган, у якому брали участь з обох боків досить великі військові з'єднання.

ПРЕЗИДЕНТ: Звідки ви про це знаєте?

ПІДСУДНИЙ: Я про це знав, як був вдома, як знав і про інші речі. Я знав теж, що діялося в околиці та в інших селах. Ці відділи в лісах були досить великі, до них належали тисячі людей. Звідки вони брали зброю — не знаю, але харчами забезпечували їх селяни з довколишніх сіл. Мої сестри клопоталися теж харчовим постачанням, а в селі були також інші помічники, що збирали харчові продукти та одягу і так з цієї діяльності я знаю, як це все відбувалося.

ПРЕЗИДЕНТ питає, чому в той час були ведені акції проти поляків.

ПІДСУДНИЙ: Як повернулася російська адміністрація, обставини змінилися й поляки дістали перевагу (над українцями — ред.). Вони теж обсадили більшість службових посад в селі.

ПРЕЗИДЕНТ: Значить, росіяни підтримували тепер поляків.

ПІДСУДНИЙ: Так.

ПРЕЗИДЕНТ: Як російська адміністрація поводитися з українцями?

ПІДСУДНИЙ: Я бачив у селі, як поліція заарештовувала й забирала тих українців, що співпрацювали з німцями між 1941 і 1943 рр. В Борщівчачах поляки мали деяку перевагу. Так було в 1944 р. і так діялося в 1945 і 1946 роках.

В 1945 р. російські військові частини частково звільнилися (з фронту — ред.). Коли закінчилася війна, бої були не такі численні і не такі сильні, тому що росіяни могли звернути свою увагу більше на внутрішні справи. Вони мали тепер більше військових частин і організацій, що їх могли спрямувати проти руху спротиву.

ПРЕЗИДЕНТ: питає, як розвивалася далі боротьба українського руху спротиву проти росіян.

ПІДСУДНИЙ: Це діялося в 1945 р., тоді боротьба почалася; в 1946 р. вона була ще всюди сильною. Російські гарнізони, військові відділи і слідкування були такі сильні, що такими великими з'єднаннями неможливо було далі проти них воювати. Це було тяжко, і в той час зорганізувався рух спротиву меншими групами, який існував властиво до 1953/54 р. Підпільні організації спротиву були тепер організовані краще і більш дисципліновано; за певними плянами було утворено округи, введені в дію різні бойові з'єднання, які весь час переховувалися в лісах чи по селах, і тільки вночі продовжували свою боротьбу, але не в великих розмірах. Це були окремі акції.

ПРЕЗИДЕНТ: Звідки ви одержували такі відомості?

ПІДСУДНИЙ: Про все це я знаю ще з дому. Я часто бував дома і тому був у курсі цих справ.

ПРЕЗИДЕНТ: питає, що діялося в пізніші роки.

ПІДСУДНИЙ: До 1958 р. змінилося небагато. Тільки, що боївки, повстанчі відділи стали меншими і не були такі численні, як раніше, бо спротив став тяжчий і через постійну боротьбу були великі втрати. Не так то легко було прихилити населення до участі в підпільному спротиві в лісах, бо це було рівнозначне з смертю. На 90% треба було рахуватися з тим, що зловлять.

ПРЕЗИДЕНТ: Вернімося до розмови з Ситніковським.

ПІДСУДНИЙ: Ми з ним говорили про цей спротив і він сказав мені, що він знає про підпільний рух і про моїх батьків. Він знав майже все.

ПРЕЗИДЕНТ: Як ви зіткнулися з підпільними групами?

ПІДСУДНИЙ: Я був вдома і був членом родини, тому я мав автоматично стосунки з підпільними групами, бо вони часто приходили до нас, також в 1950 році. Всі причасні до цього знають про ці справи і є відповідальні за ці взаємини з рухом спротиву.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи Ситніковський знав про ці взаємини з рухом спротиву?

ПІДСУДНИЙ: Так, з його розмов було видно, що він був докладно поінформований про наше село і наші відносини.

ПРЕЗИДЕНТ: Чого він від вас домагався?

ПІДСУДНИЙ: Він мені тоді змалював безглуздя спротиву і цієї боротьби з російської точки зору, і сказав, що якщо не станеться щось надзвичайне, то нам доведеться нести відповідальність за приналежність до цього руху. Це означало, що я попаду до в'язниці, а мої батьки на Сибір.

ПРЕЗИДЕНТ: зачитує попередні зізнання Сташинського про його розмову з Ситніковським і звертається до нього з проханням зайняти становище до цих зізнань та запитує, чи він погодився на співпрацю з

КГБ. Сташинський знижує голос майже аж до невловного шепоту: *Ja!* (так).

ПІДСУДНИЙ: підтверджує правдивість прочитаного: ... Так, чистка, це правильно, арештування відбувалися не систематично, але хвилями, може двічі на рік... людей висилали в Сибір — це так дійсно було... мій батько переховував торбу з сушеними хлібом, бо хотів його забрати з собою на випадок вивозу... правильно, так, це правильно... (уривок стенографісткою докладно не записаний — ред.).

ПРЕЗИДЕНТ: Чого вимагав від вас Ситніковський?

ПІДСУДНИЙ: Насамперед він поставив мене перед фактом, що він майже все знає. Ситніковський знав про співпрацю моєї сестри з підпільям і орієнтувався в відносинах у нашому селі. Він запропонував мені вибирати: або я сам викручуся з цього положення і допоможу своїм батькам, або мене заарештують і засудять на 25 років в'язниці, а моїх батьків загинуть на Сибір. Він це напевно сказав.

ПРЕЗИДЕНТ: Пане Сташинський, як ви зрозуміли пропозицію Ситніковського «виплутатися з цього положення»?

ПІДСУДНИЙ: «Виплутання» мало полягати в тому, що я повинен був висловити готовість працювати для Служби Державної Безпеки.

ПРЕЗИДЕНТ: Якою мірою?

ПІДСУДНИЙ: Він хотів щось довідатися від мене, хотів одержати інформації про село і підпільний рух. Про це я повинен був у майбутньому давати відомості і звітувати. Хоч він мене вербував, він не запитував мене безпосередньо, але робив це обережно, щоб я у власних очах не виглядав як зрадник. Він сказав, що він майже все знає, але не має достатніх доказів. Мені було в той час 19 років.

ПРЕЗИДЕНТ: Як ви поставилися до пропозиції доносити?

ПІДСУДНИЙ: Я знав, що коли прийму цю пропозицію, то розсварюся з моїми батьками, але я опинився в таких обставинах, що для мене було ясно, що мені краще буде прийняти його пропозицію. Я вірив, що таким чином мені вдасться оберегти моїх батьків від Сибіру, а моїх сестер від тюрми.

ПРЕЗИДЕНТ: Була це справжня причина?

ПІДСУДНИЙ: Я зрозумів, що він вже знає про мене і мої обставини. Інші односельчани, які ще менше знали, ніж я, давно вже були заарештовані, а деяких заслали в Сибір, отже я усвідомив собі, що те, що він сказав про наміри нас заарештувати і батьків заслати на Сибір, відповідає фактам, та що це також трапляється. Я бачив також недоцільність боротьби українського підпілля.

ПРЕЗИДЕНТ: Проти чого була звернена боротьба підпільних груп у 1950 році?

ПІДСУДНИЙ: Боротьба підпілля була скерована проти советського

режиму взагалі, а тепер вони звернули свої удари також проти тих осіб, що були схильні визнати нове розпорядження про колективізацію.

ПРЕЗИДЕНТ: В чому полягала протидія?

ПІДСУДНИЙ: Людям просто було заборонено добровільно зголошуватися до колгоспів, їм загрожували, а коли це не допомагало, їх вбивали.

ПРЕЗИДЕНТ: Яким способом?

ПІДСУДНИЙ: Ну, так як випало, найчастіше людину вішали.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви самі бачили такі випадки?

ПІДСУДНИЙ: Я бачив тільки розстріл одного чоловіка в нашому селі, другого було поранено. З нашого села було вбито також дванадцятирічного хлопця. Його вбив повстанчий відділ.

ПРЕЗИДЕНТ: Який був стан населення?

ПІДСУДНИЙ: Такий самий як у Східній Німеччині, коли там розпочалася «добровільна» колективізація, але впродовж 6 місяців усі були сколективізовані. Справу було представлено так, ніби все відбулося добровільно. В 1946 р. було теж так. Були деякі шари населення, які добровільно висловилися за колгоспи і вважали їх добрими. Це були найбідніші люди і вони вірили, що матимуть від того користь.

ПРЕЗИДЕНТ: Як ви особисто ставилися в цій ситуації до цього?

ПІДСУДНИЙ: Доки я був вдома і вдома про це говорили, для мене було цілком природним і розумним вести такого роду боротьбу. Я перебував разом з юнаками, такими як я, і ми всі однаково про це думали. Звичайно, з того часу, як я був у Львові, — (навчаючись) у десятиріччя я ще там не був, — особливо ж тоді, коли я навчався в вищій школі і одержав докладніший політичний вишкіл, мені представляли рух спротиву з російської точки зору як фінансований і підтримуваний американцями рух. Групи спротиву — це були вороги народу. В цьому сенсі це все оцінювалося. Так нас навчали в Педінституті. В кожній вищій школі було заведено такий політичний вишкіл, а в Західній Україні це політичне навчання було особливо зосереджене на націоналістичному русі.

ПРЕЗИДЕНТ питає про 1950 рік і його даліші зізнання про розмову з Ситніковським.

ПІДСУДНИЙ: Я одержав політичний вишкіл в Педінституті і там мені інакше оповідали про цей рух. Цього було досить, щоб у мене виникли сумніви щодо цих проблем, а потім в розмовах з Ситніковським дійшло до того, що я з ним погодився, що весь рух був безцільним та що з ним слід якось, покінчити.

ПРЕЗИДЕНТ: Яка у вас була внутрішня постава до того, що тепер повинен бути кінець? Безпека родини?

ПІДСУДНИЙ: З одного боку, через це навчання в інституті я став якимсь іншим, я тепер бачив це все іншими очима, а потім прийшло та-

кож це: «або — або». Він мене поставив перед факти: або у в'язницю і батьки на Сибір, або я маю робити відповідні послуги; він тоді турбувався про те, щоб я міг далі відвідувати інститут і спокійно жити.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли я вас слухаю, в мене є враження, що вам не тяжко було прийняти пропозицію Ситніковського, щоб мати спокій.

ПІДСУДНИЙ: Я не цілком був згідний з його методами, як він це все робив.

ПРЕЗИДЕНТ: А не приходила вам в голову думка, що Україна залишиться під російським пануванням?

ПІДСУДНИЙ: Я мушу чесно сказати, що я не займався такими глибокосяглими думками. Таких застанов у мене не було. На жаль, я власне кажучи, не був схильний до таких міркувань.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви одержали якесь окреслене доручення, чи мусіли ви виконати якісь формальності, може, взяти на себе якесь зобов'язання, чи мусіли ви прийняти псевдонім? Як це було, пане Сташпінський?

ПІДСУДНИЙ: Під час цієї розмови так далеко не дійшло.

ПРЕЗИДЕНТ: Дали вам час до роздуму?

ПІДСУДНИЙ: Це була напівзгода, я був згідний. Я був заскочений, що щось подібне сталося, і мені самому не було особливо ясно, що я повинен був би сказати. Я був застуканий несподіванкою. Мене було поставлено перед таким вибором і я погодився з тим, що краще було б, коли б я міг продовжувати навчання і коли б моїх батьків пощадили.

ПРЕЗИДЕНТ питає, чи Ситніковський домовився з підсудним про чергову розмову.

ПІДСУДНИЙ: Він мене не замовив знову з'явитись, але сказав, що він далі буде зі мною розмовляти. Не було тяжко мене запросити, бо я досить часто мусів їздити додому і згаданий мною залізничний поліцейський міг мене кожного часу повідомити і наказати мені з'явитись. Одного дня він мене знову привів туди. Після цієї розмови я вже більше не ходив до будинку бюро залізничної поліції. Він (Ситніковський — ред.) дав мені свою приватну адресу, щоб я у майбутньому ходив до нього додому.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи це правда, що він вас одного дня, незабаром після того, формально зобов'язав до співпраці?

ПІДСУДНИЙ: Зобов'язання прийшло трохи пізніше. Я щось підписав. Поперше якесь більше доручення, подруге записку, яку я написав власноручно. Я отримав псевдонім.

ПРЕЗИДЕНТ: Він вам диктував?

ПІДСУДНИЙ: Так. Це походило від нього. Це був його диктат. Мені було ясно, що це для Служби Державної Безпеки. На мене було покладено безумовний обов'язок мовчати, також про мої зустрічі з Ситніковським. Мій псевдонім був «Олег».

ПРЕЗИДЕНТ: Як ви мали користуватися цим псевдонімом?

ПІДСУДНИЙ: Це був псевдонім в НКВД. Я підписував потім усе тим

псевдонімом, напр., як прийшло доручення. і пізніше, коли я після виконання цього доручення отримував платню. З того часу я не підписав жадного паперу моїм справжнім прізвиськом.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи була мова також про студії?

ПІДСУДНИЙ: Я далі студіював, це тривало приблизно ще 3/4 року. Я повинен був далі студіювати.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи скоро ви одержали доручення?

ПІДСУДНИЙ: Ми розмовляли про обставини в селі. Він розпитував мене про те, що трапилося, і відповідно до мого знання я відповідав йому. Я давав свідчення усно і Ситніковський робив собі записки. Він ставив також певні запитання. Мова була про мою родину і про підпільну групу, що діяла в цьому обширі.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи розпитував він про якихось окремих осіб?

ПІДСУДНИЙ: Так. Я розповідав йому те, що знав, згідно з правдою. Це обмежувалося на підпільній групі.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви самі збирали відомості?

ПІДСУДНИЙ: Ні, я того не робив і навіть не потребував того робити. Я знав не багато, лише те, про що я довідався з розмов і що відбувалося між повстанчою групою і моєю сестрою. Час цього зобов'язання тривав від літа 1950 до початку 1951 р. В січні або в лютому 1951 р. я отримав більше доручення. До того часу я властиво тільки відповідав на питання, що стосувалися зв'язків моєї молодшої сестри з підпільною групою. Вона була в тих колах авторитетною особою. Ми цілком добре розумілися в нашій родині.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи не постали тертя з приводу того, що ваша сестра дуже цікавилася політикою, а ви ні?

ПІДСУДНИЙ: Я трохи стримувався і не вів з сестрою ніяких політичних розмов. Навертати мене вона не потребувала, бо я не виявляв ніякого іншого погляду. Вона саме була такою, що робила все, і ми знали про її діяльність.

Голова суду оголошує перерву від год. 10,45 до 11-ої. Рух у залі й позжвавлений, хоч притишений гомін розмов. Публіка, вийшовши з кулюари, ділиться на гуртки осіб, які обмінюються першими враженнями. Співробітниця паризького щоденника «Фігаро», пані Домінік Оклер, голосно висловлює свої почуття: «Сташинський позує! Він поводить себе, як у театрі, а крім того, робить враження слабої характером людини. Я не дала б йому полегшуючих обставин. Він не лише вбив Бандеру, але перед тим зрадив власну родину, що її нібито хотів боронити...» Зацікавлення і напруження поміж слухачами зростає.

Після перерви Сташинський говорить дещо жвавіше, часто з легковаженням знижує плечима.

ПРЕЗИДЕНТ питає, яке було перше доручення для нього.

ПІДСУДНИЙ: На початку 1951 р., як я вже сказав, прийшло більше

доручення. П'ятий семестр саме кінчався. Ситніковський заговорив про те, що в нашому районі перебуває бойовик руху спротиву, який недавно виконав замах на одного письменника у Львові. Прізвисьце цього письменника Ярослав Галан.* Я знав про цю подію з газет. Крім того, це була загально відома справа. Ситніковський хотів дізнатися щось ближче про цей замах і як дійшло до нього. Цей замах стався раніше, я гадаю десь у 1949 р. Це був єдиний замах, тут і там траплялися такі речі у Львові. Він хотів також знати, хто плянував цей атентат і хто брав у ньому участь. Я не знав нічого більше, лише те, що знали теж в МГБ. Ситніковський знав тільки те, що атентатник перебуває в нашому районі. Я повинен був, за пляном НКВД, проникнути у рух спротиву, щоб довідатися щось ближче.

ПРЕЗИДЕНТ: Атентат відбувся в 1949 р. Чи не було запізно розвідувати?

ПІДСУДНИЙ: Він цього вимагав. Я повинен був увійти в підпілля і вияснити спротиву атентату та місце перебування атентатника. Я був свідомий того, що це було для мене небезпечне завдання, але воно, як казав Ситніковський, мало мене очистити з провини і охоронити родину.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи вам порадили, до якої групи ви повинні приєднатися?

ПІДСУДНИЙ: В нашому селі був тільки один відділ і командир цього відділу був заприятельований з моєю сестрою, тож яким було, що я повинен був залишитися в цій самій групі нашого села. Я навіть знав, хто був провідником групи, і Ситніковський знав також. Ситніковський знав також зв'язкових та всі подробиці. Він знав, що ця група діє, але не знав, де вона перебуває. Отже, я повинен був до неї приєднатися, і передбачено, що провідник групи мене залишить при собі, бо ми знали особисто. Таке то було доручення і я мусів його виконати. Ситніковський сказав мені, що якщо це виконаю, то очищуся від усіх моїх попередніх гріхів та зможу через те врятувати моїх батьків.

ПРЕЗИДЕНТ: Що ви тоді зробили?

ПІДСУДНИЙ: НКВД склав плян і обдумав, як я маю проникнути в підпільну групу. Було зааранжовано так, наче б то я ось-ось стояв перед заарештуванням, і зроблено так, наче мені не залишалось нічого іншого, як тільки піти у це підпілля і там поринути. Я поїхав зі Львова додому і сказав, що за мною шукають. Цей факт був негайно поданий до відома провідникові групи руху спротиву і він прийняв мене до себе. Моя сестра сказала йому, що мене мають заарештувати. А вона сама мала зв'язок з групою. Вона написала йому записку і він прийшов до нас, так що я наступного дня міг з ним в нас говорити. Того самого вечора я відїхав з ним. Він приніс з собою зброю.

* Точніша характеристика цього большевицького вислужника є подана в брошурі Петра Терещука: «Історія одного зрадника», Торонто, 1962. Стор. 144.

ПРЕЗИДЕНТ: Як довго ви діяли в цій групі?

ПІДСУДНИЙ: Я був у цій групі до середини червня (1951 р. — ред.) Я забув сказати, що плян був обговорений у січні, та щойно з кінцем лютого я пішов до цього загону і був там приблизно 3-3½ місяці.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви за той час довідалися про те, чого хотіли довідатися?

ПІДСУДНИЙ: Так, провідник групи розповів мені про цю справу. Він сказав мені, що між його людьми є один, який виконав замах. Він розповів мені усі подробиці. Я хотів би ще сказати, що я навіть мав нагоду яких півтора місяця пізніше бути з цим самим бойовиком приблизно 24 години разом, на нараді 2-3 загонів. Він мені розповів те саме. Прізвище бойовика — Стахур. Стахура я знав уже перед тим, але під псевдонімом «Степан». А втім Ситніковському теж було відоме прізвище бойовика. Головним чином йшлося людям (КГБістам — ред.) про те, щоб дізнатися, як це відбулося і хто ще співдіяв.

Один приятель Стахура, студент у Львові, займався літературною роботою і часто сходився з письменником Галаном у його квартирі, щоб поговорити про написане. Галан був українцем і був прихильником російян. Він писав проти України і Церкви. Коли було вирішено, що він повинен бути вбитий, — використано обставину, що згаданий студент міг без перешкоди ходити до нього. Всі особи, які займалися суспільною роботою, знаходились під охороною поліції і перед Галановим домом стояв завжди російський поліцай. Стахур одержав доручення вбити Галана і його вислано разом з цим студентом до Галана тому, що поліцаї, які стояли на варті, знали цього студента і дозволяли йому без перешкоди входити в дім. Коли обидва опинилися в мешканні, вони деякий час розмовляли. Замах мав виконати Стахур і для цього йому дали сокиру, яку він тримав під плащем. Під час розмови Галана попросили зачинити вікно, і в момент, як він устав і повернувся до обох спиною, Стахур витягнув сокиру і вдарив Галана. В кухні придушено господиню і тоді обидва відійшли. Про це все я довідався у травні. Я досі не знаю прізвища студента. Тепер я довідався про перебіг подій і при зручній нагоді, як ми в лісі розташувалися табором, я покинув підпільну групу і поїхав до Львова. Я з'явився у Ситніковського і розповів йому все, що чув. В русі спротиву, після того, як я його покинув, стало зараз відомо, з якою метою я втиснувся до групи. Я повинен був виконати тільки це доручення і потім негайно повернутися; я це зробив.

ПРЕЗИДЕНТ питає, як було з дальшими студіями.

ПІДСУДНИЙ: Навесні 1951 р. я припинив студії, я розсварився з моєю родиною і не міг уже повернутися в село.

ПРЕЗИДЕНТ: Чому ви далі не продовжували студій?

ПІДСУДНИЙ: Коли б я мав необхідні матеріальні засоби, я міг би продовжувати навчання. Навчання було перервано; перед тим мені, щоправ-

да, обіцяли, що я зможу його продовжувати, та як я повернувся після цього доручення, мені запропоновано далі працювати. Це була пропозиція, але мені не залишалось нічого іншого, як прийняти її і далі працювати для НКВД. Вороття для мене вже не було.

ПРЕЗИДЕНТ: Що сталося зі Стахуром?

ПІДСУДНИЙ: Я довідався потім, що він загинув, але він не був схоплений на підставі моїх інформацій, а загинув в боротьбі проти Служби Державної Безпеки (МГБ — ред.).

ПРЕЗИДЕНТ питає, чому було зловлено також студента, який ходив з Стахуром до Галана.

ПІДСУДНИЙ: Я позвітував, хто співдіяв у виконанні доручення; вони самі були в курсі справи, бо поліцай бачив студента і Стахура.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви діставали заробітну платню?

ПІДСУДНИЙ: Після того, як я повернувся і мене було прийнято для дальшої праці в Службі Державної Безпеки, мене вважали вже постійним співробітником, і я діставав платню.

ПРЕЗИДЕНТ: Скільки?

ПІДСУДНИЙ: Яких 800 або 900 рублів.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи це правда, що ви протягом наступних двох років працювали в НКВД?

ПІДСУДНИЙ: Ні, я весь час працював для нього. В червні або в липні, після того, як я повернувся, мене передали з транспортної поліції до властивого НКВД. Транспортна поліція була тільки відділом НКВД. Мене передали Центральному Управлінню. Воно мене зажадало. Там я був від 1951 до 1952 р. далі для боротьби проти руху спротиву, який тривав.

ПРЕЗИДЕНТ: В чому полягала ваша діяльність у той час?

ПІДСУДНИЙ: Я належав до таємної спеціальної групи, яка складалася з цивільних осіб, українців; вона шукала борців руху спротиву по лісах і селах.

ПРЕЗИДЕНТ: Фактично це була зовнішня служба? На селі?

ПІДСУДНИЙ: Ми мешкали, щоправда, всі у Львові, але відбували постійно службові поїздки. Ми перебували 2-3 тижні в лісі або в іншому місці, потім зупинялися на тиждень або кілька днів у Львові, поки не діставали нових доручень. Якщо ставало відомо, що десь знаходяться борці руху спротиву, нас негайно вводили у дію. Це тривало приблизно до літа 1952 р.

ПРЕЗИДЕНТ: А пізніше?

ПІДСУДНИЙ: Одного дня мені сказав наш груповий офіцер, що деякі службовці Безпеки хотіли б зі мною говорити, але не тут, лише в Києві. Я повинен був туди поїхати на розмову. Мене послано до Києва і я мав там розмову з кількома співробітниками НКВД.

ПРЕЗИДЕНТ: Вас відправили туди вліті 1952 р. Одна установа запи-

тувала вас щодо характеру вашого застосування і чи ви зацікавлені в тому, щоб бути потім вирядженим за кордон, на територію Німеччини; ця пропозиція була принадна: чи було подано вам цю пропозицію?

ПІДСУДНИЙ: Це була така собі загальна балачка. Багато службовців були присутні, вони довідувались про мої обставини і сказали мені, що мене мають послати на цю роботу, дещо серйознішу, не в Службі Державної Безпеки у Львові, а в таємній службі. Говорилося про Америку, Советський Союз і про те, що, коли я дам свою згоду, я міг би працювати далі.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи було названо вам якунебудь країну?

ПІДСУДНИЙ: Загально говорилося про Німеччину.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи згадувано у зв'язку з цим про мову?

ПІДСУДНИЙ: Мені сказали, що треба вивчити якусь мову, а скільки я вчився в десятирічці німецької мови, я повинен був продовжувати її вивчення. Це, мовляв, буде добре, бо польська мова, якою я володію, і німецька — це мови сусідніх країн. Мені сказали, що місцем моєї праці буде Німеччина. Після цієї розмови я поїхав ще раз до Львова, а незабаром — до Києва, і 1952 р. почалася підготовка.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви мали ще інші прізвища?

ПІДСУДНИЙ: Відколи я почав працю в таємній службі, я вже ніколи не вживав мого правдивого прізвища.

ПРЕЗИДЕНТ: Як ви називалися?

ПІДСУДНИЙ: Під час підготовки — «Мороз». Я жив у Києві під цим прізвищем.

ПРЕЗИДЕНТ: Як довго тривав ваш вишкіл?

ПІДСУДНИЙ: Приблизно два роки, до липня 1954 р.

ПРЕЗИДЕНТ: Скільки разів на тиждень відбувалося навчання?

ПІДСУДНИЙ: Я мав, власне кажучи, щодня щось.

ПРЕЗИДЕНТ: Основні знання з фотографії?

ПІДСУДНИЙ: Я сам фотографував, пізніше навчився також проявляти (фільми), поводитись як агент, обслуговувати «мертві пункти» і робити знаки. Я вивчав німецьку мову в десятирічці і крім того ще 2 роки. Це тривало довго, поки ми знайшли придатного вчителя німецької мови і поки я вивчив її настільки, що міг вільно рухатися у Німеччині. Я навчився теж керувати автомашиною. Я не вчився орудувати зброєю, тільки стріляти до цілі з ручної зброї не бойовими патронами. Ми вчилися стріляти кілька тижнів.

ПРЕЗИДЕНТ: Від 1952 до 1954 р. ви вчилися і підготовлялися до агентурної діяльності в Союзній Республіці?

ПІДСУДНИЙ: Так, це правда, я вивчав німецьку мову тому, що мав діяти в Німеччині. 1954 р. мене перекинули до Східньої Німеччини.

ПРЕЗИДЕНТ: Як це відбулося? Вас мусіли підготувати, дати вам документи і т. д.?

ПІДСУДНИЙ: Для мене вигадали відповідну легенду.*

ПРЕЗИДЕНТ: Звідки ви знаєте слово «легенда»?

ПІДСУДНИЙ: Це таке позначення. Легенда полягала в тому, що я мав виступати як півнімець і півполяк. Для цього було використано моє знання польської мови. Раніше мені ніколи не натякали на цю легенду, я довідався про неї щойно тоді, коли зі мною почали її докладно обговорювати. Щойно тоді, коли я прибув до Польщі, я поступово, крок за кроком довідувався, ким я маю бути в майбутньому. Раніше мені про це нічого не говорили.

ПРЕЗИДЕНТ: Як ви перейшли через кордон?

ПІДСУДНИЙ: Це було виконано таємно. Кордон був з обох боків протягом однієї години відкритий, точніше, було піднесено заставу, і авта могли безконтрольно їздити сюди і туди.

ПРЕЗИДЕНТ: Де вам дали нові анкетні дані про вас?

ПІДСУДНИЙ: Я прибув до Польщі. Ми поїхали насамперед до Варшави, потім до Старогарду коло Штеттина; там я мешкав 3-4 тижні в одного польського службовця Державної Безпеки. Я мусів якийсь час, задля легенди, почекати, щоб дістати польську посвідку. Цю посвідку я отримав через 3-4 тижні. В Польщі я називався Качор.

ПРЕЗИДЕНТ читає з обвинувального акту:

Ви мали називатися Йозеф Леман, батьки...

ОБОРОНЕЦЬ ЗАЙДЕЛЬ: Дата народження Лемана пересунена на один рік, але день народження той самий.

ПІДСУДНИЙ: Батько загинув від нещасливого випадку, мати вмерла під час бомбардування (за легендою «Лемана» — ред.). Я повернувся до Борщович, де я раніше проживав і (нібито) мешкав у різних людей та працював, насамперед на цукроварні в Реньовичах до 1947 р. В 1949 році в наслідок різних розходжень я пішов на працю до селянина, а потім переїхав до Люблина. Там я працював у таксомоторному підприємстві. В 1954 р. я прибув нелегально до Німеччини. (Це все Сташинський мав розповідати про себе — ред.).

Голова суду оголошує перерву на обід, яка триватиме від год. 12 до 15-01. Журналісти поспішають до телефонів, щоб передати редакціям своїх часописів перші звідомлення. Сташинського відпроваджують до його камери. Поволі будинок суду порожніє, тільки мундировані й цивільні поліціянти далі виконують свою службу на терені, який прилягає до суду.

О години 15,05 зала число 232 знову заповнена слухачами й представниками преси. Всі чекають на суддів. Повторюється та сама процедура, що перед початком розправи: входять прокурори, підсудний з поліціянтом, згодом судді. Зайнявши своє місце, голова суду ставить дальші запитання. Він говорить спокійним, тихим, майже монотонним

* Легенда — тут уживається в значенні: вигадана історія.

голосом з інтонацією деякої інтимності. Деколи здається, що між ним і підсудним ведеться довірлива розмова, як між людьми, котрі звірюються собі. Сташинський часто зволожує уста, часто усміхається, хоч майже непомітно, самими кутками уст, намагається робити «симпатичне враження». Він говорить так, немаче б це не була судова розправа над ним за два підступні замордування, але немов би оповідав зацікавленій публіці про свої подвиги. На запитання відповідає майже з однаковим рівнодушним спокоєм, не хвилюється, не підносить голосу.

ОБОРОНЕЦЬ ЗАЙДЕЛЬ питає про мотиви, які спонукали Сташинського співпрацювати з Комітетом Государственной Безопасности (КГБ).

ПІДСУДНИЙ каже, що його власні переживання переконали його в тому, яким безглуздим став рух спротиву і якими відстрашуючими стали методи боротьби. Це справило на нього чимале враження: Я вже говорив про спалені доми в нашому селі. Прийшовши з моїми батьками до тієї оселі, я був глибоко потрясений. Я не міг цього забути.

ОБОРОНЕЦЬ ЗАЙДЕЛЬ: Ці події ви взяли собі до серця і ви мали враження, що безглуздо все це продовжувати?

ПІДСУДНИЙ: Одні пробували цими заходами тримати під загрозою інших. Кінця тому не було видно. Це сприяло тому, що я у згаданих розмовах з Ситніковським мусів йому признати рацію. Так же далі не могло бути: Він радив мені своєю поставою допомогти все це припинити.

ПРЕЗИДЕНТ: Глибоке враження від спаленої оселі ви одержали в кінці 1943 року, отже вам було тоді 12 років. Розмову з Ситніковським ви мали на 19-му році життя.

ОБОРОНЕЦЬ ЗАЙДЕЛЬ: Чи обіцянка не карати вас і ваших батьків в разі вашої допомоги стосувалася також вашої сестри, яка підтримувала зв'язки з рухом спротиву?

ПІДСУДНИЙ: Це стосувалося цілої родини.

ПРЕЗИДЕНТ: Що було далі з легендою?

ПІДСУДНИЙ: Польську посвідку дав мені російський зв'язковий офіцер, який займався моєю легендою і мною. Він передав мені її в Старогарді. Зі Львова я виїхав автом і переїхав кордон, що був віддалений від цього міста приблизно на 80 кілометрів. Вищі органи військової влади дали вказівку підняти прикордонний шляхтабум і не контролювати пасажирів. Впоперек через Польщу ми поїхали до Старогарду. Під час першої зупинки в цьому місті я мусів чекати 3-4 тижні. Потім з'явився працівник значений для мене на цей період керівний офіцер. Він передав мені також цю посвідку, виставлену на Броніслава Качора. Ми весь час займалися вивченням легенди про Лемана. Я перед тим не мав жадних потрібних для цієї легенди інформацій. Я мусів оглянути різні райони, де я начебто жив, і це тривало коло 5 місяців. Я мусів познайомитися з людьми, місцями, звичаями і т. д. Коли я засвоїв собі польський розділ моєї легенди, мене перевезли до Східньої Німеччини.

Вночі ми перейшли кордон коло Франкфурту над Одрою. На цей раз ми йшли пішки. Перед тим прийшло кілька службовців з німецького боку, які забрали мене і повели через міст до Німеччини. Мене супроводив мій керівний офіцер з Польщі, один польський представник, а з німецького боку — мій пізніший керівний офіцер Сергей. Я мусів віддати мою дотеперішню посвідку.

Наступного дня ми поїхали просто до Берліну, у заборонений район Карльсгорст, і тут я залишився покищо на один місяць зі співробітниками таємної служби. Тут я мешкав впродовж майже чотирьох тижнів, поки мій керівний офіцер не поробив заходів, щоб добути для мене дальші документи. В той час ми їздили до Штеттіна і оглянули Бауцен, звідки я, за легендою, начебто втік. Потім ми поїхали до Дрездену, на квартиру, де, начебто, мешкала моя тітка. Німецьку довідку я отримав у Дрездені. Все полагодив Сергей сам; я нічого не потребував робити. У Дрездені я дістав також шоферське свідоцтво.

ПРЕЗИДЕНТ: Звідки він дістав цей документ?

ПІДСУДНИЙ: Докладно він цього мені не сказав. Він сказав тільки, що з допомогою зв'язків зі східньонімецькою Службою Безпеки.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви були також в інших місцях?

ПІДСУДНИЙ: Так, в Ерфурті, Ляйпцігу, Цайтені, де я не мав багато роботи. Я повинен був ознайомитися з німецькими обставинами. З німецькою мовою мені йшло спочатку погано, я нічого не розумів, особливо саксонського діалекту. Я вмів читати, але прочитаного не розумів.

ПРЕЗИДЕНТ: Де ви були на Різдво 1954 р.?

ПІДСУДНИЙ: На Різдво 1954 р. я був у Берліні, в одному східньонімецькому готелі.

ПРЕЗИДЕНТ: Як довго ви були в забороненій зоні (Берліну — ред.)?

ПІДСУДНИЙ: Мабуть, з місяць. Але пізніше я там також бував. Часом мене посилали на кілька днів до Берліну, щоб я міг там акліматизуватися.

ПРЕЗИДЕНТ: Як довго це тривало?

ПІДСУДНИЙ: Це тривало до квітня 1955 р. У квітні 1955 р. я почав працювати як робітник у Цвікаві, на одній фабриці.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи належало це до легенди про Лемана?

ПІДСУДНИЙ: Так, це мало бути першим справжнім потвердженням (легенди). Дотепер усе було взятє з повітря. Я мусів там працювати, щоб мати щось у моїй робітничій книжці.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи одержали ви також інші робітничі папери?

ПІДСУДНИЙ: Так, книжку соціального забезпечення і трудову книжку. Я працював на цій фабриці у Цвікаві як штампувальник. У моїх робітничих паперах стояла спершу позначка «оформлювач договорів». З мене хотіли зробити бюрового працівника, але завідувач персонального відділу побачив, що з моїм знанням мови це було неможливе. Тому

він запропонував, щоб я працював як робітник. Все це відбувалося за посередництвом мого керівного офіцера. Ця фабрика належала німецько-радянському акційному товариству. Його керівником був один російський офіцер. Вони там одержали від вищої установи вказівку влаштувати мене на роботу. В зазначений час я пішов до них і сказав, що хочу працювати. На цій праці я пробув до серпня 1955 р. На короткий час я їздив у відпустку. Один раз я був також хворий, у мене було щось із горлом.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви хворіли ще один раз, раніше?

ПІДСУДНИЙ: Так. Це було тоді, коли мене відрядили в заборонену зону. Я мав болі голови і безсоння. Я сказав про це Сергєєві, і він улаштував мене у військовій лікарні, недалеко від забороненої зони. В лікарні я пробув три тижні під прізвиськом Крилов.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи мали ви для лікарні інші папери?

ПІДСУДНИЙ: Там я не потребував жадних паперів. Досить було історії хвороби. Сергєй потелефонував до лікаря. Йому треба було тільки написати історію хвороби, і після цього я був прийнятий до лікарні. Свою хворобу я пояснив тим, що в 1944 р. я тяжко впав з гойдалки.

ПРЕЗИДЕНТ: З якої гойдалки?

ПІДСУДНИЙ: Коли я впав з гойдалки, мені було 13 років. Такі гойдалки були в кожному селі. Вони виглядають як підвішені з обох кінців дошки.

ПРЕЗИДЕНТ: Як це сталося?

ПІДСУДНИЙ: У мене закрутилася голова, я вилетів з гойдалки і впав на землю. Коли я прийшов до свідомости, я весь був мокрий. Гойдалка мала 3½ до 4 метри височини.

ПРЕЗИДЕНТ: Як вас лікували?

ПІДСУДНИЙ: Це був час, коли дістати лікаря не було змоги. Свою хворобу я приписую цьому випадкові.

ПРЕЗИДЕНТ: Повертаємося до серпня 1955 року.

ПІДСУДНИЙ: Керівний офіцер був тієї думки, що мета досягнена і нема потреби далі тримати мене на роботі. Я мав взятися до свого завдання.

ПРЕЗИДЕНТ: Куди вас послали?

ПІДСУДНИЙ: У вересні я поїхав додому (тобто на Україну — ред.) під прізвиськом Крилов. Для цього я одержав паспорт, путівку і документ про відпустку.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви поїхали додому чи куди інде?

ПІДСУДНИЙ: Короткий час я був над Чорним морем. Щодо дозволу, то я потребував тільки згоди моїх начальників у Києві, і зі своїми паперами я міг їздити всюди. Але згоду я мусів мати. Начальство мало кожної хвилини знати, де я є, щоб можна було кожного часу викликати мене назад.

ПРЕЗИДЕНТ: Що було після відпустки?

ПІДСУДНИЙ: Наприкінці вересня я повернувся до Берліну. В кінці грудня я знайшов у Берліні кімнату.

ПРЕЗИДЕНТ: Як називалася російська таємна поліція?

ПІДСУДНИЙ: Російська таємна поліція звалася КГБ. Ця назва була прийнята пізніше.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли змінилася назва?

ПІДСУДНИЙ: Я не можу точно про це сказати, мабуть, наприкінці 1956 р. Точно я не знаю коли, для мене це не мало значення.

ПРЕЗИДЕНТ: Вулиця в Карльсгорсті, дім, адреса?

ПІДСУДНИЙ: Це була вулиця, паралельна до міської залізниці; дім стоїть на кінці цієї вулиці, останній дім.

ПРЕЗИДЕНТ: Між вами і членами вашої родини не було ніяких розходжень з приводу підпільного руху?

ПІДСУДНИЙ: Від 1951 до 1954 р. я взагалі не мав жадних зв'язків з моїми б'яками. Незадовго перед тим, заки я мав їхати до Польщі, мій керівний офіцер доручив мені помиритися з батьками. Я сам цього напевно не зробив би, бо я не знав, як це може вийти; але він примусив мене помиритися з ними. І це мені вдалося. Ми сприйняли примирення мовчазно. Спершу я попросив, щоб прийшла моя старша сестра Ірина, яка фактично мала менше відношення до цієї справи (підпільної боротьби — ред.), і поговорив насамперед з нею. Вона сказала, що я можу просто прийти додому і що все буде знову добре. Потім я попросив прийти батька, поговорив із ним, і щойно тоді я поїхав додому. Взаємини таки змінилися. Цілком приємно це не було, що я приїхав.

ПРЕЗИДЕНТ: Що ви довідалися про тодішнє підпілля?

ПІДСУДНИЙ: Це був час, коли варто згадки спротиву вже не було. З озброєних підпільних груп нікого не зосталось.*

ПРЕЗИДЕНТ: Чи можна говорити про примирення (в родині)?

ПІДСУДНИЙ: Ми толерували одне одного.

ПРЕЗИДЕНТ: Де ви жили в той час?

ПІДСУДНИЙ: Я оселився в одній кімнаті у Східньому Берліні в часі між Різдовом і Новим Роком. Ця кімната лишилася за мною до останнього часу.

ПРЕЗИДЕНТ: Що ви оповідали вашим батькам?

ПІДСУДНИЙ: Я сказав, що живу в Німеччині і Польщі; мені не вільно було говорити про інше.

ПРЕЗИДЕНТ: Отже, ви не сказали вашим батькам правди?

ПІДСУДНИЙ: Ні.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ваші батьки випитували вас?

* Це твердження Сташинського суперечить іншим його твердженням про дії українського підпілля (див. стор. 130, розділ 6-ий).

ПІДСУДНИЙ: Вони знали, що я був на службі в органах державної безпеки, вони знали, що я далі залишився на цій службі і вони не робили жадних спроб мене в чомусь переконати.

ОБОРОНЕЦЬ МІР: Чи відомо було вам, що сталося з тим керівником підпільної групи на вашій батьківщині, ще перед примиренням з батьками?

ПІДСУДНИЙ: Так, він згодом загинув в бою.

ОБОРОНЕЦЬ МІР: Отже ще перед цим примиренням?

ПІДСУДНИЙ: Так.

ОБОРОНЕЦЬ МІР: Чи чули ви ще щось?

ПІДСУДНИЙ: Ні, тільки те, що він загинув у бою.

ОБОРОНЕЦЬ МІР: Чи це сталося давно перед тим?

ПІДСУДНИЙ: Точно я цього не знаю. Про це я дізнався щойно пізніше, коли я був у Львові.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи оповідала вам ваша молодша сестра щонебудь про долю цієї підпільної групи?

ПІДСУДНИЙ: Ні. Після цього випадку ми з нею вже не говорили про ці справи.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли це було?

ПІДСУДНИЙ: На початку 1956 р.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи одержали ви якесь завдання?

ПІДСУДНИЙ: На початку 1956 р. я дістав від Сергея моє перше завдання, а саме: я мав поїхати до Західної Німеччини, до Мюнхену, і там зустрітися з одним співробітником, одним агентом, одержати від нього деякі відомості і передати йому гроші. Його прізвище було Надійчин.

ПРЕЗИДЕНТ: Як вам його описали?

ПІДСУДНИЙ: Я бачив його фото, а крім того попередній зв'язковий визначив місце й час, де і коли ми мали зійтися. Мені було також сказано, що він працює в емігрантській газеті «Український Самостійник».

ПРЕЗИДЕНТ: Що ця назва означає?

ПІДСУДНИЙ: Ця назва перекладається: «Незалежна українська газета» або «незалежний українець».*

ПРЕЗИДЕНТ: Чи був це орган якоїсь певної групи?

ПІДСУДНИЙ: Я не був цілком докладно втаємничений; я мав тільки доручення туди поїхати, відбути зустріч і перебрати відомості. Відповідно до цього доручення я поїхав і зустрівся з Надійчином; ми обмінялися кличками, я спитав, як його справи, і передав йому привіти з батьківщини.

ПРЕЗИДЕНТ: Як йому поводилося?

* Німецька мова не має відповідника для слова «самостійник», тому Ста-цинський пояснив назву газети як «Unabhängige Ukrainische Zeitung» або «Der unabhängige Ukrainer».

ПІДСУДНИЙ: Щодо здоров'я цілком добре. Але в Мюнхені він уже не почував себе дуже певно.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви дали йому гроші?

ПІДСУДНИЙ: Так. Він передав мені нотатки, які він робив. Вони не були зашифровані. Під час таких поїздок я досить часто мав при собі валізку з подвійним дном. Такі речі я перевозив у ній. Також гроші.

ПРЕЗИДЕНТ: З цими нотатками ви поїхали назад?

ПІДСУДНИЙ: Так, це було єдине, що я мав зробити; залагодивши доручення, я повернувся. Але в цей час я повинен був часто кидати в Мюнхені листи в певні поштові скриньки. Сергей дав мені значну кількість таких листів, і я мав їх вкинути в різні поштові скриньки. Марки на них уже були наклеєні й адреси написані. Я їх розглядав — прізвища на адресах були українські.

ПРЕЗИДЕНТ: Хто був поданий на цих листах як відправник?

ПІДСУДНИЙ: На задній стороні конверти щось було написано, але я на це звернув уваги. Я мав їх вкидати пачками в різні поштові скриньки, щоб це не впадало в очі. Я вкидав в одну скриньку від 5 до 8 листів. Всіх їх разом було від 30 до 40. Я робив таке кілька разів.

ПРЕЗИДЕНТ: Скільки разів ви зустрічалися з Надійчином?

ПІДСУДНИЙ: Я зустрічався з ним частіше, щонайменше чотири рази. Кожного разу я привозив йому гроші, а іноді листи з дому і брав у нього те, що він написав, якщо матеріялу було більше ніж на один незашифрований лист, якого він не міг послати. Я мав кожного разу зміцнювати його морально. Це також належало до моїх завдань; мені говорили, що він знаходиться у ворожому оточенні, і треба його трохи потішити й підтримати. Це я повинен був робити завжди. Я мусів інформувати його про його рідних. Він хотів повернутися до Советського Союзу.

ПРЕЗИДЕНТ: З яких мотивів?

ПІДСУДНИЙ: Насамперед це була непевність, а потім він сказав, що його знову допитували американці, він почував себе в небезпеці й хотів би повернутися в Росію.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи він мав також інше прізвище?

ПІДСУДНИЙ: Пізніше я довідався від мого керівного офіцера, що він зветься інакше і має псевдонім Бисага.

ПРЕЗИДЕНТ: Слідство проти нього за зрадницькі зв'язки було свого часу припинено, бо він уже не жив на території Німецької Союзної Республіки. Чи одержали ви стосовно цього Бисаги якесь дальше доручення?

ПІДСУДНИЙ: Одного разу я мав допомогти йому приїхати до Східного Берліну. Для цього я мусів привезти йому папери. Там він мав зустрітися з начальником і зі своїм братом. Я привіз йому папери також тоді, коли він поїхав до Східної Німеччини, щоб бути звідти відвезеним до Росії.

ПРЕЗИДЕНТ: Про що ви говорили з Бисагою?

ПІДСУДНИЙ: Ми говорили з ним про Ребета. Сергей хотів знати, чи Надійчин справді співпрацював раніше для справи викрадення Ребета. Я мав спитати Надійчина, чи може він знайти нагоду для того, щоб виспати Ребетові щось в їжу. Я мав говорити з Надійчином про викрадення (Ребета).

ПРЕЗИДЕНТ: Чи Ребета мали приспати?

ПІДСУДНИЙ: Так, його мали одурманити. Це сказав мені Сергей. Я мав це з'ясувати Надійчинові і спитати, чи він бачить можливість таке зробити. Я йому це розповів і спитав його, а він відповів, що це було б досить тяжко, бо він особисто з Ребетом не сходиться. Так приблизно він висловився. Справа зависла в повітрі. В засаді він не відхилив пропозиції, але дуже посилався на труднощі.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи й ви мали враження, що це було б важко?

ПІДСУДНИЙ: Я мав враження, що зробити таке справді досить важко. Я оповів Сергєєві все згідно з правдою. З цього потім взагалі нічого не вийшло. Моею відповіддю він, оскільки я знаю, задовольнився. Про це я з ним більше не говорив.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи відповідає правді, що ви бачили ці цілі і цей спосіб викрадення так, як представив їх вам Сергей?

ПІДСУДНИЙ: Коли він у розмові зі мною висловлював якусь думку, я завжди приставав до його погляду і тримався його. Не замислюючись над тим, я вважав, що це правильно.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи було це в перший раз, що ви мали справу з такими плянами?

ПІДСУДНИЙ: З таким пляном я зіткнувся вперше. За весь час моєї діяльності це була перша справа, де йшлося про викрадення.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи можна з цього зробити висновок, що ви тоді трималися погляду, що все це правильно?

ПІДСУДНИЙ: Я був співпрацівником КГБ і мусів виконувати те, що мені давали як завдання.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи вважали ви, що це правильно?

ПІДСУДНИЙ: Так.

ПРЕЗИДЕНТ: Є різні люди, які йдуть на співпрацю з КГБ, дехто з них навіть радо це робить. Ви, пане Сташинський, належите до цієї категорії.

ПІДСУДНИЙ розгублений мовчить.

ОБОРОНЕЦЬ ЗАЙДЕЛЬ: Чи ви мали поняття, що то були за відомості, які ви передавали далі?

ПІДСУДНИЙ: Точно цього я не знаю.

ПРЕЗИДЕНТ: Передо мною акт обвинувачення, сторінка 13, рядок

третій згори — тут стоїть прізвище того, про кого ми тепер говоримо.* Чи відповідає правді, що ви дістали стосовно цієї людини певне завдання? Яке саме і коли?

ПІДСУДНИЙ: Це було навесні 1957 року, приблизно тоді, коли скінчилася справа з Надійчином.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли вас допитували, ви говорили про квітень 1956 р. Властиво, це мала б бути весна 1957 р.; чи можете собі пригадати?

ПІДСУДНИЙ: Це мусіло б бути в той час, коли я працював з Надійчином.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли ви бачили його в Мюнхені востаннє?

ПІДСУДНИЙ: Точно цього сказати не можу. Це було, мабуть, наприкінці 1956 або на початку 1957 року.

ПРЕЗИДЕНТ читає вголос уривок стенограми одного з останніх допитів.

ПІДСУДНИЙ: Я не можу точно визначити часу.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви знали цю людину вже під час останньої зустрічі з Надійчином?

ПІДСУДНИЙ: На це питання я не можу відповісти зі стовідсотковою певністю. Я був тієї думки, що перебрав цю людину щойно після Надійчина.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви одержали завдання і воно стосувалося того, щоб (до людини — ред.) відшукати?

ПІДСУДНИЙ: Про зустріч договорився попередній зв'язковий. Ми зустрілись у Мюнхені. Все було вже узгоджене; та людина вже знала, що до неї приходить новий кур'єр.

ПРЕЗИДЕНТ: Під яким прізвищем ви поїхали?

ПІДСУДНИЙ: Припускаю, що я поїхав на цю зустріч як Леман.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви знаєте, в якому ви були готелі?

ПІДСУДНИЙ: Я вже точно не пригадую, що це був за готель. Раніше я його був назвав.

ПРЕЗИДЕНТ: Раніше ви назвали готель «Гельвеція». Днем від'їзду був день 9 квітня 1956 р.

ПІДСУДНИЙ: Зустріч була вже домовлена. Я зустрів його коло одного театру, на автобусній зупинці, від якої можна їхати до летовища Рім. Я мав перебрати його від іншого колеги і спробувати завербувати його, у співробітники КГБ. Під час цієї зустрічі я дав йому грошей, також папери й документи. Згоди він не дав, але й не відмовився. Він узяв свою співпрацю від деяких умов. Перше ніж вирішити справу остаточно, він хотів поговорити сам-на-сам з одним своїм колишнім другом або зі своєю дружиною. Я доповів про це в Берліні, і була зроблена

* Прізвище особи, яку Сергей доручив Сташинському перебрати від іншого більшовицького агента та намовити до співпраці з КГБ, не було судом подано до прилюдного відома. В дальших актах ця особа фігурує як «свідок X».

спроба звести його з його дружиною. Ми показували йому фота його дружини з попереднім зв'язковим. Йому хотіли довести, що його жінка живе на волі (в ССРСР — ред.) і саме там, де вони жили раніше. Крім цього, він одержав від мене фото своєї дружини. Йому пішли назустріч і згодилися, що він може зустрітися зі своєю жінкою в Західньому Берліні. Про це я його повідомив. Він просив дати йому час подумати і сказав, що повідомить письмово, чи зможе поїхати, чи ні.

ПРЕЗИДЕНТ: Дав він також інші інформації?

ПІДСУДНИЙ: З допомогою певних поставлених йому питань хотіли спробувати здобути його довір'я. Це були питання про деяких осіб і про одну конкретну людину.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ця людина називалася Бендер?*

ПІДСУДНИЙ: Так. Це було під час урядової візити до Англії Хрущова та Булганіна. Я мав спитати, чи не знає він чогонебудь про заплановані демонстрації або ворожі дії. Ми розмовляли на різні теми приблизно одну годину.

ПРЕЗИДЕНТ: Де жив Бендер? Також у Лондоні? Чи виникло також у розмові питання про те, чи мають емігранти зв'язки зі спеціальними установами?

ПІДСУДНИЙ: Припускалося, що серед емігрантських кіл вербують людей для розвідувальної служби, щоб посилати їх у Росію. Про таку можливість треба було питати.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви принесли йому також гроші?

ПІДСУДНИЙ: З певністю можу сказати, що першого разу я йому приніс гроші. Це було в Мюнхені, в одному трактирі.

ПРЕЗИДЕНТ: В серпні 1956 і навесні 1957 року?

ПІДСУДНИЙ: Раз я зустрівся з ним в Ульмі, іншим разом в Авгсбурзі. В Авгсбурзі я його зфотографував. Я повинен був мати фота з нього. Сергей вручив мені запальничку, в яку був вправлений фотоапарат. З тих знімків нічого не вийшло.

ПРЕЗИДЕНТ: Якби він не схотів співпрацювати, ви мали йому зробити іншу пропозицію?

ПІДСУДНИЙ: Я йому сказав, що йому вільно повернутися назавжди коли він тільки схоче.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви домовилися з ним про сховища, з яких він міг би брати те чи інше?

ПІДСУДНИЙ: Про це я з ним домовився; але я сам, мабуть, двічі клав дещо в Мюнхені і одного дня випадково дізнався, що одне з цих сховищ було призначене для нього.

* Віталій Бендер — український фейлетоніст і журналіст, співробітник тижневика «Українські Вісті» в Новому Ульмі, органу Української Револьюційно-Демократичної Партії (УРДП).

ПРЕЗИДЕНТ: Чи обговорювалося згодом питання, які методи можна було б застосувати, щоб зробити його слухняним?

ПІДСУДНИЙ: На нього взагалі хотіли натиснути, однак точніше мені це невідомо. Говорилося про те, що його треба поставити перед вирішенням: або він буде співпрацювати, або має вимандрувати за океан — тому, що він уже знає двох співробітників, яким він міг би пошкодити.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи мали ви справу з кимось на прізвище Борис?

ПІДСУДНИЙ: Так, я дістав завдання в'яснити, де живе ця людина. Я мав піти вслід за ним, коли він ітиме з місця своєї праці, і встановити, де він мешкає.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи знаєте ви, коли приблизно це було?

ПІДСУДНИЙ: Мабуть, злітку 1957 р.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи говорили вам, де він працює?

ПІДСУДНИЙ: Так, в редакції газети «Український Самостійник». Я почекав на нього коло місця його праці, потім подався за ним і так дізнався, знаходиться його мешкання. На цьому справа була для мене закінчена.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи посилали вас до Роттердаму?

ПІДСУДНИЙ: В 1958 р. у Роттердамі мало відбутися вшанування пам'яті Коновальця, який загинув у цьому місті. Я мав поїхати туди й усе спостерігати. Я одержав новий персональний документ на ім'я Зігфріда Дрегерера. Спершу я поїхав (літаком—ред.) до Кельну, а звідти поїхав до Роттердаму. При собі я мав фотоапарат і зробив на кладовищі знімок. Крім цього, я кілька разів зфотографував людей в той момент, коли духовенство вийшло з цвинтарної каплиці і формувався похід. Серед зібраних були такі, що стежили, і я сам бачив, як один чоловік зажадав посвідки від іншого, який хотів був фотографувати. Мої знімки вийшли добрими, але на них не було жадної особи, яку знав би мій керівний офіцер або я. Потім я підійшов ближче до могили, слухав промови і слідкував за ходом церемонії. При цій нагоді я виявив людину, яка їздила в синьому «Опель-капітані». Це авто я знав ще з Мюнхену.

ПРЕЗИДЕНТ: При якій нагоді?

ПІДСУДНИЙ: Це було в той час, коли я збирав відомості про Ребета. В 1957 р. я поїхав одного разу до церкви, де українські емігранти мали недільні Богослуження, і тоді мені впало в очі це авто. Тільки воно одно стояло там, і я припустив, що воно належить емігрантам. Це авто я бачив також одного разу або й частіше на вулиці Цепеліна в Мюнхені. Потім я побачив його в Роттердамі. Я запам'ятав його число. Про все це я звіттував Сергєєві.

ПРЕЗИДЕНТ: Що він сказав на те?

ПІДСУДНИЙ: Він спитав мене, де знаходиться могила, і я мусів зробити малий шкіц, як вона виглядає. Далі він спитав мене, чи є можливість закопати там дещо. Я сказав, що на перший погляд є можливість

щось закопати, але він мав на увазі вибухову речовину. Тоді я сказав, що це неможливо, бо там мало місця і довкола стоять люди, зовсім близько. Я не хотів, щоб при такому замаху потерпіли невинні, непричетні. А потерпіло б забагато людей. І взагалі, закладення такого підривного ладунку пов'язане з великими труднощами; робити щось таке — це варварство.

ПРЕЗИДЕНТ: Що ви ще сказали?

ПІДСУДНИЙ: В той час я усвідомив собі, що це неправильно і сказав, що цього не можна зробити з тієї причини, що там стоять жінки, діти і взагалі люди.

Голова суду оголошує перерву від год. 16,30 до 16,55, після якої продовжує розправу.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи мали ви в 1959 р. доручення щодо однієї особи в Мюнхені, яка пов'язана з українським рухом?

ПІДСУДНИЙ: Так, я мав таке доручення.

ПРЕЗИДЕНТ: Що ви встановили?

ПІДСУДНИЙ: Сергей назвав мені одне прізвище і адресу. Я мав піти на цю адресу, оглянути дім та околицю і доповісти про замок у дверях дому. Прізвище цієї особи було Данків. Коло дзвінка я прочитав, що там справді мешкає особа з цим прізвищем. Встановивши це, я оглянув замок і побачив, що це французький замок. Про це я повідомив Сергея.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи говорив вам Сергей, що прізвище Данків є псевдонімом?

ПІДСУДНИЙ: Так, він сказав мені, що це псевдонім, і назвав мені також справжнє прізвище. Я хотів би ще сказати, що я тим часом мав виконати ще інше завдання. Сергей доручив мені «загубити» поблизу редакції української газети «Український Самостійник» кілька печаток. Напроти бюро цієї газети була каварня. До неї часто приходили співробітники газети. Я мав при нагоді «загубити» в цій каварні кілька печаток цієї організації. Це мало викликати між ними недовір'я.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи була колинебудь між вами і Сергеем мова про те, що багато ваших земляків має зв'язки з американськими й іншими установами, також зв'язки розвідувального характеру, і що від цих установ також надходять гроші?

ПІДСУДНИЙ: В КГБ було загально поширене твердження, що всі емігранти втримують такі зв'язки і одержують також грошову допомогу.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви мали звертати увагу на такі речі?

ПІДСУДНИЙ: Так, бо вони думали, що в цей спосіб можна буде потрапити на слід того чи іншого агента.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви мали колинебудь справу з автострадами?

ПІДСУДНИЙ: Восени 1956 р. я одержав завдання поїхати до Франкфурту над Майном і обслужити там один «мертвий пункт».*

ПРЕЗИДЕНТ: Де знаходиться цей «мертвий пункт»?

ПІДСУДНИЙ: На автостраді коло Франкфурт-Кройц, на 495,5 кілометрі, на зеленій смужці між обома брукми. Я мав покласти там пакунок. Було надто помітно і небезпечно там зупинятися; але це було завдання і його треба було виконати. Я зробив це ввечорі. Сергей сказав мені, що в пакунку є гроші і ключ. Ця справа була для КГБ надзвичайно важлива. Але це не була моя ділянка; я тільки мав тимчасом замінити на роботі іншого чоловіка.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви мали якесь завдання щодо американських військових частин?

Сташинський опер руки об верхняк лавки, поблискуючи шлюбним персьмем, і робить гримасу, немов хотів би пригадати забуте.

ПІДСУДНИЙ: Це було на початку моєї діяльності, коли я був Леманом. Назва міста я вже не пам'ятаю. Воно приблизно такої величини, як Карльсруге. Не дуже далеко від Мюнхену. Я мав устійнити, чи відбулося підсилення американських військових частин. Я переважно нотував числа американських авт.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви мали завдання щодо Оберамергав?

ПІДСУДНИЙ: Я повинен був поїхати до Оберамергав, спинитися там на декілька днів, оглянути один ресторан і обсервувати його. Там мала приміщуватися американська школа для шпигунів. Але до виконання цього завдання не дійшло.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли ви познайомилися зі своєю майбутньою дружиною?

ПІДСУДНИЙ: В 1957 році.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви відразу сказали їй, хто ви такий?

ПІДСУДНИЙ: Протягом усього часу, коли я жив у Німеччині, я весь час тримався легенди, тобто був Леманом, перекладачем.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви одружились у квітні 1960 р.?

ПІДСУДНИЙ: Так, у Східньому Берліні. Я взяв церковний і цивільний шлюби. Вінчання в церкві було моїм начальником нелюбе, воно було мені заборонене. Проте я таки повінчався в церкві. З цього приводу я не мав жадних неприємностей. Незабаром після цього я виїхав з моєю дружиною до Москви.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли ви одержали синю посвідку?

ПІДСУДНИЙ: Наприкінці березня 1960 р., перед моїм одруженням.

ПРЕЗИДЕНТ: Як ви домоглися тієї посвідки?

ПІДСУДНИЙ: Я повинен був кожного року приходити до президії поліції з посвідкою бездержавного, щоб її продовжити. По трьох роках

* Сховок на домовленому місці, до якого один шпигун складає для другого посилки для непомітного відібрання.

мені сказали, що я повинен впорядкувати справу моєї державної приналежності. Вона мала бути або німецька, або польська. Я сказав про це Сергєєві, і він порадив мені подбати про німецьку державну принадлежність. Сергєй роздобув мені метрику народження з Польщі. Після цього я подав прохання. Через те, що мої папери не були в порядку, прохання не було відхилене, але прихильне залагодження раз-у-раз відкладалося. Про мене збирали інформації. В 1960 р., коли я повернувся з Москви до Берліну, я схотів конче мати правильну посвідку. Я сказав своїм начальникам, що не маючи правильної посвідки, а не зможу одружитися, хоч це правді не відповідало. Після цього я дістав посвідку, згідно з якою я був советським громадянином.

ПРЕЗИДЕНТ показує підсудному фота з весілля: Хто робив ці фотографії?

ПІДСУДНИЙ: Ці фотографії ми робили самі моїм фотоапаратом.

О год. 17,20 голова суду перериває розправу до наступного дня. Він заповідає, що в середу (третього дня процесу) відбудеться допитування свідків та що, мабуть, частина розправи вестиметься при зачиненні дверей, з виключенням публіки.

ДРУГИЙ ДЕНЬ ПРОЦЕСУ

Вівторок, 9 жовтня 1962, 9 година ранку.

О години 8,45 двері судової залі ч. 232 відкриваються і після поновної контролі документів та квитків вступу публіка займає свої місця. Поліціант впроваджує Сташинського, до якого зразу підходить його оборонець, адв. Зайдель. О год. 9,05 входять судді. Нав'язуючи до вчорашніх зізнань Сташинського про його таємну подорож до невідомого міста ніч містечка в Західній Німеччині, назву якого підсудний «забув», голова суду показує йому документи. Адже ж Сташинський має феноменальну пам'ять, у в'язниці він нарисовав мапу-шкіц розташовання рідного села Борщович, а тепер раптом забув назву міста, до якого їздив?

ПРЕЗИДЕНТ: Чи пригадуєте, що у в'язниці ви зробили плян вашого рідного села?

ПІДСУДНИЙ: Так.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи це той плян?

Президент передає Сташинському плян через оборонця Зайделя.

ПІДСУДНИЙ: Так, це той плян.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви мали під рукою якісь допоміжні дані?

ПІДСУДНИЙ: Ні.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви зробили цей плян виключно напам'ять?

ПІДСУДНИЙ: Так.

ПРЕЗИДЕНТ: Скільки часу вам потрібно було для цього?

ПІДСУДНИЙ: Може, годину. Але це була неспішна справа. Я мав у своєму розпорядженні для цього цілу неділю.

Голова суду каже Сташинському підійти до стола й приглянутися шкiцi. Зацікавлені судді й адвокати теж розглядають мапу, наблившись до стола. Після того Сташинський повертається на своє місце гострим, поспішним кроком, як добре вимуштрований вояк.

Від Сташинського вимагають показати на мапі місце його народження. Він показує.

ПРЕЗИДЕНТ: Повертаємось до баварського міста, розташованого недалеко від Мюнхену. Ви робите враження людини, що має добру пам'ять. Я не можу собі пояснити, чому ви забули назву цього міста.

ПІДСУДНИЙ: На жаль, я про це більше нічого не можу сказати.

Одного дня я виїхав туди з Мюнхену рано й повернувся ввечері.

ПРЕЗИДЕНТ: В яку пору дня ви прибули до того міста?

ПІДСУДНИЙ: Я виїхав з Мюнхену, мабуть, між 8 і 9 годинами. До того міста я прибув, без сумніву, ще перед обідом.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви повинні б властиво знати, чи ви в тому місті ще зробили щось перед обідом?

Сташинський помітно пиякові.

ПІДСУДНИЙ: Я туди прибув, трохи помандрував по місті, пішов після обіду до кіна і повернувся ввечорі назад до Мюнхену. Як я повернувся до Мюнхену, було вже темно.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи пригадуєте ви, яка це була пора року? Чи лежав сніг, чи може було тепло?

ПІДСУДНИЙ: Було ще тепло. Я не мав пальта.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви мусите визнати: це не пасує до цілої картини, що ви не можете пригадати назви цього міста.

ПІДСУДНИЙ: Це не було спеціальне доручення, лише так між іншим, щось не дуже важливе.

СУДДЯ ВЕБЕР: Ви виїхали з Мюнхену з головної станції? Ви знаєте, що в Мюнхені три станції знаходяться одна коло одної.

ПІДСУДНИЙ: Я знаю лише одну — Штарнберзьку станцію.

СУДДЯ: З якої ж станції ви виїхали?

ПІДСУДНИЙ: Я завжди виїздив зі станції, що знаходиться посередині.

Сташинського знову запитують про місто, до якого він їздив.

ПІДСУДНИЙ: Я лише знаю, що те місто було горбкувате. Так, навіть дуже горбкувате. Крім того, воно мало вузькі вулиці.

СУДДЯ: Чи вам впало у вічі щось надзвичайне в цьому місті? Це було старе, чи нове? Бачили ви якісь особливі будови?

ПІДСУДНИЙ: На жаль, я нічого не помітив. Я був лише в районі залізничної станції.

Через адвоката Зайделя голова суду передає Сташинському надрукований в книзі д-ра Григорія Прокопчука п. н. «Українці в Мюнхені і в Німецькій Союзній Республіці» портрет і запитує, чи він ту особу пізнає.

ПІДСУДНИЙ: Так, це Ребет.

ПРЕЗИДЕНТ каже Сташинському, щоб він сів, і читає з книги життєпис Ребета. Тоді запитує: Що ви можете сказати відносно Ребета?

ПІДСУДНИЙ встає: З моєї праці з Надійчином я знав, що Ребет працює в українському часописі «Український Самостійник». Сергей сказав мені, що в КГБ адреса Ребета невідома. Отже я мусів знайти його по мешканню. У квітні 1957 року я одержав доручення поїхати до Мюнхену й зібрати інформації про Ребета. Перед тим Сергей показав мені фотографію Ребета і дав мені докладний опис його особи, а також його імовірну адресу, де він, за припущенням, мав мешкати. Ця адреса була: Швабінг, Франц-Йозефштрассе 47.*

* В журналі «Сучасність» ч. 11. за 1962 р. подано число будинку 45, не згідно з стенограмою.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи вам сказали ще щось про те, хто такий Ребет?

ПІДСУДНИЙ: З розмов з Сергеем я знав, що Ребет діє головним чином на ідеологічному відтинку. Про нього завжди говорили лише в зв'язку з газетами.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви одного разу висловились так, що, мовляв, він є теоретичним головою українців в екзилі.

ПІДСУДНИЙ: Так. Він не опрацьовував для своєї газети хроніки подій дня, а в першу чергу ідеологічні питання. Так описав мені його Сергей. Я не читав писань Ребета і для мене було міродаїне те, що мені сказав про нього Сергей.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи робив вам Сергей якісь натяки щодо своїх цілей у відношенні до емігрантів?

Сташинський замислюється і шукає слів для вияснення, опісля відповідає:

ПІДСУДНИЙ: Ми говорили про це загально. Їх називали ворожими групами, програми Советського Союзу, які ведуть ворожу Советському Союзіві пропаганду й, отже, поширюють фальшиві інформації про життя і події в ССРСР. Рядових емігрантів стримують від повороту на батьківщину. При цьому застосовують пропаганду або загрози й насильство.

ПРЕЗИДЕНТ: Вам відомо, що в советській зоні існує установа, яка займається поворотом емігрантів?

ПІДСУДНИЙ: Так, від Сергея я знаю, що така установа існує у східному Берліні.

ПРЕЗИДЕНТ питає, чи Сергей в розмовах про емігрантів дійсно говорив про застосування проти них насильства і загрози.

ПІДСУДНИЙ: Так, про це говорено часто. За словами Сергея, пропаганді, розгорненій в цілях повороту на батьківщину, протидіяли певні емігранти. Еміграційні провідники, а також французи й американці вербували рядових емігрантів, з тим, щоб їх пізніше вислати до Росії як агентів. Коли пропаганда проти емігрантів не помагає, то треба застосувати проти їхніх провідників насильницькі методи включно до ліквідації. Так говорив Сергей.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи дав він вам якийсь плян, за яким ви мали б діяти, щоб виконати доручення і встановити докладну адресу Ребета?

ПІДСУДНИЙ: Ні, я одержав лише деякі вказівки. В першу чергу я мав звернути увагу на місце праці на вулиці Дахауер, а пізніше на місце праці на площі Карла; далі, устійнити його дійсну адресу і вияснити, якою дорогою Ребет їздить до праці. Від Надійчина я знав, що він працює в «Українському Самостійнику».

ПРЕЗИДЕНТ: Під яким ім'ям ви мали діяти?

ПІДСУДНИЙ: Під ім'ям Зігфрід Дрегер, народжений 28. 9. або 29. 8.

ПРЕЗИДЕНТ звертається до залі: Прошу не подавати до публічного відома прізвища пана Дрегера, бо він дійсно не має нічого спільного з цією справою. (Звертається до Сташинського): Який рік народження?

ПІДСУДНИЙ відповідає непевно: 1928.

Президент запитує його ще раз. Тоді він подає як дату народження: 29 серпня 1930 року.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи пам'ятаєте ви ще місце народження?

ПІДСУДНИЙ: Ребрюке.*

ПРЕЗИДЕНТ: Як ви одержали цей документ?

ПІДСУДНИЙ: Я одержав його від Сергея. Він дістав його для мене. Я побачив його вперше, як він ще був цілком новий і нескладений. Він дав його мені для підпису. Документ мав уже мое фото і всі дані. Бракував лише мій підпис. Він, звичайно, визнав, що це фальшивий документ. Але він сказав, що фальшування виконано блискуче. Я підписав і взяв документ з собою.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви не повинні були познайомитись з умовами життя власника цього документу?

ПІДСУДНИЙ: Так, це було перед моєю акцією в квітні. Я поїхав до Дюссельдорфу, а звідти на один день до місця народження пана Дрегера.

ПРЕЗИДЕНТ: Навряд чи ви поїхали до місця його народження!

ПІДСУДНИЙ: Я поїхав до Ессену. Бо Дрегер живе в Ессені.

ПРЕЗИДЕНТ: Де він живе в Ессені?

ПІДСУДНИЙ: Поза містом — у районі Гаарцопф.

ПРЕЗИДЕНТ: Це місто чи передмістя?

ПІДСУДНИЙ: Місто.

ПРЕЗИДЕНТ: Справді? Назва вулиці? Число будинку?

ПІДСУДНИЙ: Вулиця називається «ам Ромбах». Число будинку я не пам'ятаю.

ПРЕЗИДЕНТ: Двоцифрове?

ПІДСУДНИЙ: Число має дві цифри. Я мушу сказати на мое виправдання, що я ніколи не старався запам'ятати назви вулиць і числа будинків, коли в цьому не було потреби. Але я міг би сьогодні туди піти і знайти вулицю і будинок. Я був там і оглянув будинок. Пана Дрегера я не бачив. Я хотів лише знати, де він живе, і трохи оглянути Ессен.

ПРЕЗИДЕНТ читає на стор. 576. Після цього показує Сташинському правдивий підпис Зіґфріда Дрегера у списку поліційної президії Ессену, де зазначено виставлені документи, і питає, чи це його підпис.

ПІДСУДНИЙ тихішим голосом: Ні, це не мій підпис.

ПРЕЗИДЕНТ вимагає від Сташинського написати на аркуші паперу «Зіґфрід Дрегер», після чого запитує: Чи ви вимагали колись від поліційної президії Ессену виставити вам документ на це прізвище, мотивуючи це тим, що ви, мовляв, ваш дотеперішній документ загубили?

ПІДСУДНИЙ: Ні, в Ессені я проживав під прізвищем Леман. Тоді прізвищем Дрегер я поїхав до Мюнхену. Я зупинився в одному готелі коло

* Місцевість біля Потсдаму в советській зоні Німеччини.

головної залізничної станції. Коли я не помиляюсь, це був готель «Грюнгоф» чи «Грюнвальд». Коли дивитись з головної станції, він знаходиться з лівої сторони. Там я був двічі. Вдруге я там був через тиждень після першого відвідування.

ПРЕЗИДЕНТ: Яка була мета вашої поїздки?

ПІДСУДНИЙ: Я розпочав розвідувальну акцію. Я виходив з готелю щодня вранці. Це був квітень 1957 року.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви зареєструвались у готелі під прізвищем Дрегер?

ПІДСУДНИЙ: Так. Вранці я ходив на вулицю Франц-Йозефа; приблизно між годинами 7.30 і 10-тою або до 10.30 я перебував недалеко від цієї вулиці, щоб устійнити, чи Ребет виходить з будинку. Цей будинок я спостерігав протягом кількох днів, в різну пору дня, ранком, в обід і після обіду між 3-ою і 5-ою годинами. Мені ніколи не пощастило побачити Ребета.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи пощастило вам пізніше дійсно його побачити?

ПІДСУДНИЙ: Кілька днів пізніше я побачив його на площі Штахус-Карльс-яц коло будинку ч. 8. Там містилося бюро. Мені було відомо ще від Надійчина, що Ребет там перебуває щодня.

ПРЕЗИДЕНТ: Чому ви не пішли туди відразу, а спочатку до його помешкання? Чому вашим зверхникам була потрібна адреса пана Ребета, коли її знав Надійчин?

ПІДСУДНИЙ: Я мусів встановити, чи та імовірна адреса правильна.

ПРЕЗИДЕНТ: Отже ви спостерігали помешкання кілька днів. Тоді вам прийшла в голову ідея піти на площу Карла. Чому ви не пішли раніше на площу Карла?

ПІДСУДНИЙ: Мені дали помешкання, в якому він ніби живе, і я мав встановити, чи він там справді живе.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви не подивились, чи стоїть його прізвище коло входу до будинку?

ПІДСУДНИЙ: Я пішов до будинку й оглянув написи на усіх поверхах. Це був старий будинок без електричного приладу для відчинення дверей, тому я міг без труднощів увійти до нього. Прізвища Ребет я не знайшов.

Щоб побачити Ребета, я перебував довший час на площі Карла. Я бачив, як він залишив будинок ч. 8 і пішов до зупинки трамваю. Я послідував за ним до того самого трамваю і поїхав разом з ним в тому самому напрямі, в одному вагоні, а саме на платформі. Я став безпосередньо за спиною Ребета. При цій нагоді я бачив, що Ребет мав сталу трамвайну картку і не мусів купувати квитка. Я не знав, чи купувати квиток за 25 чи 30 пфенігів, тому я взяв собі на всякий випадок квиток за 30 пфенігів, щоб не впасти в очі, коли б квиток був дешевший, бо я не міг знати, як далеко їхатиме Ребет. Дякуючи моему клясичному вишколові, який я одержав у Києві, я знав, що я не повинен впасти у вічі. Тому я наложив на очі темні сонячні окуляри; це ж була весна, погода була тепла,

соняшна. Але крім мене ніхто не мав соняшних окулярів, крім того мої окуляри були з дзеркального скла і тому трохи впадали в очі. Мені здавалось, що за мною слідкують. Я подумав, що коли буду переслідувати Ребета, то він це помітить і буде теж стежити за мною. Тому я стояв безпосередньо за ним недовго і зняв окуляри. Я став так, що в час їзди я міг його весь час мати в полі зору, і бачив, як він перед самим Швабінгом вийшов з вагону. Я не відважився також вийти і тому поїхав далі. З трамваю я міг бачити, що Ребет повернув праворуч. Це було власне все, що я міг встановити.

Тим часом призначений мені час мого перебування в Мюнхені скінчився і я мусів повернутись до Берліну. Під час усіх моїх поїздок я був кожного разу 7-10 днів у дорозі й мав дотримуватись цього часу. Незалежно від того, чи я виконав своє завдання чи ні, після цього часу я мусів повернутись до Берліну.

Тепер я вже знав приблизно, в якому районі живе Ребет. Два або три тижні пізніше я знову одержав доручення поїхати до Мюнхену (в червні 1957 р. — ред.) і продовжувати мої спостереження.

ПРЕЗИДЕНТ: Де ви зупинилися цим разом у Мюнхені?

ПІДСУДНИЙ: Я знову примістився в готелі «Грюнвальд». Фасада готелю скерована до головної залізничної станції, а бічна сторона знаходиться на вулиці Дахауер. Тротуар перед приміщенням часопису «Український Самостійник» можна було бачити з бічного вікна готелю. Я одержав спочатку кімнату з вікном у бік залізничної станції, але сказав, що там надто великий галас. На моє прохання я тоді одержав кімнату з вікном у бік вулиці Дахауер. Місце зупинки трамваю не можна було бачити, лише будинок.

ПРЕЗИДЕНТ: Яке доручення ви мали виконати?

ПІДСУДНИЙ: Я хотів встановити, коли Ребет з'являється в бюрі на вулиці Дахауер. Перед будинком, в якому знаходилось бюро, не було придатного місця для спостережень, тому я робив спостереження з вікна моєї кімнати. Коли трохи висунутись з вікна, можна бачити тротуар перед приміщенням газети. В тому місці вулиця робить невеликий поворот, тому треба висунутись з вікна, щоб побачити те, що мене цікавило.

Сташинський показує рухами рук, у якому напрямі йде описувана ним вулиця.

Я спостеріг потім, що Ребет кілька разів пройшов перед моїм вікном у напрямку до місця праці о 8 год. 30 хв. Я залишався щодня довший час у своїй кімнаті та продовжував спостереження. Одного дня я помітив, що Ребет о 10 год. вийшов з будинку й пішов у напрямку до зупинки трамваю. Я поспішно вийшов з готелю й подався за ним до того самого вагону. Ми поїхали до площі Карла, там Ребет вийшов з трамваю і пішов до будинку ч. 8.

На цьому тижні (я був у Мюнхені приблизно 8 днів) я бачив Ребета кілька разів. Він звичайно приходив на вулицю Дахауер між 8.30 і 9

год., але не щодня. Час обідньої перерви я не міг встановити. Кілька днів пізніше я почав робити спостереження на площі Карла й одного дня побачив, як Ребет вийшов з будинку ч. 8 і поїхав у напрямку Швабінгу. Він поїхав до зупинки Мюнхенер-Фрайгайт і там вийшов з вагону. Я їхав у другому вагоні — на цей раз без сонячних окулярів — і пішов слідом за ним. Ребет повернув до вулиці Окам. У цьому районі було мало людей — був пообідній час між 16 і 17 годиною — і я слідкував за Ребетом на досить великій віддалі. Раптом я зіткнувся з ним. Посередині вулиці знаходиться на правому боці кіно. Щоб потрапити до нього, треба пройти в'їздову браму. У в'їзді були розвішані з правої і з лівої сторони картини з фільмів та реклями. Я шов слідом за Ребетом на віддалі 30-40 метрів і бачив, що він увійшов до брами. Я пішов далі й увійшов до брами. Я не міг бачити, що він зупинився перед входом до будинку й оглядав картини. Я став також оглядати картини на протилежному боці. Я вирішив, що це була хитрість з боку Ребета, щоб переконатись у тому, що я сліду за ним, бо коли я прийшов, він негайно залишив будинок і пішов далі. Мені здавалось, що мене викрито і на всякий випадок я вийшов з брами й бачив, як він перейшов на другий бік вулиці. Він пішов, отже, другим боком вулиці та увійшов до наріжного будинку. Я пішов слідом за ним, зупинився на мить перед будинком і пішов далі, на будинку (коло дверей — ред.) я прочитав ім'я Ребет. Після цього я повернувся до центру міста.

Про це все Сташинський оповідає спокійно, без хвилювання, без сліду якогонебудь сорому чи жалю, неначе б описував звичайну пригоду.

Наступного дня я зфотографував прізвища мешканців наріжного будинку, в якому живе Ребет, і оглянув будинок. Я увійшов до будинку. Сергей хотів власне знати, чи є там поштові скриньки. Я їх не знайшов.

ПРЕЗИДЕНТ: Під час допитів ви інакше подали. В протоколі я читаю: «Я добре запам'ятав, де були розміщені поштові скриньки».

ПІДСУДНИЙ: Наскільки я пригадую, там поштових скриньок не було; мене, може, тоді невірнo зрозуміли. Я увійшов до будинку з двору, бо передні двері були зачинені. Їх можна відчинити лише з допомогою ключа або електричного гудзика зсередини. До двору можна пройти з вулиці Маршала. Я оглянув будинок знизу, але — як я вже сказав — я не міг побачити поштових скриньок.

Голова суду оголошує перерву від год. 10,20 до 10,45. Під час розмов у кулуарах судового будинку раде влучне запитання: «Цікаво, кого ще з нас тут пізнає Сташинський?» По перерві до голови суду звертається оборонець Сташинського д-р Зайдель:

ОБОРОНЕЦЬ д-р ЗАЙДЕЛЬ: Сташинський хоче зробити малу поправку.

ПРЕЗИДЕНТ до Сташинського: Прошу!

ПІДСУДНИЙ: Це стосується моїх дій наступного дня. Перш ніж фотографувати прізвища мешканців на дверях будинку, я пішов на площу Мюнхнер-Фрайгайт і чекав там так довго, доки не побачив Ребета. Він поїхав звідси трамваем в напрямку до центру міста. Щойно тоді я пішов до будинку і зробив ці фотознімки. Я хотів мати певність, що не зустріну там Ребета.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи не впало це в вічі, що ви фотографували перед будинком; як близько ви підійшли до нього?

ПІДСУДНИЙ: Це тривало лише кілька секунд. Я мав камеру західнонімецької марки «Мінокс», з допомогою якої я міг зробити 25 фотографій, потім накрутити і зробити ще 25. Але я зробив лише одну. Незадовго перед тим, як фотографувати, я відкрив камеру і повісив її на реміні на шиї. В цьому районі людей майже не було. Від Сергея я одержав для фотографування фільм. Я взяв середню величину 100', прислонився на 4,5. Я стояв на віддалі приблизно пів метра від будинку. Фотографія зробив вільно, не тримаючи апарату перед очима. Фотографія, виявлена в східному Берліні, вийшла дуже добре.

Між президентом і підсудним відбувається фахова дискусія про фотографування під час ходу, ширину прислони, віддаль у метрах, ужиття фільтру, яка в стенограмі не записана.

ПІДСУДНИЙ: Я ще хотів би зробити поправку щодо часу, коли я робив спостереження з вікна кімнати в готелі. Я не тверджу, що Ребет приходив о 8 год. 30 хвилин; можливо, він приходив о 9 годині.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви зробили лише ці дві подорожі?

ПІДСУДНИЙ: Третю подорож я зробив у липні (1957 р. — ред.). Отже, після другої подорожі я повернувся до Берліну і склав там письмовий звіт. Там були цим звітом цілком задоволені, особливо тому, що я встановив адресу Ребета.

Але я відвідав не тільки ці місця. Як я вже вчора сказав, я був у неділю біля церкви. Я був присутній під час українського богослуження, щоб установити, чи є там Ребет. Я його не бачив.

ПРЕЗИДЕНТ: Яка була мета цієї подорожі?

ПІДСУДНИЙ: У липні я був втретє у Мюнхені, щоб побачити, чи мої попередні спостереження залишаються без змін. Я мав також слідувати за видавцем часопису «Український Самостійник» Борисом.

Я не можу пригадати готелю, в якому я зупинився під час третьої подорожі. Але я знаю, що це був липень, бо в серпні я завжди мав відпустку.

ПРЕЗИДЕНТ: Це була подорож, під час якої ви мусіли загубити гувомі печатки?

ПІДСУДНИЙ: Я вже не пам'ятаю, під час якої поїздки це було.

ПРЕЗИДЕНТ: На цьому ваша розвідувальна діяльність скінчилася?

ПІДСУДНИЙ: Те, що КГБ хотів знати, я з'ясував під час цих трьох поїздок.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви співпрацювали з Сергеем далі?

ПІДСУДНИЙ: Мабуть, у вересні я зустрів Сергея в місті, і він взяв мене з собою в авто до забороненої зони. В конспіративному помешканні на мене чекав один чоловік, про якого Сергей сказав, що він приїхав з Москви. Перед тим Сергей ще тримав себе трохи таємничо і сказав, коли ми вже були в помешканні, що тепер прийшов час.

Сташинський заклопотано мовчить. В цю хвилину він схожий на учня, що його вчитель примушує признатися до поганого вчинку.

ПРЕЗИДЕНТ питає Сташинського, чи може він краще пригадати, як Сергей висловився: Він же ж мусів вам щось розповісти або пояснити. Чи, може, вам сказав щось «чоловік з Москви»?

ПІДСУДНИЙ: Мова була лише про те, чому мене привели до цього помешкання. «Чоловік» показав мені тепер зброю.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи була мова про пана Ребета?

ПІДСУДНИЙ: Сергей сказав лише, про що йде мова, не називаючи імені.

ПРЕЗИДЕНТ: Але чи не висловився він, може в такий спосіб, щоб стало зрозумілим, що справа має зв'язок з вашими попередніми спостереженнями? Чи ви зрозуміли, кого він мав на увазі?

ПІДСУДНИЙ: Так, він говорив про «нашого приятеля», за яким я слідував. Тепер я мусів його ліквідувати з допомогою цього пістоля.

ПРЕЗИДЕНТ: Це був вислід довшої розмови? Чи можете ви розповісти, як дійшло до цього вислуду? Хтось повинен же був вяснити вам справу. Як це було насправді?

ПІДСУДНИЙ: Гм... М-да. Коли ми говорили з Сергеем про емігрантів, то він завжди висловлював думку, що існує лише одна можливість навчити їх розуму, тобто усунути їх. Коли вони не визнають, що вони винні, то тоді, вважав він, треба ліквідувати кількох людей, що стоять на чолі. Все інше було б розв'язане само собою. Він говорив про керівних осіб. Він завжди говорив, не називаючи імен. Слово «ліквідувати» було часто вживаним виразом Сергея. Цю думку, в розмовах зі мною, висловлював не лише Сергей. При кожній розмові зі мною офіцери КГБ завжди висловлювали цю думку.

ПРЕЗИДЕНТ: Повернемось тепер до ваших поїздок до Мюнхену. Чи робили ви їх у припущенні, що вони мають зв'язок з атентатом?

ПІДСУДНИЙ: Ні! Як я казав, це були лише такі собі щоденні загальні розмови на тему, що коли хтось не відчуває (духу часу — ред.), то його треба усунути.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи здавалось вам, що це лише балачки, чи, може, ви розуміли, що вони справді думають і постараться так зробити, коли вважатимуть це за потрібне?

ПІДСУДНИЙ: Я завжди думав, що це лише балачки. Я не міг собі уявити, що вони щось подібне робитимуть. Я вже звик до таких розмов. Однак, коли Сергей привів мене до цього помешкання, представив мене

цьому чоловікові і сказав мені, що «час прийшов», мені стало ясно, для чого було потрібне все попереднє, тобто, для чого були потрібні мої поїздки до Мюнхену та все інше.

ПРЕЗИДЕНТ: Отже, ви в той момент зрозуміли, що ви повинні не лише слідкувати за Ребетом, але також і ліквідувати його.

ПІДСУДНИЙ: Так, я зрозумів, що справа стала серйозною, принаймні в цьому випадку.

ПРЕЗИДЕНТ: Хто пояснив вам спосіб діяння цього апарату?

ПІДСУДНИЙ: Це зробив «чоловік з Москви». Сергей теж зробив деякі речі.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи сказав вам Сергей ясно вже в цьому помешканні, що ви повинні застосувати це знаряддя проти пана Ребета?

ПІДСУДНИЙ: Так, мені це було ясно ще перед тим, як той чоловік почав мені пояснювати спосіб дії апарату. Для цього не треба було багато слів. З натяків Сергея можна було зрозуміти, про що йде мова.

ПРЕЗИДЕНТ: Отже ви стояли тепер перед зовсім новою ситуацією. Як ви до цього поставилися?

ПІДСУДНИЙ: Це було для мене дуже несподіване й неприємне. Але в той момент рішення вже було прийняте, я не міг нічого іншого зробити, як прийняти все, що мені сказали Сергей і цей чоловік, бо я був у руках моїх зверхників.

ПРЕЗИДЕНТ: Яке було ваше ставлення до того, що ви мали виконати це доручення? Яка була ваша думка: чи це правильно виконати таке доручення, скероване проти людини, про яку кажуть, що вона перешкоджає здійсненню пляни повороту емігрантів? Чи треба виконати доручення, бо воно відповідає інтересам советської політики і служить цілям КГБ?

ПІДСУДНИЙ: Я прийняв це доручення як доручення. Визнав, що необхідно пожертвувати одну людину й таким способом допомогти іншим людям, тобто, спонукати їх припинити ворогування супроти Советського Союзу й повернутись на батьківщину.

ПРЕЗИДЕНТ: Отже, ви були так виховані і вишколені, що на ваш погляд це було правильно?

ПІДСУДНИЙ: З погляду працівника КГБ все це було правильним.

ПРЕЗИДЕНТ: А з точки зору вас самих?

ПІДСУДНИЙ *сухим, притишеним голосом*: Правильно.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи переслідував вас якийсь страх?

ПІДСУДНИЙ: Я мушу сказати, що я над цим не замислювався. Дуже важко пояснити все це в кількох коротких реченнях і словах. У той момент, коли я перебував у помешканні, я взагалі ні про що не думав. Несподіванка того, що справа стала серйозною, не дала мені часу для цього. Для цього не було часу, бо офіцер негайно почав пояснювати мені дію зброї: Я почав належно думати щойно тоді, коли залишив помешкання і Сергей привіз мене до міста та лишив на вулиці.

ПРЕЗИДЕНТ показує Сташинському знаряддя, подібне до грубої ручки до писання, довжиною 18 см: Чи ви вже колись бачили це знаряддя?

У залі раптово створюється смертельна тиша. Очі всіх присутніх звертаються на Сташинського. Він вправною рукою бере предмет і починає ним обертати на всі боки, як це робить з даною річчю той, хто звик до неї, наприклад, з ножиком, запальничкою тощо.

ПІДСУДНИЙ: Це знаряддя було зроблене тут відповідними установами на підставі моїх рисунків.

ПРЕЗИДЕНТ: Кому ви пояснили деталі будови цього приладу?

ПІДСУДНИЙ: Поліційному комісареві панові Вангауеру, який мене допитував.

ПРЕЗИДЕНТ показує рисунки: Це ви зробили ці рисунки?

ПІДСУДНИЙ: Так, я зробив обидва. Це зроблено моєю рукою.

ПРЕЗИДЕНТ: Відповідають вони тому, що вам тоді показав «чоловік з Москви»?

ПІДСУДНИЙ бере апарат у руку й важить його на долоні: Так, у принципі. Довжина відповідає оригіналові. Вага більша.

Сташинський виявляє, що йдеться тут про реконструкцію смертоносної зброї, якою він згладив зі світу д-ра Л. Ребета і Провідника Ст. Бандеру. Він перекладає модель цієї зброї з руки до руки, розкручує й закручує його та погоджується, що апарат «у принципі подібний до справжнього», яким він убивав, але все ж таки децю різниться від оригіналу.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви пояснили поліційному урядникові механізм на підставі цих рисунків?

ПІДСУДНИЙ: Так.

ПРЕЗИДЕНТ: Розкажіть, як пояснив вам «чоловік з Москви» дію цього апарату й покажіть, як він діє. Чи можливе це з допомогою цього репродукованого моделю?

ПІДСУДНИЙ: Так. Такий апарат той «чоловік» насамперед вийняв з кишені, показав мені і сказав, що це зброя. Перш ніж продемонструвати апарат, він пояснив мені принцип дії, особливо ампулку, і пояснив, як вона діє на людину. Він сказав, що в передній частині апарату знаходиться ампулка з рідиною. В оригінальній зброї можна було один кінець загвинтувати. В момент дії механізму ампулка роздавлюється. Рідина виштовхується в формі променя.

ПРЕЗИДЕНТ: На яку віддаль?

ПІДСУДНИЙ: За його словами, на півтора метра. (Звертає апарат у бік судді).

Тоді він пояснив мені спосіб дії цієї рідини. Коли ампулка відкрита, вона дуже скоро випаровує. В людину треба цілити спереду, треба спробувати влучити в обличчя або в груди. Після того, як ампулка роздавлена, рідина починає випаровувати й людина примушена вдихати пару. При вдиханні цих парів людина негайно втрачає притомність.

В цю хвилину втрутився Сергей і сказав, що приблизно те саме відбувається з людиною, яку схопили за горло і душать.

«Чоловік з Москви» пояснив далі, що людина втрачає притомність негайно і за 2-3 хвилини вмирає від паралічу серця.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи сказав той чоловік, що можна після того щось ствердити?

ПІДСУДНИЙ: Так, сказав. Після випарування рідини не можна встановити ніяких слідів; через одну хвилину після смерті людини кровеносні судини повертаються до попереднього стану, через що неможливо ствердити насильницьку смерть.

Сергей додав, що ця зброя досконала на 100%. Після всього взагалі неможливо довести, що сталося щось подібне.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи висловився він так, що цю зброю вже випробували в формі експериментів, чи, може, її вже випробували на людях?

ПІДСУДНИЙ: Я зрозумів так, що вже передо мною хтось з допомогою цієї зброї успішно виконав замах.

Потім «чоловік з Москви» продемонстрував мені зброю. Він приколов до стіни газету та рушник і тоді нагиснув на спусковий механізм. В ампулці була на цей раз вода. Ампулка була зі скла. «Чоловік» мав при собі кілька ампулок, наповнених водою. Він стріляв кілька разів. Він мав при собі скриньку, в якій було все потрібне, також інструменти. Він розбирав зброю кілька разів і чистив її. Щоб її знову зарядити, треба було обов'язково застосувати два гайкові ключі.

ПРЕЗИДЕНТ: Він мав їх при собі?

ПІДСУДНИЙ: Так.

ПРЕЗИДЕНТ: Якого розміру була пляма, спричинена пострілом?

ПІДСУДНИЙ: Може, 20 сантиметрів у діаметрі, коли постріл був з віддалі одного метра. Він повчив мене, що в випадку справжньої ампулки пляма буде значно більша — поперше, через (швидке) випарування і, подруге, тому, що рідина справжньої ампулки значно легша, ніж вода. В цьому приміщенні ми експериментували лише з водою.

ПРЕЗИДЕНТ: На основі чого ви встановили, що ампулки були зі скла?

ПІДСУДНИЙ: Після пострілу ми мусіли збирати скалки. Той «чоловік» змітав їх віником і ручною лопаткою.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви не замислились над тим, куди попадуть скалки, коли комусь вистріляти в обличчя? Чи не можна буде тоді встановити на обличчі поранення скалками?

ПІДСУДНИЙ: Про такі деталі я в тій ситуації не думав.

ПРЕЗИДЕНТ: Але ігнорування таких деталей мусіло б довести до устійнення, що смерть була таки насильницька.

ПІДСУДНИЙ: ... Інша, справжня ампулка була також зі скла.

ПРЕЗИДЕНТ: Зробіть демонстрацію з допомогою цієї копії апарату.

ПІДСУДНИЙ: Той «чоловік» мусів кілька разів заряджати і для цього

розбирати апарат. (Сташинський розкручує апарат і пояснює): Він складався з трьох частин. Перша частина мала ударник з пружиною. Щоб ударник можна було вийняти, він був зроблений з внутрішньою нарізкою. З допомогою ключа з зовнішньою нарізкою, загвинченого у внутрішню нарізку ударника, його можна було вийняти.

ПРЕЗИДЕНТ: В який спосіб робиться постріл?

ПІДСУДНИЙ: Натиском на плоску пружину ударник виштовхується наперед. Спереду знаходиться капсуля з зарядом пороху. Капсуля і заряд пороху — це одне суцільне тіло величиною 6-7 міліметрів. В середній частині знаходиться поршень. Вибух пороху виштовхує поршень, який розбиває ампулку й випускає з неї отруту.

СУДДЯ д-р ШУМАХЕР: Повернімося ще раз до скалок. Їх було багато чи дуже мало? Де лишалась основна маса ампулки?

ПІДСУДНИЙ: Основна маса ампулки лишалась у рушнику. Але це були дуже малі скалки. Окрема скалка мала не більше одного міліметра в діаметрі.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви вже все розказали про діяння цієї зброї?

ПІДСУДНИЙ: Це ще не все. Я мушу розповісти ще про дві подробиці. Після того, коли «чоловік» продемонстрував мені зброю, він сказав, що людина, яка її застосовує, може сама вдихнути трохи парів. Щоб цьому перешкодити й мати певність, що нічого не станеться, слід застосувати два засоби, що гарантують безпеку. В першу чергу є спеціальні таблетки, що їх слід прийняти за одну або півтори години перед виконанням замаху. Їхня дія триває 4-5 годин. Ці таблетки діють так, що звуження кровоносних судин не відбувається. Другий і кращий засіб полягає в застосуванні спеціальної, обгорнутої в марлю, ампулки. Вона містить у собі рідину, що теж скоро випаровує, і при вдиханні її парів ті отруйні пари, що їх людина вдихнула перед тим, неутралізуються. Він сказав навіть, що коли вистріляти в людину й одну хвилину пізніше дати їй вдихнути пари з цієї ампулки, вона знову зможе встати на ноги.

Сташинський оповідає про спосіб мордування людей отруйним пістолем, що його привіз до Карльсгорсту «чоловік з Москви», майже з якимсь захопленням. Упродовж півтори години публіка з напруженням слухає його зізнань, які розкривають жахливі таємниці московських дуцогоубів. Врешті о год. 12-ій голова суду обриває розповідь Сташинського, оголошуючи обідню перерву.

Коли після обіду, о год. 14,55 поліціант знову приводить Сташинського, цей довго розглядає слухачів, які якраз займають свої місця, або розмовляє з своїм оборонцем. На його обличчі помітно самовпевненість. О год. 15,02 входять судді й розправа продовжується.

ПРЕЗИДЕНТ зачитує п'ять запитань і відповіді на них; що їх суд раніше одержав від фахівців (відносно рідини в ампулці, протиотруйної рідини та її хемічного складу) і запитує підсудного:

Ви пояснили нам дію апарату. Чи мали ви також нагоду його випробувати?

ПІДСУДНИЙ: Так, я мав таку нагоду. Ми зробили практичне випробування апарату зі справжньою ампулкою, що містила в собі бойову рідину.

«Чоловік з Москви» був тої думки, що було б добре, коли б я побачив зброю в дії; він зробив пропозицію випробувати її на практиці. Також Сергей вважав, що це можна зробити. Вони вирішили випробувати зброю на собаці. Я мав потелефонувати до Сергея і він мав тоді сказати мені, коли відбудеться випробування. Вони купили на базарі собаку; я весь час підтримував з Сергеем контакт через телефон. Одного дня він сказав мені, що все підготовлено і експеримент може відбутися.

Ми зустрілись у місті і поїхали через Кеменік поза Берлін до лісу коло озера Мюггел; собаку ми взяли з собою в авто. Це був малий нерасовий собака. Ми вивели його з авта і прив'язали до дерева. Незадовго перед тим «чоловік з Москви» дав мені таблетку. Шофер стояв збоку. Він не брав участі в експерименті. Ми були втрьох: «чоловік з Москви», Сергей і я. Незадовго перед тим я прийняв таблетку. Ми чекали недовго.

ПРЕЗИДЕНТ: Як на вас подіяла ця таблетка?

ПІДСУДНИЙ: Я ніколи не відчував якоїсь дії цих таблеток.

ПРЕЗИДЕНТ: Який ви маєте тиск крові?

ПІДСУДНИЙ: Я думаю, що нормальний. В останній раз мені міряли тиск крові в Гайдельбергу. Він був трохи нижчий від нормального.

ПРЕЗИДЕНТ: Що було далі?

ПІДСУДНИЙ: «Чоловік з Москви» дав мені зброю, і я мусів вистрілити в собаку. Це я зробив з віддалі приблизно 20-30 сантиметрів. Я відвернув голову й вистрілив у голову собаки. Після пострілу собака відразу впав, зробив кілька рухів і за кілька хвилин уже більше не рухався.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви мали у руці також ту ампулку, що її слід було роздавати? Ви роздали таку ампулку в лісі?

ПІДСУДНИЙ: Я не знаю, чи я її роздав. Я припускаю, що її роздав «чоловік з Москви». Ми всі втрьох нюхали її.

Свою нетерпеливість чи невдоволення з деяких запитань Сташинський підкреслює, як і в цю хвилину, притаманним йому кивком голови та характеристичним порухом брів.

Цей експеримент був, на мій погляд, успішний. Після того ми поїхали назад до Берліну.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи звук при пострілі має подібність до звуку, який чути при пострілі з цієї копії апарату?

ПІДСУДНИЙ: Звук... Це був наче сплеск долонями і досить глухий.

Що стосувалось підготовки і практичного вжиття зброї, мені було все ясно. Я мав тепер чекати, доки не прийде наказ поїхати до Мюнхену для виконання доручення. Це сталося на початку тижня, в понеділок

або у вівторок п'ятого або шостого жовтня 1957 року. В цей день я зустрівся з Сергеем.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви розповіли, що були непевні, коли слідували за Ребетом. Ви сказали: «клясична метода». Чи не було цілковитим безглуздом доручати виконання замаху людині, яку розпізнали? Чи обговорили ви це з Сергеем?

Сташинський зніяковіло всміхається і протягом хвилини мовчить. Згодом він пояснює.

ПІДСУДНИЙ: Я розповів Сергееві все так, як воно було в дійсності; він мене, очевидно, заспокоїв і сказав, що мої побоювання безпідставні: коли людина когось переслідує, то їй здається, що також і її переслідують. Але в більшості випадків це не так. Такий був його погляд на справу.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи він розповів про ваші підозріння також своєму начальству?

ПІДСУДНИЙ: Цього я не знаю.

ОБ ОНЕЦЬ д-р ЗАЙДЕЛЬ: Чи ви зробили якісь спостереження відносно скалок?

ПІДСУДНИЙ *мовчить.*

ПРЕЗИДЕНТ: Ви залишили собаку в лісі?

ПІДСУДНИЙ: Ми скалок не досліджували. Собаку ми залишили в лісі.

ПРЕЗИДЕНТ: Які ви одержали доручення після того?

ПІДСУДНИЙ: Отже на початку жовтня (1957), як я вже сказав, я зустрівся з Сергеем і він дав мені доручення своєчасно забезпечитися грошми і документом на ім'я Дрегер; я мав поїхати до Темпельгофу і там купити квиток, щоб поїхати до Мюнхену літаком.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи говорив він з вами про те, що такі замаху вже були заплановані або виконані деінде?

ПІДСУДНИЙ: Ні, він лише сказав, що цю зброю вже застосовували; це він сказав у конспіративному помешканні, більше нічого.

ПРЕЗИДЕНТ: А про пляни вашої акції?

ПІДСУДНИЙ: В наступні дні ми говорили кілька разів про цю заплановану акцію, також про різні пов'язані з нею можливості або випадки. Ми повинні були бути підготовані до всього. Ми говорили також про те, як я мав тримати себе при можливому арешті або в інших випадках. Ми обговорили кілька питань відносно мого перебування в Мюнхені й подорожі туди.

Люди в Карльсгорсті дуже замислювались над тим, як слід перевезти зброю до Мюнхену. Стали на тому, що її треба заховати. Одного разу дискутувалася пропозиція, згідно з якою я мав перевезти зброю не сам, а мав одержати її в Мюнхені від іншої людини. Було передбачено, що якась людина з дипломатичним паспортом, яка ні в якому разі не може бути контрольована, візьме зброю з собою і передасть мені її опісля

в Мюнхені. Ця пропозиція була пізніше відкинута, бо існувала можливість, що якийсь розвідник, слідкуючи за цим чоловіком, спостереже, як той передає мені зброю. Це могло спричинити передчасне викриття. Тоді було вирішено, що я маю перевезти зброю сам і вона має бути добре захована. На час мого полету зброю заховали в консервній бляшанці від франкфуртських ковбасок. Таку бляшанку купили в Західньому Берліні й перебудували: верхню частину обрізали, в середину порожньої бляшанки вмістили внутрішній циліндер, поміж ним і зовнішньою стінкою налили води і бляшанку знову залютували. Зброю заховали у внутрішньому циліндрі і його щільно залютували.

Оскільки зброя не була тяжкою — вона була з алюмінію — вага бляшанки була не більша від звичайної ваги, якби в ній були ковбаски.

ПРЕЗИДЕНТ: Це вам пояснив Сергей чи «чоловік з Москви»?

ПІДСУДНИЙ: Я не знав, де саме буде знаходитися зброя; я її одержав, коли вона вже була захована в бляшанці. Він дав мені дві такі бляшанки: в одній була зброя, а в другій — ковбаски. Друга бляшанка була непошкоджена. Крім зброї, в тому сховку були також заховані таблетки, ампулка, гроші і документ.

ПРЕЗИДЕНТ: Де ви тримали на цей раз ваш справжній документ?

ПІДСУДНИЙ: Я тримав його у записній книжці.

ПРЕЗИДЕНТ: Як мали ви поступати, коли б митна контрола викрила заховану зброю?

ПІДСУДНИЙ: Було заплановано, що в випадку, коли б мене затримали у Темпельгофі,^{*}) я мав би розповісти урядникам байку про те, що ніби в ресторані «Касіно» у Східньому Берліні зі мною познайомився один чужинець; він запропонував мені добрий «гешефт» і дав гроші. Я мав полетіти до Мюнхену й там, у певному місці, о восьмій годині вечора чекати, доки до мене підійде одна особа. Ми погодилися, що це мала б бути жінка. Й я мав передати обидві бляшанки.

В іншому випадку, коли б мене затримали в Мюнхені, я мав би розповісти точнісінько те саме, але мені було дозволено самому встановити час, в який ніби мала відбутись передача бляшанок. Час я мав відповідно змінити — тому, що коли б мене затримали в Мюнхені й існувала б небезпека, що мене могли б повести до місця побачення, я міг би назвати такий час зустрічі з жінкою, який вже минув. Основна легенда мала залишитися без змін, але час зустрічі я мав встановити сам.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи можна було припускати, що ви такими вигадками когось переконаєте?

ПІДСУДНИЙ: Власне кажучи, ні. Я був змушений прийняти легенду в такій формі, в якій її для мене опрацювали; ця байка та інші речі мене не захоплювали стовідсотково. Інші речі мені зовсім не подобалися. Але під час усієї моєї праці траплялось дуже часто так, що для мене вигадки

* Передмістя Берліну, де знаходиться летовище.

дували якісь байки або заходи безпеки, що були слабкі і погано продумані; проте я не міг чинити опору. Досі я завжди мав щастя.

В іншому випадку, коли б мене затримали на місці замаху з цією зброєю або побачили її в мене, я мав сказати, що я її знайшов. Під час виконання замаху я повинен був мати при собі інший документ советської зони (Німеччини), виставлений на ім'я Леман. Я мав їхати до Західньої Німеччини під ім'ям Дрегера, під цим ім'ям жити в готелі, там реєструватися і мав також як Дрегер, повернутися до Берліну. Але під час виконання замаху я мав заховати документ з прізвищем Дрегера у готелі і тримати при собі документ з прізвищем Леман. Коли б мене затримали з цим документом, я мав би сказати, що роблю подорож через Західню Німеччину з метою її оглянути. Я мав постійно твердити, що я невинний.

Мої начальники вважали, що з виставленим у советській зоні документом я проб'юся краще. Документ мав усі потрібні печатки й мав такі дані, ніби я прибув до Західньої Німеччини з перехідної станції в советській зоні (Німеччини).

ПРЕЗИДЕНТ: Як ви мали виправдуватися, коли б вас зловили в будинку на площі Карла ч. 8?

ПІДСУДНИЙ: Мені вже давніше було відомо, що в цьому будинку знаходяться різні фірми, а також мають практику лікарі. У випадку викриття я мав сказати, що я хотів піти до лікаря. В тому будинку був зубний лікар і лікар для шкіряних хвороб. Я мав сказати, що хотів піти до зубного лікаря.

ПРЕЗИДЕНТ: А в випадку, коли б вас затримали в будинку коло трупа зараз же після замаху, — що мали б ви тоді сказати на своє виправдання?

ПІДСУДНИЙ: Я мав завжди твердити, що не маю нічого спільного з цією справою, що знайшов апарат на сходах; я мав усе інше заперечувати. Ще і про те була мова, що в випадку, коли б скоро після пострілу хтось з'явився на сходах, я ні в якому разі не повинен був тікати, а може, навіть мав помагати рятувати жертву.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи не було б це небезпечно для вас через наявність парів?

ПІДСУДНИЙ: Я мав бути обережний і їх не вдихати.

ПРЕЗИДЕНТ: Але, коли б ви почали піклуватися про людину, що лежить на землі, ви були б примушені нахилити до неї власну голову.

ПІДСУДНИЙ: Так, звичайно. Все це були саме вказівки теоретичного характеру.

Зараз же після замаху я мав піти геть і негайно виїхати з Мюнхену та повернутись до Берліну. Зброєю я мав розібрати і окремі частини викинути в різних місцях, щоб нікому не пощастило знайти апарат як цілість і встановити, для чого він призначений.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви мали при собі гайковий ключ?

ПІДСУДНИЙ: Ні.

ПРЕЗИДЕНТ висловлює здивування з приводу цього, оскільки зброю не можна розібрати без гайкового ключа. На це Сташинський не дає ясної відповіді.

ПІДСУДНИЙ: Я повинен був розібрати зброю і ні в якому разі не брати її з собою назад.

Після виконання замаху я мав спалити документ з прізвиськом Леман і їхати далі з другим документом.

Я мав постаратись виконати замах в будинку на площі Карла. Але я мав зрештою вільну руку, тобто Сергей дав мені зрозуміти, що я можу вибрати також інші можливості, напр., на вулиці Дахауер або в помешканні (Ребета) на вулиці Окам. Але свою головну увагу я мав скерувати на площу Карла, будинок ч. 8.

Коли не помиляюсь, в середу 9-го жовтня 1957-го року я вилетів з Берліну. Після обіду я прибув до Мюнхену під прізвиськом Дрегер. В Мюнхені я зупинився в одному готелі на площі Штакус.

ПРЕЗИДЕНТ: До якої повітряної компанії належав літак, яким ви летіли?

ПІДСУДНИЙ: Це була або французька, або американська компанія.

ПРЕЗИДЕНТ: Згідно з листом поліційної президії Берліну від 4-го січня 1962 року (483-486), ви вилетіли літаком компанії «Ер Франс»* о 15 год. 30 хв.

ПІДСУДНИЙ: В готелі я зареєструвався під прізвиськом пана Дрегера.

ПРЕЗИДЕНТ показує Сташинському вповнений ним готелевий формуляр, і той підтверджує, що формуляр вповнений: він.

ПРЕЗИДЕНТ: Що ви робили далі?

ПІДСУДНИЙ: Коли я приїхав, минуло вже кілька годин після обіду. В цей день я взагалі нічого не зробив для підготовки замаху.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви робили ще щось з консервними бляшанками?

ПІДСУДНИЙ: Так, треба було виїняти зброю з бляшанки, а бляшанку викинути. Це я зробив. Я не пам'ятаю, чи я викинув бляшанку того самого вечора чи наступного дня. Зброю я носив з собою весь час до суботи.

ПРЕЗИДЕНТ: Отже, ви тепер побачили зброю вперше?

ПІДСУДНИЙ: Ні, не вперше. Сергей показав мені, як відкривати бляшанку. При цій нагоді я бачив зброю. Ми запакували зброю в вату, щоб вона не вдарялась об стінки (циліндра). Я тоді не брав зброї до рук.

ПРЕЗИДЕНТ: В якому стані була зброя тоді, коли ви її виїняли з бляшанки?

ПІДСУДНИЙ: Вона була вже заряджена, тобто поршень був витягнутий і забезпечник був включений. Плоска пружина відставала, гвинт не був відкручений, але стояв проти кінця поршня.

* Назва компанії пасажирських літаків («Air France»).

ПРЕЗИДЕНТ: Отже, ви поклали зброю в такому вигляді в кишеню вашого піджака?

ПІДСУДНИЙ: Так, перед тим я, звичайно, загорнув її в газетний папір.

ПРЕЗИДЕНТ дає Сташинському газету і модель зброї й вимагає від нього загорнути її. Протягом майже 30 хвилин Сташинський якнайдовше продемонструє перед суддями, як треба загорнути в папір «апарат», щоб у перехожих не викликати найменшого підозріння. Всі пояснення та демонстрування він проводить дуже фахово, може, аж надто фахово... Таке враження не в одного глядача в залі... Вся його увага пильно зосереджена на смертоносній зброї — він ніби мисливий, що любить вже на сам вигляд своєї мисливської ружини. Зал з таємним віддихом слухає його спокійні, холодно-речеві пояснювальні слова.* Біля президіяльного стола стоять теж адвокати й експерти та сліdkують за рухами й поясненнями Сташинського.

ПІДСУДНИЙ: Кінці газети були довші за зброю не більше, як на один сантиметр. В газеті я зробив дірку, щоб можна було крутити гвинт, забезпечувати і відбезпечувати зброю.

ПРЕЗИДЕНТ висловлює сумнів у тому, чи оригінальна, загорнута в газетний папір зброя виглядала дійсно так само, як тепер виглядає цей загорнутий в газетний папір модель зброї. Він обґрунтовує свій сумнів тим, що плоскі пружини оригінальної зброї повинні були більше висуватись на боки.

ПІДСУДНИЙ на це відповідає, що плоскі пружини оригінальної зброї не висувались настільки, щоб її не можна було загорнути в папір.

ПРЕЗИДЕНТ: Що ви робили далі?

ПІДСУДНИЙ: Наступного дня, в четвер я розпочав мої спостереження. Кожного ранку я, згідно з даною мені інструкцією, коло восьмої години або трохи пізніше приймав цю таблетку. Приблизно о пів дев'ятої я виходив з готелю і йшов на площу Карла. Недалеко від будинку ч. 8 я чекав приходу Ребета.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли ви щодня приймали таблетку, то ви щодня рахувалися з можливістю вчинити замах ще того самого дня?

ПІДСУДНИЙ: Я одержав рурку з десятьма таблетками і дві ампулки. Моя акція мала тривати не більше десяти днів і я мав на кожний день одну таблетку. Якби протягом цих десятих днів нічого не сталося, я мав повернутись до Берліну.

В четвер я чекав до пів одинадцятої години; але Ребета не побачив. Я був там також після обіду. Але тепер я не старався зустрітись з ним. Згідно з одержаною інструкцією, я мав сконцентрувати свою увагу на площі Карла, будинок ч. 8. Мої начальники припускали, що замах від-

* В. П. Стахів: «Процес проти Б. Сташинського», журнал «Сучасність», Мюнхен, ч. 11 (23) 1962.

будеться тоді, коли Ребет ранком прийде до бюро, тому я не слідкував за його помешканням і за будинком на вулиці Дахауер. У четвер 10-го жовтня він не прийшов. Наступного дня мені теж не пощастило побачити його. Удалося щойно в суботу. Я пішов у цей день на площу Карла, як звичайно.

ПРЕЗИДЕНТ: Яка була погода тієї суботи?

ПІДСУДНИЙ: Було тепло. Я був без пальта, лише в костюмі. Був ясний, соняшний день.

ПРЕЗИДЕНТ *зачитує довідку мюнхенської метеорологічної служби про погоду в той день. Згідно з цією інформацією, день був справді сонячний.*

ПІДСУДНИЙ: Я чекав не безпосередньо перед будинком. Це наріжний будинок, він має форму півкола. Вхід до нього з вулиці Кауфінгер.

Це тривало досить довго. Я чекав і не міг побачити Ребета — і вже думав, що цієї суботи так само нічого не вийде, як і в попередні дні. Увесь час я дивився на годинник і був дуже схвильований. Пізніше я заспокоївся, бо вирішив, що час уже минув і він уже не прийде. Але після 10 години я його нараз побачив, як він ішов від зупинки трамваю в напрямі до мене. Побачивши його, я повернувся й пішов у напрямі входу до будинку. Насамперед треба було пройти яких 2½ метри між двома скляними вітринами. Вхідні двері до будинку були звичайно протягом цілого дня відчинені. Я пішов до дверей. По дорозі я вийняв зброю з кишени.

ПРЕЗИДЕНТ: В котрій руці ви тримали зброю?

ПІДСУДНИЙ: У правій. Я піднявся на одні сходи вгору (на один сегмент сходів — ред.).

ПРЕЗИДЕНТ: Якої ширини були сходи?

ПІДСУДНИЙ *показує руками — приблизно 1 метр.*

ПРЕЗИДЕНТ: Отже, двоє людей можуть розминутись вигідно? Як високо ви піднялись?

ПІДСУДНИЙ: До першого поверху.

ПРЕЗИДЕНТ: Як ви тепер тримали зброю?

ПІДСУДНИЙ: Я тримав її у правій руці.

На бажання голови суду Сташинський показує, як він тримав зброю. Вийшовши нагору, я відбезпечив зброю, а тоді трохи почекав у коридорі на першому поверсі і за якийсь час почув, що вхідні двері відчинились.

ПРЕЗИДЕНТ: Двері не були відчинені?

ПІДСУДНИЙ: Двері були завжди зачинені, але не замкнуті. Пізніше я почув, що хтось піднімається по сходах. Я почекав ще хвилину, а тоді вийшов з цього малого коридору і пішов сходами вниз, йому назустріч.

ПРЕЗИДЕНТ: З якого боку ви йшли: попри стіну чи попри поруччя?

ПІДСУДНИЙ: Я йшов коло стіни.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи там також є поруччя?

ПІДСУДНИЙ: Ні.

ПРЕЗИДЕНТ: Там є поруччя. Президент додає, що поруччя могли збудувати пізніше.

ПІДСУДНИЙ: Я побачив, що чоловік, який підіймався по сходах, дійсно був Ребет. Тоді я пішов йому назустріч з лівого боку. Він тримався правого боку сходів, ішов попри поруччя. Десь на останній третині сходів ми мусіли розминутися.

ПРЕЗИДЕНТ: По якому боці ви тримали зброю?

ПІДСУДНИЙ: У правій руці. Проходячи повз нього, я враз підняв руку і помалу... ну, так (*Сташинський вимовляє ці слова ніби зітхав*), натиснув на спусковий гачок і тоді пішов далі.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви підняли зброю вище з наміром поцілити йому в обличчя, чи ціляли в груди?

ПІДСУДНИЙ: Я зробив це, проходячи повз нього. Я не дивився туди. Я просто вистрілив із зброї в його напрямку. Я натиснув на спуск, коли був я... із на одній висоті з ним. Я помітив, що Ребет пехитнувся вперед. Я тоді пішов далі й заховав зброю, вийняв з кишени ампулку, роздав її і негайно вдихнув пару з неї.

Обличчя Сташинського дещо почервоніло, але голос залишився спокійним, без хвилювань.

ПРЕЗИДЕНТ: Якщо це було так, як ви розповідаєте, що ви були на один східець вище за нього, то постріл мусів би влучити, мабуть, у його шию або в обличчя. Але тоді ви мусіли б вдихнути ті самі пари. Чи ви щось відчули?

ПІДСУДНИЙ: Ну, так... Але, можливо, це не був наслідок дії парів. Я був дуже схвильований, мені було млосно, голова крутилась. Може бути, що це було від протитруйної ампулки, яку я роздав. Вся марля (в яку була завинена ампулка) відразу стала мокрою.

ПРЕЗИДЕНТ: Ця подія була зрекоструйована в час допитів і сфотографована (інспектором) Вангауером?

ПІДСУДНИЙ *притакує головою*: Отож я вийшов з будинку. Покинувши будинок, я повернув негайно ліворуч і тоді ще раз ліворуч у першу поперечну вулицю. Цією вуличкою я дійшов до площі Ленбах. Тоді я перейшов коло готелю «Регіна», також біля кафе «Люїтпольд» і вийшов на вулицю Людвіга. Я перейшов цю вулицю впоперек, пройшов поперек вулицю й опинився в Королівському саді («Гофгартен»). Я хотів позбутися зброї і пригадав, що там є рив з водою; я пішов до нього й кинув зброю в воду (до потоку Кегельмюльбах — ред.). Звідтіля я пішов першою найближчою вулицею, що вела просто до вулиці Максиміліяна. Коли я опинився на цій вулиці, мені спало на думку, що за моїми слідами могли б піти з собакою-шукачем; тому я сів до трамваю і поїхав кілька зупинок в напрямку до площі Ленбах. Там я вийшов з трамваю, пішов пішки по вулицю до палату юстиції і прийшов до готелю, де я був зупинився.

ПРЕЗИДЕНТ: То ви переходили дуже близько від площі Карла? Що ви там спостерегли?

ПІДСУДНИЙ: Я бачив натовп людей і поліцію. В готелі я спакував свої речі, спалив документ з прізвищем Леман, взяв з собою документ з прізвищем Дрегера, заплатив, згідно з рахунком, гроші за перебування в готелі і залишив готель. Я пішов до головної станції й поїхав першим поїздом до Франкфурту (над Майном — ред.). До Франкфурту я прибув ще в суботу, в пообідній час; там я зупинився в готелі «Континенталь». Я розпитував про час відлету до Берліну ще в суботу, але в цей день літака вже не було. Наступного дня я вилетів до Берліну* перед обідом.

ПРЕЗИДЕНТ: Згідно зі списком мешканців готелю «Континенталь» у Франкфурті, сторінка 24, ч. 425, там проживав 12 і 13 жовтня 1957 р. Зігфрід Дрегер, народжений 29. 8. 30 у Ребрюке.

ПІДСУДНИЙ: Була неділя, коли я прилетів до Берліну. З Темпельгофу я поїхав до мого помешкання і там чекав до понеділка. В понеділок о 9 годині ранку я потелефонував до Сергея. Він спитав, чи все в порядку і чи мав я успіх. Ми домовились про зустріч у місті.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви зробили також письмовий звіт?

ПІДСУДНИЙ: Так, спочатку усний під час зустрічі з Сергеем, а потім також письмовий. Я мав скласти письмові звіти у двох варіантах. У першому звіті я лише написав, що я прибув до Мюнхену літаком лінії «Ер Франс», зупинився в готелі і пробув там кілька днів. Я зазначив назву готелю, подав дати й повідомив, коли я відїхав до Франкфурту і коли прибув літаком до Берліну.

Другий звіт був короткий: «В означеному місті я зустрів знаму особу й поздоровив її. Я певен, що це привітання було вдалим. Підпис».

Такі інструкції я одержав від Сергея.

ПРЕЗИДЕНТ: Він сказав, для чого йому ці звіти потрібні? Цей

ПІДСУДНИЙ: Ні. Я повинен був не називати жодних прізвищ. Цей замах мав стояти на папері в замаскованій формі. Все треба було тримати в суворій таємниці. Він сказав також, що звіт не буде написаний на машинці, як звичайно, а залишиться тільки цей мій рукопис.

Після 25-хвилинної перерви, що її зарядив голова суду д-р Ягум, розправа продовжується о год. 16,55.

ПРЕЗИДЕНТ читає: Лікарський огляд трупа. 12. 10. 1957 р. в Мюнхені, площа Карла, ч. 8; час: 12 жовтня 1957 р. коло 10.50 год. ранку помер д-р Ребет.

Зворотна сторона: Причина смерті: імовірно параліч серця. Підпис: д-р Фішер Вальдемар.**

ПРЕЗИДЕНТ до оборонця: Пане д-ре Зайдель, чи вважаєте ви потрібним на цьому місці ще раз говорити про мотиви?

ОБОРОНЕЦЬ д-р ЗАЙДЕЛЬ: Я вважаю, що потрібно.

* Літаком компанії «РАА» Pan-American-Airways. Меморіали і документи ч. 27.

ПРЕЗИДЕНТ звертається до Сташинського: Ми вже говорили про те, що вас стримувало виконати поставлену перед вами вимогу зробити цей замах. Поправляйте мене, коли я висловлюсь неправильно. Звівши все до схеми, ви сказали так:

Ваше виховання в роках від 1950 до 1957 і ваші погляди були такі, що наказ, раз ви його вже одержали, ви повинні були виконати в інтересах Советського Союзу і не брати тоді до уваги будь-які почуття страху за себе особисто, але перемогти їх.

Я вибирав з актів усі ваші вислови на цю тему; загальний висновок з них такий, — а, може, ви це інакше зформулюєте? — що ви під час обох замахів вважали, що наказ є наказ, що коли партія вважає щось за добре, воно є добре. Коли усувається шкідника Советського Союзу, то це, можливо, неприємно робити (я вживаю вашого вислову), але це є власне правильно. Чи це так?

ПІДСУДНИЙ: Так, висловлюючись кількома словами, це так. Це відповідало моему тодішньому наставленню.

ПРЕЗИДЕНТ: Інше питання. Чи ви під час описаного вами вчинку здогадувались або уявляли собі колинебудь, що коли я цього не зроблю, буде шкода мені або моїм батькам. Чи були для вас такі думки вирішальними?

Заскочений цим питанням Сташинський плутано намагається формулювати своє становище в цьому відношенні.

ПІДСУДНИЙ: Само собою зрозуміло, це теж правильно. Але раніше я таких думок не мав, бо не мав підстав думати, що мене стріне якась лиха. Під час моєї попередньої діяльності мені не приходила в голову думка не виконати той чи інший наказ. Накази були такі, що я навіть на випадок невиконання не міг очікувати більшої шкоди для себе. Я, може, був би дисциплінарним порядком оштрафований, може, покараний арештом. Це не було б так дуже погано.

ПРЕЗИДЕНТ: Ми тепер говоримо про те, яких небезпек для себе особисто ви мали ждати, коли б ви були відмовились виконати доручення зробити цей замах.

ПІДСУДНИЙ: Я не бачив можливості відмовитись від виконання цього доручення.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи мали ви взагалі бажання відмовитись?

ПІДСУДНИЙ: Так, якщо б це було можливо, я б постарався уникнути виконання цього замаху. Це не так просто все пояснити. В той час, коли я знаходився в конспіративному помешканні, і він (Сергей) пояснив мені, про що йде мова, спочатку я взагалі не міг над цим замислитись. Я був вражений, що дійсно сталося так, як Сергей часто перед тим говорив, і я лише прислухався до того, що говорили між собою «чоловік з Москви» і Сергей. Щойно пізніше я почав пригадуватися. Сергей взяв мене з собою, повіз в авті до міста і лишив там. В цей час і протягом поїздки в авті я був досить стриманий і говорив дуже мало. А Сергей пово-

дився так, наче це все давало підставу дуже захоплюватися. Він запитав мене весь час, чи я розумію, яке це велике відзначення, що мені довірили таку важливу справу. Він розглядав це як ознаку довір'я до мене особисто, що нам дали це доручення. Він поводився так, ніби ми стали рятівниками нації. Я сидів у той час в авті досить мовчазно, а він був радісно схвильований, посміхався до мене і поздоровляв мене з виявом довір'я до мене і з відзначенням мене. Коли я залишив його авто й міг замислитись над тим, що сталося, я почав насамперед думати про моральний бік справи. Вдома члени моєї родини були в цьому відношенні порядні й релігійні люди, і я був вихований у їхньому дусі.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи мали ви внутрішній зв'язок з Церквою?

ПІДСУДНИЙ: Такий, який буває в людини, що виросла в віруючій в Бога родині. Але я вже сказав, що після того, як я залишив свою родину, я одержав інше виховання. Те, що я дитиною бачив у батьківській хаті, було для мене порядним: іншим людям не слід шкодити, не слід робити їм щось зле. Такі погляди залишились у мене.

СУДДЯ ВЕБЕР: Ви кажете, що ви були виховані в віруючій родині, що це виховання було порядне й релігійне та що з дому залишились в вас подібні погляди. Це все сказане загально. Які ж це були ті ваші власні погляди. Вірите ви в Бога?

ПІДСУДНИЙ довго мовчить.

ПРЕЗИДЕНТ перебиває мовчанку: Пане Сташинський! Я вам цього питання не ставлю. Воно виникло лише тому, що ви перший заторкнули погляди вашої родини, які мали на вас вплив. Може, простіше буде вам пояснити так: до чого ви чулися зобов'язаним через ті погляди, в яких ви були виховані вдома?

ПІДСУДНИЙ: В кожному разі до доручення я ніколи не міг зробити собі закиду, що я якійсь людині зробив щось погане. Звичайно, я працював у КГБ, але я не брав участі в якихось насильницьких актах проти людей.

ПРЕЗИДЕНТ: Це правильно лише частково. Ви ж брали участь у діяльності озброєних груп у лісі. Ви розказували про ваші завдання щодо поборювання підпільних груп. Це могло доводити до розстрілів.

ПІДСУДНИЙ: Це було інакше становище. Обидві сторони були озброєні і знаходилися у відкритій боротьбі. Тут не було безпосередньої (особистої — ред.) вини за чіюсь смерть. Те саме стосується й моїх акцій у спецвідділі, що поборював групи спротиву. Я ніколи не був безпосередньо винен у смерті якоїсь людини.

ПРЕЗИДЕНТ: Але якщо дивитися з морального боку?

ПІДСУДНИЙ: Доручення зробити замах (на Ребета — ред.) створило для мене інакшу ситуацію. Цього разу ішлося про смерть означеної людини. Мої перші думки після одержання доручення, коли я був сам з собою, були такі, що воно ніяк не відповідає моїм переконанням, і я не міг собі уявити, як це має статися, що я особисто, власною рукою маю

вбити людину. Це були для мене тяжкі дні, і я не прийшов до жодного результату в цій справі. Тому я власне став думати про політичний бік справи, про все те, що Сергій говорив про організації емігрантів, про боротьбу між окремими групами, про мої власні спостереження, що я їх зробив у моєму рідному селі до 1950 року, про безжалісну боротьбу між населенням, палення будинків, розстріли людей. Я думав також про провідника групи, з яким я був разом у підпіллі і який без вагання просто задушив 12-літнього хлопця. Я відчував відразу до цього.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли ви до цього мали відразу, як ви могли потім робити те саме?

ПІДСУДНИЙ: Я над усім цим замислювався. Я не міг прийти до жодного ясного рішення. Я пробував знайти для себе виправдання в політичних міркуваннях: що це відбувається в інтересі народу, коли ліквідувати цих людей, що це є правильно й оправдано.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви говорили на цю тему з іншими людьми?

ПІДСУДНИЙ: Я говорив сам з собою. З Сергеем я не говорив — було неможливо висловити якісь сумніви щодо цього доручення або показати, що я маю сумніви.

ПРЕЗИДЕНТ: На основі вашого оповідання я не маю враження, що ви мали серйозні сумніви.

ПІДСУДНИЙ: Як я вже сказав, я про це все думав.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи були ви в цей час переконаним комуністом?

ПІДСУДНИЙ: Так. Я був якраз працівником КГБ і був вихований так, що вважав це вчення правильним. Моральний бік справи примушував мене замислитись над тим, а, крім того, існувало ще цілком тверезе міркування: я знав, що не можу повернути назад. Я не міг відкинути цього доручення. Я не міг сказати, що я його не виконаю.

ПРЕЗИДЕНТ: Але все ж існували можливості не виконати цього доручення?

ПІДСУДНИЙ: Такі думки не прийшли мені в голову.

ПРЕЗИДЕНТ: А все ж такі думки вам прийшли.

ПІДСУДНИЙ: Це було пізніше. А тоді я мусів рахуватися з тим, що коли не виконаю доручення, то вони його повторять і примусять мене все зробити. Коли б я відклав виконання доручення або взагалі не старався його виконати, вони б розчовпали, що я це роблю з розумом. В цьому випадку я мав би заплатити за відмову власним життям.

ПРЕЗИДЕНТ: Довгий час ставили ви перед собою питання, чи слід виконати доручення, чи ні? Чи ви поставили собі таке питання щойно пізніше?

ПІДСУДНИЙ: Я думав над цим весь час, від того моменту, коли я одержав доручення від Сергея, до моменту замаху й пізніше.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви не старались затягнути справу?

ПІДСУДНИЙ: Я пробував затягнути справу, але не дуже старався це робити. Я вже сказав, що коли я був у Мюнхені, то чекав кілька днів,

перш ніж виконати доручення. Коли б я хотів, я міг би виконати це доручення вже в перший день.

ПРЕЗИДЕНТ: На першому поліційному допиті після вашого прибуття з советської зони ви заявили 1 вересня 1961 р. таке (читає з актів):

... «Було природним, що людей, які протиставилися Советському Союзові, вважали ворогами, яких треба було знищувати» ... А в іншому місці: ... «Я діяв на наказ і з мого власного переконання» ...

ПІДСУДНИЙ: Бувши захопленим комуністом, належить виконувати, щоправда, кожне військово доручення. Але, звичайно, коли змушують забити людину, тоді, природна річ, треба виходити ще й з зовсім інших міркувань.

ПРЕЗИДЕНТ: Під час вашого другого допиту, 2 вересня 1961 року, ви подали в протоколі, що (читає з актів) «відмова з мого боку виконати зчинок викликала б найгостріші заходи проти мене». Далі ви доповнюєте, що «така відмова була б зрадою власного народу, і я став би зрадником».

Чи ці ваші вислови були вірно записані в протоколах? Правильно передавали вони вашу думку?

ПІДСУДНИЙ: Протоколи були оформлювані мною спільно з поліційними службовцями. Записи передають правильно зміст того, що я тоді говорив.

Відмовитись мені від замаху з людських міркувань і через спротив власного сумління — це означало б для мене найсуворішу кару. Оскільки я знав про плянування замаху, мене б ізолювали від усіх людей, що було б рівнозначне з карою смерті.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи не прийшло вам на думку не виконати того вчинку і зостатися на Заході, коли вас уже послали з таким дорученням?

У судовій залі панує моторошна тиша. Не чути навіть людського дихання. Спокійний, монотонний голос голови суду, з відтінком ледве помітного презирства до людського покидька, яким є підсудний, і розповідь злочинця напружують нерви слухачів аж до фізичного болю.

ПІДСУДНИЙ: Думка про те, щоб не виконати доручення й не повернутися до советської зони, не прийшла мені в голову — це слід пояснити моїми переконаннями, що були наслідком мого виховання. В той час я розглядав відмову виконати доручення й відмову повернутися до советської зони як зраду власного народу.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли ви вважаєте, що в такому випадку ви були б зрадником, ви повинні бути переконані, що ваш вчинок був правильний і оправданий. Коли ж ви думаете протилежно, то вираз «зрадник» був би тут не на місці.

Сташинський ніяково кривить уста. Він підводить очі притаманним йому способом, що аж видно його великі сивоваті білки, і намагається затерти погане враження від своїх слів.

ПІДСУДНИЙ: Може, я не цілком добре висловився, зживши слова зрадник.

ПРЕЗИДЕНТ відкриває книгу протоколів попереднього слідства і починає читати спокійним, зрівноваженим голосом, який робить потрясаче враження на слухачів. Навіть журналісти, які звичайно скептично чи цинічно сприймають різні людські почування, тепер поважують і на їхніх обличчях появляється напруження. Д-р Ягуш читає зізнання Сташинського, що їх він склав під час поліційного слідства:

«Я поступово переконувався в правильності советського режиму і щораз більше засвоював погляд, що я все це роблю для добра советського народу» ... «Я був переконаним комуністом, я все робив з політичного переконання» ... «Неповернення (з Заходу — ред.) на батьківщину я вважав за зраду. Це впливало з мого комуністичного виховання. З другого боку, я мав співчуття до родин жертв, але, коли йшлося про ворогів російського народу, моє комуністичне виховання наказувало мати твердість» ...

Я бачив у Східньому Берліні, в кінохроніці, як Бандера лежав у відкритій труні. Коло нього стояли його рідні. Для мене це було наче удар, бо я вперше побачив, що я якраз зробив. Цей фільм зробив на мене такий шок, що він поклав початок моему людському й політичному звороті. Я вперше усвідомив, що я мав на своїй совісті. В цей момент для мене почався розвиток, який тривав безперервно до моменту моєї втечі. Коли я тоді й далі ще був переконаний у правильності політичних цілей Советського Союзу, то я все ж мав сумнів щодо засобів, які застосовувались». (Протокол з 14 вересня 1961 р.)

Чи ці вислови в загальному вірні, чи, може, щось тут передано неправильно?

Не чекаючи відповіді Сташинського, д-р Ягуш каже:

Ви маєте час до завтрішнього дня замислитись над цими словами. Ви знаєте, про що йде мова, і ви, без сумніву, вже говорили про це з вашим оборонцем. Я не хочу сказати, що це питання має вирішальне значення.

Нам залишилось ще трохи часу сьогодні. (До адвокатів): Може, будуть якісь питання до цієї теми? Прошу, домовіємось, хто наперед (буде ставити питання)?

АДВОКАТ МІР: Чи ви мали уявлення про те, що після виконання одного замаху з допомогою цієї спеціальної зброї ви одержите кваліфікацію, потрібну для частішого виконання таких доручень, або принаймні, що від вас цього вимагатимуть?

ПІДСУДНИЙ: Ні, тоді я таких гадок не мав.

МІР: Чому власне «ні»? Це спеціальна зброя. Ви її випробували. Коли ви один раз вдало виконали замах з допомогою цієї зброї, ви повинні були власне рахуватися з можливістю, що вам частіше даватимуть такі доручення.

ПІДСУДНИЙ: Я не мав підстав для припущення, що від мене цього вимагатимуть частіше.

МІР: Цього я не можу зрозуміти. Бо, згідно з твердженнями Сергея, існує багато людей між еміграційними політиками, яких слід ліквідувати. Чому ж ви не замислились над тим, що, виконавши один такий замах, ви тим самим приречете себе на виконання таких замахів у майбутньому?

ПІДСУДНИЙ: Я не думав, що мені поставлять ще раз таку вимогу.

МІР: Отже ви ніколи не сказали Сергєєві, що для вас важливо, щоб це був єдиний раз, що вам дають виконати таке доручення?

ПІДСУДНИЙ: Ні. Це було б те саме, коли б я йому сказав, що я відмовляюсь виконувати такі накази.

МІР: Ви нам сьогодні сказали, що Сергєй розглядав як визначення те, що вам дали таке доручення. Довіренням такого вчинку, звичайно, не можна бути дуже захопленим. Але можна бути захопленим нагородою, честю, яку означає таке доручення. Це доручення можна розглядати як відзначення, коли воно приходить від найвищої інстанції; навіть тоді, коли розглядати замах як щось негарне.

Чи поділяли ви ці погляди Сергея — не щодо виконання замаху, а щодо відзначення, чести, яку ви вбачали в такому дорученні?

Чи були ви також тої думки, що це доручення означає відзначення і чи були ви цим так само захоплені, як Сергєй?

ПІДСУДНИЙ: Ні в якому разі. Я це не розглядав як честь. Вбити людину — цього не можна розглядати як честь. Вирази честь і відзначення слід розуміти так: наказ щодо виконання замаху походив від КГБ, і для КГБ він був законним. Але в західному світі це не так. Честь стосувалась моєї особи настільки, наскільки мені довіряли й вірили, що від мене суспільство ніколи про це не довідається.

МІР наводить приклад, з допомогою якого пояснює Сташинському, що ступінь захоплення в різних випадках може бути різний. (Уступ стенограми нечиткий).

ПІДСУДНИЙ: Звичайно, я не був у такій мірі захоплений і переконаний у честі, як генерал у тому випадку, що ви його навели.

О год. 17,45 голова суду оголошує перерву розправи до наступного дня вранці.

ТРЕТІЙ ДЕНЬ ПРОЦЕСУ

Середа, 10 жовтня 1962, 9 година ранку.

У кулюарах суду та в залі ч. 232 помітний нервовий настрій серед публіки, кількість якої збільшилася. Майже кожний з тих, хто прислухається розправі, швидко гортає листки часописів, шукаючи за звідомленнями з процесу попереднього дня. Сьогодні серед публіки є голова ЦК АБН Ярослав Стецько, який разом зі своєю дружиною повернувся з столиці Японії Токіо, де брав участь у протикомуністичній конференції Азійської Ліги — АПАКЛ. З видатніших німецьких особистостей в залі є кол. міністер д-р Теодор Оберлендер і проф. Рашиофер, один із найкращих знавців міжнародного права.

О годині 9-ій поліціянт впроваджує до залі Сташинського. Мабуть, зацікавлений збільшеною кількістю слухачів, Сташинський довго стоїть за групою членів ОУН, які сидять переважно біля себе в двох рядах крісел. Можливо, що не один із них йому «знайомий» з часів обсервації дому при вулиці Цепеліна в Мюнхені. Час від часу Сташинський рукою пригладжує волосся на голові або поправляє краватку. Силою волі він примушує себе бути зрівноваженим і спокійним.

О годині 9,07 входять судді і всі присутні підводяться з своїх місць. Голова суду оголошує, що сьогодні зізнаватимуть також свідки, опісля він говорить до Сташинського:

ПРЕЗИДЕНТ: Висловлений мною сумнів щодо віддалі при фотографуванні табличок з прізвищами мешканців у будинку Ребета я хотів би взяти назад. Знавці мене запевнили, що апаратом вашої марки можна зробити фотографію з такої віддалі.

Ми переходимо тепер до дальшого пункту обвинувачення, що має свій початок влітку 1958 року. Ви одержали ще й інше доручення?

АДВОКАТ МІР просить дозволити йому спершу докінчити запитання з вчорашнього дня до справ, які стосуються актів 454-63. Президент погоджується.

МІР до підсудного: Ви мали завжди зацікавлення до Ребета? Мене цікавить таке: чи мова про Ребета була вже тоді, коли ви одержали доручення в справі Надійчина, чи щойно тоді, коли прийшло доручення слідкувати за Ребетом?

ПІДСУДНИЙ: Про Ребета, як особу, була мова, звичайно, вже раніше.

МІР: Чи була також мова про інших політиків? Чи поінформували вас про справи та про них самих, як осіб?

ПІДСУДНИЙ: Про них говорили лише загально, називали кілька прізвищ, але докладні стосунки тих груп і організацій були мені невідомі, і мене про це не інформували.

МІР: Під час слідства вас спитали, яка була за вашим припущенням підстава для акції проти Ребета. Можна було навіть припустити, що підстава полягала в тому, що, можливо, на місце Ребета хотіли поставити іншу людину, яка або стояла б на службі КГБ, або менше заважала б, ніж Ребет. Чи ця справа, про яку ви розповідали, є лише вашим припущенням, чи, може, з вами говорили на цю тему?

ПІДСУДНИЙ: Це не тільки моє припущення, але це не було також ясно сформульованим твердженням Сергея; це були загальні балачки. У зв'язку з цим я можу вказати на іншого чоловіка, з яким я мав зустріч у Мюнхені і в Авгсбурзі. Сергій висловився приблизно так, що мовляв, коли він є розумною людиною і прийме наші пропозиції, то йому можна було б допомогти зайняти керівний пост. Як агент КГБ, він міг би багато зробити.

МІР: Коли вас уперше познайомили з цією отруйною зброєю і ви говорили про неї з Сергеем, то чи мали ви враження, що він її знав уже раніше?

ПІДСУДНИЙ: Він тримав цю зброю в руках також вперше і бачив її вперше.

МІР: Чи можете ви пригадати, як був одягнений Ребет у той день, коли ви вчинили замах?

ПІДСУДНИЙ: Може, ви дозволите мені, пане голово, сказати про моє особисте ставлення і про все це пізніше?

МІР: Я ще хотів спитати, чи вам за цей замах пообіцяли спеціальну нагороду?

ПІДСУДНИЙ: Ні.

МІР: Чи були вам відомі вже до того часу імена й функції українських керівних екзильних політиків?

ПІДСУДНИЙ: Так, деякі найважливіші імена були мені вже відомі.

МІР: Чи ознайомили вас з інтелектуальною продукцією Ребета?

ПІДСУДНИЙ: Ні.

МІР: Які функції виконував Ребет у проводі ОУН?

ПІДСУДНИЙ: Він писав статті ідеологічного змісту?

ПРЕЗИДЕНТ: Розкажіть, що було вліті 1958 року?

ПІДСУДНИЙ: Я одержав від Сергея доручення поїхати до міста Роттердаму в Голландії і там спостерігати святкування пам'яті Коновальця на його могилі. Про це я вже розповів.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви цікавились публікаціями певної особи?

ПІДСУДНИЙ: Це було ще в Берліні. Сергій дав мені доручення поїхати до Західного Берліну, піти там до одної книгарні й оглянути каталоги книг. Я мав ствердити, чи нема там публікацій Степана Попеля. Згідно з дорученням, я поїхав, ознайомився зі списками книг, але не знайшов письменника з таким іменем. Я не знав, чим цікаві можуть бути така книга й такий автор.

ПРЕЗИДЕНТ: Це було влітку 1958 року?

ПІДСУДНИЙ: Так. Я сказав Сергееві, що я нічого не знайшов, і він більше не питав.

ПРЕЗИДЕНТ: Які доручення ви отримали потім, у 1959 році?

ПІДСУДНИЙ: Потім, у січні 1959 року я одержав доручення поїхати до Мюнхену і слідкувати за Бандерою. Коли Сергій давав мені доручення, він сказав, що Бандера, мабуть, живе під іменем Степан Попель. Він також спитав мене, чи я не догадався, чому він послав мене до Західного Берліну. Він дав мені одну адресу, де за припущенням мав жити Попель. Це була невелика поперечна вулиця недалеко від моста Людвіга.

ПРЕЗИДЕНТ: Під яким прізвищем ви поїхали цього разу до Мюнхену?

ПІДСУДНИЙ: Я поїхав під прізвищем Будаїт. У 1958-59 році я одержав інший документ; на цей раз у ньому стояло прізвище Будаїт.

ПРЕЗИДЕНТ: Я повторюю моє прохання до публіки не згадувати прізвища Будаїт, не робити з цього прізвища ніякого вжитку.

ПІДСУДНИЙ: Цей документ був виставлений у такий самий спосіб, як і перший, цим разом це був Ганс Йоахим Будаїт, народжений у Касселі (Гессен), місце проживання — Дортмунд.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви — так само, як у попередньому випадку — поїхали до Касселю, щоб познайомитися з місцевістю?

ПІДСУДНИЙ: З моїм новим документом я поїхав не до Дортмунду, а до Дюссельдорфу. Тут я зупинився в одному готелі і поїхав звідси на один день до Дортмунду, де я оглянув місцевість. Цей документ я мав при собі до кінця 1959 року.

ПРЕЗИДЕНТ: Звідси ви поїхали потім до Мюнхену?

ПІДСУДНИЙ: На початку січня 1959 року я поїхав до Мюнхену і вже наступного дня почав розшукувати Попеля. Я пішов туди, де він ніби мешкав за поданою мені адресою, чекав там майже до обіду, але не побачив ані Бандери-Попеля, ані його автомашини.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи дивилися ви в телефонній книзі Мюнхену?

ПІДСУДНИЙ: Так. Я чекав на мості Людвіга до 10 або 11 години і вже хотів іти геть; але поблизу, на поперечній вулиці я побачив телефон-автомат. На всякий випадок я пішов туди й подивився в телефонній книзі. Це сталося цілком випадково, бо Сергій сказав мені, що Попеля не можна знайти ані в адресовій, ані в телефонній книзі.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви знайшли його в телефонній книзі?

ПІДСУДНИЙ: Я подивився й негайно знайшов письменника Степана Попеля; адреса: Мюнхен, вулиця Крайтмайра, ч. 7. Я зараз же пішов туди й оглянув вулицю та будинок; я також знайшов прізвище Попель коло дзвінка.

ПРЕЗИДЕНТ: Як виглядали вхідні двері?

ПІДСУДНИЙ: Будинок ч. 7 на вулиці Крайтмайра збудований нещодавно; замок затріскується автоматично, вхідні двері мають скляне вікно

і завжди замкнені: щоб їх відчинити, треба мати ключ: або треба когось попрохати відчинити зсередини.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви побачили Бандеру?

ПІДСУДНИЙ: Того дня ні, але наступного дня я поїхав вранці коло 9 години до будинку ч. 7 на вулиці Крайтмайра; проходячи приблизно о 9 год. 15 хвилин повз будинок, я побачив, що гараж відчинений; у ньому стояла відома мені машина (марки) «Опель-Капітен», а коло машини порався Бандера.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви його пізнали на основі портретів?

ПІДСУДНИЙ: Не на основі портретів, а завдяки моїм спостереженням у Роттердамі. Там я його побачив вперше.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви тоді вже знали, хто він такий?

ПІДСУДНИЙ: Він зберігся в моїй пам'яті як особа; щойно пізніше в Берліні я зрозумів, що бачив Бандеру. Як я вже вчора сказав, машину я побачив вперше перед церквою в Мюнхені, вона впала мені у вічі, бо стояла там самотно. Мені було ясно, що ця машина належить якомусь емігрантові. Пізніше я бачив її на вулиці Цеппеліна перед будинком бюро, ще пізніше — в Роттердамі. Я бачив промовців під час урочистого святкування на могилі в Роттердамі; один з них виголосив головну промову. Промовців було мало, через це я міг їх добре запам'ятати. Коли я був у Берліні, Сергей показав мені газету, в якій були надруковані ці промови. Промова була довга, і було ясно, що це був головний промовець. В газеті було зазначено, що цю промову виголосив Бандера. На основі всього цього я зрозумів, що я бачив Бандеру особисто і що синій «Опель» належить йому.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи це було все, що ви встановили під час цієї подорожі?

ПІДСУДНИЙ: Я бачив машину також коло 11 години на вулиці Цеппеліна. В цьому власне і полягало доручення, яке я одержав, і я його виконав. Я мав лише встановити адресу Бандери і ствердити, чи він дійсно живе під прізвиськом Попель. Такий був результат моїх спостережень, і з цим результатом я повернувся до Берліну і склав звіт Сергееві.

СУДДЯ: Вам спочатку дали іншу адресу. Яку саме?

ПІДСУДНИЙ: Це була невелика поперечна вулиця поблизу моста Людвіга. Вулиця Крайтмайра знаходилася в напрямку Дахау. Сергей був дуже задоволений і захоплений: «Нарешті нам пощастило натрапити на слід Бандери». Досі встановити його адресу не вдавалося, все було таємницею; тепер було відомо все, що вони хотіли знати.

Якийсь час я не одержував жодних доручень. Я вже думав, що спра-їхати до Москви. Сергей дав мені документи на прізвисько Крилов. Я завжди їхав до Росії з тими самими документами.

ПРЕЗИДЕНТ: Які документи були потрібні?

ПІДСУДНИЙ: У 1959 році треба було мати закордонний паспорт.

спеціальну посвідку, дійсну для подорожей між Росією і тими чи іншими соціалістичними країнами, і ще один російський документ.

ПРЕЗИДЕНТ: Що ще дав вам Сергей? Також залізничний квиток?

ПІДСУДНИЙ: Зрозуміла річ. Я мав їхати поїздом, і квиток купив для мене Сергей. До Москви я поїхав сам-один, на станції на мене чекав один співробітник (КГБ — ред.) і забрав мене. Цей чоловік поведився дуже таємничо.

ПРЕЗИДЕНТ: Які інструкції ви одержали, де ви мали зголоситися, що сказали вам стосовно вашої поведінки?

ПІДСУДНИЙ: Інструкцій стосовно моєї поведінки я не одержав. Ще в Берліні мені сказали, що на залізничній станції мене зустріне один чоловік і що в Москві я говоритиму з якимось Георгієм Аксентьевичем. Але мене зустрів інший співробітник*; він виплатив мені гроші і при-містив мене в готелі. Я полагодив приватні справи. Він сказав лише, що Георгій прийде до мене, і наступного дня вони обидва прийшли до мене до готелю перед обідом.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи пізнали ви, яку роллю виконує цей чоловік? Чи це запитання Сташинський гордовито посміхається і говорить таким тоном, немов би ще раз відчував приємність зустрічі з «високи-ми» народовбивниками з КГБ?

ПІДСУДНИЙ: У колах КГБ водиться так, що коли ви говорите з якимсь співробітником, ви не знаєте докладно, який пост він займає. На основі свого досвіду Сергей сказав мені, що зі мною говоритиме сам начальник КГБ. Говорячи з цим чоловіком, я помітив, що він займає ви-сокий пост. Ми говорили — як це в таких випадках прийнято — в за-гальних словах про Москву, про ситуацію в Берліні і також про те, де я живу. Я був у Москві вперше. Він спитав також, що я робив під час моєї останньої подорожі до Західної Німеччини в січні 1959 року. Коли я йому це розповів, він сказав мені, що вирішено зліквідувати Бандеру в такий самий спосіб, як і Ребега. Це — постанова, і я маю її виконати.

ПРЕЗИДЕНТ: Він висловився так, як ви тепер сказали, чи, може, він сказав, який орган виніс цю постанову?

ПІДСУДНИЙ: Він не висловився про це ясно. З його висловів вихо-дило, що цю постанову винесла «найвища інстанція». Наскільки я знав обставини в Росії і в раді міністрів, мені було зрозуміло, що рішення було прийнято не ним особисто, а в ЦК партії або кількома членами уряду. Згідно з практикою новозаведеного колективного керівництва, рішення виносить не одна особа, а більше людей.

ПРЕЗИДЕНТ: Це середовище людей КГБ чи Центрального Комітету (партії)?

ПІДСУДНИЙ: Це певні люди, що підлягають кожночасному міністро-ві, тоді Шелєпінюві.

* Сергей Богданович.
7 Зек. 1797.

ПРЕЗИДЕНТ: На вашу думку, за цією постановою повинні були стати керівні політики? (З ЦК партії?). З самого уряду?

ПІДСУДНИЙ: Пізніше, коли я був у Шелепіна, я зрозумів, що це було саме так. До того часу це було лише моє власне припущення, якого мені ніхто не вияснив. Ми обидва знали, звідки прийшла постанова.

У цю хвилину з залі один за одним виходять кілька журналістів і поспішають до телефонів, щоб повідомити свої редакції про важливе зізнання Сташинського: московський ЦК партії і уряд дали наказ замордувати Провідника ОУН Степана Бандеру.

З Георгієм Аксентьевичем ми говорили про зброю. На цей раз зброя була подвійною; вона мала дві паралельні рурки, які можна було використовувати одночасно або по черзі. Він сказав мені також, що в цій зброї зроблено деякі поліпшення.

ПРЕЗИДЕНТ: Чому дві рурки?

ПІДСУДНИЙ: Подвійні рурки були задумані тому, що в цьому випадку неспіх мусів бути виключений: коли б одна цівка відмовила, то тоді друга вже напевно функціонувала б. Він вказав на цю можливість. Було відомо, що Бандера мав при собі зброю і завжди був оточений особою охороною, що складалася принаймні з одної людини.

ПРЕЗИДЕНТ: Кому це було відомо?

ПІДСУДНИЙ: Це сказав мені Сергей. Коли я в січні одержав від Сергея доручення слідкувати за Бандерою, він сказав мені, щоб я був обережним, бо Бандера має при собі зброю.

Георгій дав мені зрозуміти, що коли Бандера буде в супроводі охоронця, то мені, можливо, доведеться використати обидві цівки й замордувати також охоронця.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи він сказав, де це найкраще зробити?

ПІДСУДНИЙ: Він вважав, що це було б найкраще зробити в помешканні на вулиці Крайтмайра, ч. 7, а коли б це не вдалося, я мав спробувати зробити це коло в'їзду до гаражу. В'їзд до гаражу веде через подвір'я. Коли б машина не стояла в гаражі, я мав би знайти інше місце для замаху. Існувало також припущення, що я це зроблю в коридорі, і для цього випадку я мав одержати патентовий ключ, яким я міг би відчинити двері будинку.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи дав він вам ще якісь вказівки?

ПІДСУДНИЙ: Він сказав, що у зброї зроблено поліпшення: у дуло вбудовано ситко, яке затримує скляні скалки.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви не зробили жодних заперечень?

ПІДСУДНИЙ: Я вказав на труднощі і сказав, що це доручення виконати нелегко, бо Бандеру охороняють. Він сказав, що це мусить удатись; зброя має тепер дві цівки і в разі потреби можна ліквідувати також охоронця. На мої заперечення він взагалі не звертав уваги.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви маєте на увазі труднощі, що впливали з його озброєння?

ПІДСУДНИЙ: На мої заперечення він не звернув уваги, я мав це зробити, як саме — це моя справа; він сказав, що замах мені вдасться.

ПРЕЗИДЕНТ: В чому ж полягали труднощі озброєння?

ПІДСУДНИЙ: Він був завжди в супроводі охоронців.

ПРЕЗИДЕНТ: Як скінчилася ця розмова? Ви прийняли її як наказ до виконання, що так і так має статися, чи зробили заперечення?

ПІДСУДНИЙ: Розмова тривала приблизно пів години або годину, ми сиділи за столом, він сказав мені все це не в гострому тоні, а цілком спокійно, але своє доручення він зформулював твердими словами. Спокійно і манера, як він поведився і як ось тут сидів — це був виняток на ті відносини, які я пізнав у КГБ.

ПРЕЗИДЕНТ: У чому полягав виняток?

ПІДСУДНИЙ: У його висловах і інформаціях. Я дивився на нього весь час як на аристократа, він був такий спокійний, сидів коло мене, висловлював свої думки таким непохитним тоном, що немислимо було заперечувати. Дуже самовпевнено... Можна було легко помітити, що він зважав на накази, що він займав у КГБ одне з перших місць.

ПРЕЗИДЕНТ: Як закінчилась ця розмова?

ПІДСУДНИЙ: Розмова закінчилась тим, що Георгій казав поставити на стіл пляшку шампанського, тобто вони мали її з собою, і склянки, і ми випили за успіх справи.

ПРЕЗИДЕНТ: Це була їхня пропозиція?

ПІДСУДНИЙ: Так, вони принесли все з собою.

ПРЕЗИДЕНТ: На цьому ваша розмова закінчилась?

ПІДСУДНИЙ: Службова частина моїх відвідин у Москві на цьому закінчилась. Я залишився ще на кілька днів у Москві, бо підійшло свято 1-го травня, і я мав оглянути Москву; він сказав, що це було б ганьбою для мене знати трохи Західню Європу і не знати Москви. Мені дали можливість побачити парад на Червоній Площі. Я одержав пропуск. Був 1-го травня на трибуні і все бачив.

ПРЕЗИДЕНТ: Яке враження ви винесли?

ПІДСУДНИЙ: Я таке вже бачив у Львові й Києві, всюди те саме, лише не в таких великих розмірах.

ПРЕЗИДЕНТ: Тут розміри були більші?

ПІДСУДНИЙ: Тут розміри були більші, а також я побачив тут нову зброю. Мене насамперед цікавила військова парада, а пізніше, коли обслуговуючий офіцер пішов, я теж пішов.

ПРЕЗИДЕНТ: Яке місце вам призначили?

ПІДСУДНИЙ: Я був на трибуні. Трибуни були з обох боків Червоної Площі і коло мавзолею. Я був на трибуні напроти мавзолею.

ПРЕЗИДЕНТ: А біля мавзолею?

ПІДСУДНИЙ: На мавзолеї стояли члени уряду. Я був навскоси напроти. Ліворуч і праворуч від мавзолею були місця для дипломатів і чужинців.

СУДДЯ ВЕБЕР: Чи сказав вам Георгій щось про те, чому саме Бандера мав бути ліквідований?

ПІДСУДНИЙ: Він не подав причин.

СУДДЯ: Що ви знали тоді про Бандеру?

ПІДСУДНИЙ: Про Бандеру я знав власне досить багато. Я знав його роллю і становище: він був провідником еміграційної організації ОУН.

СУДДЯ: Це було для вас вистачальною підставою для того, щоб пояснити собі, чому він мав бути ліквідований? Ви не спитали, чому він має вмерти?

ПІДСУДНИЙ: Ні.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви одержали зброю в Москві?

ПІДСУДНИЙ: Я одержав зброю в Москві і мав взяти її з собою до Берліну.

ПРЕЗИДЕНТ: В який спосіб?

ПІДСУДНИЙ: Незадовго перед моїм від'їздом зв'язковий офіцер приніс мені зброю, вона вже була запакована й замкнена в алюмінієвому циліндрі. Він передав мені її, і я взяв її з собою.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви цього циліндра раніше не бачили? Він виглядав тепер інакше?

ПІДСУДНИЙ: Я не пам'ятаю.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви взяли зброю з собою?

ПІДСУДНИЙ: Так, одночасно я одержав деякі вказівки щодо моєї подорожі. Вказівки стосувалися прикордонної контролю й виїзду з Советського Союзу, а також випадку, коли б службовець митниці натрапив на циліндер, спитав мене, що в ньому знаходиться і спробував сам установити, що є всередині. Я мав до цього не допустити і поставити вимогу сполучити мене з офіцером КГБ. Офіцер мав потелефонувати за числом, який би я йому дав.

Числа телефонічного апарату Сташинський не подає, дарма, що він такий говіркий і має надзвичайну пам'ять.

ПРЕЗИДЕНТ: Що було далі?

ПІДСУДНИЙ: Я поїхав до Берліну, і там мене зустрів Сергей.

ПРЕЗИДЕНТ: На митниці непорозуміння не було?

ПІДСУДНИЙ: Ні, це трапляється дуже рідко. Службовці на митниці виконують контролю суворо, бо подорожники пробують торгувати різними товарами. В Німеччині товари можна купити досить дешево, наприклад, папери мали печатку такої військової установи, яка є для контрольного офіцерів і прикордонних службовців табу.

ПРЕЗИДЕНТ: Число польової пошти?

ПІДСУДНИЙ: Так, число польової пошти було завжди те саме, і вони знали, хто за цим числом ховається.

ПРЕЗИДЕНТ: Яке це було число?

ПІДСУДНИЙ: Це було звичайно число 42601. Одна установа з таким числом приміщувалась у (Східному — ред.) Берліні, друга в Москві.

ПРЕЗИДЕНТ: Як ви прибули до Берліну?

ПІДСУДНИЙ: Мене зустрів Сергей, він знав уже про все, вже був поінформований.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви передали йому циліндер?

ПІДСУДНИЙ: Так.

ПРЕЗИДЕНТ: Він дав вам якісь доручення?

ПІДСУДНИЙ: Він спочатку від мене нічого не вимагав. У Москві мені сказали, що про час моєї акції я довідаюсь у Берліні. Кілька днів пізніше Сергей сказав мені, що час прийшов і я маю їхати до Мюнхену для виконання доручення. На початку травня — це було 6-го або 10-го числа — я одержав документ з прізвищем Будаїт і гроші, поїхав до Темпельгофу в Берліні, купив собі квиток і вилетів літаком до Мюнхену.

ПРЕЗИДЕНТ: Що ви мали з собою?

ПІДСУДНИЙ: Документ, гроші, зброю, дві ампулки. На цей раз зброя була запакована, її довжина залишилась та сама, тільки цівки були менші в діаметрі, ніж першого разу, і міцно злютовані одна з одною. Обидві цівки мали ту саму конструкцію, докладно ту саму величину та були вже заряджені й закручені, ударник — на забезпечнику. Я поклав зброю до лівої внутрішньої кишені піджака.

ПРЕЗИДЕНТ: Це було так обговорено?

ПІДСУДНИЙ: До валізки я не міг покласти зброю, бо треба було ратуватися з можливістю, що службовці оглянуть її без мого відома, тому я мусів тримати зброю при собі.

ПРЕЗИДЕНТ: Які заходи безпеки були зроблені на цей раз?

ПІДСУДНИЙ: На цей раз заходи, щоб рятуватися, не були такі складні; на випадок викриття я мав розповісти ту саму легенду, яку вигадали для мене перед попередньою акцією.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви повинні були виправдуватися?

ПІДСУДНИЙ: Я мав не робити сенсації і йти пробоем.

ПРЕЗИДЕНТ: Яке було ваше ставлення до цього? Чи робили ви заперечення, чи ставили ви якісь питання? Не здавалось вам це примітивним? Чи зробили ви все так, як вам було наказано?

ПІДСУДНИЙ: Я зробив все так, як мені було наказано; мені було ясно, що нема сенсу говорити на цю тему, бо говорення однаково не довело б до кінця. Вони хотіли, щоб доручення було конче виконано в цей час — таке я мав враження. Це був найвищий наказ, і я мав відчуття, що з якихось причин — я не знав, з яких саме — це має статися в цей час і жодне зволікання є недопустиме.

ПРЕЗИДЕНТ: Що ви ще мали при собі?

ПІДСУДНИЙ: Гроші, зброю та патентові ключі. Ключі були заховані в циліндрі з внутрішньою нарізкою і шрубою. Коли розкрутити гвинти, то в циліндрі був отвір для вимінних зубців ключа. Зубець треба було

лише вкласти або вимінити. Я мав з собою 4 або 5 таких зубців. Я мусів постаратися за допомогою цих ключів увійти до середини будинку.

ПРЕЗИДЕНТ: Для затріскового замка?

ПІДСУДНИЙ: Так! Я повинен був пробувати з допомогою тих ключів дістатися по змозі до середини будинку.

ПРЕЗИДЕНТ: З якого металу були ключі — з твердого чи м'якого?

ПІДСУДНИЙ: З твердого. Сергей навіть сказав, що вони виготовлені і куплені в Західній Німеччині.

ПРЕЗИДЕНТ: Що ви, крім цього, ще мали при собі? Такі самі речі?

Сташинський довго думає, поки дає відповідь:

ПІДСУДНИЙ: 10 таблеток, 2 ампулки. Я все це взяв з собою і поїхав до Мюнхену. Я зупинився в готелі «Шоттенгамель»* і почав...

ПРЕЗИДЕНТ *перебиває*: Ви сказали, що це був, можливо, інший готель.

ПІДСУДНИЙ: Тоді я був у готелі «Шоттенгамель». В іншому готелі я був кілька днів пізніше, коли я знову прибув до Мюнхену. Наступного дня я негайно розпочав своє стеження; кожного ранку я приймав протиотруйну таблетку і потім, зараз же після 9 години їздив на вулицю Крайтмайра.

ПРЕЗИДЕНТ: В який бік виходили вікна вашої кімнати в готелі «Шоттенгамель»?

ПІДСУДНИЙ: У бік подвір'я. Воно було зовсім мале. Я жив у партері і міг бачити, що подвір'я мало дах.

Кожного ранку я їздив приблизно о 9 год. на вулицю Крайтмайра і проходив повз будинок, щоб побачити, чи не знайду я Бандеру коло гаражу. Пізніше, приблизно в 11 годині, я їздив до Німецького Музею біля моста Людвіга, щоб ствердити, чи немає його в бюрі. Звідси я міг бачити, чи стоїть автомашина перед будинком. Інколи я бачив машину, але спочатку мені не вдавалось побачити самого Бандеру. В той час, тобто у травні (1959 р.), я пробув у Мюнхені приблизно один тиждень. Кілька разів я бачив Бандеру, бачив його самого, але частіше в супроводі охоронців. У машині завжди сидів коло нього один чоловік. На третій день мого перебування в Мюнхені я поїхав на вулицю Крайтмайра після обіду; я трохи почекав і тоді побачив, як Бандера приїхав машиною з міста і завернув до будинку. Я також бачив, що він був у машині сам один. Тепер ситуація і нагода виглядали так, як мені їх намалював Георгій.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви стояли близько до будинку?

ПІДСУДНИЙ: Я стояв у вході до одного будинку на вулиці Занд проти вулиці Крайтмайра. Я міг звідти бачити вхід до будинку Бандери, а також бачив, з якого напрямку він приїхав. Я бачив, що він приїхав з боку вулиці Дахауер, він проїхав повз мене. Він мене, звичайно, не

бачив, я заховався у входову браму так, що мене не можна було побачити. Коли Бандера в'їхав на вулицю Крайтмайра, я пішов вслід за ним.

ПРЕЗИДЕНТ: Як далеко було від вас до входу до будинку?

ПІДСУДНИЙ: Приблизно 100 метрів. Будинок, в якому я стояв тоді, а також пізніше, тепер уже не існує.*

Я бачив, як Бандера зник у гаражі. Тоді я вийшов для виконання замаху, по дорозі вийняв зброю з кишені, зброя була також і цього разу загорнута в газету, але тепер все було трохи більших розмірів, зброя не була цілком кругла, мала овальну форму. Тоді я пішов до в'їзду до будинку ч. 7 на вулиці Крайтмайра і думав, що я це зроблю зараз. Я мав пройти 80-100 метрів, але все ж мав досить часу, щоб замислитися.

Сташинський говорить помалу, слово за словом, посилюючи цим напруження, яке панує в залі. Він дещо приблід, очі звернув у бік голови суду д-ра Ягуша і на тлі сіраво-зеленкуватої стіни чітко вирисовується профіль його голови. Присутні в залі, включно з суддями, прокурорами й оліціантами біля дверей, безперервно вдивляються в Сташинського. Іть стенографістки перестали працювати і слідкують за розповіддю злочинця.

Я тримав зброю у правій руці, в лівій ампулку, почав іти і був переконаний, що я повинен тепер вчинити замах. Коли я вже був перед самою брамою, я хвилинку подумав, що ось він тепер тут стоїть і щось робить коло машини, він не знає, що я вже в дорозі, що тим самим його смерть зовсім близько, що зараз він не буде жити.

Я ввійшов до в'їздової брами, зробив кілька кроків, гараж був відкритий, машина стояла в гаражі, він стояв з лівого боку і порався коло шоферського сидження. Він тількищо вийшов з авта, авто стояло в гаражі. Я вже зробив два кроки в напрямку до нього, але тоді мені майнула думка і я сказав собі, що цього не зроблю. Я повернувся й пішов геть. Зброю я ще тримав у руці. Тоді я її забезпечив і заховав у кишеню. З рішенням, що він має жити, я пішов геть. Під враженням цього рішення я пішов знову в напрямі Гофгартен і вже скоро був там, бо я дуже поспішав. Щоб пізніше не жаліти, що я виніс таке рішення, я вистрілив з обох цівок у землю і кинув зброю у рів, в якому була вода.

ПРЕЗИДЕНТ: Міст був з каменю чи з дерева?

ПІДСУДНИЙ: З каменю, це був той самий рів, але другий міст.

ПРЕЗИДЕНТ (*показує знімку моста*): Що ви тоді зробили, пане Сташинський?

ПІДСУДНИЙ: Я викинув зброю і пішов до міста.

ПРЕЗИДЕНТ: Це було на третій чи на четвертий день вашого перебування в Мюнхені. Ви після того залишилися у Мюнхені?

ПІДСУДНИЙ: Я ще залишився. Я вже сказав, що я вирішив не виконати замаху. Коли минуло кілька годин, я спокійніше замислився над

* Будинку напроти вул. Крайтмайра справді вже немає, його зруйновано на тому місці закладено міський городець з водограєм.

усім і зрозумів, що мушу про те подумати, що тепер я буду на черзі. Я мусів вигадати якесь виправдання, щоб мені повірили, я мусів довести, що я справді старався виконати доручення. Тому я спробував відчинити вхідні двері будинку Бандери з допомогою патентового ключа. Я випробував яких три ключові зубці. Я приходив туди в різну пору. Я мав у своєму розпорядженні принаймні три дні і я кожного дня ходив туди ввечері, перед обідом або після обіду і пробував відчинити двері патентним ключем. Під час цих експериментів я зламав один зубець ключа. Я старався не застосовувати сили, щоб не зламати ключа, і все ж таки одна борідка ключа зламалася.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви робили ще якісь маніпуляції з замком?

ПІДСУДНИЙ: Так, Сергей міг вірити і не вірити. Решта зламаного ключа залишилась у мене.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви замислились над тим, що це може мати для вас погані наслідки?

ПІДСУДНИЙ: Я про це думав. Я пішов ще далі і з власної ініціативи спробував з ключа від мого берлінського помешкання випилати новий ключ і відчинити ним двері. Серед цих ключів був також один ключ з алюмінію. На основі моїх попередніх експериментів з ключовими борідками я приблизно знав, як ключ має виглядати. Я випилав кілька рівців у борідках.

ПРЕЗИДЕНТ: Ваша мета полягала в тому, щоб зробити підхожий ключ, чи лише в тому, щоб зробити принаймні спробу виготовити такий ключ?

ПІДСУДНИЙ: Я не мав великої надії, що мені пощастить відімкнути двері одним із ключів. Я лише хотів примусити Сергея повірити мені, що я дуже старався виконати доручення і навіть зіпсував свій власний ключ від свого помешкання, аби тільки відімкнути двері.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи це був єдиний мотив?

ПІДСУДНИЙ: Була ще і друга причина. Я не міг сказати Сергєєві, що я вирішив не виконати замаху і зараз же викинув зброю. Тому я зробив ці ключі. Я плянував сказати йому, що я не міг виконати замаху в гаражі, бо я побачив когось на підвір'ї. Я не міг приховати, що я справді бачив Бандеру. Я мусів рахуватися з можливістю, що десь поблизу стоїть спостерігач, який слідкує за мною. Незалежно від того, чи за мною стежили, чи ні, я мусів правдиво розповісти про всі мої спостереження, та кож точно подати час, коли і де я перебував, я мусів про це доповісти. Про цю зустріч з Бандерою я мусів розповісти також правдиво. Я не міг виконати доручення, бо хтось був на підвір'ї. Я думав, що спостерігач, який, можливо, слідкував за мною, цього перевірити не міг.

ПРЕЗИДЕНТ: Що ви хотіли сказати стосовно зброї?

ПІДСУДНИЙ: З допомогою цього ключа я хотів переконати Сергея в тому, що в гаражі замах не міг удатися, тому я старався пробратись до середини будинку. Під час моїх спроб відчинити двері з допомогою ключа

ча з алюмінію, який я випилав, шматочок ключа відламався і лишився в замку.

ПРЕЗИДЕНТ показує дві зламані борідки від ключів, приклеєні до паперу.

ПІДСУДНИЙ: Так, це ті ключі.

Голова суду перериває розправу на протяз 25 хвилин. Майже всі присутні журналісти, зокрема французькі, англійські й американські, біжать до телефонів, щоб передати до редакції ревіляційні зізнання Сташинського. Перед будинком суду є багато інших журналістів і гостей, які бажають одержати квітки вступу до залі, побачити вбивника і послухати його зізнань. О годині 10,50, коли скінчилася перерва, голова суду д-р Ягуш запитує Сташинського:

ПРЕЗИДЕНТ: Ви досі твердили, що ви повернулись назад до Берліну і поінформували Сергея про те, що ви не могли виконати замаху, бо вам хтось перешкодив це зробити. Це є підставою для виправдання. Ви викинули потім зброю, бо і так з того нічого не вийшло б, і спробували відімкнути двері, при цьому вам поламалися ключі. Після того ви взяли чотири нові ключі, які були зроблені за вашими вказівками. Тепер ви ще раз поїхали до Мюнхену під прізвищем Будаїт, щоб переконатися, чи можна відчинити двері цими ключами. Ви поїхали і на цей раз таки відімкнули двері. Ви не рахувалися з можливістю, що один з ключів підійде, правда?

ПІДСУДНИЙ: Так, це слушно, все було так.

ПРЕЗИДЕНТ: Після того ви в серпні одержали відпустку. На початку жовтня ви знову одержали те саме доручення. Будь ласка, розповідайте.

ПІДСУДНИЙ: На початку жовтня я мав зустріч з Сергєєм, і він сказав мені, що з Москви прийшов наказ, згідно з яким я маю цими днями знову поїхати до Мюнхену і виконати доручення, яке я одержав перед тим. Події розгорталися так само, як у травні: він дав мені документ, я купив собі квиток у Темпельгофі, один-два дні перед тим я був там, щоб зареєструватися для виїзду літаком. За порадою Сергея я вилетів цього разу не до Мюнхену, а до Франкфурту (над Майном — ред.). Я дуже часто літав по трасі Берлін-Мюнхен. У Франкфурті я мав пересісти. 14-го жовтня перед обідом я вилетів з Берліну і ввечері був у Мюнхені.

ПРЕЗИДЕНТ: Що мали ви з собою?

ПІДСУДНИЙ: Я знову мав при собі ту саму зброю з двома цівками, 2 ампулки, 10 таблеток і патентові ключі.

ПРЕЗИДЕНТ: Вам сказали, що прийшов новий наказ, чи, може, Сергей сказав, що все ж таки треба спробувати виконати доручення? Чи сказав він, звідки прийшло доручення?

ПІДСУДНИЙ: Я вже раніше сказав, що доручення залишилося без зміни. З Москви знову прийшов наказ, за яким я мав тепер поїхати до Мюнхену і виконати доручення, яке я одержав раніше. В Берліні чекали, поки прийде цей новий наказ з Москви.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви знову виїхали під прізвиськом Будайт?

ПІДСУДНИЙ: Так, — і я зупинився в готелі «Зальцбург».

ПРЕЗИДЕНТ читає з актів: Число 32, зареєстровано: Ганс Йоакім Будайт, технічний кресляр, народжений 12. 4. 1927 в Касселі, німець, Дортмунд, вулиця Гольштайна, прибув 14. 10., вибув 16. 10. 1959.

Чим ви вилетіли до Франкфурту?

ПІДСУДНИЙ: Перед обідом літаком лінії «ПАА»*, пізніше літаком «Люфтганзи».

ПРЕЗИДЕНТ: Ви зробили 14-го жовтня ще щось?

ПІДСУДНИЙ: Ні, було вже запізно. Тоді прийшов 15-тий день жовтня. Перед обідом я залишив свій готель з наміром зробити в цей день лише кілька спостережень, піти на вулицю Цеппеліна і подивитися, чи стоїть там відома мені машина — синій «Опель-Капітен».

ПРЕЗИДЕНТ: Ви прийняли таблетку?

ПІДСУДНИЙ: Я прийняв таблетку не відразу після того, як встав з ліжка, а пізніше, коли я йшов пішки до моста Людвіга. З боку Німецького Музею можна бачити будинок на вулиці Цеппеліна та автомашину. До моста Людвіга я прийшов коло 11 години. Звідси я побачив, що коло будинку стоїть синій «Опель-Капітен»; але з цієї віддалі я не міг добре побачити, чи це та сама машина. Я пішов трохи далі вулицею Цеппеліна й побачив число машини. Тоді я пішов назад до моста Людвіга й почав стежити за будинком. Я помітив, що коло 12 години двоє людей сіли в авто, один чоловік і одна жінка. Вони сіли в авто і поїхали далі в тому самому напрямку, куди авто було спрямоване. Коли дивитися з моста Людвіга, вони поїхали по вулиці Цеппеліна, віддаляючись від мене. Мені було ясно, що він не один, тому з замахом нічого не вийде. Я хотів переконатися, чи вони поїхали до якогось іншого місця, чи, може, додому. Тому я сів до трамваю й поїхав прямо до вулиці Крайтмайра.

ПРЕЗИДЕНТ: Як ви це собі уявляли? Ви могли собі сказати: тепер він виїхав, на сьогодні досить. Замість цього ви спитали себе, куди він їде.

ПІДСУДНИЙ: Я хотів поїхати і переконатися, чи він у своєму помешканні. Я одержав таке доручення й хотів більш-менш дотримуватися наказу. Я мусів зробити якісь кроки, з яких було б ясно, що я старався виконати доручення, тим більше, що я знав, що від КГБ тепер прийшов наказ виконати замах у вестибюлі будинку. Я мусів принаймні залишатися поблизу його помешкання.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви замислились над тим, що станеться, коли ви будете коло помешкання, а він приїде?

ПІДСУДНИЙ: Я вважав, що коли я там буду, а він приїде, то мені мабуть, доведеться виконати доручення. Приблизно 10-15 хвилин по дванадцятій годині я був поблизу вулиці Крайтмайра, пройшов один раз

* Pan American Airways.

повз будинок і побачив, що гараж був замкнений: авта я не міг побачити. Я став на розі вулиць Занда і Дахауер і якийсь час чекав; потім я змінив своє становище. Я сказав собі, що чекатиму тут до 13 години.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви хотіли випробувати стару ворожбу, правда?

ПІДСУДНИЙ: Так. Я собі уявив, що коли він не приїде до 13 години, то тоді він перебуває десь у місті або вже в помешканні, і я його вже більше не побачу. Це обідній час, у цей час я вже одного разу бачив, як Бандера приїхав додому. Незадовго перед 13 годиною — точніше, о 12 годині 45 хвилин — я пішов з вулиці Занда до вулиці Крайтмайра і пройшов повз будинок. Я хотів чекати по другому боці вулиці, щоб не впасти в вічі, коли б він приїхав з вулиці Дахауер. Я вже збирався йти геть. Я пам'ятаю час дуже добре, бо я безперервно дивився на годинник.

Рівно о 13 годині я хотів піти й сьогодні вже більше не займатися цією справою. Ще не було 13 години, і я ще чекав кілька хвилин. Раптом я побачив машину «Опель-Капітен», що їхала з сторони вулиці Занда; я також розпізнав число машини і помітив, що в машині сидить лише один чоловік; це міг бути тільки Бандера. Я не міг далі чекати, я ще не відійшов, він якраз приїхав і був сам. Я стояв біля будинків чч. 13-15, на невеликій віддалі.

Сташинський дивиться в землю і говорить дуже тихим голосом, причому підсвідомим нервовим рухом киває головою.

ПРЕЗИДЕНТ: Що ви зробили?

ПІДСУДНИЙ: Я зрозумів, що не можу відмовитися від виконання замаху. Я мусів це зробити! Я пішов у напрямку до вулиці Крайтмайра, ч. 7. По дорозі я виїняв зброю з кишені і зняв ударник з забезпечника (зброя була знову загорнута в газету). Проходячи повз браму, я, скосивши погляд побачив, що гараж відчинений, перед ним стоїть авто, Бандера стоїть там же і шукає за чимось в авті. Я думав, що авто вже знаходиться в гаражі. Двері гаражу були в кожному разі відчинені.

Напруження і тиша в судовій залі доходять до своїх вершин. Дослідно нема нікого з присутніх, не виключаючи навіть поліціанта, який звичайно з поважною, навіть суворою міною сидить біля Сташинського, — хто б не затримував віддиху. Деякі слухачі похилилися наперед, немов причаїлися перед небезпекою, що надходить. Ніхто не ворухиться, не чути шепотіння, ані покашлювань. П'ять суддів у вишнєвої барви тогатах, з широкими білими передами і краватками «метеликами», сидять безручно, немов якісь різьби на тлі чоловічої стіни, і не зводять очей з Сташинського. А він понурив голову й майже шепотом, уривано промовляючи свою жадливу розповідь. Але в його голосі не чути такого хвилювання, яке має людина, що справді жалкує свого ганебного вчинку. Гладко обголене, повне обличчя злочинця відбиває жовтавою блідиною від темних плям, що отінюють його холодні, безсердечні очі. Сташинський говорить:

Я не відважився піти до гаражу і швидко пройшов мимо. Потім я пі-

шов до дверей будинку і відчинив їх ключем, який я тримав у правій руці; зброю я в цей час тримав у лівій руці. Я увійшов до середини і замкнув за собою двері. З платформи я пішов наліво. Я піднявся на кілька східців нагору і хотів на першому повороті сходів чекати, щоб мене не можна було побачити від входу. Я хотів піти йому назустріч. Коли я почекав кілька секунд, раптом почув голоси, насамперед голос жінки, що сказала: «До побачення». Я почув, що хтось спускається по сходах. Це була для мене непередбачена ситуація. Спочатку я не знав, що робити. Коли б я вирішив вийти з будинку, я мусів би рахуватися з можливістю, що зустрінуся з Бандерою і що тоді він мене побачить.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи справді в цей час хтось спускався по сходах?

ПІДСУДНИЙ: Так, кроки наближалися до мене. Я зійшов на кілька східців униз, зупинився перед ліфтом, натиснув на гудзик і чекав на ліфт. Я стояв обличчям просто до ліфту. І коли я так стояв, а ліфт ще не над'їхав, в той час за моєю спиною хтось пройшов по сходах вниз. Я пізнав по кроках, що це жінка, бо на камінних сходах я докладно чув стукіт високих закаблуків. В цей момент вона пройшла коло мене за моєю спиною.

ПРЕЗИДЕНТ: Вона пройшла повз вас?

ПІДСУДНИЙ: Вона пройшла повз мене і вийшла через двері з будинку.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви тим часом увійшли до ліфту?

ПІДСУДНИЙ: Я відчинив двері ліфту, але не пам'ятаю, чи я увійшов до середини, і замкнув за собою двері.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи жінка пройшла повз вас у ту хвилину, коли ви відчиняли двері ліфту?

ПІДСУДНИЙ: Може, кілька секунд перед тим. Я її не бачив, і вона теж не бачила мого обличчя.

ПРЕЗИДЕНТ: Інцидент на цьому скінчився?

ПІДСУДНИЙ: Так, але тепер ситуація була знову така, як перед тим. Я знову замкнув двері ліфту і піднявся по сходах угору. В цей час я почув, що двері будинку відчинилися і хтось увійшов. Я здогадався, що це Бандера. Коли я почув, що двері хтось відчинив, я пішов попри поруччя по сходах вниз назустріч Бандері.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви побачили його коло дверей будинку?

ПІДСУДНИЙ: Я побачив його, двері були ще відчинені. Він у ту хвилину намагався вийняти свій ключ із дверей.

ПРЕЗИДЕНТ: Якою рукою?

ПІДСУДНИЙ: Лівую рукою. Він тримав під (правою) пахвою пакунків.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви, мабуть, пригадуєте, що тоді виникли сумніви стосовно того, що він мав у правій руці. Чи ви замислювалися над тим, як це можна пояснити?

ПІДСУДНИЙ: Я багато над цим думав, бо мене про це з усіх боків питали, спочатку Шелепін у Москві, а пізніше тут, під час допиту. Я

тепер знаю, що він ніс у руках. Проте я мушу повторити мої попередні зізнання, що в моїх очах це були пакунки або торбинки. Я хотів вказати на колір. Мені здавалося, що це пакунки або торбинки, вони були ясно-брунатного кольору.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи пригадуєте: були в них червоні чи зелені помідори?

ПІДСУДНИЙ: Я бачив овочі, коли проходив повз нього. Мені здавалося, що це були червоні помідори. Він тримав ногою двері, щоб вони не замкнулися. Це не була ситуація, яка повинна бути, щоб виконати не замахи. Він мусів би був замкнути за собою двері. В цю хвилину він побачив мене і подивився на мене; я подивився на нього. Щоб виграти час, я нагнувся і почав поправляти свій черевик. Але цим я нічого не осягнув.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви лівак?

(У той час Сташинський, за його пізнішим висвітленням, мав тоді на ногах черевики без шнурівок).

ПІДСУДНИЙ: Ні. Я тримав зброю у правій руці і правою ж рукою поправляв свій черевик. Воно виглядало з мого боку по-дурному, але хотів виграти час. Я не міг зупинитися без причини. Я знав, що мушу виграти час. Тоді я пішов далі. Я не знав, чи маю зробити замахи, чи ні. Я спускався по сходах і вже думав, що зараз пройду повз нього, і, мабуть, з того всього нічого не вийде. З другого боку, я знав, що мушу це зробити. Це не легка справа розповісти, які думки я мав у ту хвилину.

Це вже друга спроба, і я не повинен її прогавити — думав я. Він все ще стояв на місці. Коли про це розповідаєш, воно триває довго, але все це відбулося в дуже короткий час.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли він стояв в середині будинку і лівую рукою вийняв із дверей ключ, то до вас був скерований правий бік його обличчя?

ПІДСУДНИЙ: Коли я ще був угорі, він був звернений до мене правим боком свого обличчя; щоб вийти з будинку, я мусів пройти за його спиною. Коли я проходив повз нього через вихідні двері, він подивився на мене, і в цю хвилину я почув, що я говорю, що «щось не функціонує», і ще якісь слова, яких я сам не розумів. Він відповів мені щось ніби: «вже в порядку».

Тиша в залі, здається, голосно дзвонить, не чути людського дихання, немов би не було живої душі, тільки годинник на стіні нечутно відмірює тяжку й некучу, як біль, хвилину... В цю тишу каменем падають дальші слова Сташинського:

Я повернувся праворуч і взяв лівую рукою клямку. Він стояв коло мене, в цю хвилину він уже вийняв ключ із дверей. Але він ще тримав його в руці, а торбинки — в правій руці. Так я там стояв і хотів закрити двері за собою, а зброю я тримав у правій руці; раптом я зробив рух угору і вистрілив з обох цівок, негайно повернувся, закрив за собою двері і пішов геть.

Ці слова московський найманець говорить точно о годині 11,30 рано в середу 10 жовтня 1962 року.

— *Ja!* — повторює мимоволі голова суду в Карльсруге, д-р Ягуш, на одну коротеньку мить його голова опирається підборіддям об груди...

ПРЕЗИДЕНТ: Ви вистрілили, ще будши в будинку?

ПІДСУДНИЙ: Одною ногою я вже стояв на порозі.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви бачили, що сталося після того?

ПІДСУДНИЙ: Ні, негайно після того, як я вистрілив, я повернувся і пішов геть.

Голос Сташинського знову спокійний, сухий, без жадних хвилювань.

ПРЕЗИДЕНТ читає з актів: Слідство проти невідомої особи. 16. 10. 1959 р. Стосується смерти Степана Бандери. (Читає місце, в якому між іншим сказано, що в одязі померлого був знайдений пістоль у кобурі під правою пахвою). Ця обставина, можливо, свідчить про те, що Бандера був лівак. Що ви робили далі?

Сташинський попадає в свій одноманітний, розповідний тон.

ПІДСУДНИЙ: Після того, як я вийшов з будинку, я негайно повернувся ліворуч. Опинившись на вулиці Крайдінга, я одночасно заховав зброю і вийняв з лівої кишені ампулку, роздав її та вдихнув пари з неї. Поперечною вулицею я пішов до вулиці Німфенбург. По дорозі я викинув на ходу дверний ключ до каналізаційного отвору.

Зброї я ще не міг викинути, бо для цього ще не було нагоди. Я пішов пішки вулицею, що веде просто до Гофгартен. Там я знову пішов до розва і знову кинув з моста зброю в потік. Тоді я далі пішов вулицею Максимиліана до площі Ленбах і до свого готелю. Там я вимельдувався. Було по 14 годині. Швидким поїздом я виїхав до Франкфурту (над Майном — ред.). Я це зробив згідно з одержаними мною вказівками. Після замаху я хотів якнайшвидше виїхати з Мюнхену. Я виїхав першим поїздом, що їхав до Франкфурту. В цьому напрямку їхали один чи два поїзди щогодини. Коли я прибув на станцію, я переглянув розклад їзди і встановив, що мені доведеться чекати на поїзд недовго. Я чекав, може, 15-20 хвилин.

Отже я поїхав до Франкфурту і прибув туди після обіду. Мою валізку я залишив на станції і пішов розвідувати по різних летунських компаніях, коли я можу вилетіти до Берліну. Але в цей вечір було вже запізно, і я мусів переночувати у Франкфурті. Я переночував у готелі «Вісбаден», і саме — лише цю одну ніч.

ПРЕЗИДЕНТ читає: Ресстрація 15. 10. 1959. Готель «Вісбаден»: Ганс Будаїт, кімната 53, день виїзду 16. 10. Підтверджено федеральним кримінальним управлінням.

ПРЕЗИДЕНТ: Під яким прізвиськом ви вилетіли?

ПІДСУДНИЙ: Я ще в той самий вечір замовив для себе місце в літаку під фальшивим прізвиськом — не під прізвиськом Будаїт, а, здається мені, під прізвиськом Ковальський. Я вибрав собі польське прізвисько, бо

видно було, що я чужинець. Я знав, що пасажери, які летять до Берліну з Західної Німеччини, не мусять пред'являти документи.

ПРЕЗИДЕНТ: Це було передбачено чи, може, з вами обговорено, що ви, повертаючись назад, візьмете собі інше прізвисько?

ПІДСУДНИЙ: Ні, це була моя ідея, вона спричинила мені пізніше деякі неприємності. Я не повинен був цього робити, бо це не було підготоване. На випадок якоїнебудь контролю можна було встановити, що я подав неправильне прізвисько.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи пригадуєте ви, якій фірмі належав літак?

ПІДСУДНИЙ: «БЕА».

ПРЕЗИДЕНТ зачитує у пасажирському списку цієї фірми від 16 жовтня 1959 р.: ч. 12 — пасажир Ковальський. Отже, ви знову прибули до Берліну. Ви склали звіт Сергєєві?

ПІДСУДНИЙ: Я негайно потелефонував до нього. Він уже знав про все і тут же телефонічно погратулював мені. Ми домовилися про зустріч у місті, і я поїхав до нього. Він знав про все з преси.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви знову склали тепер звіти за тим самим зразком, як у випадку пана Ребета?

ПІДСУДНИЙ: Так, у двох варіантах, за тим самим зразком, як у випадку Ребета, два звіти. В першому звіті я лише зазначив шлях моєї подорожі і час, в який я відвідав різні місця, у другому звіті я написав лише, що я особу привітав і, що привітання було вдалим.

Після короткої перерви, яка тривала до год. 11,50, адвокат Нойвірт за згодою президента Ягуша, ставить Сташинському знаменне запитання:

НОЙВІРТ: Що ви думали, коли ви вбили пана Степана Бандеру? Чи ви мали якунебудь особисту причину для такого вбивства?

Сташинський на хвилину ніяковіє, мнеться нервово, згодом каже:

ПІДСУДНИЙ: Я не мав жадної особистої причини вбити його. Я лише виконав наказ.

До президіяльного стола підходить експерт, який показує суддям карту «замкненої зони» — Карльсгорст у Східньому Берліні. Всі адвокати й обидва прокурори теж підходять до стола й розглядають карту, після чого голова суду оголошує перерву до год. 15-ої. Після перерви д-р Ягуш звертається до Сташинського з запитанням:

ПРЕЗИДЕНТ: Чи хтось тут, у Німецькій Союзній Республіці, на вас колись впливав (поминаючи слідчі органи), що саме ви маєте сказати на цьому процесі до того чи іншого пункту? Ви маєте тепер можливість тут, перед усіма слухачами, прилюдно про це заявити. З цього приводу для вас не може постати жодна шкода. Ви повинні тепер відважитися сказати, чи впливав хтось на вас, щоб спонукати вас не говорити тут правди?

ПІДСУДНИЙ: Цього ніколи не було.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи була колись раніше роблена спроба, щоб спонукати

вас з тих, чи інших мотивів розказувати нам тут брїки і обтяжити себе самого?

ПІДСУДНИЙ: Ніколи!

ПРЕЗИДЕНТ: Може, хтось це робив з-поза Німецької Союзної Республіки?

ПІДСУДНИЙ: Ні!

ПРЕЗИДЕНТ: Напевно?

ПІДСУДНИЙ: Так!

ПРЕЗИДЕНТ: Шляхом таких маніпуляцій ви накличете нещастя на себе самого. Ви тепер маєте нагоду тут розповісти публічно про такі речі. Може, з вами погано поводитись, бо від вас хотіли одержати якесь зізнання?

ПІДСУДНИЙ: Ні.

Суд викликає свідку Кресценцію Губер, зізнання якої спричинюють деколи легкий сміх серед слухачів. Пані Губер — це зразок німецької домашньої господині, яка говорить резолотно, сміливо, деколи голосно зітхає тощо. Д-р Ягуш повчає її, що вона буде присягати, і запитує:

ПРЕЗИДЕНТ: Чи знаєте ви пана Сташинського?

Голова вказує рукою на Сташинського, свідка заперечливо хитає головою.

СВІДКА: Ні, я його ніколи не бачила.

ПРЕЗИДЕНТ: Подайте персональні дані про себе.

СВІДКА: Кресценція Губер, одружена, без професії, домашня господиня, 48 років, живу в Мюнхені, вулиця Талькірхнер число 67; пан Сташинський не є моїм родичем.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви мали колись якунебудь справу на вулиці Крайтмайра, у будинку ч. 7?

СВІДКА: Так, я там прибирала помешкання родини Вайнер на першому поверсі.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви пригадуєте, що в цьому будинку в середині жовтня 1959 року був знайдений мертвим пан Бандера, що називав себе Попель?

СВІДКА: Так.

ПРЕЗИДЕНТ: Як ви про це довідалися?

СВІДКА: Через радіо. Про це я читала також у газеті. Я ходила туди двічі на тиждень — у вівторок і в четвер. Прізвище (Бандери) було мені невідоме, я звернула увагу лише на будинок ч. 7 на вулиці Крайтмайра, бо я там прибирала.

Коли я туди прийшла наступного разу, мені про це розповіла жінка, яка в цій родині доглядала за дітьми.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли ви звичайно залишали помешкання, що його ви прибирали?

СВІДКА: Я завжди кінчала працю о першій годині. Я працювала від

ПРЕЗИДЕНТ: Чи можете пригадати: ви в цей день теж пішли о першій годині?

СВІДКА: Так, це було незадовго перед першою годиною або скоро після першої. Я спускалася по сходах вниз. Мені заплатили за мою працю. Коли я зійшла вниз, коло ліфту стояв якийсь чоловік.

ПРЕЗИДЕНТ: Як він там стояв?

СВІДКА: Цього я точно не пам'ятаю. Можливо, що я сказала йому «Грюс Готт»^{*}. Я лише пригадую, що його волосся було не таке темне.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви випадково бачили або чули, чи рухався ліфт?

СВІДКА: На це я не звернула уваги.

ПРЕЗИДЕНТ: Цей чоловік стояв коло дверей ліфту чи в зовсім іншому місці?

СВІДКА: Я не знаю, я вже ламала собі над цим голову. Я лише знаю, що його волосся не було таким темним.

ПРЕЗИДЕНТ прохає Сташинського повернутись і стати перед дівчиною, щоб свідка могла подивитись на нього ззаду. Сташинський подає лаву обвинувачених і стає перед дверима, обернувшись до свідки спиною.

СВІДКА не може пригадати. Вона каже, що той чоловік не мав такого темного волосся.

ПРЕЗИДЕНТ: Може, пригадуєте, чи міг він так стояти?

СВІДКА невпевнено хитає головою.

ПРЕЗИДЕНТ: Але ви пригадуєте, що в цих малих сінях стояв чоловік?

СВІДКА: Так.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи не здається вам, що ви бачили його в обличчя або що він стояв спиною до вас?

СВІДКА: Я пішла до дверей. Я пішла до свого вельосипеда на подвір'ї, що стояв у глибині подвір'я, і поїхала додому.

ПРЕЗИДЕНТ: Щоб дійти до вашого вельосипеда на подвір'ї, ви потребували не більше двох хвилин?

СВІДКА: Так, приблизно.

СУДДЯ: Чи знали ви пана Попеля?

СВІДКА: Ні, його особисто я не знала.

ПРЕЗИДЕНТ: У той час, як ви забирали з подвір'я свій вельосипед, чи ви помітили, що хтось приїхав автотом?

СВІДКА: Там в'їздили часом машини, але я нічого не помітила.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви бачили пана Попеля перед тим? Знали ви його з обличчя?

СВІДКА: Можливо, що я його вже бачила, але не знала, хто він такий.

^{*} Баварське поздоровлення «Grüß Gott» («Здоровлю з Богом!») уживається в значенні щоденного привітання: «Добривдень!», «Здорові були!»

ПРЕЗИДЕНТ: В той час, як ви забирали з подвір'я свій вельосипед, чи бачили ви якогось чоловіка коло гаражу?

СВІДКА: Ні, там я нікого не бачила. Я була сама.

Судді встають. рдягають на голови берети, всі в залі теж підводяться зі своїх місць і свідка, піднісши вгору пальці правої руки, повторює за головою суду слова присяги на те, що вона сказала правду.

ПРЕЗИДЕНТ: Ми тепер підходимо до того, що містить обвинувачення стосовно дальшого часу, після тих подій, про які ви нам розповіли. В листопаді 1959 року ви одержали запрошення від одного генерала. Розкажіть про це.

ПІДСУДНИЙ: На початку листопада 1959 року Сергей повіз мене з міста автом до забороненої зони і представив мене там одному генералові, що був, як він сказав, нашим начальником. Він був шефом відділу КГБ у Карльсгорсті. В конспіративному помешканні ми говорили, може, з 15 хвилин — на загальні теми. Потім генерал, як господар, попросив нас піти до іншої кімнати, в якій стояв стіл, накритий для трьох осіб. Ми сіли. Тоді генерал подав мені, як він сказав, приємне повідомлення. Він сказав мені, що згідно з постановою уряду, мене нагороджено бойовим орденом Червоного прапора за успішну роботу і за виконання доручень.

ПРЕЗИДЕНТ: Отже, існують два роди ордена Червоного прапора.

ПІДСУДНИЙ: Так, перший називається просто орден Червоного прапора, другий — бойовий орден Червоного прапора. Бойовий орден можна одержати також у мирний час, але для цього повинні існувати особливі підстави більш або менш військового характеру.

ПРЕЗИДЕНТ: Як ви прийняли це відзначення?

ПІДСУДНИЙ: Хоч я раніше не думав над тим, що одержу таке відзначення, але не був також дуже здивований, бо це був практикований звичай, що за виконання важливих доручень нагороджувано. На ордени Советський Союз не скупий. Генерал пробував з'ясувати мені, яке високе відзначення це означає. Він сказав, що це є незвичайна річ і що трапляється дуже рідко, щоб хтось у мирний час одержав такий орден. Вже з цього я міг бачити, наскільки важливою була виконана мною робота.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи сказав він вам, в який спосіб ви одержите орден?

ПІДСУДНИЙ: Так, він сказав, що для цього я поїду до Москви.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи сказав він щось про те, які пляни стосовно вас мають на майбутнє?

ПІДСУДНИЙ: Про це ми говорили лише загально. Він сказав, що, наскільки він знає, я тепер маю поїхати на якийсь час до Москви, щоб там одержати додатковий вишкіл як агент. Міркування для цього були такі:

Оскільки замах не пройшов без сенсації, потрібно, щоб проминув якийсь час, і щойно тоді знову зможу показатись на Заході, бо громад-

ськість схвилювалася. Він вважав, що я не повинен провести цей час у Берліні без користі для себе. Тому буде підходящим і так вирішено, що я на якийсь час, приблизно на рік, поїду до Москви, щоб одержати там додатковий спеціальний вишкіл. З його слів можна було зрозуміти, що виконане мною доручення і одержання ордена закінчили один етап моєї діяльності для КГБ. Це мав би бути ніби поворотний пункт у моєму житті, щоб дістатися на вищий щабель.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви вже раніше згадували один вислів Сергея у зв'язку з цим.

ПІДСУДНИЙ: Сергей натякнув мені, що мене тепер, мабуть, вишколоватимуть у Москві кілька років і тоді мене застосують протягом якогось часу в Західній Німеччині або в Західній Європі. Сергей також сказав напівсерйозно, напівжартома, що я, може, стану за кілька років на його місці тут, у Карльсгорсті.

ПРЕЗИДЕНТ: Як поставились ви до цих перспектив?

ПІДСУДНИЙ: Ці перспективи були для мене цілком новими і чогось того я собі раніше не уявляв. Дотепер для мене не було нічого занепокоюючого в тому, що було пляноване про моє майбутнє. Про мою дальшу діяльність у Західній Німеччині була вже раніше мова при різних нагодах, при інших нагодах уже говорено про те, і в цьому не було нічого надзвичайного.

ПРЕЗИДЕНТ: А все ж сталося щось таке, з чим ви раніше не рахувалися. Вас мали нагородити орденом і вручити цей орден у Москві, далі вишколити, і це повинно було показати вам, що ви будете в майбутньому працювати в усякому разі в подібний спосіб, як було і досі.

ПІДСУДНИЙ: Так, мені було ясно, що я залишуся при КГБ і працюватиму для нього.

ПРЕЗИДЕНТ: Як ви до цього поставились?

ПІДСУДНИЙ: Про припинення роботи я досі не думав, скласти заяву про небажання далі працювати не можна було. В моєму випадку це було неможливо. Та обставина, що мене хотіли вишколити і застосувати в Західній Європі, була для мене, властиво, не такою вже неприємною.

ПРЕЗИДЕНТ: Як ви собі це уявляли?

ПІДСУДНИЙ: Це пов'язане з багатьма моїми переживаннями, з обома цими замахами і з тим, що впливало з цього.

ПРЕЗИДЕНТ: Тоді ви поїхали до Москви?

ПІДСУДНИЙ: Так, я поїхав 21-го чи 22-го листопада. Я весь час чекав. Воно не було так, що моє (берлінське — ред.) начальство пристосувалось до мене, а до начальства в Москві і з Москви прийшов для мене наказ 22-го листопада приїхати до Москви і одержати орден. Орден я мав одержати 25-го листопада. Мені порадили запакувати всі свої речі і взагалі зникнути з Берліну.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви поїхали?

ПІДСУДНИЙ: Так.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли?

ПІДСУДНИЙ: Це було 21-22 листопада. У Москві зустрів мене один співробітник КГБ, якого я знав з моїх берлінських часів; він примістив мене в готелі, і там я чекав дальших вказівок і отримання ордена.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи сказав він вам щонебудь про виконане вами доручення і про те, які наслідки з цього будуть?

ПІДСУДНИЙ: Чоловік, що зустрів мене на станції, мав мене лише обслуговувати.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи знав він, що ви маєте одержати орден?

ПІДСУДНИЙ: Це було пізніше; мені було сказано, що вручення ордену на 25-го листопада не відбудеться і що я мушу чекати. Тим часом начальство хотіло довідатися про мої пляни та поінформувати мене про пляни КГБ. Для цієї мети до мене прийшов інший співробітник КГБ, Ніколаєвич; він говорив зі мною про це. Він був також лише зв'язковим між мною і своїм начальником.

ПРЕЗИДЕНТ читає місце із слідчих актів: ...«коли я був у грудні в Москві»... «Він сказав мені при цій нагоді, що дальші заплановані замах на еміграційних провідників покищо не будуть здійснювані, доки не затихне схвилювання серед суспільності і серед емігрантів».

ПІДСУДНИЙ: Так, це правильно.

ПРЕЗИДЕНТ: Хто це був?

ПІДСУДНИЙ: Жодний з тих, кого я досі називав.

ПРЕЗИДЕНТ: Ваш начальник?

ПІДСУДНИЙ: Алексей Алексеевич. Він був керівником відділу і говорив зі мною в загальних рисах про мое дальше майбутнє.

ПРЕЗИДЕНТ: Як представив він вам ваше майбутнє?

ПІДСУДНИЙ: Ми зустрілись у готелі, і після звичайної розмови він також сказав, що ми якийсь час мусимо почекати, а в цей час я одержу дальший вишкіл, спеціальний вишкіл, удосконалю мою німецьку мову, я мав також вивчити англійську мову. Пізніше, тобто по якомусь часі мене мали застосувати як агента в Західній Європі. Він не говорив весь час про Німецьку Союзну Республіку, він не хотів назвати ту чи іншу країну, він завжди говорив лише про Західню Європу. Мої завдання, які я мав виконувати на Заході, полягали б у тому, що я працював би далі в той самий спосіб, як протягом останніх двох років. Він сказав мені відкрито, що я маю виконувати дальші замах.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи сталося щось протягом наступних днів?

ПІДСУДНИЙ: 8 або 10 днів пізніше, 5-го або 6-го грудня, мене покликали до головного будинку КГБ для одержання ордена.

ПРЕЗИДЕНТ показує портрет і питає: Чи знали ви цього пана?

ПІДСУДНИЙ: Так, це Шелепін. У 1959 році він був головою «Комітету Государственной Безопасности».

ПРЕЗИДЕНТ: Ви бачили його в Москві?

ПІДСУДНИЙ: Так, 5-го або 6-го грудня мене привели до будинку КГБ, а ввечері — до Шелепіна. У Шелепіна були також Георгій Аксентьевич і керівник відділу Алексей Алексеевич. Коли ми ввійшли до кімнати, Шелепін зробив кілька кроків мені назустріч, взяв з столу грамоту в червоній обгортці і прочитав мені її. В ній було написано, що постановою Верховного Совету від 6-го листопада 1959 року мене нагороджено бойовим орденом Червоного прапора за виконання важливого доручення уряду.

ПРЕЗИДЕНТ тримає перед собою текст з обґрунтуванням підстав, чому Сташинському дали орден. Цього тексту він не зачитує, а каже до Сташинського: Ви це знаєте?

ПІДСУДНИЙ притакує.

ПРЕЗИДЕНТ читає: Підпис: голова Ворошилов і секретар Георгадзе. Дивиться на підсудного і питає: Він вам не передав грамоти, не дав вам її?

ПІДСУДНИЙ: Грамота є таємною і мала лишатися при моїх персональних паперах у КГБ.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи повідомлення про такі нагороди публікуються в сі?

ПІДСУДНИЙ: Нормально так.

ПРЕЗИДЕНТ: В якій газеті?

ПІДСУДНИЙ: У «Правді». Повідомлення про мою нагороду не було опубліковане. Про це ми також говорили з Шелепіном. Він звернув мою увагу на те, що це самозрозуміло, і сказав: «Ви знаєте, що про такі речі не пишуть». Нормально такий орден мав би вручити не стосовний міністер, а голова Ворошилов. Але він передає орден не індивідуально, а групою. Я не міг одержати ордену у складі якоїсь групи, бо все мало лишитися суворою таємницею.

Сташинський увесь час дивиться на д-ра Ягуша, немов би на свого приятеля, якому він розповідає про «пригоди» і хвалиться перед ним успіхами та нагородами. Його голос вирівнявся, набрав майже веселого тону. Здається, що Сташинський ще раз переживає радість тих «урочистих» хвилин, коли він з рук московських начальників приймав нагороду за злочин скритовбивства. Він говорить:

Після того, як Шелепін прочитав текст грамоти, він взяв з столу коробку з орденом, поклав орден у ліву руку, а правою рукою потиснув мені руку. При цьому всі встали; це було урочисто.

ПРЕЗИДЕНТ: Скільки осіб було при цьому?

ПІДСУДНИЙ: Я, Шелепін, Георгій Аксентьевич і Алексей Алексеевич, отже чотири особи.

ПРЕЗИДЕНТ: На цьому прийняття закінчилося?

ПІДСУДНИЙ: Це була строго офіційна частина: вручення ордена. Потім він запропонував мені сісти і розпочав розмову про виконане мною останнє доручення, про справу Бандери. Він хотів почути від мене про всі подробиці.

ПРЕЗИДЕНТ: Що ви йому розказали?

ПІДСУДНИЙ: Я мусів йому розповісти, як усе відбулося, від самого початку, починаючи від моїх спостережень у Мюнхені біля церкви, на вулиці Цеппеліна, в Роттердамі, про те, як я стежив за Бандерою у Мюнхені, і про останнє доручення. Після того, як я все розповів, він почав ставити питання виключно щодо замаху. Він спитав мене, де відбувся замах. Я мусів йому розповісти, як я стояв, де стояв Бандера, як виглядав будинок всередині. Я мусів зробити ескіз і точно показати, де стояв кожний з нас. Тоді він спитав мене, що Бандера в той момент ніс у правій руці; ще спитав мене, що я бачив. Я сказав: червоні помідори. Він спитав, чи це дійсно було так. Я властиво не знав, чому він про це питає, і не міг зрозуміти задньої думки цього питання. Тоді він мене знову спитав, в якому місці я вистрілив із зброї, чи не сталося це, може, на один поверх вище або, може, десь на сходах, а не коло дверей будинку. Він питав мене так само докладно, як тут мене питали під час поліційного допиту.

Суд викликає фахівця російської мови, який зачитує вголос переклад на німецьку мову різних советських документів. З його пояснень скорочено записано дані про такі документи:

Пашпорт Російської Советської Федеративної Соціалістичної Республіки, VII-CA, ч. 501 142 на прізвище Сташинський Богдан Миколаєвич, народжений 4. 11. 1931 в Борщовичах Львівського району.

Студентська посвідка ч. 70 004, виставлена I-им Московським державним педагогічним інститутом для чужих мов на прізвище Сташинський Богдан, факультет — німецька мова, рік впису — 1961.

Советська посвідка для виїзду за кордон, АБ ч. 071 031, виставлена на прізвище Крилов Александр Антонович, народ. 1930 року, з печаткою прикордонної контролі і наказом від військової команди про службову поїздку з Москви до Східньої Німеччини.

Службове свідоцтво Сташинського, виставлене 28 грудня 1960 р. директором Науково-дослідного інституту, поштова скринька ч. 946.

Це «службове свідоцтво» стверджує:

«Товариш Сташинський Богдан Миколаєвич, народжений 1931 р., був zatrudнений у цьому інституті від березня 1951 до грудня 1960 р., покладав себе чесним і солідним співробітником... покладену на нього роботу він виконував своєчасно і успішно... За успішну діяльність в опрацюванні одної важливої проблеми був відзначений, згідно з указом Президії Верховного Совету СРСР від 6 листопада 1959 р., орденом Червоного Прапора». Підпис: директор Макар.

Під час читання цього кошмарного «документу» Сташинський помітно блідне.

Між президентом, який порівнює переклад фахівця з текстами інших перекладів в актах, і фахівцем відбувається дискусія щодо правильності

сти перекладу деяких російських слів на німецьку мову. Після закінчення зізнань перекладача продовжується допит Сташинського.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви вже скінчили розповідати про вашу розмову з Шелепіном? Почнемо іншу тему?

ПІДСУДНИЙ: Ні, ще не скінчив. Після того, як я закінчив розповідати про справу Бандери, він спитав мене, чи я вже знаю про мою дальшу працю в КГБ. Я сказав, що так. Шелепін сказав мені, що я на якийсь час залишусь тут (у Москві — ред.), доки хвилі не заспокояться, а тоді мене будуть застосовувати, щоб я далі виконував такі самі доручення, які я виконував раніше, як мені про це вже перед тим сказав Алексей Алексеевич.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви не вказували йому на те, що Советському Союзіві вийшло б на користь, коли б дещо в цих задумах змінилося?

ПІДСУДНИЙ: За звичаями так не водиться говорити. Я був співробітником (КГБ) і мені було недоречно і неможливо так говорити.

ПРЕЗИДЕНТ: Бувають також хворі співробітники, для такої роботи треба мати добрі нерви, існують завдання, що повинні бути покладені

іскретно, а це також лежить в інтересах органів, що дають накази.

Можна було, наприклад, сказати: я це зробив один раз і другий, але

почуваю себе не досить сильним, щоб так працювати далі; не зважаючи на всі почесні, я вже маю того досить, одного дня може статися провал.

Чи сказали ви щось у цьому дусі?

ПІДСУДНИЙ: Ні, я не висловився в такий спосіб.

ПРЕЗИДЕНТ: Може, ви могли б сказати: «Я боюся, що не можу», це можна було б легше зрозуміти. Принаймні ви могли так сказати, щоб

почути, що він на це скаже. Ви про це не подумали?

ПІДСУДНИЙ: Мені не прийшло в голову висловитись у такий спосіб. Мені здавалося, що вислови такого роду недопустимі і, наскільки мені

була відома ситуація, також безцільні.

ПРЕЗИДЕНТ: Мені прийшла тепер така думка. Ви раніше мали справу з тим агентом*, який завжди хотів їхати з Мюнхену додому, бо йому

здавалося, що його вже розпізнали і що американці слідкують за ним. Ви спитали його, чи взяв би він участь у викраденні Ребета.

ПІДСУДНИЙ: Він звернув увагу на труднощі.

ПРЕЗИДЕНТ: І, не зважаючи на це, ви таки натискали на нього, щоб він щось зробив.

ПІДСУДНИЙ: Ми пізніше ніколи не говорили на цю тему.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи не могло це бути для вас вказівкою, щоб і собі сказати щось подібне.

ПІДСУДНИЙ: Мое становище було інше. Він не зробив того, що зрозуміло було інше. Він не зробив того, що зрозуміло було інше.

* Вольшевицький агент Бисага-Надійчин, боячися заарештування, домагався, щоб КГБ дозволив йому покинути Мюнхен і щоб він одержав дозвіл покинути свою роботу та вернутися до СРСР. Див. розділ «Матеріали і документи» ч. 28.

быв я, а я був уже так заплутаний у справу, що для мене не було іншого виходу. Я був у військовій організації, де наказ є все.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи говорили ви ще на якусь іншу тему?

ПІДСУДНИЙ: Так, ми ще говорили про мої особисті справи.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви хотіли одружитись?

ПІДСУДНИЙ: Так.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви були заручені?

ПІДСУДНИЙ: Так, я був заручений, але мої начальники про це досі нічого не знали.

ПРЕЗИДЕНТ: Але ж ви вже говорили про це в Москві.

ПІДСУДНИЙ: Я говорив про це з Алексеем Алексеевичем. Коли я говорив про це з Алексеем, він спочатку намагався відмовити мене від цього і сказав, що це був би фальшивий крок. Він вказав на труднощі і старався всякими способами переконати мене, що я мушу зрестися свого плану.

ПРЕЗИДЕНТ: Як це скінчилось? Вам відмовили, чи справа була відкладена?

ПІДСУДНИЙ: Сталося так, як це звичайно буває в таких установах: він висловив думку, що це неможливо і що я повинен одружитися з російською дівчиною, яка є співробітницею КГБ. Тоді нас обох вишлють за кордон, це буде добре для праці і поведе до дальших успіхів, бо не треба буде боятись. Пізніше він сперечався зі мною і сказав, що він не відмовляє мені, але я маю подумати над його словами. «За кілька днів, — сказав він, — коли ви вже над цією справою подумаете, дайте мені знати, я охоче прийду до вас, і ми поговоримо про це ще раз». Це означало, що я мав за кілька днів зголоситись у нього і прийняти його пропозиції. Я сказав йому, що виконаю його вказівки щодо розмови.

Після цієї відповіді Сташинського д-р Ягуш оголошує перерву судової розправи. Перерва триває від год. 17,37 до 17,50, після чого голова суду запитує Сташинського:

ПРЕЗИДЕНТ: Коли б ви схотіли одружитися з росіянку, то чи й тоді ви мусіли б прохати дозволу?

ПІДСУДНИЙ: Обов'язково. Її благонадійність мала бути перевірена.

ПРЕЗИДЕНТ: Отже, ви одержали замасковану відмову. Чи ви самі розпочали розмову на цю тему?

ПІДСУДНИЙ: Так, після обговорення мого майбутнього ми почали говорити про мої особисті справи. Він (Шелепін) знав уже про все. Алексей Алексеевич сказав йому про це. Він сказав, що він чув, що я бажав одружитись. «Чи це не трошки зарано», — сказав він. — «Ви знаєте, це не прийнято, щоб співробітник КГБ одружився з чужинкою».

Я сказав, що мені це відомо. Я сказав, що я знаю цю жінку вже три роки. Я переконався з тому, що вона порядна і розумна дівчина і не ставиться до Росії негативно. Хоч я це і сказав, але правдою було б про-

Я мав 10 днів часу подумати над цією справою, перш ніж піти до Шелепіна. Я думав так: коли я тепер залишусь у Москві, одержу додатковий вишкіл і одружусь з росіянку, то тоді мої сумніви знову цілком зникнуть і я знову стану «стовідсотковим».

ПРЕЗИДЕНТ: Чи могли ви собі уявити, що на випадок, коли б ви одержали дозвіл одружитися з Інгою Поль, ви одержали б можливість вийти з цього оточення?

Чи слід вас розуміти, що коли б ви одружилися з вашою нареченою, ви одержали б від неї внутрішню підтримку, — тоді як одружившись з жінкою, вірною генеральній лінії, ви самі стали б таким, як вона? Чи був це мотив, чому ви так уперто хотіли добитися цього одруження?

ПІДСУДНИЙ: Так. Звичайно, Шелепін міг зробити, як хотів: відмовити мені або дозволити. Але оскільки це була моя приватна справа, я старався це здійснити. Шелепін пробував обережними словами переконати мене відмовитися від цього. Він сказав: «Ви зробили на цей час великі успіхи. У нас теж є гарні жінки. Ось погляньте на цю».

Я відповів йому, що справа не в красі. Коли знаєш людину довгий час і знаєш, що також і далі співжиття з нею буде гарне, то це саме те, що в даному випадку потрібне.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи він виніс рішення негайно?

ПІДСУДНИЙ: Так. Він сказав, що в моєму випадку зроблять виняток. Але він поставив одну умову: коли я одружусь з моєю нареченою, вона має стати советською громадянкою, допомагати мені в моїй дальшій діяльності і стати співробітником КГБ.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи вимагали вони, що їм насамперед треба вивчити її?

ПІДСУДНИЙ: Так. Шелепін вважав, що перш ніж говорити про це з моєю нареченою, я мусів би привезти її до Москви, щоб вона одержала власне уявлення про життя в Москві і взагалі в Советському Союзі. По-друге, було передбачено, що коли дійде до порозуміння, я мав би їй ще перед одруженням в якийсь спосіб розповісти, якою була моя діяльність. Це розкриття мало статись у Москві.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи було щось сказане про обсяг вашого розкриття?

ПІДСУДНИЙ: Я мусів сказати, властиво, все: хто я такий, що я насправді не німець, що я працюю для КГБ, що я далі працюватиму для нього і пізніше буду висланий за кордон. Спочатку я мав би лише сказати, хто я такий і де працюю, і спитати її, чи погоджується вона підтримувати мене в моїй праці.

ПРЕЗИДЕНТ: Ваша дотеперішня діяльність, особливо обидва замах, могли б бути обтяженням цього подружжя.

ПІДСУДНИЙ: Було само собою зрозуміло, що вона нічого не повинна була довідатися про мою діяльність до 1959 року.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи було про це говорено як про самозрозумілу справу?

ПІДСУДНИЙ: Поперше, це було само собою зрозуміле і, по-друге, про це також була мова. Пізніше мені дуже часто звертали увагу на те, що

я ніколи не повинен розповісти їй подробиці про мою діяльність. Мені також сказали, що коли я далі виконуватиму замах, то моя дружина не повинна про це щось довідатися.

ПРЕЗИДЕНТ: Які були взаємини між вами і вашою нареченою? Я припускаю, що ви її любили. Це не був такий собі тимчасовий зв'язок, бо ви хотіли одружитися з нею. Чи не замислювались ви над тим, чи можливо взагалі вести при одруженні таке, так би мовити, подвійне життя, — я тепер маю на увазі лише ваше минуле. Коли б шлюб був дозволений, ви мусіли б зобов'язатися нічого про це не говорити.

ПІДСУДНИЙ: Про це я думав багато і довго. І я прийшов до переконання, що не можна їй це сказати. Не тому, що я боявся, що вона могла б мене видати, тобто через необережність комусь про це розповісти. Не можна було сказати їй про це з моральних причин.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи не говорять моральні підстави також за те, що ви не мали права вводити її в блуд в цій справі?

ПІДСУДНИЙ: Не так легко розповісти про такі речі людині, з якою хочеш жити. Я думав також про те, що для неї було б досить небезпечно щось про це знати; отже, в усіх випадках було б найкраще, коли б вона нічого про це не знала.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи не мали ви враження, що це ваше минуле є частиною цілого, що ваша дружина була б обманена, коли б вона довідалася про свого чоловіка лише половину правди і була б увесь час у небезпеці або довідатися про все, або взагалі вже нічого більше не довідатися, чи ви розумієте, що я цим хочу сказати?

ПІДСУДНИЙ: В той короткий час я не бачив іншого виходу.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ця розмова (з Шелепіном — ред.) закінчилася так, як ви нам оце розповіли? З нею познайомляться, вона приїде до Москви, огляне Москву, і тоді буде вирішене питання щодо дозволу одружитися?

ПІДСУДНИЙ: Це так. Але я мушу розповісти ще про деякі далішні подробиці щодо цього.

Дозвіл у справі одруження залежав — як я вже сказав — від згоди моєї дружини співпрацювати (з КГБ — ред). Мої начальники вважали, що перш ніж запрошувати її до Москви, слід з'ясувати, як вона до цього поставиться. Вони хотіли знати наперед, чи дає вона згоду співпрацювати, чи ні. Щоб це з'ясувати, було передбачене наступне:

У Берліні я мав у розмовах зі своєю нареченою, далі залишатись Йозефом Леманом і розповісти їй одну історію, придуману для неї. Я повинен був лише «признатися», що я працюю в ССД*. Я мав спробувати пропагандивно обробити її під цим поглядом, тобто трохи їй розповісти про що йдеться в такій роботі, подати кілька прикладів, як треба боротись від ворогів. Як приклад, я мав розповісти про терор у Дюссельдорфі.

* ССД — Державна служба безпеки у советській зоні Німеччини, Staatssicherheitsdienst.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи знаєте ви щось про цей терор?

ПІДСУДНИЙ: Я чув, що кілька німців із Східної Німеччини були засуджені за боротьбу в ім'я своїх ідей. Я мав розповісти їй про це і сказати, що моєю працею задоволені і заплановано далі мене вишколювати, що пізніше я маю поїхати на Захід і там працювати для справи миру. Я мав спитати її, чи згоджується вона пройти вишкіл разом зі мною, поїхати зі мною до Західної Німеччини і там працювати для ССД. Від вислідів цієї розмови залежало б рішення, чи зможе вона поїхати зі мною до Москви, чи ні. Коли б вона відмовилась, було б ясно, що вона також відмовиться працювати і для КГБ. Така була мета розмови; на цьому вона мала закінчитися.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви тоді в скорому часі поїхали назад до (східної) Німеччини?

ПІДСУДНИЙ: Ні, між мною і Алексеем було ще мале розходження. Він не погодився на те, щоб я їхав негайно. Він хотів тримати мене в Москві і почекати. З моєю нареченою я мав би якийсь час лише листуватися і щойно за 5-6 місяців я міг би привезти її до Москви. Я з цим не погодився. Мені було ясно, що він хоче використати цей час, щоб переконати моїх плянам. Але я був певен, що Шелепін стоїть по моему боці, тому я хотів поладнати все негайно. Мені було б дуже тяжко і мене хвилював би внутрішній неспокій, коли б такий довгий час я жив у непевності. Перш ніж перебрати нові завдання я хотів поладнати свої приватні справи.

Шелепін визнав, що я маю рацію, і сказав, що так буде розумно і що «ми з нашими друзями з (Німецької) Демократичної Республіки маємо добрі взаємини. Коли вона є така (тобто відповідає зробленому описові), тоді, — сказав він, — ми не маємо нічого проти». Цим він дав мені офіційний дозвіл поїхати до Берліну. Я мав ще трохи почекати і приїхати на Різдва, щоб причина мого приїзду здавалась вірогідною. Для моєї нареченої, її батьків і моїх знайомих я був перекладачем і працював при ДІА* у Варшаві.

Спершу я поїхав на десять днів до моїх батьків, потім повернувся назад до Москви, одержав ще багато різного роду вказівок від Ніколаєвича і тоді поїхав 22-го грудня до Берліну. Варшаву я вже знав, я там був у 1954 році. З Москви я написав перед тим два листи до моєї нареченої, але передав їх офіцерові, що мене обслуговував, і вони були відіслані з Варшави. Моя наречена одержала лише один з цих листів, той який я написав після розмови, а попередній лист пропав. Його просто не відіслали. Коли я писав другий лист, я вже мав дозвіл від Шелепіна. Коли найвищий шеф щось каже, того вже не можна переінакшити. На Святий Вечір я приїхав до (східного) Берліну.

* Скорочена німецька назва советської установи в окупованій большевиками зоні Німеччини: «Deutscher Innen- und Außenhandel», «бюро внутрішньої і зовнішньої торгівлі».

ПРЕЗИДЕНТ: Чи були ви офіційно заручені?

ПІДСУДНИЙ: Так, ми заручились у квітні 1959 року.

Мене зустрів Сергей, і ми говорили про це. Він вже знав про розмову у Москві і зробив мені таку пропозицію:

Він сказав, що він уже оглянув місцевість, де живе моя наречена, хотів би знати, чи не міг би я взяти з собою до неї один пакет. Я повинен його взяти. В ньому міститься невелика радіовисильня, з допомогою якої він, Сергей, міг би підслухувати розмову між моєю нареченою і мною. Він хотів поставити поблизу технічну автомашину, з допомогою якої можна було б підслухувати розмову на відстані до 200 метрів. Але місцевість для реалізації такого задуму не підходила. Це був самітний будинок, і коли б поставити машину, це негайно впало б в очі. Він з'ясував також причину, чому він хотів це зробити: не тому, що мені не довіряють, але тому, що я є зацікавленою стороною і бажаю доброго виходу розмови, я перебуваю у дружніх взаєминах з моєю нареченою. Тому міг би часом неправильно зрозуміти її відповіді; однак він міг би її відповіді зрозуміти добре.

Я, звичайно, сказав, що я дуже захоплений його ідеєю і що було б добре, коли б він це зробив; але, на жаль, неможливо поставити технічну автомашину з приймальними апаратами (поблизу будинку — ред.), бо це відразу впаде у вічі. Він це визнав і з жалем відмовився від свого задуму.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви цього хотіли?

ПІДСУДНИЙ: Так, найкращий спосіб відмовити в чомусь полягає в тому, що ви принципово завжди погоджуєтесь, але вказуєте на причини неможливості виконання.

В той самий вечір я забрав мою наречену з місця її праці. Ми провели Святий Вечір у її батьків, і коли вечеря скінчилась, я пішов з нею до її помешкання. Вона жила окремо, бо мала непорозуміння зі своїми батьками. Перш ніж розпочати з нею ділову розмову, я спитав її, чи вона мала останнім часом контакт з якиминьбудь людьми і чи обговорив з нею цю справу. Я сказав їй, хто я такий і де я працюю, вона мала якісь пакети на переховання. Я не пояснив їй, чому мене це цікавить, але хотів знати, чи нема чогось такого в її помешканні. Тоді я обговорив з нею цю справу. Я сказав їй, хто я такий і де я працюю.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви мусіли тоді сказати, як ви працювали.

ПІДСУДНИЙ: Я тепер, мабуть, не зможу передати в усіх деталях нашої розмови. В загальному я сказав, що я не є Йозеф Леман і не працюю в КГБ і вишколений агент, якого вислали до Німеччини, щоб звідси вести діяльність проти Заходу.

ПРЕЗИДЕНТ: Було це для неї дуже приголомшуючою новиною?

ПІДСУДНИЙ: Вона, — уживимо німецького вислову, — «впала з хмар». Ми говорили про це довго й обмірковували. Я розповів їй досить багато, також сказав, що я був не у Варшаві, а в Москві, що я приїхав з Москви і маю тепер туди повернутись; там мене далі вишколюватимуть.

знову використати як агента. Також я сказав, що був у найвищого шефа і він дав мені дозвіл одружитися (з нею) при умові, що вона погодиться працювати для КГБ. Я їй сказав, що те, що я розповідаю, не є моїм бажанням, це виключно слова й умови мого начальства.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли б вона погодилась, вона мусіла б обманювати ваше начальство?

ПІДСУДНИЙ: Вона відразу ж сказала, що я, мабуть, трохи збожеволів, коли я пропоную їй такі речі. Бо ж я добре знав, як вона ставилася до цієї системи!

«Це все в порядку, — сказав я їй, — але, якщо ми будь-що-будь хочемо жити разом, ти мусиш це зробити. Ти мусиш тримати себе так, ніби ти пристаєш на їхні пропозиції і згоджуєшся співпрацювати».

Я сказав їй, що до того не дійде, щоб вона брала на себе якісь доручення, що я постараюся запобігти цьому.

ПРЕЗИДЕНТ: В який спосіб ви могли цьому запобігти? Ви ж самі мусіли завжди виконувати всі накази!

ПІДСУДНИЙ: Так було кілька років раніше. Але тепер ситуація була інша. Мені здавалося, що можна буде зробити так, щоб не втягати її в такі історії.

ПРЕЗИДЕНТ: Отже ви вірили, що все буде гаразд.

ПІДСУДНИЙ: Ми були переконані, що вона ніколи не буде співробітницею КГБ. Відтепер вона мала просто грати театральну роль.

Вона сказала, що я мушу тепер, негайно податися разом з нею на Захід. Я їй сказав, що я цього тепер не можу зробити, але ця можливість залишається для нас у майбутньому. Ми повинні виграти час. Я знав, що після нового вишколу мене знову вишлють до Західної Німеччини або до іншої західно-європейської країни. Це питання, як я сказав, було вже обговорене.

ПРЕЗИДЕНТ: Чому ви не хотіли податися на Захід уже тоді?

ПІДСУДНИЙ: Ситуація була для мене ще не цілком ясною, я не міг так скоро прийняти таке рішення, треба також взяти до уваги, що я маю там (у Советському Союзі — ред.) батьків і родичів.*

ПРЕЗИДЕНТ: Треба було зважити, що батьки і потім залишаться там.

ПІДСУДНИЙ: Я хотів виграти час і бачити, як справа розгортатиметься далі.

ПРЕЗИДЕНТ: Але раніше ви висловились на цю тему в інший спосіб. Ви сказали, що ваш політичний розвиток ще не досягнув такого стану, щоб ви могли податися до цього зовсім чужого і незвичного вам Заходу. Цього ви ще не могли погодити з вашою (політичною) поставою.

Мені здається, що для вас було тоді легко піти з дружиною на Захід і там одружитися, щоб принаймні зовнішньо позбутися всього того, що гнітило вас.

* Про справжні причини втечі див. розділ «Матеріали і документи» ч. 29.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи були ви офіційно заручені?

ПІДСУДНИЙ: Так, ми заручились у квітні 1959 року.

Мене зустрів Сергей, і ми говорили про це. Він уже знав про розмову у Москві і зробив мені таку пропозицію:

Він сказав, що він уже оглянув місцевість, де живе моя наречена, і хотів би знати, чи не міг би я взяти з собою до неї один пакет. Я повинен його взяти. В ньому міститься невелика радіовисильня, з допомогою якої він, Сергей, міг би підслухувати розмову між моєю нареченою і мною. Він хотів поставити поблизу технічну автомашину, з допомогою якої можна було б підслухувати розмову на віддалі до 200 метрів. Але місцевість для реалізації такого задуму не підходила. Це був самотній будинок, і коли б поставити машину, це негайно впало б в очі. Він з'ясував також причину, чому він хотів це зробити: не тому, що мені не довіряють, але тому, що я є зацікавленою стороною і бажаю доброго висліді розмови, я перебуваю у дружніх взаєминах з моєю нареченою і тому міг би часом неправильно зрозуміти її відповіді; однак він міг би її відповіді зрозуміти добре.

Я, звичайно, сказав, що я дуже захоплений його ідеєю і що було б добре, коли б він це зробив; але, на жаль, неможливо поставити технічну автомашину з приймальними апаратами (поблизу будинку — ред.), бо це відразу впаде у вічі. Він це визнав і з жалем відмовився від свого задуму.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви цього хотіли?

ПІДСУДНИЙ: Так, найкращий спосіб відмовити в чомусь полягає в тому, що ви принципово завжди погоджуєтесь, але вказуєте на причини неможливості виконання.

В той самий вечір я забрав мою наречену з місця її праці. Ми провели Святий Вечір у її батьків, і коли вечеря скінчилась, я пішов з нею до її помешкання. Вона жила окремо, бо мала непорозуміння зі своїми батьками. Перш ніж розпочати з нею ділову розмову, я спитав її, чи вона мала останнім часом контакт з якиминьбудь людьми і чи одержувала якісь пакети на переховання. Я не пояснив їй, чому мене це цікавить, але хотів знати, чи нема чогось такого в її помешканні. Тоді я обговорив з нею цю справу. Я сказав їй, хто я такий і де я працюю.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви мусіли тоді сказати, як ви працювали.

ПІДСУДНИЙ: Я тепер, мабуть, не зможу передати в усіх деталях нашої розмови. В загальному я сказав, що я не є Йозеф Леман і це німець, а що я українець і громадянин Советського Союзу, співробітник КГБ і вишколений агент, якого вислали до Німеччини, щоб звідси вести діяльність проти Заходу.

ПРЕЗИДЕНТ: Було це для неї дуже приголомшуючою новиною?

ПІДСУДНИЙ: Вона, — уживмо німецького вислову, — «впала з хмар». Ми говорили про це довго й обмірковували. Я розповів їй досить багато, також сказав, що я був не у Варшаві, а в Москві, що я приїхав з Москви і маю тепер туди повернутись; там мене далі вишколюватимуть.

знову використати як агента. Також я сказав, що був у найвищого шефа і він дав мені дозвіл одружитися (з нею) при умові, що вона погодиться працювати для КГБ. Я їй сказав, що те, що я розповідаю, не є моїм бажанням, це виключно слова й умови мого начальства.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли б вона погодилась, вона мусіла б обманювати ваше начальство?

ПІДСУДНИЙ: Вона відразу ж сказала, що я, мабуть, трохи збожеволів, коли я пропоную їй такі речі. Во ж я добре знав, як вона ставилася до цієї системи!

«Це все в порядку, — сказав я їй, — але, якщо ми будь-що-будь хочемо жити разом, ти мусиш це зробити. Ти мусиш тримати себе так, ніби ти пристаєш на їхні пропозиції і згоджуєшся співпрацювати».

Я сказав їй, що до того не дійде, щоб вона брала на себе якісь доручення, що я постараюся запобігти цьому.

ПРЕЗИДЕНТ: В який спосіб ви могли цьому запобігти? Ви ж самі мусіли завжди виконувати всі накази!

ПІДСУДНИЙ: Так було кілька років раніше. Але тепер ситуація була інша. Мені здавалося, що можна буде зробити так, щоб не втягати її в так історії.

ПРЕЗИДЕНТ: Отже ви вірили, що все буде гаразд.

ПІДСУДНИЙ: Ми були переконані, що вона ніколи не буде співробітницею КГБ. Відтепер вона мала просто грати театральну роль.

Вона сказала, що я мушу тепер, негайно податися разом з нею на Захід. Я їй сказав, що я цього тепер не можу зробити, але ця можливість залишається для нас у майбутньому. Ми повинні виграти час. Я знав, що після нового вишколу мене знову вишлють до Західної Німеччини або до іншої західно-європейської країни. Це питання, як я сказав, було вже обговорене.

ПРЕЗИДЕНТ: Чому ви не хотіли податися на Захід уже тоді?

ПІДСУДНИЙ: Ситуація була для мене ще не цілком ясною, я не міг так скоро прийняти таке рішення, треба також взяти до уваги, що я маю там (у Советському Союзі — ред.) батьків і родичів.*

ПРЕЗИДЕНТ: Треба було зважити, що батьки і потім залишаться там.

ПІДСУДНИЙ: Я хотів виграти час і бачити, як справа розгортатиметься далі.

ПРЕЗИДЕНТ: Але раніше ви висловились на цю тему в інший спосіб. Ви сказали, що ваш політичний розвиток ще не досягнув такого стану, щоб ви могли податися до цього зовсім чужого і незвичного вам Заходу. Цього ви ще не могли погодити з вашою (політичною) постановою. Мені здається, що для вас було тоді легко піти з дружиною на Захід і там одружитися, щоб принаймні зовнішньо позбутися всього того, що втягло вас.

* Про справжні причини втечі див. розділ «Матеріали і документи» ч. 29.

ПІДСУДНИЙ: Така можливість існувала. Мені тоді здавалося, що не буде правильно, якщо я рішусь на такий крок. Я зробив би остаточний кінець шойно тоді, коли б усе було ясно, щоб уже ніколи не жалкувати. Перш ніж іти на Захід, я хотів бути в усіх пунктах цілком переконаним, що це буде правильний крок, і не мати ніяких сумнівів.

ПРЕЗИДЕНТ: Може, ви собі це уявляли трохи інакше, а саме:

Я зробив ці вчинки, і це обтяжує мене; одного дня все це може стати загальновідомим. З другого боку, для інших людей (з Заходу — ред.) може бути корисним довідатися про всі ці справи. Я хочу піти до міродаїних людей на Заході і розповісти їм про ці справи, щоб вони використали мої інформації проти Советського Союзу. Тоді я знайду у них для себе сприятливий ґрунт.

ПІДСУДНИЙ: Це слушно, такі думки я мав також. Але страх перед наслідками був сильніший від будь-яких інших міркувань.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи замислювались ви тоді над тим, як одного дня може закінчитися ваша діяльність? Саме — коли б ви залишились у Росії?

ПІДСУДНИЙ: Так, тоді я був би далі залишався співробітником КГБ.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви знали певні таємні справи. З бігом часу кількість таких таємниць могла б збільшитися, і одного дня це могло б мати для вас негативні наслідки.

ПІДСУДНИЙ: Такого враження я не мав ні в якому разі. Було навпаки. В Росії для мене були відчинені двері, були вигляди піднятися по щаблях до вищих посад.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи це було це пов'язане з певними небезпеками?

ПІДСУДНИЙ: Ні.

ПРЕЗИДЕНТ: Мені здається, що в актах є місце, коли ви висловились інакше. Ви боялися, що з вас зроблять «фахівця для мордів» і одного дня зліквідують вас самого.

ПІДСУДНИЙ: Це залежало б від того, які були б мої взаємини з КГБ. Коли б я далі лишався вірним генеральній лінії і виконував беззастирежно всі доручення, так, як досі, то я не мав би підстав для побоювань.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи могли ви гарантувати, що ви зможете завжди виконувати успішні замаху і не втратите одного дня нерви?

ПІДСУДНИЙ: Ви маєте на увазі, що я повинен був рахуватися з тим, що одного дня стану підозрілим на Заході?

ПРЕЗИДЕНТ: Так, на Заході або на Сході.

ПІДСУДНИЙ: В цей час я мав уже інші міркування на цю тему.

СУДДЯ: Під час цієї розмови з вашою нареченою ви їй ще нічого не сказали про обидва замаху?

ПІДСУДНИЙ: Ні.

ПРЕЗИДЕНТ: Як скінчилася ваша розмова з нею?

ПІДСУДНИЙ: Я мусів вияснити їй тоді всі подробиці. Я мусів їй розповісти також те, що я їй власне мав сказати за плянами моїх начальників: що я працюю для ССД і т. д. Я їй також сказав, яку відповідь на

це вона мала б дати. Тоді я сказав, що ми незабаром поїдемо до Москви і там пробуємо приблизно півтора місяця.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи вагалась вона дати згоду?

ПІДСУДНИЙ: Вона не заперечувала, але не була захоплена такою перспективою. Вона визнала, що краще прийняти пропозицію. А втім вона погодилася з тим, щоб усі справи вирішував я, бо була переконана, що я бажая і їй, і собі лише добра. Я сказав їй, що вона не повинна нікому щось розповідати про нашу розмову і що вона не повинна натякати, що ми поїдемо до Москви, але має казати, що ми поїдемо до Варшави, бо мене ДІА нібито перенесла до Варшави.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи сталося щонебудь важливе до моменту вашого виїзду до Москви?

ПІДСУДНИЙ: Ні. Ми поїхали 8-го або 9-го січня 1960 р. під прізвиськом Крилов.

ПРЕЗИДЕНТ: А ваша наречена?

ПІДСУДНИЙ: Теж під прізвиськом Крилов. Сергей одержав для нас два пашпорти. Моя наречена мусила дати йому лише фотографію, і він дав їй синій пашпорт.

Ми поїхали до Москви. На станції нас зустрів один чоловік, що мав нас обслуговувати. Він умів говорити по-німецьки. Моїй нареченій я мав сказати, що ця подорож до Москви є свого роду нагородою. Ми зупинились у готелі «Україна» і весь час нічого іншого не робили, як тільки оглядали Москву.

ПРЕЗИДЕНТ: В який спосіб ваше начальство взяло вашу наречену під обсервацію?

ПІДСУДНИЙ: В дослівному значенні воно не брало її під обсервацію. Можливо, що за нами слідкували, хоч я нічого такого не міг помітити.

ПРЕЗИДЕНТ: Москву ви з нею оглядали удвоє?

ПІДСУДНИЙ: Не завжди. Інколи з нами ходив чоловік, що нас обслуговував. Згідно з вигаданою моїм начальством байкою, я теж був у Москві нібито вперше. Ми говорили з цим супровідником про Москву і про відносини в Росії. Він хотів чути думку моєї дружини про все.

ПРЕЗИДЕНТ: Отже вас водили по Москві, вам звичайно товаришив цей супровідник. Що ж під час цієї відпустки, цього іспиту сталось нового у ваших службових стосунках з КГБ?

ПІДСУДНИЙ: Наші пашпорти були дійсні півтора місяця. Час нашого виїзду наближався. Але моє начальство все ще не прийняло рішення, що я маю розповісти своїй нареченій про все. Нарешті, в кінці лютого нас перевели до готелю «Москва». Для нас була зарезервована кімната.

(Далі Сташинський розповідає про те, що йому впало у вічі, що зарезервована кімната мала окреслене число. Нормально цього не роблять, а замовляють просто кімнату).

ПІДСУДНИЙ: Незадовго перед тим я мав зустріч з Георгієм Аксентівичем у готелі «Москва». Він знову говорив зі мною про мою нарече-

ну і питав мене, чи я все ще настоюю на моєму намірі одружитися з нею. Я сказав, що я цей намір маю далі. Тоді він сказав: «Дивіться, щоб ви в майбутньому не жалували, що так вирішили». Я на це не реагував. Тоді він дав мені дозвіл сказати моїй нареченій, що я агент КГБ. Він висловив бажання, щоб ця розмова з моєю нареченою відбулася все ж таки в цій кімнаті. Він сказав, що там такий затишок і ніхто не підслухає.

Я завжди старався не вести небезпечних розмов (зі своєю нареченою) в закритих помешканнях. Вона інколи мене питала, чи вона вже має право «це» знати. Я прохав її нічого про це не говорити, доки не прийде для цього час. Я також помітив, що деякі речі були не в порядку. Наприклад, у готелі «Україна», коли моя дружина була відсутня, я зняв телефонічну слухавку; але я не почув жодного сигналу. Я зробив те саме з іншими телефонами в сусідстві і завжди чув сигнал.*

Я приніс наші речі до готелю «Москва», і тоді ми пішли з готелю. Я сказав їй: «Тепер ти „це“ знаєш». Не було потреби їй ще щось сказати.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли ви одержали дозвіл одружитися?

ПІДСУДНИЙ: Це сталося автоматично.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви одержали дозвіл у кінці лютого?

ПІДСУДНИЙ: У той момент, коли я сказав Сергєєві Ніколаєвичу, що моя наречена не відмовляється співпрацювати з КГБ і, що більше, заявила свою готовість щодо цього, я автоматично одержав дозвіл одружитися з нею.

Це було в кінці лютого. Віза вже скінчилась, але нам все ще не дозволяли виїхати (щоб одружитися в Східній Німеччині — ред.). Ми вже побоювалися, що щось не в порядку. Я взагалі не знав, чому нас так довго затримують. Наші документи були продовжені, їх час скінчився і вони були продовжені ще раз. Ще перед тим мені вже раз сказали, щоб я купив квитки для поїздки до Берліну. Пізніше до мене потелефонували і сказали, що я маю квитки віддати.

Я остаточно вирішив полетіти до Берліну без дозволу. Ми якраз одержали нове продовження паспортів, і я сказав: «Тепер ми полетимо до Берліну». Потрібні для цього папери я мав на руках. Це були такі самі документи, що їх ми вживали, ідучи з Берліну до Москви. Мені бракувало лише дозволу. Але його все ще не було.

Через дві години після того, як я в одному подорожньому бюро одержав інформації щодо польоту до Берліну, до мене потелефонували і сказали, що я можу їхати при першій нагоді.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи відбулися ще якінебудь події до вашого одруження у Східньому Берліні? Коли ви одружились?

ПІДСУДНИЙ: У квітні 1960 року. Це було проти бажання мого начальства; воно заборонило нам церковний шлюб.

* В його апарат був вбудований підслуховий мікрофон.

ПРЕЗИДЕНТ показує фотознімки. Сташинський підтверджує, що це фотознімки з весілля, які він приніс з собою.

ПІДСУДНИЙ: Скоро після того — це було 9-го травня — ми поїхали до Москви. Оскільки моя дружина Варшави не знала, вона мало розповідала своїм родичам про нашу подорож, більше розповідав я, але її брат хотів мати картки з видами Варшави і поштові марки. Я сказав йому, що він це одержить. Мос начальство у Берліні потелефонувало до відділу КГБ у Варшаві, і справа була полагоджена. Пізніше, коли ми по дорозі до Москви зупинились у Варшаві, я зустрівся там з одним співробітником КГБ, і він передав мені поштові марки, картки з видами, а також список цін на продукти, індустриальні вироби тощо. В такий спосіб ми були поінформовані про життя у Варшаві.

По шлюбі прийшла вказівка, що ми обоє маємо їхати до Москви.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ваша дружина знала про це?

ПІДСУДНИЙ: Так, це було обговорене. Все було зроблене так само, як перед тим, ми поїхали з тими самими документами. Батькам, родичам і знайомим ми розповіли, що ми перенесли тепер на один рік до Варшави і моя дружина їде туди зі мною.

ПРЕЗИДЕНТ: Це означало, що всі ознаки вашого життя мусіли іти з Варшави.

ПІДСУДНИЙ: Ми обговорили це питання з моїм начальством, і нам сказали, що для цього нам дадуть адресу у Варшаві; батьки можуть писати на цю адресу, а листи нам перешлють.

ПРЕЗИДЕНТ: Як вас вишколювали в Москві? Де ви жили?

ПІДСУДНИЙ: Нас зустрів на станції один офіцер, який назвав себе Сергєєм Богдановичем; я його не знав. Він мав мене обслуговувати під час мого вишколу і бути моїм керівним офіцером. Ми жили в Москві в конспіративному помешканні, на вулиці 2-Ново-Останкінская ч. 18, квартири 9.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи була це кімната, якимось відокремлена в помешканні?

ПІДСУДНИЙ: Це було окреме однокімнатне помешкання з кухнею.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи оглянули ви уважно це помешкання? Чи воно чимось відрізнялося від інших однокімнатних помешкань?

ПІДСУДНИЙ: Це було робітниче селище. Ні, помешкання не відрізнялося від інших.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи могли ви там вільно говорити?

ПІДСУДНИЙ: Я не міг знайти нічого підозрілого, і ми говорили вільно.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви так добре розумілися на цих справах, що обов'язково знайшли б те, що могло бути в помешканні захованим?

ПІДСУДНИЙ: Ні, я в цьому добре не розбираюсь. Це був би випадок, колиб я щось знайшов. Я оглянув усі кутки, особливо кімнатну лампу.

Я тоді нічого не знайшов, — але пізніше...

ПРЕЗИДЕНТ: Які предмети ви вивчали під час вашого вишколу?

ПІДСУДНИЙ: Два дні пізніше Сергей Богданович познайомив мене з програмою, за якою мене мали вишколювати. В першу чергу я мав удосконалювати мою німецьку мову. Для цієї мети мені приділили одну викладачку німецької мови, співробітницю КГБ. Навчання відбувалось 2-3 рази на тиждень. Я одержав відповідний матеріал, стрічки магнетофону, книжки та інше.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи викладання німецької мови було добре, з достатньою літературою, чи, може, воно мало недотягнення?

ПІДСУДНИЙ: Викладання було прекрасне. Магнетофон був, звичайно, західної конструкції, щоб мати певність, що він працюватиме бездоганно; тексти були з Західної Німеччини; диктори були з західнонімецьких і північнонімецьких радіостанцій.

Крім того, я мав повторити курс середньої школи; ніби у віці 7 років я поступаю до школи і маю по закінченні її скласти іспит. Я мав учитися найрізноманітніших речей. Вчителька негайно почала викладати матеріал, кожні 2-3 дні вона викладала щось нове.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви вивчали також англійську мову?

ПІДСУДНИЙ: Як я вже казав, моя німецька мова була дуже погана, і я мав спочатку більш-менш опанувати німецьку мову, а тоді вчителька мала вирішити, чи можу я розпочати вивчення англійської мови.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи одержали ви також вишкіл у галузі радіонадавання?

ПІДСУДНИЙ: До цього ще не дійшло, але це було передбачене. Так само з фотографуванням. Я повинен був також вивчити якесь ремесло, щоб пізніше я міг на Заході заснувати майстерню для маскуванню моєї агентурної діяльності.

ПРЕЗИДЕНТ дає Сташинському оглянути фотознімки: Звідки походять ці фотознімки?

ПІДСУДНИЙ: Ці чотири фотознімки були зроблені на Різдво 1961 року, тобто 7 січня 1961 року. (Показує на фото). Це мої обидві сестри, моя дружина також є тут.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли на Різдво, то чи не помиляєтеся ви щодо року? Чи не було це, може, в грудні?

На це запитання Сташинський по-зазнайськи усміхається і самовпевнено говорить:

ПІДСУДНИЙ: Ні, не помиляюся. Ми святкуємо Різдво в січні. Це був рік 1961-ий.

СУДДЯ: О, так! Це святкування за православним звичаєм.

ПРЕЗИДЕНТ до Сташинського: Те, як розгорталися дальші події, і ваші мотиви, ми обговоримо завтра рано; до цього належатиме також опис вашої дальшої діяльності до вересня 1961 року.

Д-р Ягуш закінчує сьогоднішню розправу, пригадуючи, що завтра вона продовжуватиметься, як звичайно, від години 9-ої ранку.

ЧЕТВЕРТИЙ ДЕНЬ ПРОЦЕСУ

Четвер 11 жовтня 1962, 9 година ранку.

Чекаючи на прибуття суддів, публіка в залі розправ гомонить сводніше, ніж попереднього дня. Напруження зникло, бо ж московський агент оповів уже про всі найтрагічніші моменти з своєї злочинної діяльності. Сьогодні він продовжуватиме розповідь про власні турботи.

О год. 9-ій входять судді. Зайнявши місце президента суду, д-р Ягуш зразу звертається до Сташинського:

ПРЕЗИДЕНТ: Отже, ви розповіли нам учора про ваше перебування разом із дружиною в Москві, про одержані вами вказівки, про договори з вашою дружиною і зупинились на тому, що ваша дружина спитала: «Чи знаю я вже „це“?» Дайте нам тепер по змозі стислий опис дальших подій до того дня, кс ви опинилися тут, у Німецькій Союзній Республіці. Обмежтеся лише тим, що є істотним, але не пропустіть нічого, що мало б суттєве значення.

Сташинський починає з'ясовувати своє становище до атаків і намагається умотивувати свої злочини. Він знову говорить спокійним, монотонним голосом. Мається враження, що в своїй в'язничній камері він серед тиші добре обдумав усе, як виступити перед суддями в ролі людини, що її мучить совість. А тому його розповідь не переконує, слова залишаються порожнім звуком.

ПІДСУДНИЙ: Може, буде найкраще, коли я розпочну з того, про що тут уже часто була мова, а саме — про моє ставлення до замахів і про мотиви. Щоб з'ясувати це, я мушу трохи повернутися назад. Ці питання ставили мені дуже часто під час допитів, і я старався відповісти на них. При цьому кожного разу виявлялося, що мої відповіді, мабуть, ніколи не давали належного й повного з'ясування ситуації. Це пояснюється тим, що я досі завжди намагався описати факти, не говорячи при цьому докладніше про мої почування та міркування, що я їх мав під час цих замахів. Не знаю, чи висловився я досить зрозуміло.

Я про це думав дуже часто й багато. Коли я над цим думаю, я знаю, як це треба висловити, але, коли я починаю говорити, я не можу так добре висловитися. Я хочу спробувати з'ясувати мій тодішній стан.

Насамперед я мушу почати з того, що протягом усього часу моєї діяльності, як співробітника КГБ, я не мав застережень до моєї праці. Я її виконував так, як слід було робити. Я був так вихований, був власне переконаним комуністом, хоч і не був членом партії. Все було в порядку до того моменту, коли Сергей на початку жовтня 1957 року приїхав мене до конспіративного помешкання і сказав мені, що я маю виконати замах на одну людину. Це був поворотний пункт.

Я стояв перед цілковито новою ситуацією. Коли я її вірно зрозумів, я відчув частково страх, неправдоподібність і пригніченість; мені тяжко було повірити, що справа дійсно виглядає так, як мені на це завжди натякали, але що мені здавалось неможливим. Я був досить стурбований і переляканий тим, що я мусів зробити. В той час, коли я був у кімнаті разом з «чоловіком з Москви» я не міг думати. Я не розпитував багато, а лише слухав, що мені говорили. Я навіть хотів уникнути того, щоб брати зброю у руки. Мені було моторошно взяти у руки цей апарат. Я був здивований, як холоднокровно заплянували мої начальники замордувати людину. Протягом усього того часу, коли я перебував разом з Сергеем і тим чоловіком (інструктором з Москви — ред.), я мав лише бажання можливо швидше піти звідти геть і залишитись насамоті.

В автомашині Сергей говорив з вогнем і запалом про цю справу. Я говорив досить короткими реченнями і лишився спокійним. Цю мою поведінку він, мабуть, зрозумів зовсім інакше. Він весь час плескав мене по-дружньому по плечу і говорив: «Ну, це хороше діло!»

Нарешті я лишився на самоті і міг замислитись над тим усім. Але, власне кажучи, добре думати я не міг. Весь час, від того моменту, коли мені це сказали і до самого замаху, а також пізніше мене давив наче якийсь кошмарний тятар, що я це мав зробити. Я не міг зловити ясної думки. Це був стан, в якому перебуває сп'яніла людина, хоч і нічого не випивши. Я не помічав свого оточення, мав у голові лише те, що сталося і що я маю щось такого зробити.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи не постав у вас при цьому свого роду спротив, коли це вас так мучило?

ПІДСУДНИЙ: Гм, з власного бажання я того зробити не хотів і ніколи не зробив би, але, як я вже сказав, я одержав такий наказ. Мені лишалось також не багато часу. Першого дня я взагалі не міг прийти до якогось рішення і не міг ясно думати, я стояв під цим кошмарним тятарем, і так минав день за днем. Зовнішньо я виконував свої обов'язки, але мусів невпинно про це думати. Протягом цього часу я часто стрічався з Сергеем, щоб обговорити з ним подробиці. Технічні вказівки, які він мені давав, я, звичайно, добре зрозумів; ці справи не були тяжкі.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви зробили цей експеримент з собакою.

ПІДСУДНИЙ: Так. Ми зустрілись у місті і поїхали туди. Собака був уже в авті. Я не бажав би викликати враження, що я хочу тут розповідати якісь зворушливі історії. Але це було дійсно так: я взагалі не хотів доторкнутися рукою до того собаки. Я мав лише одне бажання, щоб усе це якнайшвидше скінчилось. Той «чоловік з Москви» прив'язав собаку, дав мені зброю у руки і я мав вистрілити. Я підійшов до нього, він хотів полизати мене в руку. Це був, щоправда, лише собака, але в ту хвилину я собі уявив, що колись пізніше прийде така ситуація, коли мені доведеться так стріляти у людину. Я не міг дивитися на собаку.

Під час допитів мене завжди питали, як собака виглядав, як він упав. Я не міг так холоднокровно на все це дивитися. Ми нюхали ту ампулку. Я лише знаю, що ми її нюхали, але хто її роздав, не знаю. Це був лише собака, але цей собака вже символізував для мене інший випадок.

Пізніше прийшли інші міркування. Не можна весь час думати про таку справу й не спробувати якось виправдатися. Я говорив собі: одна партія бореться проти другої тими самими методами. Я відновив у своїй пам'яті все, що я вдома пережив і бачив. Я хотів мати якусь підставу для виправдання цього вчинку; я говорив собі, що цей вчинок служить для добра народу, що емігрантів стримують від повороту, що звідти приходять агенти. Все це я пробував собі сказати на своє виправдання.

Згодом ця система аргументів раптом завалилася, і залишився лише той факт, що я маю вбити людину, і виправдання здавалися мені знову невірними. Ви бачите перед собою якесь подружжя, може з дитиною, і в ту хвилину ви собі уявляєте, що ви маєте вбити чоловіка, який, може, теж одружений, має дружин і дітей. Усі виправдання, які я для себе збудував, раптом зникли, і залишився лише голий факт, що я маю вбити людину.

Що я мав робити? Я знав, що вбивати не можна, і знав, що заперечення проти цього наказу були не можливі, що такий наказ має бути будь-що-будь виконаний, без огляду на безпеку, в якій перебуває виконавець сам.

Хоч раз уже один співробітник німецької контррозвідки звернув на мене увагу і я про це розповів своєму начальству, мене, не зважаючи на цю обставину, кілька тижнів пізніше знову вислали. Наказ прийшов згори, я його одержав і мусів виконати.

День виконання доручення все наближався. Я одержав документ, для мене купили квиток. Я знову приїхав до Мюнхену. Від того часу я не мав спокійної хвилини, це був наче якийсь кошмар. У розмовах з самим собою я ніколи не вживав слова «вбити», я лише говорив завжди «натиснути на зброю».

Спати я все одно не міг як слід. Після прийняття таблетки я ходив тамтуди й назад і чекав. Це було між 1/2 9 і 1/2 11 годинами, я уявляв собі, він (Ребет — ред.) прийде кожную секунду або не прийде. Я бажав, щоб він не прийшов. З другого боку, це ж було неминуче, тому краще нехай прийде тепер, тоді справа буде закінчена. Може тоді я матиму спокій, а, може, ще менше. Протягом цих двох годин чекання я думав про це все. Особливо тяжкі були останні хвилини перед 10 1/2 годинами; до цього часу нічого не сталося, мені здавалось, що час зупинився, я стояв ніби на розпеченому вугіллі.

Я обов'язково хотів чекати до 11 години. В моєму оточенні я нічого не бачив виразно. О третій годині я пішов на площу Карла, щоб поди-

вितися, чи він прийшов, блукав туди й назад, не чекаючи відповідної нагоди, і тоді пішов геть. З власної ініціативи я не хотів робити більше ніж те, що я зобов'язаний був робити.

Сергей дав мені доручення виконати замах на площі Карла, але мені було дозволено зробити це також у помешканні, я мав ствердити, де це можна найкраще зробити. В цьому питанні я не одержав точних наказів, я хотів дотримуватися лише службових вказівок.

Коли б я конче бажав цю людину негайно вбити, я міг би це зробити негайно. Так минав день за днем, минули четвер, п'ятниця. Настала субота.

Я чекав і сподівався, що він напевно не прийде, бо це кінець тижня, але я мушу там бути і простояти мої години. Час минав, скоро була 10 година, нічого не сталось, я знову майже спокійний, бо мені здавалось, що нічого не станеться, але тоді прийшов трамвай, і я побачив Ребета. В той момент, коли я його побачив, я відчув щось подібне до удару електричного струму. Невпевнено пішов я до цього будинку. Між хвилиною, коли я його побачив, і хвилиною замаху я перебував ніби у півсні. Я не хочу сказати, що я був непритомний, але це був наче сон. Я не бачив людей, моє серце билось ніби до самої шиї, мої руки тремтіли.

ПРЕЗИДЕНТ: Але ви влучили в нього спокійно.

Сташинський подає опис своїх переживань під час замаху. Стенографістка, вважаючи, що це повторення опису виконання замаху, записала: далі слідує опис замаху, як під час другого дня процесу.

ПІДСУДНИЙ: Лише тоді, коли я вже трохи віддалився від місця замаху, цей стан оп'яніння дещо ослаб. Я мав лише одну думку: можливо швидше виїхати з Мюнхену.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи пізніше, коли минув якийсь час, ви склали перед самим собою якийсь обрахунок про свій вчинок, чи винесли ви якісь рішення, чи може залишили, щоб справи в дальшому розвивалися своїм порядком, а вам самому не було ясно, яким має бути ваше дальше поступування?

ПІДСУДНИЙ: Коли замах минув, і я вже трохи заспокоївся і передумував, я весь час наново відчував тягар — це був вчинок, що я убив людину проти власного переконання.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи шукали ви далі виправдуючих аргументів?

ПІДСУДНИЙ: Після замаху я пробував, сто, тисячу разів пробував знайти такі аргументи, але мені це не пощастило. Я хотів знайти виправдання перед самим собою.

ПРЕЗИДЕНТ: Минув якийсь час, і перед вами поставили нові ви-моги?

ПІДСУДНИЙ Тепер, після того, що сталось, мені здавалось, що я під кожним оглядом пропавший. Пізніше, коли багато часу проминуло, я пробував собі сказати — це сталось раз, це не повториться, може були ще інші причини для цього доручення, яких я не знаю.

ПРЕЗИДЕНТ: Які переконливі аргументи можна було б знайти, щоб виправдати вбивство людини?

ПІДСУДНИЙ: Цього я не знаю. Я думав, може вони там вгорі винесли постанову, може вони мали з цим чоловіком вирівняти якісь рахунки, про які я нічого не знаю. Коли застрягнеш у таку ситуацію, в голову приходять найрізноманітніші думки, які, можливо, сторонній людині здаються смішними. Хочеться вигадати якусь байку, щоб звільнити себе від себе самого. Але залишився факт, що я вбив людину, і те, що вони мені розповідали, для мене вже не мало значення. Коли я побачив цю людину, від їх оповідань не залишилось нічого, все зникло, залишилась лише людина і я мав цю людину вбити.

ПРЕЗИДЕНТ: Як вас розуміти? Ці почуття ненависти і політична засліпленість зникли. Перед вами стояла лише людина, яку ви мали вбити, але вам було огидно це зробити. В такій ситуації мусіло б у вас зродитися почуття: я не можу цього зробити, ні лишу. Ви говорите про жалість, але не про висновки. Чи зробили ви висновку: «я мушу відмовитися від цього»?

ПІДСУДНИЙ: Я не міг цього зробити. Коли б це залежало від мене, я б відмовився від цього. Але я мав наказ і мусів цей наказ виконати. Мені було ясно, що коли я цього не зроблю, то моє життя буде в небезпечі.

ПРЕЗИДЕНТ: Це ви вперше сказали виразними словами.

ПІДСУДНИЙ: Мені здається, що я це сказав з самого початку. Ну так, мені було ясно, що наказ мусить бути виконаний без уваги на все інше. Тут хотів би я також сказати, що я не мав вибору, бо розумів, які наслідки матиме для мене відмова виконати наказ. Це ганьба*, що Советський Союз застосовує такі методи. Коли я не бажаю цього зробити, то моя відмова не матиме значення для наслідків: коли замах заплановано, то він буде виконаний, незалежно від того, чи я це зроблю чи ні. Я є в однаковій мірі втаємничений, навіть якщо я його не виконаю, я знаю забагато. Своєю відмовою виконати замах я показав би, що я його не схвалюю. Це була причина, я не мав іншого вибору.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви прийшли до таких міркувань пізніше, чи думали так уже тоді? Під час багатьох допитів ви мали час з'ясувати це питання.

ПІДСУДНИЙ: Я вважаю, що я від самого початку завжди говорив про ці міркування. Мені було ясно, що коли б я цього відкрито не говорив, то я поставив би себе самого в положення людини, яка щось заважає.

ПРЕЗИДЕНТ: Це важливо, щоб ви сказали все, що треба сказати в цій справі. Я можу лише турбуватися про те, щоб усе було сказано, бо лише тоді ми зможемо вірно судити.

* Blamage — компромітація.

Тепер ми переходимо до другого наказу, виконаного вами у 1959 році.
ПІДСУДНИЙ: У той час я вважав, що для мене вже все пропало. З бігом часу я, щоправда, намагався не так то примиритися з цим, але похоронити ці справи. В міжчасі я одержав доручення іншого роду і думав, що справа піде так далі (і не треба буде виконувати замахів — ред.).

ПРЕЗИДЕНТ нагадує Сташинському розмову про бомбу, яку він мав покласти на могилу в Роттердамі.

ПІДСУДНИЙ: Я знав, що я не смію висловлювати якихось застережень стосовно такого вчинку, але все ж таки я не міг не висловити зауваження, що жертвами такого замаху стали б невинні жінки і діти. Цей аргумент був пізніше визнаний.

Пізніше прийшла знову ця нова ситуація в Москві. Тепер справа виглядала ще гірше. Було відомо, що Бандера завжди перебуває в супроводі охоронців і має при собі зброю, тому замах на нього був рідко небезпечною. Але для начальства це не мало значення, воно дало мені наказ. Я був тепер у ще гіршому стані, ніж раніше. Мені не лишалося нічого іншого, як дотримуватися одержаних мною вказівок. Час мук і роздумувань почався для мене знову. Знову пробував я знайти якісь аргументи для виправдання. Ця внутрішня боротьба і все, що я вже пережив після замаху на Ребета, не проминули, очевидно, так безслідно. Кілька годин після того, як я в Мюнхені викинув зброю і вирішив не виконувати замаху, я почував себе доброю і чесною людиною, але пізніше прийшов страх, що тепер, може, я буду на черзі, що, може, хтось бачив, що я свідомо не виконав замаху.

ПРЕЗИДЕНТ: Вам не прийшла тоді в голову думка вже не повернутися до Советського Союзу?

ПІДСУДНИЙ: Звичайно, я обмірковував різні можливості. Але тут, у Німецькій Союзній Республіці, я уважав себе так само винним, як і в Росії. Треба також узяти до уваги, що в той час мої погляди про взаємовідносини між Заходом і Сходом ще не розвинулися були так далеко. Правда, мені було вже 28 років, але через мое виховання я мав мало контакту і мало можливостей для порівняння.

Моя дружина мені якось сказала: Як це можливо, що ти сам собою ніби розумна людина, і все ж таки такий дурний? Цими словами вона влучно схарактеризувала мій тодішній стан.

Все наново я пробував міцно обстоювати правильність комуністичних поглядів, і через це між мною і моєю дружиною доходило до гострих суперечок. Людина, що зробила щось подібне як я, намагається звичайно дотримуватись якихось засад, у щось вірити, також тоді, коли вона внутрішньо відчуває, що це неправильно.

Тепер, після невиконаного мною замаху, я був знову в Берліні. Прийшов жовтень, і одного дня я знову одержав той самий наказ. Мені дали зброю. Тоді я поїхав до Мюнхену. Я побачив, що неможливо ще раз не

виконати замаху. Вдруге я не міг ризикувати в такий спосіб. Випадок із фотографією Бандери примусив мене замислитися.* Я зрозумів, що я не мав жодного іншого вибору.

Про мої почуття я не хотів би говорити ще раз. Вони були приблизно такі ж, як під час першого замаху.

Коли я повернувся, мене, звичайно, зустріли як героя. Я впав у своїх очах уже так низько, що я на ці слова зовсім не звертав уваги. Це був кінець і властиво початок.

Тепер я зрозумів, що справа не може йти так далі.

Я вже почав слідкувати за Данковом і мені було ясно, що після тих двох вдалих замахів, це буде мій третій замах. Все станеться докладно так само, як перед тим. Спочатку я мав слідкувати, а пізніше виконати замах.

ПРЕЗИДЕНТ: Ми могли б тепер перейти до часу вашого перебування в Москві, якщо перед тим не відбулося нічого, що якось відбилося на вашому внутрішньому розвитку.

ПІДСУДНИЙ: Це сталося після останнього замаху. Я був у кіні у (Східному — ред.) Берліні. Цілковито випадково я побачив у кінохроніці картини з похоронів Бандери. Тобто, я властиво бачив лише одну картину: Бандера у відкритій труні і навколо нього люди. Коли я це побачив — я про це завжди розповідав на моїх поліційних допитах — мені здається, що хтось ударив мене молотком по голові. Це, може, не зовсім точно — я був страшенно переляканий. Це було вперше, що я так безпосередньо побачив наслідки свого вчинку. Я хотів би сказати, що про наслідки я власне знав і раніше, я знав, що люди помруть. Але це не те саме: знати про щось і щось дійсно бачити. Я був цілком приколуплений, коли вийшов з кіна.

Хоч протягом останніх двох років я звик цілком приховувати від сторонніх свої думки, я все ж не міг стриматися від того, щоб не сказати Сергєєві щось про це, бо він був єдиною людиною, яка про це щось знала і з якою я міг про це говорити. Я не сподівався, що він буде мене потішати, але все ж думав, що почую від нього щось, що було б заспокоєнням для мене. Він усе ж таки був також людиною.

Ми зустрілись випадково у місті і я сказав йому, що я був у кіні і бачив там ту кінохроніку і в ній Бандеру. Я сказав: «Він мав дружину і дітей». Тоді Сергєй посміхнувся з почуттям переваги і цілком цинічно відповів: «Отже, це вас не повинно ніяк турбувати. Коли його діти виростуть і зрозуміють, яку роллю відігравав їхній батько, тоді вони будуть вам вдячні за те, що ви зробили».

Коли одержуєш таку відповідь, то не хочеться ставити дальших питань, людина замикається в собі і не відважується далі говорити на цю

* Сташинський має на увазі фотографію іншої людини, яку показав йому Сергєй ніби як фотографію Бандери, щоб випробувати його правдомовність. За к. 1797.

тему. Я побачив, що це було необережно і небезпечно з мого боку робити таке зауваження.

Я сказав собі: Тепер кінець. Ти мусиш зробити все, щоб це більше не повторилося. Я твердо вирішив не виконувати більше таких доручень. Я ще не знав, як я це здійсню, але я сказав собі, що я такого більше ніколи не зроблю. Це було моє рішення. Після того я весь час тільки й думав про те, як здійснити цю мою внутрішню постанову.

ПРЕЗИДЕНТ: Розкажіть, як ви працювали над здійсненням цього рішення.

ПІДСУДНИЙ: Буває, мабуть, так, що людина протягом років має якісь переконання, яким вона сліпо довіряє і які вона вважає правильними, через що вона лише крок за кроком може прийти до інших поглядів; трапляється також, що якісь зовнішні впливи спричинюють зміну поглядів.

Я не хочу твердити, що я негайно став таким, яким я є тепер, але був момент, коли я на 50% або більше втратив віру в комунізм. Часами я також не вірив цьому, але цю невіру я глибоко затаював.

Тепер існував зовнішній привід, який довів до заламання моїх поглядів, і цим власне пояснюється моя пізніша поведінка в Москві і також в Берліні.

Як я розповів уже вчора, я без застережень обдурював і ошукував Шелєпіна та інших офіцерів, думав лише про свою мету і хотів здійснити лише свою затаєну мету.

Коли я лише прибув до Москви, я мусів знову витримати внутрішню боротьбу; моїй нареченій я нічого про це не сказав. У Москві я говорив з шефом відділу Алексєєвичем. Він відхилив цей шлюб, я знову не міг вночі спати, знову було необхідно прийняти ясне рішення, що могло б мати тяжкі наслідки. Я був уже довгий час разом з моєю нареченою, ми розумілися і любили себе, взаємини між нами змінилися, і тепер я мусів у тяжкій ситуації рішати.

Я розумів, що коли я наполягатиму на цьому шлюбі, то втягну свою дружину в ситуацію, яка не буде для неї ні легкою, ані приємною, але з другого боку, для мене існували лише дві можливості: або одружитися з моєю нареченою, або відмовитися від неї. Відмовитися від неї, це означало — щоб не сказати більше — залишити її саму і піти від неї. Цього я не хотів і не міг зробити. Мені було ясно, що я мушу дещо приховувати від неї, а це було для мене також тяжко. Вона не повинна була довідатися про всю правду — хоч ми хотіли жити разом, — вона не повинна була довідатися щось про обидва замаху. Я не був високої думки про себе самого, я знаю, я мусів це зробити, але я не міг виправдати себе у своїх очах. Я вірив у те, що коли я все це розповім моїй нареченій, то вона мене зрозуміє і спробує мені допомогти. Вона мені завжди пророкувала: Ти ще прийдеш до себе. Все це є зовсім інакше, ніж ти собі вбив у голову.

Потім ми прийшли до Шелєпіна. Я застосував такі самі методи, які застосовують вони: я розповів їм байки. Негайно після прибуття до Москви моя наречена хотіла піти зі мною на Захід. Вона хотіла вже пакувати валізки та йти на Захід; я не можу пояснити, чому я цього тоді не міг зробити.

У Москві я хотів тепер вивчати німецьку й англійську мови, це було б у кожному випадку корисне в майбутньому. Мені залежало на тому, щоб виграти час. Доки я не мусів виконувати доручення, я не мав застережень щодо мого перебування в Москві і воно не суперечило моєму рішенню, яке я прийняв під час огляду кінохроніки. Цей час у Москві був власне часом мого протверезіння. Я вперше одержав можливість — мені було тоді вже 29 років — познайомитися зі станом у Росії, з життям і з властивою політикою. Перед тим я сприймав усе як дане, не думаючи, я не робив порівнянь; лише в Москві, де я для цього мав час і перебував під впливом моєї дружини, я почав думати, чому сприяло також читання книжок, які я одержував.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи пригадує ви якісь із цих книжок?

ПІДСУДНИЙ: Так, я зараз розповім про це. З мене хотіли зробити людину західного типу, тому я мусів читати поширену на Заході літературу. Спочатку мені дали легкі книжки, такі як «08/15», пізніше я одержав інші твори. Мене хотіли познайомити з минулим Німеччини, я прочитав «Канаріс», і я мушу сказати, це не було помилкою читати такі книжки, це було цікаво, я аналізував і робив порівняння.

У розмовах з моєю дружиною ми прийшли до переконання, що в загальному немає різниці між гестапо і тим, що діється тут. Гестапо можна порівняти з Комітетом Государственной Безопасности. Моє начальство сподівалося, звичайно, що ця література вплине на мене в інший спосіб.

Але книжки власне не зробили впливу на мене, бо в той час я вже думав інакше. Пізніше мені дали читати книжки, частково робити для КГБ переклади двох книжок, і я мушу сказати, що ці переклади допомогли мені, особливо один із них. Це була книга призначена для німецьких переселенців, — її назви я тепер не пригадую, — що містила звідення інформацій про умови життя в Південній і Північній Америці, Африці, а також в Європі. Я зробив переклад і при цьому вперше досить докладно познайомився з умовами життя в інших країнах; з другого боку я знав умови життя в Москві, робив порівняння і завжди підтверджував, скільки заробляють робітники там і тут. В першу чергу я звертав увагу не на гроші, а на політичну і господарську структуру. Я бачив перед собою соціалістичну і капіталістичну системи, але про зміни і страждання людей, які я в Москві з досвіду знаю, я нічого почути не міг. Я купував досить багато газет і журналів — самим російським я не міг довіряти і тому я купував газети та журнали інших держав: східного блоку, насамперед польські, також австрійські газети,

щоправда комуністичні, але, коли читати уважно, можна побачити різниці. Я не хотів довго про це говорити, я хотів лише вчитися; це був час, коли я побачив, що мої уявлення про світ не відповідали дійсності.

ПРЕЗИДЕНТ: Може ви нам тепер у загальному розкажете, як ви готувалися до втечі? Ваші дії були скеровані лише на те, щоб досягнути вашу мету.

ПІДСУДНИЙ: Говорячи про мету, я мав на увазі, що я не виконуватиму більше замахів. Перший час у Москві не був часом мого політичного переродження. Досі я думав лише про себе. Тобто я не хотів більше виконувати замахів, я хотів лише думати про свою дружину і про себе, але при цьому не питати порад в інших людей, лише дивитися, що було б важливим для нас. Цього не треба так розуміти, що мої політичні погляди в той час уже змінилися повністю. Зроблені мною карні вчинки мали вирішальне значення. Все ж мені був ще потрібний дальший розвиток, щоб я визнав необхідність змінити свої дотеперішні погляди. Лише тоді я міг винести остаточне рішення. В той час сталося ще багато інших випадків, що довели мене до такого рішення.

Поперше, це було наслідком того, що я почав дуже інтенсивно цікавитися політикою. Пізніше стався інцидент, який мав безпосереднє відношення до КГБ: в липні ми знайшли в нашому помешканні вбудовані мікрофони. Ця обставина показала нам, що нас підслушують; я зрозумів, що тепер ситуація зміниться зі шкодою для мене. В нашій кімнаті ми мали багато розмов, хоч і не дуже небезпечних. Небезпечні розмови ми вели надворі, я маю на увазі розмови, що ні в якому разі не були похвальними для Росії, для цілої системи і для політики. Ми зрозуміли, що розмови в кімнаті можуть мати для нас дуже погані наслідки. Наші розмови підслушували — це нам показало, що КГБ не брідиться ніяких засобів, що вони поводяться в брутальний спосіб не лише зі згоданими ворогами, але також з власними людьми і співробітниками.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли ваше внутрішнє переродження відбулося так, як ви це тепер розповіли, то невже ж ви не обговорили всього того докладно з вашою дружиною? Коли серце переповнене, людина має потребу з кимось поділитися своїми думками. Чи підслушування ваших розмов з допомогою мікрофону не повинно було б мати для вас дуже погані наслідки? Ви ж були в службовій залежності від установи, в якій обов'язували особливо суворі приписи. Мені здається, що тут щось не цілком ясно.

Або ви трималися цілком конспіративно, що було для вас з огляду на довгий час вашого перебування в Москві дуже тяжко, або ви вели такі розмови лише надворі. Бо коли ваші розмови підслушували і, не зважаючи на те, вас обох залишили у спокої, чи не говорить це про цілком зрозумілу великодушність?

ПІДСУДНИЙ: Ну, так. Тут треба взяти до уваги дальші події. Ми говорили у своєму помешканні, але ми говорили не про все. Особливо

неприємні або критичні зауваження ми робили здебільшого зовні, про господарські справи, ситуацію в Росії і наші спостереження ми говорили трохи недвозначно в кімнаті. Не можна ж стриматися від вислову думки, коли у продажу нема картоплі, дружина мусить щось варити — це були розмови, які не означали для нас безпосередньої небезпеки. Правда, мої начальники сказали мені, після підслухування наших розмов (що ми пізніше помітили), що я підпав під вплив моєї дружини. Замість того, щоб я її виховував у советському дусі, вона старається відштовхнути мене від нього.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви знайшли у себе мікрофон, в який спосіб?

ПІДСУДНИЙ: Я його не бачив. Ми знайшли в нашому помешканні блоприць — в цьому нема нічого надзвичайного. Цих насікомців ми знаходили всюди. Спершу все було в порядку. Моя дружина прибрала кімнату і попрохала мене зняти зі стіни картину та подивитися, чи там чого нема. Я її зняв, там була головна квартира тих насікомців. Перш ніж мені пощастило всіх їх знищити, одна з них полізла скоро вниз, я мусів відсунути листву і там я побачив кабель. Я негайно розпочав досліди. Каблї приходили з двох місць і йшли до сусіднього помешкання. Поскільки мої технічні знання вистачали, я міг встановити, що це спеціальні каблї від мікрофону. Це тим більше, що я мав удома магнетофон і побачив, що це такі самі каблї. Це відкриття мене, звичайно, цілком приголомшило, але я не міг нічого змінити. Моя дружина лише співчутливо дивилася на мене. Я мовчав і взагалі нічого не сказав. Найкраще було б поїхати назад до Берліну, — подумав я, — але це була думка без слів.

Тепер я цілком добре зрозумів, з ким я співпрацюю. Я відкрив кабель, сказав я собі, може тут нема мікрофону, може це лише побоювання? Я не бажаю, щоб це було так!

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви це питання вяснили?

ПІДСУДНИЙ: Щойно пізніше. До нас прийшов Сергій і ми спитали його, що це має означати. Спитала моя дружина — у нас було домовлено; що всі питання такого роду має ставити моя дружина, бо мое службове становище, моя ранга і дисципліна не дозволяли мені так розмовувати.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви мали якусь означену рангу?

ПІДСУДНИЙ: Безумовно, лише вона була мені невідома. У таємних співробітників це так прийнято, що зовнішній світ нічого не помічає, їм не приходить наказ, згідно з яким співробітник одержує рангу офіцера.

ПРЕЗИДЕНТ: питає, який був зміст розмов з Сергеем.

ПІДСУДНИЙ: Моя дружина спитала його, що це має означати. Він побачив великі очі і сказав: Я не знаю, може це телефонний дріт. Він повідомив, що запитає когось і тоді повідомить нас.

Але він сам ніколи не розпочав розмови на цю тему і тому трохи пізніше моя дружина знову спитала його. Тоді він відповів, що він не

міг знайти чоловіка, якого він хотів спитати, бо той у відпустці. Ми повинні почекати, поки він не повернеться.

У цей час у нашому будинку працювали електротехніки. Вони ставили лічильник. Ми спитали їх, що це означає. Вони не могли нам сказати.

Я розпочав усувати також інші листви. При цьому я знайшов у каблі залатане місце, тобто два сполучені між собою кінці (дротів — ред.). Це було те, що я шукав. Я негайно взяв свій магнетофон і сполучив його з кінцями кабля. Я включив магнетофон і голосно рахував та говорив, щоб встановити, де приблизно повинен знаходитися мікрофон. Тоді я включив магнетофон на передачу (щоб відтворити звук — ред.). Я почув те, що я говорив, правда досить слабо, мабуть через поганий контакт, але можна було почути те, що я говорив. Я всюди шукав, але не міг знайти ніяких мікрофонів.

Пізніше прийшли, удар за ударом, інші випадки.

Листи (до родини жінки — ред.) йшли двічі на місяць до Варшави і двічі назад. Це сталося вперше, що моя дружина одержала пошту з Німеччини. Коли нам принесли листи, вони були розпечатані. Зв'язковий, що приніс нам листи, хотів, за прийнятим звичаєм, пожартувати. В Росії прийнято, що коли хтось одержує листа, він мусить танцювати. Але я спинив його від того. Він вийняв листи, вони були дуже зім'яті, всі були розпечатані і частково знаходились у невідповідних конвертах.

Зв'язковий сказав з радістю, ніби це було щось само собою зрозуміле: «Читайте скоро і перекладіть мені, я тепер не маю часу читати ці листи».

Це було вже забагато. Ми з дружиною були обурені. Я не міг стриматися і різко спитав його, що це має означати. Це ж наші листи. Він сказав, що він листів не відкривав, вони вже в такому вигляді прийшли з Польщі. Я сказав, що коли справа піде так далі, я буду примушений вжити якихось заходів. Війна скінчилася 17 років тому, і я не можу допустити, щоб мої листи хтось відкривав. Коли справа піде так далі, я цілком припиню листування або поскаржусь. Я був дуже розгніваний.

Він був дуже здивований, що я це сказав. Тоді він пішов. Пізніше, коли Сергей (Богданович — ред.) повернувся з відпустки, він попросив вибачення за цей інцидент. Він сказав, що листи були відкриті не тут. До нас вони, зрозуміла річ, мають довір'я. Кілька днів пізніше ми знову говорили на цю тему. Він власне деколи суперечив сам собі. Він сказав, що він дав вказівку, щоб поляки відкривали листи. При іншій нагоді він сказав, що ми не повинні дивуватися, що таке сталося. Людей, які ведуть таке листування, завжди контролюють. Ми не про все добре поінформовані і т. д. Контролюють не лише наші листи, але листування всіх. Якщо б він був на нашому місці, його листи контролювали б точнісінько так само. Але він нам все ж пообіцяв, що ми в майбутньому одержуватимемо закриті листи.

Від того часу ми одержували, щоправда, всі листи запечатані. Не можна було щось помітити. Але конверти інколи були переплутані. Мабуть тому, що перекладач не дуже добре знав німецьку мову. Я це сказав Сергєєві. Але він відповів, що це сталось, мабуть, у Польщі або в Німеччині.

У кінці серпня (1960 р. — ред.) я поїхав разом з моєю дружиною вперше до моїх батьків і ми пробули в них до кінця вересня. Моє начальство не бажало, щоб вона туди їздила. Воно мені весь час забороняло сказати їй моє справжнє прізвище.

Коли ми у вересні знову повернулися до Москви, між Сергєєм і моєю дружиною стався знову інцидент. Причиною була дитина. Моя дружина була вагітна. Ми говорили про це в нашому помешканні. Коли Сергей був у нас, він заговорив на цю тему і сказав, що люди, які мають такі посади як ми, не повинні мати жодних таємниць супроти своїх начальників. На першому місці стоять інтереси держави, приватні справи лише на другому місці. Він повторював увесь час, що не можна нічого приховувати і що навіть про приватні та подружні справи слід розповідати.

Мені здавалося, що моему начальству було відомо, що моя дружина вагітна. Тому я сказав, що моя дружина очікує дитини. Він здавався не дуже здивованим. Він сказав, що це, мабуть, стоятиме не мало на перешкоді для здійснення початкових плянів. Він спитав, чи бажано залишити дитину в себе, чи може ми хочемо зробити аборт. Ми відмовилися зробити аборт. (В ССРСР аборт не є протизаконний — ред.). Пізніше він висловився ясніше. Хоч не в формі наказу, але все ж досить ясно він сказав, що було б краще, коли б моя дружина погодилася зробити аборт.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи час на це ще дозволяв?

ПІДСУДНИЙ: Ну так, вона була у третьому місяці. Ми категорично відкинули його пропозицію. Звичайно, я мусів це зробити у м'який спосіб. Я сказав, що ми цього не можемо зробити, бо моя дружина вже раз була хвора і лікар сказав їй, що вона зможе мати дітей лише тоді, коли зробить одну операцію. Ми радіємо, коли це тепер вдалося все ж без цієї операції. Але аборт був би небезпечний. На цьому справа закінчилася.

Починаючи з того часу, здійснення початкових плянів мого вишколу затрималося. Мені сказали, що викладачка німецької мови хвиливо не може працювати зі мною, бо вона ніби виконує доручення на Заході.

Я повинен був тепер вивчати фах перукаря, бо це був фах моєї дружини. Ми планували провести Різдво 1960 року в батьків моєї дружини. Ми говорили з Сергєєм про службові справи і про те, як він собі уявляє нашу роботу. Ми говорили лише про вигадану історію нашої родини і про те, під яким прізвищем ми пізніше працюватимемо на Заході; про це ми говорили весь час.

Сергей і начальство вважали, що ми повинні працювати на Заході не під нашим прізвищем Леман, а повинні там розпочати зовсім інше життя. Моя дружина повинна була б цілковито відмежуватися від своїх

батьків, родичів і знайомих, і ми мали б зникнути для всіх. Моя дружина з цим не погоджувалася, хоча це від неї не залежало. Вона хотіла зберегти дотеперішню байку (досл. легенду — ред.). Так ми дискутували про це і те, але ці розмови не мали великого значення.

Я мав деякі пляни і хотів зберегти дотеперішню байку на пізніший час. Коли не буде кращої можливості, я плянував піти з цією байкою на Захід, але — це я мушу визнати — я не плянував розповісти на Заході правду про себе і про свою діяльність. Я збирався піти на Захід як утікач зі Сходу і зберегти прізвище Леман.

Я сказав тепер також моїй дружині, щоб вона наполягала на збереженні прізвища Леман. Вона сама хотіла цього, але не знала, наскільки я пов'язаний з цією справою. Вона уявляла собі, що я можу відмовитися працювати в КГБ. Згідно з її уявленням, ми мусіли використати ситуацію, я мав вивчити німецьку мову, щоб могли пізніше працювати як викладач російської мови. Я залишив їй ці надії, бо інакше я мусів би пояснити їй причини, чому це було неможливо.

Прийшов час підготовки нашої подорожі до Берліну для святкування там Різдва в 1960 р. Деякі підготовчі заходи ми з Сергеем вже частково зробили раніше. Ми купили подарунки, все відбувалося за пляном. Сергій вже одержав деякі документи, розвідав про транспортні сполучення і потелефонував до Варшави, бо було домовлено, що перш ніж ми приїдемо до Берліну, моя дружина познайомиться з Варшавою, щоб вона могла вдома згідно з правдою розповідати про свій побут там.

ПРЕЗИДЕНТ: Раніше було якраз навпаки: ви сказали, що розмови про ваш «побут» (у Варшаві) вели ви.

ПІДСУДНИЙ: Раніше наш тамтешній побут (нібито — ред.) тривав лише два місяці, а тепер ми вдавали, що жили там постійно. Вона мусіла щось (тепер про Варшаву — ред.) знати. Дозвіл для моєї подорожі залежав, звичайно, не від Сергея. Дозвіл мали дати мої начальники.

Дня 3-го грудня Сергій прийшов до мене і ми пішли до одного кооперативного помешкання в Москві. По дорозі він сказав мені, що він представить мене керівникові нашого відділу. Він повинен дати мені дозвіл. Я прийшов і там відбулася розмова. Негайно після початку розмови я відчув, що щось не в порядку. Він спитав, як нам живеться, насамперед моїй дружині, як їй подобаються умови життя, чи не тяжко їй, коли бракує городини, і чи вона може звикнути до нових умов життя. Я сказав, що нам живеться чудово, замість речей, до яких ми звикли у Німеччині, ми тут маємо інші. Він сказав, що дещо мусить бути змінено, вони прийшли до переконання, що дещо треба зробити інакше. «Ви довгий час вели життя волоцюги і не мали ніколи постійного осідку. Тепер ви одружилися, матимете дитину і, зрозуміла річ, коли вже буде дитина, ви повинні мати стає помешкання, де ви могли б постійно жити».

ПРЕЗИДЕНТ: Що він хотів цим сказати?

ПІДСУДНИЙ: Він цим хотів сказати, що вирішено, що ми мали жити в Москві постійно, ми повинні були тепер цілком залишитися в Москві. Плян нашого застосування на Заході був ліквідований. Ми повинні були розглядати Москву як місце нашого осідку і діяти звідси.

Це було б ще не так погано і я ще не дуже злякався, але далі я почув більш неприємні речі. Тепер стало все ясно. Розмова перейшла на тему про нашу подорож до Берліну на Різдво і він сказав: «Ми пообіцяли вашій дружині, що вона може без труднощів їхати і може затриматися також у Варшаві. Але вас ми не можемо пустити до Берліну».

Повертаючись назад до часу перед цією розмовою, я мушу сказати, що мені було ясно, що вони довідалися про дещо, і я відчув, що вони навряд чи дозволять нам обом їхати до Берліну. Я нічого не сказав своїй дружині, але я здогадувався, що буде щось недобре. Тепер мої припущення підтвердилися, це було досить велике потрясення для мене, бо я зрозумів, чого вони хочуть.

ПРЕЗИДЕНТ: Вона мусіла їхати сама?

ПІДСУДНИЙ: Так, вона мусіла їхати сама.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви нічого не забули, можемо ми тепер продовжати далі?

ПІДСУДНИЙ: Залежно від того, як дивитися на справу.

Перед тим, як вона поїхала до Берліну, ситуація змінилася. Він пояснює мотиви, чому вони не пускають мене до Берліну. Могло б статися, що за мною питали б, тому буде краще, коли я залишуся тут (у Москві — ред.). Пізніше він висловив суперечну версію, він сказав, що коли я поїду сам з якоюсь роботою, тоді я не мушу їхати через Берлін, тоді нікто б не довідався, що це я. Сам я, міг би виїхати на Захід безпечніше, ніж з дружиною.

Він хотів нас розлучити, вся ситуація змінилася. Я зрозумів, що не можу далі хитатись у своїх намірах. Я мушу ясно вирішити, що я маю робити. Іншого виходу для мене нема.

Я виніс таке рішення і відповідно до цього діяв. Я довірився своїй дружині. Вона не могла зрозуміти, чому саме вони не пускають мене разом з нею, і тоді я розповів їй про мою діяльність у Західній Німеччині. Я маю на увазі ті обидва замаху. Я розповів їй про це, перед її відходом. Вона не хотіла їхати до Берліну сама, ми думали, що ми в такий спосіб зможемо вплинути на них і вони дозволять мені також їхати. Ми звернули їхню увагу на труднощі, що могли виникнути.

Про ці справи ми завжди говорили поза нашим помешканням. У своїй приватній формі ми брали в руки бльокноти і висловлювали свої думки у письмовій формі. Ми ставили собі питання, чи не могли б ми одержати дозвіл для нас обох через посольство східної зони Німеччини. Але це були лише думки, що ні до чого не вели. Ми обмірковували наші пляни на майбутнє.

Мені здавалося, що коли б мені пощастило обговорити справу з Шелліном, то він, можливо, з огляду на стару приязнь дав би мені дозвіл.

Але ми з дружиною розуміли, що нам доведеться його дурити. Моя дружина вважала, що це непорядно. Вона сказала: ми підемо до нього, він дасть нам дозвіл, і тоді ми зникнемо. Він матиме неприємності. Я її заспокоїв і сказав, що з ними треба боротися зброєю, яку вони застосовують.

Нічого не кажучи Сергєєві, ми пішли одного ранку до бюро Комітету Государственной Безопасности. Там були кімнати прийому голови. Але вони так лише називалися. Там знаходилась лише скринька для листів, призначених особисто для Шелєпіна. Я говорив з одним урядовцем у цивільному убранні, розповів йому про свою справу і спитав, чи не міг би я одержати дозвіл обговорити своє прохання з Шелєпіном. Я не одержав дозволу. Все залишилося без змін: моя дружина могла їхати, я мусів залишитися.

Моя дружина полетіла 31 січня (1961 р.). Ми домовилися, що вона не повернеться назад. Ми мусіли тепер рахуватися з різними можливими наслідками.

ПІДСУДНИЙ розповідає, що він з дружиною договорився вживати свого роду таємного коду.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви домовилися з вашою дружиною, що деякі вирази матимуть цілком окреслене значення?

ПІДСУДНИЙ: Оскільки ми знали, що листи проходять цензуру, але хотіли одне одного непомітно про все поінформувати, ми домовилися, що деякі вирази матимуть окреслене значення, напр., коли б я змінив помешкання, коли б на мене натискали і т. д. Ми встановили приблизно 20 таких виразів. Напр., Шелєпіна ми називали «дорогий бог».*

Моя дружина написала листа Шелєпінові і попрохала його дозволити мені поїхати до неї під час породу.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви домовилися, що порід має відбутись у Східньому Берліні?

ПІДСУДНИЙ: Нам допомогла та обставина, що за кілька днів перед від'їздом моя дружина була в Москві в лікарні (під час прання білизни вона підняла надто великий тягар). Ми тепер сказали, що подорож назад до Москви буде для неї небезпечною.

Приблизно в кінці березня Сергєй сказав мені, що моя дружина написала листа до голови і він дав на нього негативну відповідь. Я мав написати моїй дружині, щоб вона в майбутньому занехала щось подібне робити і зверталася не до голови, а до зв'язкового.

ПРЕЗИДЕНТ: Отже, згідно з вашим домовленням, ваша дружина залишилася тепер у Берліні, а ви лишилися у Москві?

ПІДСУДНИЙ: Я мусів залишитись у Москві і бути далі таємним співробітником КГБ. Виклади припинилися. Мені було запропоновано

* Інші умовлені слова: «Я врізалася в палець», себто, я вислала листа до Шелєпіна через східньо-берлінське советське посольство; «піді до кравчині» — знайди зв'язок до американців.

студіювати, поперше, щоб поліпшити мою німецьку мову і до того вивчити також англійську мову, що так чи інакше було передбачено, і по-друге, я мусів одержати диплом вищої школи.

ПРЕЗИДЕНТ: Як розгорталися події далі, що сталося з вашою дружиною, з вами і з вашими плянами?

ПІДСУДНИЙ: Реалізація цих плянів була тепер, звичайно, утруднена тою обставиною, що одно з нас було в Москві, а друге в Берліні. Але це не змінило мого рішення. Лише його здійснення було тепер тяжчим, бо мені не дозволяли поїхати під час породу.

Тоді сталася зміна начальства. Приблизно 28-го березня (1961 р.) Сергєй представив мені нового офіцера Юрія Ніколаєвіча.* Він був довіряв мені і також супроводжував мене пізніше до Берліну. Ніколаєвіч мав значно більші уповноваження. Він мені також сказав, що він довідався про виникнення напружених відносин і непорозуміння та що його уповноважили ці непорозуміння усунути, щоб забезпечити в майбутньому добру співпрацю. Він сказав: Ви знаєте так само як і я, що ми тепер назавжди зв'язані один з одним, так як «нитка з голкою», як каже російська приповідка.

Я сказав йому всю правду, тобто, що наші розмови підслухували, що нас контролювали і т. д. Це було правильно з мого боку в такій ситуації йому все це сказати, і він визнав, що я маю рацію. Взаємини між нами були після того цілком добрі. Він з усією енергією старався все це виправити, як він сам висловився. Він подбав про документи для моєї дружини, з якими вона могла б цілком офіційно, а не нелегально повернутися до Москви. Він увесь час натискав на мене, щоб я написав моїй дружині, щоб вона скоро повернулася, бо ми мусимо сісти разом і обговорити дальші завдання.

Тепер прийшов день 8 серпня (1961 р. — ред.). Ввечері прийшов Ніколаєвіч і сказав, щоб я о 19-ій годині середньо-європейського часу викликав телефонічно мою дружину. Я це зробив, і вона сказала мені, що наша дитина померла.

ПРЕЗИДЕНТ (читає дві телеграми з актів):
Наступного дня, 9. 8. 1961, прийшла телеграма: «Петро помер, прошу прийхати».

Попередня телеграма звучала так: «31. 3. народився Петро, обоє здохло. Інге».

ПІДСУДНИЙ: Наступного дня я потелефонував до Юрія Ніколаєвіча і сказав йому, що сталося. Він відповів мені, що він про це вже знав, але не хотів мені сказати, він хотів, щоб я сам про це довідався. Він спитав, що тут можна зробити. Я сказав: «Я не можу зробити нічого іншого, як поїхати до Берліну і допомогти моїй дружині». Щоб

* Юрій Ніколаєвіч — новий зв'язковий у ролі приятеля.

мою вимогу зробити переконливішою, я сказав, що вони повинні визнати, що вона в такому стані може зробити дурницю.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи пояснили ви, що ви маєте на увазі, говорячи про дурницю?

ПІДСУДНИЙ: Про персональний бік справи я не говорив, я сказав, що вона може звернутися до німецьких установ, щоб домогтися для мене дозволу приїхати до Берліну. Це може довести до викриття моєї особи. Він сказав, що він поділяє мою думку. Але вона сама винна в цьому; коли б вона не відклала повороту (до Москви — ред.), все було б гаразд. Він пообіцяв спитати начальника.

ПРЕЗИДЕНТ: Ми б хотіли це коротко з'ясувати. Ви поїхали?

ПІДСУДНИЙ: Кілька годин пізніше я одержав дозвіл і вилетів до Берліну військовим літаком.

ПРЕЗИДЕНТ: Літак був призначений спеціально для вас?

ПІДСУДНИЙ: Не спеціально для мене. Це була службова подорож. Я їхав разом з Юрієм Ніколаєвичем. Він був уже готовий до подорожі, коли він приїхав до мене о 5 годині ранку. Він сказав: «Мені дозволили вас супроводити».

Після 3-годинної перерви на обід, судова розправа продовжується о 15-ій годині. Д-р Ягуш, як завжди, зразу звертається до Сташинського, не чекаючи, поки в залі замовкнуть голоси публіки.

ПРЕЗИДЕНТ: На цьому практично кінчається етап. Тепер починається етап між 10 серпнем і 1 вересня (1961 р. — ред.). Які події відбулись у цей час?

ПІДСУДНИЙ: Ще коли ми були на летовищі, Сергей сказав, що на його думку і на думку начальників існують дві можливості: або американські агенти вбили мою дитину, або можливо моя дружина стоїть у якомусь зв'язку зі смертю дитини. Він насамперед хотів цим сказати, що існує можливість, що моя дружина винна у смерті дитини, щоб заманити мене до Берліну.

Я сказав: «Ви ж не твердите, що моя дружина замордувала дитину?» Він відповів лише, що ми мусимо бути обережні. З уваги на такі дві можливості я мусів відповідно поводитись у Берліні. Я мав бути обережним і вважати, щоб нічого не сталося. Він сказав мені, що з уваги на обидві можливості необхідно, щоб мене весь час охороняли і для цієї мети він вислав автомашину зі співробітниками КГБ. Вночі я приїхав у заборонену зону (Східного Берліну — ред.), а наступного дня вранці він повіз мене до села Дальгов і назад.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви могли з собою порозуміватися без підслухування обсерваторів?

ПІДСУДНИЙ: Так. Ми були вдома, ми були самі, так що ми мали можливість все обговорити. Зовні за нами слідували.

ПРЕЗИДЕНТ: З метою вас охороняти чи за вами стежити?

ПІДСУДНИЙ: Звичайно, з метою стежити за мною, але він сказав: «щоб вас охороняти». Він мені також сказав, що я мушу бути принаймні перші 24 години дуже обережний, доки з допомогою німецької інформативної служби буде певно з'ясована причина смерті дитини, щоб точно знати, що сталося.

Дня 11-го серпня причина смерті дитини була в'ясна. Я сам розпитувався про те в лікарні, а він також з допомогою відповідних установ; також і йому було тепер ясно, що смерть не була спричинена насильством. Не зважаючи на те, що це було в'яснено, їхні заходи, призначені для мого «захисту», не були припинені, а тривали в дотеперішніх розмірах далі.

Я домовився зі своєю дружиною, що ми шукатимемо можливості продертися на Захід. Вона була з цим згідна.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви прийшли 10-го чи 11-го?

ПІДСУДНИЙ: Я прибув 10-го, і ми негайно обговорили цю справу. Моя дружина віддала вирішення в мої руки, вона сказала, що всюди піде слідом за мною.

ПРЕЗИДЕНТ: 12-го серпня була субота. Чи був уже встановлений день похорону?

ПІДСУДНИЙ: Так, він мав відбутись у неділю, 13-го серпня.

Після того, як ми довідалися, що їхні припущення, на які він натякав, були безпідставні, ми сподівалися, що вони перестануть стежити за нами. Але вони стежили далі, і я зрозумів, що коли ми чекатимемо до похорону, то пізніше, після похорону, вже буде неможливо втекти. Слідкування було зорганізоване дбайливо.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви вирішили спробувати 12-го серпня піти до Берліну?

ПІДСУДНИЙ: Не зважаючи на слідкування, ми непомітно вийшли з дому після обіду.

ПРЕЗИДЕНТ: Може ви нам опишете, як це сталося?

ПІДСУДНИЙ: 12-го серпня ми були в Дальгові. Ми перебували здебільше в помешканні батьків дружини. Дружина не хотіла йти до своєї матері через пов'язані з нею тяжкі спогади. В цей час ми помітили, що за нами сліdkують. Ми вирішили піти з помешкання батьків дружини до помешкання її господині і зробити так, ніби ми готуємося до повернення до Москви. Коли ми були вже там, ми встановили, що вона мала ключі. Ми повернулися назад.

ПРЕЗИДЕНТ: Наскільки довгий цей шлях?

ПІДСУДНИЙ: Треба пересікти дві вулиці, всього приблизно 400 метрів. У той час, як ми йшли від батьків до господині, ми помітили, що за нами сліdkують.

ПРЕЗИДЕНТ: У чому полягало сліdkування?

ПІДСУДНИЙ: На цей раз це була автомашина «фольксваген», перед якою я встановив сліdkування на залізничній станції. Всього їм стояли

до диспозиції три автомашини марок «фольксваген» і «мерседес». Протягом цих двох днів вони весь час міняли машини.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви помітили ці машини ще день раніше?

ПІДСУДНИЙ: Так, раніше. Може мене неправильно зрозуміли. Юрій сказав, що коли виявиться, що дитина померла природною смертю, тоді охорона буде непотрібна, але він її не відкликав, вона залишилася. Коли ми встановили, що вона далі існує, ми прийшли до переконання, що ми повинні втекти ще перед похороном.

Отже ми пішли назад за ключами, при цьому ми взяли з собою деякі речі, які дружина тримала в помешканні батьків, і тоді ми пішли назад до її кімнати. Там дружина переодягнулася, взяла з собою деякі речі, документи та гроші, і ми покинули будинок. Будинок стоїть трохи відокремлено від інших; ми не вийшли на головну вулицю, а обійшли будинок і пішли городами. Ми йшли городами поміж кущами і дійшли до озера Фалькен. За селом Дальговым простягаються поля і дорога проходить уздовж полів до озера Фалькен.

ПРЕЗИДЕНТ: З вулиці вас не можна було побачити?

ПІДСУДНИЙ: Нас можна було бачити, будинок стоїть досить відокремлено від інших, але в цьому районі знаходяться запуснені городи, і ми старалися йти непомітно між кущами.

Я забув сказати, що коли ми вдруге залишили будинок батьків, маючи вже при собі ключі, ми пішли не по шосе, а ровом, так що спостерігач, який стояв трохи далі, не міг нас бачити, бо там є дерева та кущі. Але ми бачили його.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи супроводив вас ще хтось крім вашої дружини?

ПІДСУДНИЙ: Так, ще не зовсім дорослий брат дружини.

ПРЕЗИДЕНТ: Як довго треба йти до озера Фалькен?

ПІДСУДНИЙ: Ми йшли, може, 45 хвилин, це була найкоротша дорога.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви пішли просто до залізничної станції?

ПІДСУДНИЙ: Ми пройшли повз станцію в бічну вулицю і хотіли знайти таксі, але не знайшли. Моя дружина знає цей район і вона знала, де там поблизу є гараж. Вона пішла туди, там стояла у дворі автомашини, і вона спитала шофера, чи не міг би він нас повезти до (Східного — ред.) Берліну. Він повіз нас до Берліну, на станцію Фрідріхштрассе.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви могли там пройти без труднощів?

ПІДСУДНИЙ: Ми мусіли пройти контролю.

ПРЕЗИДЕНТ: І як ви її пройшли?

ПІДСУДНИЙ: Нас контролювали, ми мусіли лише показати документи. На щастя, я мав свій документ при собі.

ПРЕЗИДЕНТ: Який документ ви мали при собі?

ПІДСУДНИЙ: На ім'я Леман.

ПРЕЗИДЕНТ: Вас не затримали?

ПІДСУДНИЙ: Згідно з моїм документом, я ще проживав у Берліні. Я сказав поліцаєві, що ми їдемо до Берліну, і на цьому контролі скінчилася.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи не треба було мати при собі якусь посвідку? Це було 12-го серпня 1961 року, ви знаєте, це був критичний час.

ПІДСУДНИЙ: Ми навіть дивувалися, бо бачили на вулицях досить часто солдатів.

ПРЕЗИДЕНТ: Отже ви проїхали без затримки, вас лише контролювали? Як далеко ви заїхали?

ПІДСУДНИЙ: Ми заїхали не до самої станції Фрідріхштрассе, лише до рогу вулиці Райнгарда, тоді ми пішли пішки до місця постою таксі на вулиці Фрідріха.

ПРЕЗИДЕНТ: Вулиця Райнгарда — це та, що знаходиться між вулицею Фрідріха і мостом?

ПІДСУДНИЙ: Біля моста Вайн... Ми вийшли з авта, пішли до моста, тоді до місця постою таксі на вулиці Фрідріха, попрощалися з братом дружини і поїхали на станцію Шенгавзер Алее у Східному Берліні. Звідти ми поїхали з таким поїздом до Західного Берліну. Тоді ми пішли пішки до тітки моєї дружини. Але її не було вдома. Ми взяли таксі і поїхали до іншої тітки. Ми сказали, що ми втекли на Захід. У неї ми пробули приблизно пів години.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви курите?

ПІДСУДНИЙ: В той час я курив.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли ви почали курити?

ПІДСУДНИЙ: Коли я був у Москві. Пів години пізніше ми поїхали до президії поліції.

ОБОРОНЕЦЬ ЗАЙДЕЛЬ: Вчора вас спитав пан колега, чи ви звернули увагу на одяг пана Ребета.

ПІДСУДНИЙ: Я прохав повернутися до цього питання пізніше і я думаю, що мій сьогоднішній опис мого хвилювання пояснює, чому я на це не звернув уваги.

ОБОРОНЕЦЬ ЗАЙДЕЛЬ: Чи вам відомі були приклади, що стається, або що сталося з такими агентами, які пішли на Захід?

ПІДСУДНИЙ: Кілька років тому стався такий випадок. Я не можу пригадати прізвища. Я довідався з західної преси, що російський агент втік на Захід. На цю тему я говорив також з Сергеем і спитав його, чи він його знає. Сергій дав низьку оцінку моральних якостей цього чоловіка і опісля сказав, що раніше чи пізніше його все одно спіймають. Його життя в небезпеці.

ОБОРОНЕЦЬ ЗАЙДЕЛЬ: Чому ви призналися в усьому, як прибули на Захід, оскільки про це не можна було б довідатися, коли б ви до цього не призналися?

ПІДСУДНИЙ: Спочатку я лише вирішив ніколи більше не робити заяв. Під час мого перебування в Москві відбулася моя політична й

ідеологічна перемина. Все те, що я пережив у Москві, сприяло тому, що я прийняв таке рішення. Я визнав, що це мій обов'язок якось заглядати свою провину і спробувати остерегти людей перед чимось подібним.

ОБОРОНЕЦЬ ЗАЙДЕЛЬ: Ви хотіли звільнити себе від тягару і обронити інших?

ПІДСУДНИЙ: Так.

Д-р НОЙВІРТ: У той час, як ви півтора року були при спеціальних відділах, ви носили військову форму?

ПІДСУДНИЙ: Я носив цивільний одяг.

Д-р НОЙВІРТ: Чи ви часто брали участь у відкритих акціях?

ПІДСУДНИЙ: Так часто, як часто нам наказували брати участь в акціях.

Д-р НОЙВІРТ: Чи були серед тих акцій успішні?

ПІДСУДНИЙ: Так, серед них були успішні.

Д-р НОЙВІРТ: Що ви, як інтелігентна людина, думали тоді, коли вбивали панів Ребета і Бандеру?

ПІДСУДНИЙ: Про це я з'ясував сьогодні вранці. Я особистих причин не мав ніяких, я виконував наказ.

Д-р НОЙВІРТ: Чи ви з наказу вбили б також рідну сестру Марію?

ПІДСУДНИЙ мовчить.

Груба поведінка Сташинського супроти адвокатів, які ставлять йому запитання, його розгубленість і нечемний тон відповідей повністю перетворюють його. Тепер щойно видно, який він в дійсності є: покірний і слухняний супроти тих, від кого він залежний, презирливий до людей, яких він не боїться. З цих людей він навіть насміхається. Виходить, що душею він залишився катебістом, «советською» людиною.

Д-р НОЙВІРТ: Чи було вам відомо, що Тарас Чупринка два місяці перед тим, заки ви з доручення КГБ дісталися до підпільної групи, загинув у бою?

ПІДСУДНИЙ: Про це я не знаю.

Д-р НОЙВІРТ: Коли ви описували ваші переживання в час виконання замахів, ви практично говорили про «примусове положення під наказом» («бефельснотштанд»).

ПІДСУДНИЙ: Цього слова я не знаю.

ПРЕЗИДЕНТ: Це я вжив цього виразу.

Д-р НОЙВІРТ: В розмовах з дружиною, як зізнали ви в час допитів, ви говорили про плани втекти на Захід, щоб не виконувати наказів мовувати. Ви ж були на Заході перед самим виконанням замахів і ви могли тоді зголоситися, щоб вас закони взяли під охорону перед виконанням таких наказів. А того ви не зробили. Як ви це пояснюєте, що ви скористали з західного законодавства аж по виконанні замахів?

ПІДСУДНИЙ: Чи маю сказати про мое тодішнє наставлення, чи про те, як я тепер це розумію?

Д-р НОЙВІРТ: Про те, як ви тоді думали.

ПІДСУДНИЙ: Що я маю відповісти на це питання? Я ніколи не мав нагоди ознайомитися з законами. Я не знав, що такі параграфи взагалі існують.

Д-р НОЙВІРТ: Чи такі прізвища, як Галичин, Добрянський, Смальстоцький, для вас відомі поняття? В якому зв'язку ви про них довідалися, або як було сказано?

ПІДСУДНИЙ: Я таких людей не знаю.

Д-р НОЙВІРТ: Чи виступи, як ви називаєте, «груп спротиву» були скеровані виключно проти поляків, чи також проти росіян і німців?

ПІДСУДНИЙ: Акції проти поляків велися до 1947 р., бо потім поляків виселили до Польщі, а тоді групи спротиву виступали головно проти росіян.

Д-р НОЙВІРТ: Український визвольний рух змагає до відділення України від Росії. Чи навіть на підставі советської конституції Україна не має права на вільне і самостійне існування?

ПІДСУДНИЙ: Це є правни питання. Я не є правник, щоб на нього відповісти.

Д-р НОЙВІРТ: Чи ви знаєте, що сталося з вашим дядьком Петром?

ПІДСУДНИЙ: Ні.

Д-р НОЙВІРТ: Його забили большевики в 1941 р.

ПІДСУДНИЙ: Я знаю, що він був заарештований в 1939 році.

Д-р НОЙВІРТ: Ви називали себе росіянином, хоч ви з походження українець. Як це розуміти?

ПІДСУДНИЙ: Коли я вживаю окреслення «росіянин», то роблю це в розумінні державної приналежності.

Д-р НОЙВІРТ: Ви згадували, що зброю, якою мав бути забитий Бандера, мав перевезти через кордон один советський дипломат. Чи відомі вам випадки такого використання дипломатичної пошти?

ПІДСУДНИЙ: Таких прикладів я не можу подати, але я знаю, що советських дипломатів уживається для розвідувальної служби.

Д-р НОЙВІРТ: Роповідаючи нам легенду про Лемана, ви розповіли про «тітку» Шікеданц з Дрездену. Чи ви бачили її будинок?

ПІДСУДНИЙ: Так.

Д-р НОЙВІРТ: Пані Шікеданц — це вдова відомого німецького адвоката з Судетського Краю. Вона прибула до Німецької Союзної Республіки 12-го серпня і розповіла, що серед її родичів нема Лемана.

До ставлення запитів зголошується Адольф Мір, адвокат пані Дарії Ребет.

Д-р МІР: Я це питання вже один раз поставив. Розкажіть нам чесно і відкрито: яку винагороду за вашу працю ви одержували?

ПРЕЗИДЕНТ зачитує відповідне місце з актів, що подає висоту його місячного заробітку:

в роках 1951-52	одержував	800	рублів
" "	1953-54	"	1500 "
" "	1955-58	"	800 німецьких марок
" "	1959	"	900 "
" "	1960	"	2500 рублів

Після відчитання цих цифр президент запитує підсудного: Чи ці інформації вірні?

ПІДСУДНИЙ: Я підтверджую вірність того, що записано з цього приводу в актах.

Д-р МІР: Чи одержували ви крім того окремі гроші на покриття ваших добових видатків і скільки? Скільки ви одержували для покриття видатків під час подорожей до Мюнхену?

ПІДСУДНИЙ: Так. Пересічно від 30 до 50 німецьких марок на день.

Д-р МІР: З розрахунку, що подорож триває 10 днів?

ПІДСУДНИЙ: Так.

Д-р МІР: Чи одержання вами ордена було пов'язане з грошевою винагородою?

ПІДСУДНИЙ: Ні.

Д-р МІР: Чи видача ордена не була як правило пов'язана з грошевою винагородою?

ПІДСУДНИЙ: Досі я не чув, щоб нагородження орденом було пов'язане з грошевою винагородою. Так було раніше, під час війни або короткий час після війни.

Д-р МІР: Але ж відомо, що з орденами є часто пов'язана місячна платня.

ПІДСУДНИЙ: Я не дістав ордена в Америці.

Д-р МІР: Чи одержали ви ще якісь винагороди?

ПІДСУДНИЙ: Подарунок у день народження. Я одержував ще деякі дотації, напр., коли я одержав паспорт Німецької Союзної Республіки, я мусів одягтися в німецький одяг і мені його купили. За виконані доручення винагороди не дають.

Д-р МІР: Сьогодні ранком ви нам розповіли про ваші настрої і мріювання, що ви їх мали, коли зрозуміли, які вимоги перед вами ставлять. Коли це було так, як ви розповіли, то я не можу собі уявити, що Сергей, з яким ви часто бували разом, міг не помітити тих ваших настроїв.

ПІДСУДНИЙ: Не кожна людина є настільки добрим спостерігачем, щоб це помітити.

Д-р МІР: Чи Сергей щось помітив, чи сказав він щось, з чого б випливало, що він щось помітив?

ПІДСУДНИЙ: Ні. Ви не повинні думати, що коли я зустрічався з Сергеем, то я сидів і не говорив ані слова. Може він щось помітив і поставив це у зв'язок з іншими обставинами. Протягом років я був вишколений і навчився тримати при собі свої власні почуття.

Д-р МІР: Ще одне питання. Вияснюючи причину, чому деякі керівні політики мали бути зліквідовані і в чому була конечність їх ліквідації, ви сказали, що це була єдина можливість покликати деяких людей до розуму.

ПІДСУДНИЙ: Це були слова Сергея.

Д-р МІР: Чи ви знали взагалі щось про українську визвольну боротьбу, її історію і розвиток? Докладно? В головних зарисах? Загальноісторичний розвиток і перебіг?

ПІДСУДНИЙ: Ні, я не був про це поінформований.

Д-р МІР: Чи було вам відомо, — я питаю вас як українця — що Петлюра у 1926-му році був замордований і що Коновалець та багато інших були зліквідовані советами, вже багато років раніше, починаючи від 1917 року?

ПІДСУДНИЙ: Що Петлюра був забитий, я чую вперше сьогодні від вас. Ім'я Петлюри мені відоме.

Д-р МІР: Вам також не відомо, що в Парижі був процес?

ПІДСУДНИЙ: Ні.

Д-р МІР: Чи вам відомо, що взагалі борців за свободу ліквідували?

ПІДСУДНИЙ: Ні. Я займався цією справою лише у зв'язку з тим, що я сам бачив і пережив.

Д-р МІР: Вам не відомо, що Ленін у грудні 1917 р. в цілком офіційній формі сам встановив, що Україну визнається як суверенну і самостійну державу?

ПІДСУДНИЙ: Ні.

Д-р МІР: Ви вжили слова «зрадник». Чи відома вам, як українцеві, ця обставина з української визвольної боротьби і з історії, що ця визвольна боротьба ще з часів початку цього сторіччя і ще раніше була скерована не проти якогось означеного режиму, не проти якоїсь означеної державної форми, але що вона була скерована проти будь-якого національного панування в Україні і проти будь-якої окупації?

ПІДСУДНИЙ: На це питання я не можу відповісти. Ви виходите з припущення, що я є майже історик і що моя сестра, яка вміла писати, мала історичні знання, як професор історії.

Д-р МІР: Чи чули ви від вашої сестри, чого вона прагнула? Чи прагнула вона якоїсь означеної політичної системи чи державної самостійності України? За що вона боролася?

ПІДСУДНИЙ: Вона боролася за незалежну Україну.

Д-р МІР: Чи знали ви село Білогорщ? (На запит Сташинського, про це село йдеться, д-р Мір виразно вимовляє: Білогорща).

ПІДСУДНИЙ: Ні.

Д-р НОЙВІРТ: Мале доповнення. Коли ви почули ім'я Данків, мали ви уяву, хто це такий?

ПІДСУДНИЙ: Коли я почув це ім'я, я не міг уявити собі, хто це такий. Відоме було його ім'я Стецько. Стецько був прем'єром чи міністром в уряді, який постав за німців.

ГОЛОВНИЙ ПРОКУРОР: З якої нагоди ви одержали службову посвідку від 28. 12. 1960? Це питання було заторкнuto дуже коротко.

ПІДСУДНИЙ: Після тієї розмови з генералом дня 3 грудня 1960 року я мусів відвідувати вищу школу чужих мов і мав до неї записатися. Щоб бути там прийнятим, треба мати також посвідку від установи, в якій людина працювала. Цю посвідку дав мені ще мій тодішній офіцер Сергей. Установа, що зазначена в посвідці, це замаскована назва КГБ для таких цілей; цієї назви вживали в тих випадках, коли було небажано, щоб громадськість довідалася про справжню назву.

ПРЕЗИДЕНТ зачитує з актів державної прокуратури Мюнхен 14 ІС 448-56: протокол допиту Бандери в лютому 1956 р. Суд викликає експерта Рольфа Венцеля.

ПРЕЗИДЕНТ: Пан Сташинський поставив тут швидким почерком підпис як «Зігфрід Дрегер».

Для порівняння експертові дають два виповнені Сташинським готельні формуляри і зроблений Сташинським під час судової розправи підпис на аркуші паперу.

Будь ласка скажіть, чи це все написано його рукою.

ВЕНЦЕЛЬ: Я одержав доручення в'яснити, чи обидва ці формуляри були виповнені тою самою особою. Вони виповнені латинськими літерами. Загальний характер одного з них цілком відповідає загальному характерові другого. Вони відповідають один одному також у характеристичних істотних рисах окремих ознак почерку, через що слід зробити висновок, що виповнені рукою тексти на обох формулярах ідентичні та зроблені тою самою особою. При порівнянні цих підписів із зробленим підсудним дня 9 жовтня 1962 року під час розправи підписом не вдається встановити ніяких різниць, через що слід з усією імовірністю ствердити ідентичність цього підпису з підписами на обох формулярах.

ПРЕЗИДЕНТ питає, чи підпис «Зігфрід Дрегер», що стоїть у списку виданих поліцією паспортів, ідентичний з попередніми підписами. Венцель у категоричній формі дає заперечливу відповідь.

Суд викликає свідка Гайнца Фільвока, народженого 13. X. 1910, який мешкає у Берліні, вулиця Остзее 31, і є службовцем місцевого управління. Президент звертає його увагу на те, що перед судом слід говорити правду.

Гайнц Фільвок, дядько Інге Поль, говорить швидко, розводячи руками тоді, коли не знає, як відповісти на запитання. Він схожий на звичайного робітника, повновидий, з невеликою лисиною.

ПРЕЗИДЕНТ: Звідки ви знаєте Сташинського?

ФІЛЬВОК: Через мою племінницю — дружину пана Сташинського.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли ви з ним познайомилися? Було це вже давно?

ФІЛЬВОК: Я не можу точно сказати.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли вони одружилися?

ФІЛЬВОК: Це було десь у квітні 1959 або 1960 року.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи пригадуєте ви, що ви одного дня — це було у 1961 році — перебували в колі своєї родини і несподівано у вас з'явилися Сташинський з дружиною і ще з одною особою.

ФІЛЬВОК: Це було 12-го серпня 1961 року ввечері, між 8 і 9 годинами, у мого зятя.

ПРЕЗИДЕНТ: Вас було кілька осіб? Ви були там у гостях?

ФІЛЬВОК: Ми зробили відвідини і вже збирались їхати додому. Я випадково стояв коло вікна і раптом побачив, як зупинилося таксі, тоді я побачив пана Лемана. Я сказав: «Ось іде Йоші». Я пішов униз. Він сказав: «Дядьку Гайнц, заплати за таксі. Ми мусимо можливо швидше поїхати до поліції, до американської таємної поліції».

ПРЕЗИДЕНТ: Кому він це сказав?

ФІЛЬВОК: Нам у помешканні. Він був дуже схвилюваний, так само як і моя племінниця, вони виглядали дуже погано і були зморені. Тоді ми сіли в авто і я поїхав з ними. До будинку увійшов я, авто ми залишили в іншому місці.

ПРЕЗИДЕНТ: Чия це була ідея?

ФІЛЬВОК: Моя.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви рахувалися з можливістю, що за вами слідкують?

ФІЛЬВОК: Він хотів можливо швидше вибратися звідти. Я був вгорі приблизно 20 хвилин, доки один із панів зійшов униз.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви увійшли до будинку самі?

ФІЛЬВОК: Я увійшов сам. Пізніше я мусів піти нагору вдруге. Тоді мною пішла також пані Леман, службовець сказав нам, що він спробує знайти когось із панів. Це було вже близько 21 год. (Далі свідок відповідає незрозуміло про те, як викликано службовців американської поліції, які перебрали Сташинських).

ПРЕЗИДЕНТ: Після того ви пішли додому?

ФІЛЬВОК: Так, я пішов додому.

ПРЕЗИДЕНТ (показує фото): Чи знаєте ви цих осіб? Чи можете ви їх назвати?

ФІЛЬВОК: Так, я їх знаю (він невиразно називає імена тих, яких показує).

Після складення присяги свідок відходить.

Суд викликає знавця хемії проф. д-ра Мюллера з Гайдельбергу, який надає свідчення про вислід проведеної в Гайдельберзькому університеті хемічної експертизи отруйних речовин.

СВІДЧЕННЯ ПРОФЕСОРА ДОКТОРА МЮЛЛЕРА

Ми виходили з założення, що треба розв'язати питання, чи це можливо, щоб з допомогою якогось інструменту можна було випорскнути в повітря і перетворити в пару якусь таку отруйну речовину, що могла б викликати смерть на невеликій віддалі. Яка це може бути речовина? Чи існує якась така речовина, що її можна вжити під час замаху і вдихнути, від чого виконавець стає імунним до отрути, як це твердить підсудний?

Згідно зі словами Сташинського, ця отрута має діяти на кровоносні судини, вони звужуються, людина падає і вмирає, а причини смерті не можна встановити. Ампулка з отрутою має бути розтовчена, вона вставляється до апарату в такий спосіб, щоб залотована сторона була скерована до цівки і щоб поршень вдаряв у її дно. Ми перевели з реконструйованою зброєю експерименти і ствердили, що при виприскуванні рідина досягає віддалі до півтора метра. Ми вживали забарвленої не-отруйної рідини.

(Професор Мюллер показує на картках паперу розміром 80 × 80 см сліди червоних і синіх розприсків з реконструйованої зброї).

Ми насамперед обмірковували питання, чи існує отрута для кровоносних судин. Такі отрути є.

Отже існує адреналін, що спричинює негайне звуження судин і застосовується як місцева наркоза. Коли адреналін потрапляв до обігу крові, траплялися випадки раптової смерті, але адреналін діє лише тоді, коли впадає в кровообіг. Слизова оболонка його не всмоктує і при діянні на слизову оболонку негайна смерть не настає.

Нікотин є також отрутою для судин і діє сильно, коли є у великій концентрації. Одна крапля в найбільшій концентрації діє негайно смертельно. Це майже хемічно чистий нікотин. Він мусить бути спеціально виготовлений у лабораторії. Одна крапля, що потрапляє на слизову оболонку, потрапляє також у кровообіг, і в такий спосіб траплялися нещасливі випадки, тому нікотин застосовується для знищення шкідливих тварин. Ми в такий спосіб стріляли з апарату у кролів; один з них одержав параліч задніх ніг і шок, він тремтів, але залишився живий, другий згинув через години. Ми могли встановити нікотин.

Коли одна крапля нікотину потрапляє дійсно до крові, до слизової оболонки або в очі, людина вмирає. Існує все таки можливість, що ця отрута була застосована. Але протиотрута не згоджується з нею. Нікотинна отрута не випаровує, нею треба крапати. Її розчин має брунатний колір, в той час як розчин, що його застосовував Сташинський, був безбарвний.

Кокаїн веде в усіх випадках до смерті, але він не переходить у пару. Це Е 605 брунатного кольору, виглядає як олія і не пасує до опису.

був би випадок, коли б одна крапля потрапила в рот. Це не пасує, це наймовірно, що була застосована ця речовина.

Синильна кислота спричинює внутрішнє задушення, люди падають непритомними, дістають корчі, склипають за повітрям і вмирають за кілька хвилин через брак кисню. Кровообіг припиняється. Протиотрута для синильної кислоти існує — це натрійний сульфат. Коли це дати звірятам у достатній кількості, вони гинуть негайно або пізніше, і протиотрута полягає лише в тому, що уможливується збільшене вживання кисню.

Амилінквіт ми давали нюхати підсудному. Він ствердив, що приблизно так пахнула рідина, яку він пізніше мусів вдихати. Виявилось, що це придатна протиотрута. З допомогою протиотрути не можна з певністю врятувати життя, але вона допомагає, хоч і не завжди, проти синильної кислоти. Вигляди на рятунок є в усякому разі кращі.

Протиотрутні таблетки були брунатні і протиотрутна рідина пахнула так само. Приймати спочатку таблетки, а пізніше вдихати пари з ампулки — це специфічні роби в тому самому напрямку. З медичної точки зору це правильно продумано.

Ми робили експерименти з синильною кислотою і при цьому теоретично виявилось, що коли людина зробить один глибокий вдих, то вона вдихає десятикратну смертельну дозу. Можна вважати, що люди поцілені синильною кислотою мусять умерти. Один вдих спричинює десятикратну смерть.

Ми стріляли у тварин: щурів і кролів. Щур не здох, бо він відвернув морду, кролі здохли за 2 хвилини. У крові та в печінці ми знайшли синильну кислоту, але не у шлунку. Експериментальні розтини ми зробили негайно після пострілу. У трупі синильна кислота скоро зникає. Ніколи помітно гіркий запах мигдалю, частини тканин руйнуються, кризь них проходять пари.

На підставі вислідів цього експерименту і обчислень слід сказати, що коли пістоль наповнений синильною кислотою, тоді жертва вмирає в короткому часі, інколи падає негайно, але, коли обличчя скероване в інший бік і рот закритий, це триває також довший час. Отрута мусить поширитись у крові. Коли людина хвора, напр., має хворе серце, смерть може настати скоро. Іншого висновку я не можу зробити. Це наймовірніший.

ПРЕЗИДЕНТ: Отже можна сказати, що в випадку синильної кислоти все дуже добре пасує?

Д-р МЮЛЛЕР: Так. Дія суміші соляної і синильної кислоти теж спричинює смерть, але вона настає пізніше, бо для сполучення потрібний час. Коли у шлунку знаходять синильну кислоту, тоді загально встановляють випадок отруєння ціянистим калієм.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи знаєте ви якусь таку речовину, що коли б людина прийняла одну таблетку з неї, вона усунула б стримуючі сили, які

стоять на перешкоді для виконання якогось вчинку? Чи може дія такої таблетки тривати кілька годин?

Д-р МЮЛЛЕР: Треба думати, що так.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли він приймав таку таблетку, він уводив в оману самого себе?

Д-р МЮЛЛЕР: Такі медикаменти існують. Їх приймають люди, що готуються до іспитів. Інколи їхні успіхи від таких медикаментів кращі, але бувають здебільшого поверхові... Їх можна також більше сконцентрувати.

ПРЕЗИДЕНТ: Уявіть себе в ролі людини, що повинна виконати завдання. Цій людині дали пілюлі, і, щоб збільшити її самопевність, сказали, що вони роблять її імунною проти цих парів. У дійсності пілюлі мали інше завдання. Діяння первертину є таке, що він має усунути хитання її рішень, викликати в людини піднесений стан, щоб примусити її довести до кінця роботу, яку вона за інших умов може б не виконала. Я маю на увазі моральні стримуючі сили, спричинені міркуваннями загальнолюдського характеру. Не боязливості, але іншого роду стримуючі сили, після усунення яких людина почуває себе активною і вільною від моральних гальм.

Д-р МЮЛЛЕР: Такі наслідки — це ділянка дослідів психології.

ПРЕЗИДЕНТ: Як довго може діяти доза, що міститься в одній таблетці?

Д-р МЮЛЛЕР: Я сказав би дві години, може півтори.

ПРЕЗИДЕНТ: Не чверть години?

Д-р МЮЛЛЕР: Ні, вона діє кілька годин.

Суд викликає свідка д-ра Вольфганга Шпанна, доцента Інституту судової медицини в Мюнхені.

Д-р ШПАНН подає, що він мешкає в Мюнхені, йому 41 рік, він одружений.

ПРЕЗИДЕНТ просить скласти звіт про розтин тіла Ребета.

Д-р ШПАНН: Розтин трупа пана Ребета я виконав 14-го жовтня 1957 року разом з доктором... (прізвище не записано — ред.). В ідентичності сумніву не було. З попередньої історії нам було відомо, що Ребета знайшли мертвим два дні перед тим на площі Карла в Мюнхені коло 10 год. 20 хв. Лікар не міг вже нічого досягнути. При огляді трупа було встановлено параліч серця.

З зачитаного протоколу експертизи записано в дальшому лише окремі уривки.

Високого ступня розм'якшення середини... коронарних судин серця... Розширення серця... Накопичення води в легенях, западення дишниць... Причина смерті: припинення діяльності серця. Жадних підстав для припущення, що смерть відбулася в наслідок отруєння... Відсутність впливу алкоголю... Скалок не знайдено...

Згідно з обставинами у заключному висновку було сказано, що смерть Ребета слід вважати природною.

Цифра 30 протоколу...

ПРЕЗИДЕНТ: Мене цікавить таке:

Припустимо, що смерть була природною. В наслідок чого це могло б так раптово статися?

Д-р ШПАНН: Коли б це сталося, лікар, що робив розтин трупа, мусів би відрізнити ще такі дві можливості: запір через наліт в наслідок тромбози або емболія, скипіння крові у кровообігу. При емболії вкидаються краплі крові. У цьому випадку виникає запір, його не можна не помітити.

ПРЕЗИДЕНТ: Я прошу вас уявити собі таке:

Людина, стан тіла якої ви щойно описали, зі свіжими силами підіймається по сходах вгору, раптом їй бризкають в обличчя отруту, вона хитається вперед і скоро після цього її знаходять мертвою у стані, який ви описали. Чи можете ви як біолог сказати, що при такому розвитку подій з такою реакцією — піднімання по сходах, хитання, смерть — можлива лише природна причина хвороби і що людина спроможна витримати таке переживання і таке стріляння?

Д-р ШПАНН: Ні.

Суд викликає експерта д-ра Йохіма Рауха. Д-р Вольфганг Шпанн продовжує далі свідчити.

ПРОКУРОР: Чи знайшли ви в обличчі Ребета скляні скалки, коли робили розтин трупа?

Д-р ШПАНН: Ні, скалок не було, не було також ніяких поранень в обличчі.

ПРЕЗИДЕНТ просить скласти звіт про розтин тіла Бандери.

Д-р ШПАНН: (записано уривки). Розтин трупа Степана Попеля почався 16-го жовтня 1959 року, о 14 год. 15 хв.

Нам було відомо таке: Його знайшли 15-го жовтня 1959 року приблизно в 13-ій годині на сходах його будинку в лежачому стані. З носа з рота трохи текла кров. Діагноза була: пролом підстави черепа. Він помер по дорозі до лікарні...

Експерт розповідає про стан різних органів під час розтину трупа... Скалки скла у Попеля не були знайдені...

Д-р ШПАНН: Було встановлено наявність синильної кислоти. Синильна кислота у мозку не була знайдена. Причина смерті: пан Попель безсумнівно помер через отруєння синильною кислотою.

Під час розтину трупа ми, зрозуміла річ, не могли дати відповіді на питання, чи пан Попель сам прийняв синильну кислоту з метою вчинити самогубство, чи йому її дала чужа рука. Що стосується поранення верхньої губи праворуч, спричиненого розрізом, то ми думали про поранення скляною ампулкою, яку пан Попель або сам взяв до рота

93 год. 1797.

або хтось інший йому встромив до рота насильно. Про можливість, що ампулку в нього вистрілили, як це пізніше виявилось, ми не думали.

ПРЕЗИДЕНТ запитує експерта Рауха: Чи існують такі таблетки або чи існування таких таблеток можливе, які б усували протягом якогось часу моральні стримуючі сили людини, в наслідок чого вона легше може виконати якийсь вчинок? В який спосіб такі таблетки могли б діяти? Чи той, хто їх приймає, відчуває їхню дію і т. д.

ПРОФ. РАУХ не виключає можливості існування таких таблеток.

ОБОРОНЕЦЬ ЗАЙДЕЛЬ до проф. Рауха: Я хотів би вам, пане професоре, подати, що підсудний так схарактеризував деякі симптоми: «Серце стало йому в горлі», «руки тремтіли»... Не могли це бути наслідки таблеток?

ПРОФ. РАУХ в довшій незаписаній стенографісткою мотивації заперече це припущення.

СУДДЯ ВЕБЕР звертається до Сташинського: У травні 1959 року, тоді, коли ви вирішили не виконувати замаху, ви також прийняли таку таблетку?

ПІДСУДНИЙ: Так.

Голова суду оголошує перерву розправи до наступного дня. Початок п'ятницевої розправи відбуватиметься при закритих дверях, себто за відсутності представників преси та всіх слухачів, за винятком правних заступників — адвокатів обидвох співобвинувачуючих сторін. Публічне засідання суду продовжуватиметься щойно о год. 9,30.

П'ЯТИЙ ДЕНЬ ПРОЦЕСУ

П'ятниця, дня 12 жовтня 1962, 9.20 година ранку.

Судове засідання розпочинається о год. 9,50. Перед тим допитувано, *забуть, свідків,** безпека яких могла бути zagrożена, якщо б вони зізнавали прилюдно.

Суд викликає кримінального інспектора при федеральному кримінальному управлінні Вангауера.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи знаєте ви осіб, що знаходяться на цій знімці, а не питаю про їхні прізвища. (Показує фотографію з актів).

ВАНГАУЕР: Так, я знаю цих осіб.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи є тут підсудний?

ВАНГАУЕР: Так.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи вам відома, в який спосіб було зроблене це фото?

ВАНГАУЕР: Це мені теж відомо.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи могли б ви дати інформації про дату, коли було зроблене це фото, і місце його постановня?

ВАНГАУЕР: Цього не знаю.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли ви бачили його вперше?

ВАНГАУЕР: Під час допиту підсудного в вересні 1961 року.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи вам було вірогідно сказано, що фото було зроблене перед арештом Сташинського, цілком певно перед арештом?

ВАНГАУЕР: Я думаю, що це було у 1956 році, але я цього не знаю точно.

ПРЕЗИДЕНТ: Я хотів би тепер показати вам деякі результати слідства і знати, чи ви їх як свідок можете підтвердити чи ні. Ось сторінка

* У цій справі В. Стахів писав у своєму звітному («Процес проти В. Сташинського», журнал «Сучасність», Мюнхен ч. 12 (24) 1962 р.) так: «Після закінченого засідання першої половини дня в кулуарах міжнародної преси повідомлено щодо прізвищ цих свідків такі припущення: а) колишній радник німецької федеральної розвідної служби Гайнц Фельфе, якого арештовано на початку листопада 1961 року за агентурну співпрацю з КГБ; б) людина, з якою Сташинський зустрічався в Мюнхені, Авгзбургі та Ной-Ульмі впродовж 1958 року, щоб завербувати її на службу КГБ, і прізвище якої за згодою адвоката було виєліміноване головою сенату з ходу обговорення та фігурувало на 13 стор. акту оскарження» (до речі, журналісти цитували це прізвище на підставі передпроцесової статті в тижневику «Кріст унд Вельт» від 27 квітня 1962); в) Інґе Сташинська (див. «Матеріали і документи» чч. 30 і 31); г) Євґен Вандеро, яка трагічною 15. 10. 1959 о год. 12 виїхала автомашиною разом з С. Стахином з-під будинку на Цепелінштрассе 67. (Твердження В. Стахіва не відповідає правді, бо ніхто з середовища ЗЧ ОУН, тим більше пані Мак, не виступав як свідок на процесі в Карльсруге — ред.). Ці журналісти також вступали з кіл присутніх у залі членів ЗЧ ОУН, — пише далі В. Стахів, — що до федеральної прокуратури ніби зголосився брат В. Сташинського. Він живе на півдні Франції; вони подали також прізвище та ім'я нешлюбного сина батька Сташинського і назву міста його перебування.

актів 328. Список пасажирів, що летіли літаком, мені здається, лінією ПАА. Це ви дістали цей список?

ВАНГАУЕР: Я дав розпорядження, щоб один із службовців поліції безпеки дістав цей список. Під числом 24 стоїть прізвище Дрегера. Підсудний заявив мені під час допиту, що він одержав це прізвище і папери в жовтні 1957 року, коли він одержав доручення виконати замах на Ребета.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви бачили дату списку?

ВАНГАУЕР: 13. 10. 1957.

ПРЕЗИДЕНТ показує з актів стор. 330 фотокопію: Це ви дістали цю фотокопію?

ВАНГАУЕР: Я її дістав через посередництво інших, це знову лінія БЕА, а саме 16. 10. 1957 р. У цей день він вилетів під прізвищем Ковальський з Франкфурту назад до Берліну. Він це мені сказав.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи знаєте ви готель Грюнвальд у Мюнхені? Чи бачили ви кімнату, в якій мешкав Сташинський?

ВАНГАУЕР: Вона виходила на вулицю Дахауер і з цієї кімнати було можливо добре спостерігати бюро на вулиці Дахауер ч. 9. Там підсудний встановив...

ПРЕЗИДЕНТ: Як це ви зробили?

ВАНГАУЕР: Я не був у кімнаті, я стояв перед будинком.

ПРЕЗИДЕНТ: Під час вашого розслідування ви не були в кімнаті? А якщо так, ви робили спостереження з вікна?

ВАНГАУЕР: Ні, я не був у кімнаті. Ми не могли піти до кімнати, бо ми тоді не знайшли відповідної документації. Нам було сказано, що даних нема. Тому було неясне число кімнати, і ми не могли піти до неї.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи йде вулиця прямо, коли стояти перед готелем, чи треба дивитися ліворуч? Чи є там поворот?

ВАНГАУЕР: Вулиця має кривину праворуч, через що можна краще бачити, також весь тротуар, згори ще краще.

ПРЕЗИДЕНТ показує плян міста Мюнхену: Було зроблено фота. Чи відомо вам, як постали ці фота?

ВАНГАУЕР: Так, їх зробили службовці поліційної президії Мюнхену.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви були при цьому? Як потрапили ці фота до ваших рук?

ВАНГАУЕР: Дня 22-го вересня 1961 року. В цей день Сташинського вивели, щоб реконструювати обидва замаху. Фота з цих оглядин знаходяться в актах.

Сташинський заявив, що він 12-го жовтня 1957 року, в день замаху, чекав на Ребета, якого він знав завдяки попереднім спостереженням, і про якого йому було відомо, що він майже щоденно ходить до будинку ч. 8 на площі Карла біля 10.30 год., бо він там має своє бюро.

ПРЕЗИДЕНТ: Дальші фота ви зробили на основі інформацій Сташинського?

ВАНГАУЕР: Так.

ПРЕЗИДЕНТ показує на фотографію: Чи це мікрофон?

ВАНГАУЕР: Це вимірник освітлення. Ним вимірювався ступінь сили світла.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи він не давав якихось інформацій перед мікрофоном?

ВАНГАУЕР: Це було пізніше.

ПРЕЗИДЕНТ: Він каже, що один пункт не відповідає дійсності.

ВАНГАУЕР: Це фото не відповідає дійсності, він має рацію.

ПРЕЗИДЕНТ: Що він вам тоді сказав?

ВАНГАУЕР: Після замаху на Ребета він не обернувся, а поспішно спускаючись по сходах, поклав зброю до кишені, роздавив ампулку і вийшов пари з неї. Він не оглянувся назад.

ПРЕЗИДЕНТ: Чому ж він тут на фото озирається назад?

ВАНГАУЕР: Я не знаю, це ще зробив фотограф.

ПРЕЗИДЕНТ: Отже ці інформації відповідають дійсності?

ВАНГАУЕР: Так.

ПРЕЗИДЕНТ звертається до Сташинського: Пане Сташинський, як це було з мікрофоном?

Сташинський усміхається задоволено й каже:

СТАШИНСЬКИЙ: Я маю рацію. Це був запис з допомогою магнетофону. При цьому було приблизно 6-8 службовців. В обох випадках я повідомив про перебіг замаху перед магнетофоном у будинку.

ВАНГАУЕР: Я цього не пригадую. Я завжди був присутній.

ПРЕЗИДЕНТ: Хто керував слідством?

ВАНГАУЕР: Я. Я також ніколи не чув запису на стрічці. Ми ж ніколи не працювали зі стрічкою.

ПРЕЗИДЕНТ дивиться на Сташинського і на Вангауера та питає: Що ж з вас тут помиляється?

ПРЕЗИДЕНТ: Я напевно ні. Я маю рацію. Може пан Вангауер цього помітив, мікрофон мав малі розміри. Пан Фукс був при цьому, він найбільшого тримав мікрофон і повчав мене не називати прізвищ.

ВАНГАУЕР: Тепер я це пригадую.

ПРЕЗИДЕНТ: Тепер ми потребуємо плян 117.

ВАНГАУЕР: Він зроблений чорнильним олівцем. Підсудний зробив згідно з моїм бажанням.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви були при цьому?

ВАНГАУЕР: Ні, він його зробив сам у камері після допиту. Він його дав мені і я поклав його до актів.

ПРЕЗИДЕНТ: Тепер знову питання щодо знімків. Я питаю насамперед, чи це було так також тут під час допиту? Це стосується пана Вангауера. Тут слідує знову опис подій під час замаху згідно з інформаціями Сташинського.

ВАНГАУЕР: Ці знімки були зроблені на основі інформації Сташинського.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи може за вказівками когось іншого?

ВАНГАУЕР: Ні, за вказівками Сташинського. Тут зображений Бандера. Вони стоять не зовні, а всередині будинку і намагаються вийняти ключ з замка. Двері відчинені.

ПРЕЗИДЕНТ: У дверях автоматичний замок чи замок для звичайного ключа?

ВАНГАУЕР: Автоматичний замок.

ПРЕЗИДЕНТ: Той, хто входить до будинку, потребує ключа також, щоб замкнути двері?

ВАНГАУЕР: Це є так званий затрісковий замок. Зсередини двері можна відчинити без ключа, але не знадвору.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи підсудний розповів, що Бандера це так зробив?

ВАНГАУЕР: Сташинський дав такий опис. Коли він побачив Бандеру, Бандера тримав у правій руці торбинки, лівою ногою тримав двері відчиненими і намагався лівою рукою вийняти ключ. На фото ключ стирчить всередині.

ПРЕЗИДЕНТ: Він стирчить зовні.

Між президентом і Вангауером викиає невелика суперечка з приводу того, з якого боку стирчить ключ на основі фото. Президент пропонує Вангауєрові оглянути акти.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви були тою особою, що одержала від Сташинського всі документи? Показує квитки.

ВАНГАУЕР: Це обидва квитки, які Сташинський передав після своєї втечі зі Східного Берліну — в одному футлярі були його документи, в другому документи його дружини. Я одержав їх від однієї іншої установи, від американців.

ПРЕЗИДЕНТ: Серед документів були квитки?

ВАНГАУЕР: Цього я не пам'ятаю докладно.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи пригадуєте ви зовсім інший випадок: ви були разом зі Сташинським на автостраді, де саме? Коло якого міста?

ВАНГАУЕР: Підсудний показав нам там сховище, що знаходилося біля кілометрового каменя. Там підсудний щось поклав на доручення советської інформативної служби.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи пригадуєте де?

ВАНГАУЕР: Це зазначено в актах. Я тепер цього не пригадую.

ПРЕЗИДЕНТ: Коли ви були там разом з підсудним, я не можу собі уявити, що це може зникнути з пам'яті?

ВАНГАУЕР: Мені здається, що це було у Франкфурті над Майном.

ПРЕЗИДЕНТ: Мене цікавить, в якому місці.

ВАНГАУЕР: На середній смузі коло кілометрового каменя. Число я забув.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви цікавилися анкетними даними двох дійсно існуючих громадян Німецької Союзної Республіки?

ВАНГАУЕР: Так, це були в одному випадку Дрегер, в другому Будаїт.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви переконалися, що такі громадяни дійсно існують?

ВАНГАУЕР: Ці особи дійсно жили в тих місцях, на які Сташинський мав виписані документи.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви самі робили розшуки в тих місцях?

ВАНГАУЕР: Ні, інші урядовці.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви керували розшуками?

ВАНГАУЕР: Так.

СУДДЯ: Ми ствердили, що Дрегер і Будаїт дійсно існують. Ваші урядовці також вияснили, чи були вони обидва там у момент (замаху) чи ні?

ВАНГАУЕР: Ні, це не було стверджено.

СУДДЯ: Було в'яяснено, чи ці обидва панове колись були у советській зоні Німеччини?

ВАНГАУЕР: Що Дрегер там був, мені це докладно відомо, мені здається також і Будаїт.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи відомо вам, як відбувається прикордонна контроля? Ви маєте службові відомості про це?

ВАНГАУЕР: Я маю службові відомості про це. Документи передають через отвір і їх контролює росіянин.

ПРЕЗИДЕНТ: Це триває довго?

ВАНГАУЕР: Інколи довго, інколи швидше.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи вони (документи — ред.) там перебувають досить довго, щоб був час їх зфотографувати?

ВАНГАУЕР: Так.

ПРОФ. РАУХ: Ви були першим, хто допитував Сташинського?

ВАНГАУЕР: Так. Яких 17 днів по втечі Сташинського до Західного Берліну я був першим німецьким слідчим урядником.

ПРОФ. РАУХ: Як він тримався на допитах, чи він розповідав своєю відно?

ВАНГАУЕР: Він старався з власної волі віддати все, що він дійсно пережив. Спочатку я поставився до справи скептично, бо ми насамперед почули про обидва замаху. Після допиту ми обговорювали цю справу до пізньої ночі і зважували «за» та «проти». Пізніше ми все більше приходили до переконання, що розповідь Сташинського відповідає дійсності.

ПРОФ. РАУХ: Чи він розповідав про свої вчинки (замаху) так само відверто, як і про інші справи, чи стримано?

ВАНГАУЕР: Було видно по ньому, що він хотів розповісти про все, що лежало в нього на серці, і подати з усіма подробицями до протоколу. Я був переконаний, що він хотів подати до протоколу все, що він зро-

ПРОФ. РАУХ: Як довго тривали допити?

ВАНГАУЕР: Від кінця серпня або початку вересня до листопада з малими перервами.

ПРОФ. РАУХ: Чи спостерігали ви під час допитів зміни настрою?

ВАНГАУЕР: У деякі дні він був дуже пригноблений і було видно, що він серйозно розкаюється, що зробив замах.

ПРОФ. РАУХ: Чи скаржився він на якісь тілесні болі?

ВАНГАУЕР: Ні. Я пригадую, що він під час допиту сказав, що він у 1955 році кілька тижнів страждав від нервової хвороби і безсоння.

ПРОФ. РАУХ: Чи зробили ви щодо цього якісь спостереження?

ВАНГАУЕР: Ні.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви знаєте, ви мусите присягнути, що все вами сказане відповідає правді. Я вважаю відповідним ще раз ясно спитати, чи вам у цій справі хтось дав якісь директиви щодо Сташинського? Помітили ви якусь сугестію? Чи він завжди говорив свobodно?

ВАНГАУЕР: Я маю враження, що з жадного боку його ніхто не намовляв щось внести до актів і, на мою думку, не існувало підстав, чому б він мав сприймати якісь сугестії з будь-якого боку.

ПРЕЗИДЕНТ: Є люди, які твердять, що все це театр. Сташинський ніби є жертвою якихось сил, що зловживають ним для показового процесу. Коли б це було так, то цей театр мусів би мати свій початок у вашому розслідуванні. Звідси і моє запитання, чи хтонебудь давав вам доручення впливати якимось на підсудного, вмовляти в нього щось, що не відповідало б дійсності? Вашу відповідь у цій справі ви мусите дати під присягою.

ВАНГАУЕР: Я не мав жадних інструкцій і діяв чисто службово, як у кожному іншому випадку, виходячи з чисто кримінально-поліційних міркувань.

ПРОФ. РАУХ: Чи мали ви у своєму розпорядженні під час ваших перших допитів також протоколи слідства американців?

ВАНГАУЕР: Ні, я їх одержав учора.

ПРОФ. РАУХ: Чи видно з цих протоколів, як Сташинський розповідав свою історію?

ВАНГАУЕР: Ні, вони були побудовані криміналістично і в них у першу чергу була мова про обидва замаху.

СУДДЯ: Згідно з протоколами підсудний розпочав свій виклад також в американців з замахів.

ОБОРОНЕЦЬ ЗАЙДЕЛЬ: Чи розповів вам підсудний про якісь факти, які могли б вам дати підставу його у чомусь обвинуватити? Чи розповів він вам щось таке, що ви б ніколи не змогли перевірити?

ВАНГАУЕР: Так, напр., нагородження його орденом я не міг перевірити; те, що можливо було перевірити на основі доказів, я перевіряв і все відповідало правді.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи існували, за вашими відомостями, якісь підстави запідозрювати когось у вбивстві Ребета?

ВАНГАУЕР: Ні, раніше таких підстав не було.

ПРЕЗИДЕНТ: Звідки з'явилася підозра, що це міг би бути Сташинський?

ВАНГАУЕР: Тільки від нього самого.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви перевірили його зізнання?

ВАНГАУЕР: Так.

ПРЕЗИДЕНТ: Також його присутність у Мюнхені в готелі на «Штадт» в день замаху на Ребета?

ВАНГАУЕР: Так.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви не мали недовір'я до його зізнань у справі Ребета?

ВАНГАУЕР: Ні.

Після цього суд запрягає свідка. Д-р Ягуш оголошує перерву від год. 10,30 до 10,50. Повернувшись з перерви, голова суду покликає чергового свідка — кримінального надмайстра Фукса («Кримінальбермайстер» — відповідає ранз таршого сержанта). Д-р Ягуш вимагає від Фукса, щоб він подав свої персональні дані.

Фукс подає, що він мешканець Мюнхену, йому 41 рік, він одружений.

ПРЕЗИДЕНТ: Я не буду вас питати про хід вашого розслідування справи. Я лише поставлю вам кілька не пов'язаних між собою запитань.

Президент показує Фуксові фото і питає його, чи він його знає.

ФУКС: Це вирізка з газети і показує...

ПРЕЗИДЕНТ: Ви її дістали після того, як Сташинський говорив про цього пана?

ФУКС: Ні, я її мав уже раніше.

Сташинський говорив про Надійчина. Я хотів в'яснити, хто такий цей Надійчин, і я прийшов до висновку, що це може бути советський агент, який у 1956 році повернувся на Схід.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви показали це Сташинському?

ФУКС: Так, я спитав його і він сказав, що це Надійчин. В ході дальшого допиту я його спитав, чи він знає цього чоловіка також під іншим прізвищем. На це Сташинський відповів, що це «Бисага». Він сказав, що він довідався про це там на Сході, після того як пан «Бисага» повернувся.

На доручення президента Фукс показує Сташинському інші фотографії і питає його, що на них видно.

ПІДСУДНИЙ: Це будинок на вулиці Ома. Там мешкав Данків.

ПРЕЗИДЕНТ звертається до Фукса: Чи пригадуєте ви, що ви допитували Сташинського про замах у жовтні 1957 року? Про замах на Ребета. І що при цьому була мова про погоду в день замаху. Хто говорив про погоду?

ФУКС: Пан Сташинський.

ПРЕЗИДЕНТ: Як він висловився?

ФУКС: Його спитали (це було під час реконструкції замаху), яка була погода в день замаху. Він сказав, що погода була така сама, як у день реконструкції. Це був теплий, ясний, соняшний день.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви зробили якесь розслідування, щоб в'яяснити, чи це відповідає правді?

ФУКС: Так. Все було згідне з інформаціями підсудного.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви ствердили в ході розслідування, чи зупинилася після замаху, по десятій годині перед будинком ч. 8 на площі Карла поліційна машина і чи зібралися там люди?

ФУКС: На основі поліційних записів було стверджено, що поліційна машина дійсно була викликана в цей час на місце замаху. Це було десь коло 11 години.

ПРЕЗИДЕНТ: Яку роллю відіграє струмок Кегльмюль у вашому розслідуванні?

ФУКС: Підсудний на першому допиті твердив, що він після замахів на Ребета й Бандеру кидав зброю у струмок в королівському садку Гофгартен. Ми це розслідували і прийшли до переконання, що це може бути лише струмок Кегльмюль.

У день реконструкції ми доручили йому докладно показати шлях, яким він ішов від місця замаху.

Струмок Кегльмюль належить до міста й тече під містом. У деяких місцях він є незакритий зверху. Він регульований і має тверде русло.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи має він сильну течію?

Сташинський нахилиється до свого оборонця, який стоїть опертий плечима об лавку підсудних, і щось шепоче йому до вуха.

ФУКС: Він має сильну течію. Заповнення мулом відбувається лише на поворотах. Він має глибину від 80 см до одного метра. У місцях обох мостів, звідки він кинув зброю, його ширина досягає приблизно 5 метрів.

ПРЕЗИДЕНТ: Як виглядає справа з очищенням русла? Ви бачили реконструкцію зброї, яку пан Сташинський туди кинув. Виникає питання, чому там не знайдено цих трьох речей?

ФУКС: Міські струмки очищають двічі на рік: весною і восени. Оскільки це відбулося вже кілька років тому, нема нічого дивного в тому, що тепер нічого вже не знайшли. Все, що в них знаходять, з них вигрібають. Навіть тоді, коли б струмків не очищали, я мав би сумнів у тому, що можна було б щось знайти. На дні струмка завжди знаходиться така велика кількість металевих частин, що навіть спеціальний прилад для розшуків мав би мало успіху. Крім того дно в деяких місцях обшито дошками, в яких знаходяться товсті залізні цвяхи.

Не зважаючи на це, ми все ж старалися знайти ці речі, але без успіху.

ПРЕЗИДЕНТ прохає п. Фукса показати на мапі готель «Грюнвальд».

У якому Сташинський мешкав під час замаху на Ребета, і запитує: Чи знаєте ви кімнату, в якій ніби жив пан Сташинський?

ФУКС: Я не був у цій кімнаті. Я лише стояв перед будинком.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви пробували самі ствердити, що звідти можна бачити?

ФУКС: Так. Тоді можна було звідти бачити головну залізничну станцію. Тепер це неможливо через нові будівлі.

ПРЕЗИДЕНТ запитує Фукса щодо зламаних борідок ключів.

ФУКС: Дня 11-го (місяць у стенограмі не чітко записаний — ред.) мене викликали до федеральної судової палати в Карльсруге і там я почув про ці зламани борідки ключів. Після мого повернення до Мюнхену, інформації пана Сташинського про зламани борідки ключів були негайно перевірені. Він твердив, що він одержав ключі для відчинення дверей будинку на вулиці Крайтмайра ч. 7. При випробуванні цих ключів він двічі відламав борідки.

З допомогою сина доглядача будинку ми вийняли замок. У долішній частині замкової скриньки ми знайшли під брудом дві борідки ключів. Одна борідка була з алюмінію, а друга з заліза. Замкова скринька досить велика, щоб дати місце цим борідкам ключів, тому замок можна було далі без перешкод відмикати і замикати.

ПРЕЗИДЕНТ прохає Фукса ще раз виразно підтвердити, чи борідки ключів були вкриті брудом і чи не могли там бути покладені щойно в останній час.

ФУКС пояснює, що по витягненні замка в отворі було багато бруду й пилу, а під ним відламани борідки були обліплені старою олиєю й тому не могли бути недавно там покладені.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи ви в ході ваших допитів допитували також паню Мак?

ФУКС: Так.

ПРЕЗИДЕНТ: Про день 15-го жовтня 1959 року?

ФУКС: Так.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви пригадуєте, що сказала вам пані Мак на цьому допиті про час від дванадцятої години полудня?

ФУКС: Незадовго перед полуднем вона поїхала з Бандерою на базар, щоб там дещо купити. Вони виїхали з вулиці Цеппеліна. Там є місце для постою автомашин.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи можна з моста Людвіга спостерігати за цим місцем постою автомашини?

ФУКС: Так, це можливо. Пан Бандера зробив на базарі деякі закупи: помідори, сливи, яблука. Тоді вони поїхали назад до вулиці Цеппеліна. Пані Мак залишила авто на мості, бо це вулиця з одnobічним напрямом руху.

* Секретарка, яка працювала в бюро на вулиці Цеппеліна. Сташинський свідчить, що вона з Бандерою відїхала автом до міста.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви були колись на сходах будинку ч. 7 на вулиці Крайтмайра (де жив Бандера — ред.)?

ФУКС: Так.

ПРЕЗИДЕНТ: Ви робили якісь спроби з метою пояснити, чи можна з помешкання Гамзе* почути, що хтось іде по сходах?

ФУКС: Ні, таких експериментів ми не робили.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи мали ви колись підозру, що пан Бандера міг покінчити життя самогубством?

ФУКС: У ході наших розслідувань ми повинні були рахуватися також з цією можливістю. Існували три можливості: нещасливий випадок, самогубство або морд. Нещасливий випадок був скоро виключений. Ми тоді розглядали самогубство, але пізніше виключили також і цю можливість.

СУДДЯ: Пане Фукс, чи не могли ви помилитися в одному незначному пункті? Це стосується шляхів, зазначених на цьому малому пляні. (Показує рисунок вулиць у Мюнхені). Пан Сташинський каже, що це він їх нарисовав, в той час, як ви кажете, що ви їх самі нарисували.

ФУКС: Гадаю, що це мій рисунок.

ПІДСУДНИЙ: Ні! Я це сам нарисовав.

ФУКС: Не виключена можливість, що цей плян міг нарисувати пан Сташинський у моїй присутності.

СУДДЯ: Коли пані Мак сказала, що вона залишила бюро (в день замаху на Бандеру — ред.) незадовго перед полуднем?

ФУКС: Це було на початку нашого розслідування в 1959 році проти невідомого злочинця.

СУДДЯ: Чи сказала вона вам, куди поїхав пан Бандера після того, як вона на мості вийшла з авта?

ФУКС: Так, мені здається, вона сказала, що він поїхав додому.

Фукс складає присягу і відходить.

Суд викликає експерта Федеральної Інформативної Служби (БНД)** Вальраба фон Бутляра і вимагає подати персональні дані про себе. Свідок подає їх.

ПРЕЗИДЕНТ: Можете ви, на підставі фахових знань вашої Служби, сказати, що, може, советський паспорт пана Сташинського, посвідка з місця праці та інші його советські документи не є справжніми документами?

Фон БУТЛЯР: Ми перевірили докладно всі п'ять документів, що були знайдені в Сташинського після його переходу до Західного Берліну. Я не маю підстав твердити, що вони не є справжні. Вони всі походять безсумнівно від російських установ, все це оригінали, як паспортні документи, посвідки, так папір і печатки, що на них поставлені. На підставі

* Помешкання на I поверсі, на якому було знайдено Бандеру після замаху.

** Bundesnachrichtendienst.

досвіду, який ми маємо з російськими оригінальними документами, не існує ніяких підстав для припущення, що ці папери могли бути фальшиві.

ПРЕЗИДЕНТ: Як був побудований Комітет Государственной Безопасности в рамках советської інформативної служби в роках 1954-1960? Чи це правда, що пан Шелепін у зазначений час був керівником цієї установи і яке становище займає цей пан тепер?

Фон БУТЛЯР подає загальний опис структури советської служби безпеки, зміни в ній та прізвища керівників КГБ у різні часи. (Це в стенограмі не записане — ред.): Після смерті Сталіна, а зокрема після 20 з'їзду партії, наступили деякі зміни, які позначилися також на структурі і компетенціях апарату КГБ. Але новозаведене т. зв. «відновлення засад соціалістичної справедливості» не є занеханням засобів терору, це лише умовна лібералізація, яка стосується компетенції застосування терористичних засобів. Про ліквідаційні акції не вирішують уже тепер самі окремі поліційні органи. Після смерті Сталіна накази про фізичну ліквідацію можуть давати тільки найвищі органи. Право вирішувати про акти терору належить тепер до найвищого колективного керівництва на засаді колегіального співвирішування. Накази агентам про поліційні замахі виходять від найвищих партійних і урядових чинників. Також маршал Климентій Ворошилов, урядуючий голова Советського Союзу в 1959 р., мусів знати про замах на Бандеру, бо сам підписав грамоту про надачу ордена Червоного прапору для нього... (Знавець подає короткий життєпис Ворошилова — ред.).

Пан Шелепін одержав у грудні 1958 р. пост голови Комітету Государственной Безопасности та очолював КГБ до листопада 1961 р. Александр Шелепін є відносно молодий чоловік. Він народився в 1918 р. в Воронежі. Він не має за собою довгого стажу поліційного службовця, який бачив би в усіх подробицях роботу служби безпеки. Він був першим секретарем всесоюзного комсомолу, а в час другої світової війни був політрук-офіцером советської армії. Через такі свої функції він є особою політичним профілем. Шелепін належить до вузького кола прихильників Хрущова. Він є довіреною особою Хрущова, і Хрущов міг на нього покладатися. Тепер Шелепін є одним із секретарів ЦК партії і членом Верховного Совета.

У листопаді 1961 р. советська преса повідомила, що його місце, як голови КГБ, зайняв Семічастний.

ПРЕЗИДЕНТ: Що робить Шелепін тепер?

Фон БУТЛЯР: Він одержав підвищення і його слід розглядати в Раді Міністрів як начальника голови КГБ. Йому, як секретареві Центрального Комітету КПСС підлягають усі справи безпеки, а в тому числі також і контролю над КГБ.

ПРЕЗИДЕНТ питає про діяльність КГБ за кордонами ССРСР.
Фон БУТЛЯР: КГБ має офензивну та дефензивну частини і не обме-

жується лише шпигунством і терористичними акціями. Ця установа є взагалі зрядом советської політики. Вона займається також диверсійною роботою за кордоном і застосовує там методи насильства. На від- тийку емігрантів із Советського Союзу вона намагається, крім того, поширювати агітацію для розкладу й дезорієнтації. Це стосується української, російської та інших еміграцій, що живуть на Заході.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи має Федеральна Інформативна Служба відомості про устанovu, що називає себе «Науково-дослідним Інститутом»?

Фон БУТЛЯР: Ще раніше з інших розвідувальних випадків, було відомо, що «Науково-дослідний Інститут» — це замаскована організація КГБ. Назву цього «інституту» КГБ застосовує тоді, коли треба ладнати офіційні справи (як, напр., виставлення службових посвідок працівникам) в такий спосіб, щоб не кидалося в вічі, що це є справи таємної служби. Це є причина того, чому за змістом посвідка про службову діяльність, що її приніс підсудний, змальовує його працю в дуже розпливчастому вигляді.

ПРЕЗИДЕНТ: Як розглядає Федеральне Кримінальне Управління^{*} різні групи української еміграції, становище пана Ребета, Бандери і заторкнені тут організації? Ми залишимо тут на боці розглядання тем про програмові цілі, політичну доцільність їхньої діяльності та оцінку метод. Ми повинні тут зберігати пошану до мертвих.

Фон БУТЛЯР: (початку не записано — ред.)... ОУН в Німецькій Союзній Республіці була в час замаху розколена на кілька частин. Пан Бандера керував найсильнішою частиною з тих груп під назвою ОУН-б, також ОУН-р (революціонери). Іншою групою керував пан Мельник, це була ОУН-м. В останній час постала ще ОУН-з. Найсильніша дія походила, на думку советів, від групи Бандери. Група, до якої належав Ребет, виявила завдяки публіцистичній діяльності пана Ребета дію, яку теж слід було (на думку советів) поборювати.

ПРЕЗИДЕНТ: Як ви розцінюєте розповідь пана Сташинського про його завербування і про придумані для нього легенди?

Фон БУТЛЯР: Метода, з допомогою якої було завербовано Сташинського на службу КГБ, цілком відповідає методам, які звичайно для цього застосовуються.

Щодо легенд різного змісту, які для підсудного вигадав КГБ, то оповідання та викрути, які він мав би розповідати в випадку заарештування перед одним з замахів або після нього, є досить незграбні й уже при поверховому розгляді повинні були б виявитися неправдивими, проте це звичайні методи і способи, які в таких випадках застосовує КГБ.

ПРЕЗИДЕНТ: Чи вірогідність зізнань пана Сташинського про те, що він дійсно походить з тих околиць, які він подав, була перевірена лише на основі того, що ним принесені документи були автентичні, чи можуть бути ще й якісь інші підтвердження?

* Bundeskriminalamt.

Фон БУТЛЯР: Достовірність заяви Сташинського, що він походить з Західної України, ствердили також дві цілком надійні особи, які добре знають околиці Львова, а також місцеву говірку, якою там говорять українці. Також на підставі їхніх стверджень Сташинський без сумніву походить з названого ним рідного села. Про це свідчить його говірка і ви- мова слів, а також та обставина, що він знає деяких мешканців того села.

ПРЕЗИДЕНТ каже фон Бутляреві, що він має до нього ще два питання, але поставити їх на закритому засіданні.

ОБОРОНЕЦЬ ЗАЙДЕЛЬ: Чи можна назвати КГБ військовою установою?

Фон БУТЛЯР: Тяжке питання. Офіцери мають офіцерські ранги: генерал, підполковник і т. д., це організація, побудована за військовим зразком. Сташинський не був офіцером, він був таємним співробітником. Відповідальні співробітники мають сталу платню, згідно з бюджетом, в той час, як таємні співробітники є оплачувані з т. зв. «засобів 300». Певна річ, таємні співробітники зобов'язуються виконувати доручення, які вони одержують і мають бути слухняними.

ПРЕЗИДЕНТ: Айхман також не був військовиком, але давав накази.

ОБОРОНЕЦЬ: Сташинський сказав, що він мав означений чин, але не знав, який саме. Чи можете ви це пояснити?

Фон БУТЛЯР: Ні. В таких випадках про співробітника кажуть, що «він має якийсь чин», і коли час випробування скінчиться, він може одного дня стати офіцером.

Сташинського не можна вважати лише за кур'єра КГБ. Він сам назвав себе «таємним працівником КГБ» і це відповідає дійсності. Діяльність цього роду працівників полягає у виконанні доручень оперативного характеру. Доручення, що він їх одержував, були колегіально пляновані і вирішували високою установою советського апарату безпеки і тоді передавалися йому.

ОБОРОНЕЦЬ: Це годиться з тим, що каже Сташинський. А чи з платні не можна встановити його рангу?

Фон БУТЛЯР: З височини платні тут не можна зробити ніяких висновків.

ОБОРОНЕЦЬ: Можете ви сказати, на основі вашого досвіду, — про це говорять слідчі акти, — чи в випадку ігнорування наказу загрожує вкрай небезпека йому або його родичам? Це людина, що втаємничена в справу морду.

Фон БУТЛЯР: З того часу, який має значення в цьому випадку, ми не маємо інформації на цю тему й не можна з певністю сказати, чи від-

* Адольф Айхман, кол. СС-оберштурмбаннфюрер, який під час другої світової війни спричинився до винищення кількох мільйонів жидів, був скоп- лений жидівською розвідкою в Аргентині, 15 грудня 1961 року засуджений в Ізраїлі на смерть і згодом повішений.

мова виконати наказ з якихось причин обов'язково повинна була йому пошкодити.

На основі загального досвіду можна сказати, що в той момент, коли людина відмовляється виконати доручення, вона повинна рахуватися з найтяжчими наслідками. В випадках відмови в якийсь інший, посередній спосіб (напр., через стан здоров'я чи з інших мотивів), тяжко сказати, які драстичні заходи застосував би КГБ; чи була б людина ізольована, чи заслана на Сибір, чи ліквідована — цього не можна сказати наперед.

Беззастережний послух наказам дійсно вимагається. Невиконання доручень і втеча агентів є пов'язані з небезпеками для них, в таких випадках треба рахуватися з советською помстою. Є відомі випадки викрадення людей і агентів-перебіжчиків. Але обережність та передання себе під опіку західних органів безпеки зменшує небезпеку советської помсти для таких людей до мінімуму.

ОБОРОНЕЦЬ: Чи міг він рахуватися з можливістю таких наслідків, як арешт його родини в інтересах безпеки?

Фон БУТЛЯР: Так, але я не думаю, що совети застосовують такі заходи проти родини тривало й на довгий час.

ОБОРОНЕЦЬ: Чи відомий вам досвід у випадку агентів-перебіжчиків?

Фон БУТЛЯР: У таких випадках члени родини були заарештовані, але — наскільки мені відомо — вони перебували в ув'язненні недовго.

ОБОРОНЕЦЬ: Чи можна сказати, що Ребет був керівною духовою головою своєї групи?

Фон БУТЛЯР: Так, своєї групи.

ОБОРОНЕЦЬ: ОУН-революціонери? Чи можна це розуміти як підпільний рух?

Фон БУТЛЯР: В Україні це не є офіційно зареєстроване об'єднання. Це підпільний рух.

ОБОРОНЕЦЬ: ОУН Бандери називають також ОУН-революціонерів. Що треба розуміти під «революційністю» тієї організації? Бо я в слідчих актах читав опінію одного відомого знавця східно-європейських проблем і цей професор окреслює революційність ОУН-б як нахил застосовувати засоби насильства і бомби. Кажуть, що улюбленою зброєю Бандери були «револьвер і кинджал»...

Фон БУТЛЯР: На цю тему тяжко висловитися. Не можна сказати, що боротьба велася лише такими засобами. Зрештою відомо, що революції не робляться в м'яких рукавичках.

ПРЕЗИДЕНТ: Інакше й бути не може.

Д-р НОЙВІРТ звертається до президента: Не зважаючи на те, що ви прохали зберігати пошану до мертвого, цей вислів було зроблено. Тому я хотів би долучити до актів становище проф. Штадтмюлера; воно нежить з іншого процесу.

ОБОРОНЕЦЬ: Я вважаю доцільним, щоб ми на цьому закінчили.

того становища не долучати до актів, бо ми тоді повинні були б також долучити до актів відгомін на смерть Бандери.

ПРЕЗИДЕНТ: Боротьба двох народів — це не є предмет для судової розправи, це є справа історії.

Д-р НОЙВІРТ звертається до президента: Мене задовольняє відповідь (президента — ред.).

ПРЕЗИДЕНТ: Оборона повинна слідкувати за тим, щоб усі пункти були обговорені. Ми не маємо наміру обмежувати оборону. Але питання поставлено і на нього дано достатню відповідь.

Голова суду оголошує перерву розправи від год. 13,10 до 15-ої. Після обідня розправа почалася, однак, при закритих дверях, без участі публіки й журналістів. Щойно о год. 15,25 публіці дозволяється увійти до зали і, коли прийшли судді, оборонець Сташинського звертається до фон Бутляра:

ОБОРОНЕЦЬ до фон Бутляра: Я не пригадую, щоб я одержав відповідь на моє питання, що відбувається з такими агентами, які одержують доручення й перебігають на Захід. Чому совети називають таких людей зрадниками, схоплюють або карають їх? Чи відомі такі випадки та чи були спроби викрасти таких людей?

Фон БУТЛЯР: Всі агенти висувують твердження, що всіх агентів, які не виконують доручення, (КГБісти — ред.) притягають до відповідальності. Ми маємо також досвід, що в деяких випадках особи, які не вважали підкоритися (КГБівським наказам — ред.) і пішли на Захід, були викрадені. Мені відомий один випадок, коли одну таку людину викрали. Цьому випадку цей чоловік не був невинним, що його спіткала така доля, бо він не вжив потрібних заходів безпеки. В таких випадках існує небезпека викрадення або якихось інших насильних заходів з боку советів.

ПРЕЗИДЕНТ звертає увагу свідка на його обов'язок розповісти все, що він знає.

Фон БУТЛЯР: З нинішнього (закритого — ред.) переслухання відомо, що Фельфе* був заарештований (західнонімецькими органами — ред.) у листопаді 1961 р., совети самі ствердили втечу Сташинського та одержали відомість про це. Відомості про втечу й зізнання Сташинського передав їм Фельфе, який поінформував про те, що Сташинський розповів (західнонімецьким органам — ред.) не лише про свою приналежність до КГБ, але також і про виконані ним замаху. Було зловлено (західнонімецькими органами — ред.) радіотелеграми, які одержав Фельфе. Фельфе був на службі КГБ, його завдання полягало у праці для советської інформативної служби.

Совети й інші інформативні служби східного блоку застосовують
 * Гайнц Фельфе, 44-річний керівний співробітник протисовєтського відділу федеральної інформативної служби, був викритий як большевицький агент і заарештований 8 листопада 1961 року.

для керування своїми агентами, між іншим, радіолінії, тобто односторонні радієві сполучення: вони на сліпо транслюють зашифровані радіотелеграми. У домовлений час і на домовлених хвилях у сфері коротких хвиль транслюється певна мелодія, що говорить: «Тепер я тут!» Транслюються літери Морзе, які означають, що зараз буде повідомлення, і коли мелодія кінчається, передається зашифрований текст.

Фельфе був також прилучений до такої лінії, але (західнонімецькі органи — ред.) зловили і розшифрували цілий ряд таких радіотелеграм. Було зловлено радіотелеграми, які без жодних сумнівів займалися Сташинським і транслювалися на означеній хвилі разом з домовленою мелодією. Одна з цих радіотелеграм від 20. 10. 1961 мала такий текст:

«Негайно повідомити, чи доцільно спитати Буша про реакцію на пресову конференцію-Ліппольца* 13. 10.»

Дня 13-го жовтня (у Східному — ред.) Берліні відбулася пресова конференція з чоловіком під прізвиськом Ліппольц. Повідомлення про неї з'явилося у пресі, як, напр., у (східно-берлінській газеті) «Ноес Дойчлянд» і було передане через радіо. На цій пресовій конференції було тверджено, ніби Бандеру вбив агент (західнонімецької — ред.) Федеральної служби безпеки. Було сказано, що (західнонімецька) інформативна служба звернулася до Ліппольца з вимогою замордувати Бандеру. Ліппольц відмовився виконати таке доручення і йому докладно відомо, що його виконав інший чоловік під прізвиськом Миськів.

ПРЕЗИДЕНТ: Хто такий Буш?

Фон БУТЛЯР: Чоловік пов'язаний з Фельфе, який про це міг дещо сказати.

Дня 27-го жовтня на тій самій лінії прийшла радіотелеграма:

«Негайно повідомити, чи доцільно продовжувати роз'яснювальну акцію. Ваша думка щодо поставленого Бушові запиту в справі пресової конференції 20. 10.»

З тої обставини, що Фельфе поінформував свого советського замовника про інформації і свідчення Сташинського і з обох радіотелеграм виходить, — на думку (західнонімецької — ред.) інформативної служби, — що тут справа не у пляново розробленій акції Сходу, а без сумніву у спробі можливо швидше створити протидію, пізнавши зізнання Сташинського. При цьому (поспіхові — ред.) східня пропаганда допустила ряд помилок, напр., за твердженням Ліппольца замах виконав Миськів, але він був у той час за кордоном (тобто поза Німеччиною — ред.).

Після цієї розповіді фон Бутляра деякі кореспонденти з поспіхом

* Ліппольц — большевицький агент, який діяв у Західній Німеччині і був відкликаний органами КГБ та якому КГБ доручив виступити у Східному Берліні на пресовій конференції дня 13. 10. 1961 р. з заявою, ніби Бандеру вбила західнонімецька розвідка з допомогою провідного члена ОУН Д. Миськіва. Врехливість цієї вигадки виявилася негайно, бо Д. Миськів у день замаху був в Італії, чого КГБ видимо не знав. Миськів помер природного смертю ще 27 березня 1960 р.

виходять з судової залі, щоб поінформувати свої редакції про сенсацію з агентом КГБ — Фельфе. В той час судді встають й одягають берети. Д-р Ягуш запрошує фон Бутляра до «пульту свідчень», щоб він склав присягу. При цьому голова суду пояснює:

ПРЕЗИДЕНТ: Ваша присяга стосується фактів, а не ваших висновків. З черги д-р Ягуш просить іншого знавця, професора з університетської психіатричної клініки в Гайдельберзі, д-ра Йоахіма Рауха, щоб він дав свої в'яснення до справи. Промовляючи, д-р Раух підкреслює деякі слова характеристичним помахом правої руки. Голос у нього тонкий, повільний.

Проф. РАУХ: Я обсервував підсудного Сташинського в часі між 12. 2 і 5. 3 у психіатричній клініці у Гайдельбергу і для опрацювання моєї експертизи мені стояли до диспозиції протоколи слідчого судді.

Поштовх для психіатричного обслідування Сташинського дали його свідчення про те, що він, ще як дитина, одного разу у 1944 році впав з високої гойдалки, був довший час непритомним і частково страждав від стану, який він описує як завороти голови, то знову як почуття одуріння. Він каже, що він уже погано засинав і, лежачи на спині, не міг рухатися.

На основі цих даних і в зв'язку з пережитою травмою виникає питання, чи не може тут мати місце пошкодження мозку?

Докладне неврологічне обслідування не виявило жадного пошкодження центральної нервової системи. Також мозкові струї не свідчили про наявність корчевих спазм або пошкодження мозку.

(Проф. Раух говорить далі в загальних рисах про симптоми пошкодження мозку).

Все це у Сташинського слід виключити. Мені вистачає вказати хоч би на його поведінку на процесі. Ви могли самі ствердити, що Сташинський скоро сприймає сказане, що він також добре слідкує за зміною ситуації, що він має здібність комбінувати, що його мислення є добре вишкolenе: він уміє добре мислити абстракціями й поняттями. В ньому нема змін ані напливів забуреної чуттєвості чи внутрішніх переживань. Він володіє над імпульсами, є вирівняний і ми не могли спостерегти ніяких незвідповідних ситуацій, ані ніяких недоречних чи аномальних виявів почуттів. В нього нема подратувань ані запальності. Сташинський — це ми бачили — вміє опановувати афекти, він тримає в руках вияви своєї чуттєвості.

Огляд не дав підстав припустити наявність якогось іншого психічного забурення чи якоїсь психічної хвороби.

Також попередня історія Сташинського, наскільки вона нам відома, — а при цьому ми мусимо дотримуватися його власних інформацій — не дає ніякої вказівки на те, щоб якінебудь пережиття в його житті викликали якусь душевну зміну. Сташинський має добру інтелігентність, будь-яка форма духової слабости в нього цілком відсутня.

З погляду психіатрії слід підкреслити, що Сташинський є людиною зі здоровим духом і тілом, і тому нема жадних сумнівів у тому, щоб у його пересічному стані могла постати якась нездібність до дії або зменшена спромога відповідальності (за вчинки). Слід сумніватись у тому, що Сташинський під час виконання вчинків, в яких його обвинувачують, перебував у такому надзвичайному психічному стані, який слід було б через його розмір розглядати як хворобливий...

В цьому питанні ми повинні в першу чергу дотримуватись опису Сташинського. Він розповідав раніше і тепер, що він при обох замахах, вже в час перед виконанням, почував себе в надзвичайному душевному стані, що це був для нього свого роду жах, почуття часу змінилось, хвилини тривали довго, сильний розлад привів до того, що він не сприймав докладно і не був здібний описати всіх деталей подій. Він сказав, що за деякий час після виконання замахів цей стан знову зникав у нього, він тоді мав почуття, що він вільно віддихає і повертається до нормального стану.

У такий спосіб суб'єктивно пережита зміна свідомості, як це описав Сташинський, напевно не є хворобливим явищем. Треба признати Сташинському, що він під час підготовки і виконання цих замахів перебував у внутрішньо напруженому стані, був схвильований, не виконував їх холоднокровно. Він боровся з собою. Один раз він стримався від спроби виконати замах, бо не міг собі уявити, як можна зробити такий вчинок. Все це показує внутрішній стан і гальмування...

Це є внутрішні стрими. З такими хвилюваннями в'яжуться того роду стан афектів.

Коли я попаду в афект, тоді видовжується поле свідомості. Свідомість концентрується на предмет мого хвилювання; оточення, тобто все те, що не належить безпосередньо до об'єкту, не усвідомлюється вже (більше) так добре, як предмет мого хвилювання й моєї уваги. Це кожна людина може також спостерігати на собі. Цей стан не має нічого спільного з забуренням свідомості. Свідомість не є перервана. Воно є так, що на той час, коли постало чуттєве хвилювання, нема зв'язку між «раніше» і «після», але це не є після забурення свідомості. Фактом є та обставина, що схвильована людина не забула важливих подій. Я, отже, вважаю, що в цьому стані пана Сташинського нема забурень свідомості, що свідомість не мала прогалин і тому для спромоги відповідальності це є без значення. Я вважаю, що нема підстав робити висновки про наявність зменшеної спроможності відповідати за свої вчинки.

Крім питання щодо здібності відповідати за свої вчинки, мені поставили також друге питання стосовно правдоподібності (зізнань Сташинського), і я мусів дослідити, чи не враховувати тут самообвинувачення.

На це друге питання слід відповісти за іншою метою, ніж на перше. Коли людина має пошкоджену свідомість, це можна наочно представити як забурення мислення і пошкоджену інтелігентність. (Оскільки ж мис-

лення й інтелігентність Сташинського не пошкоджені, він не має пошкодженої свідомості, отже й нема підстав сумніватись у правдоподібності його зізнань — ред.).

Щодо питання самообвинувачення я можу лише сказати, що в підсудного відсутні такі риси особовості, які — як це відомо на основі досвіду — ведуть до того роду фальшивих (обвинувальних) тверджень (про себе).

Коли я повинен відповісти на це питання, то я мушу дати опис особовості пана Сташинського. Коли говориться, що в випадку підсудного маємо до діла з натурою упертою, але вольово м'якою, з особовістю, за нашими устійненнями, (легко) податливою на впливи, то це свідчить лише про означений нахил його натури, а на ділі він може повестися також зовсім інакше. Людей без внутрішніх суперечностей нема.

Під вольовим оглядом пан Сташинський справляє враження м'якої людини. На перший погляд здається, що це суперечить його поведінці, але тут треба взяти до уваги впливи зовнішнього світу й багаторічний вишкіл, що створив у ньому певну манеру тримати себе. Сташинський сказав сам: «Візьміть уваги, що мене протягом років вишколювали для вмю добре відрізня ділові справи від особистих». Він може контролювати свої вислови і під час процесу протягом останніх днів він говорив значно вільніше, ніж під час моїх спостережень у клініці.

З паном Сташинським можна добре порозумітись... Що він силоміць стримує свої почуття — це видно також з тестів, які свідчать про спроби придавити вияви своєї чуттєвості.

Треба відрізнити природжені риси від виховання. Особливе значення має та обставина, що Сташинського не можна зарахувати до числа ненормальних особистостей. Насамперед до таких ненормальних особистостей, що прагнуть вивищити світ власних уявлень. Він є тверезою людиною, не має ніякого фантазування, має добру здібність до спостережень і добру пам'ять. Не має нахилу до яскравих формулювань, ані дару до творення уявлень. Тому можна з усією обережністю сказати, що він не намагається робити вірогідними довгі історії, ані не вигадує їх. З другого боку, Сташинський на основі своєї інтелігентности спроможний збагнути розвиток подій, зберегти їх у пам'яті та в незфальшованій формі репродукувати.

Стосовно питання, чи те, що Сташинський сказав, є правдою, чи воно відповідає дійсності, я висловитись не можу. Це з'ясувати є завданням суду. Я лише хотів би на підставі пізнання його особовості висловити свою думку, що коли Сташинський цим описом подій сказав неправду, то це ненормальні риси особистості є винні в цьому. Себто, що з погляду психіатрії щодо питання самообвинувачення слід зробити висновки, які вже подав раніше. Якщо Сташинський себе несправедливо обвинувачує в якихось тяжких провинах, поскільки він таке годе робити, то він не робить — і це без сумніву можна сказати з певністю — з якихось інших причин, але не з-за манії ставити себе в центрі зацікавлення, не

тому, щоб підкреслити свою власну вартість у зустрічі з іншим оточенням.

Тут, на цьому процесі, були зроблені спроби всіляко пояснити мотиви, що спонукали пана Сташинського стати до послуг КГБ, виконувати доручення і т. ін. Не зважаючи на всю свою інтелігентність, пан Сташинський — і це є, мабуть, також наслідком його виховання — у своєму мисленні не є самостійний. Я цим не хочу сказати, що він не здібний повністю виконати якісь конкретні завдання, але у принципових рішеннях він у всякому разі охоче почував би себе як авторитет; пізніше на місці його авторитету став авторитет його дружини. Він сам, мабуть, не був би спроможний відмежуватися від попереднього часу. Він же сам сказав, що був прихильником советської ідеології, за його словами, «наказ є наказ», а потім, коли боровся за дозвіл на одруження з своєю дружиною, то він сам окреслив, що тут шло про його душу. Він має нахил обминати неприємні проблеми, не розв'язувати їх самостійно, він хоче відсувати їх набік.

Цим слід пояснити, що він, хоч і є м'якою людиною, проте, не зважаючи на це, міг виконати замах. Аджеж він сказав: «Я зовсім не мав почуття, що активно вбивав людину, я не бачив успіху, я не потребував ціляти, я це зрозумів щойно тоді, коли я в кінохроніці побачив Бандеру в туні». Така поведінка загально розглядається як ознака незрілості особистості, що прагне ухилитись і не бажає дивитися сама собі в очі.

ОБОРОНЕЦЬ: Ви говорили про хворобливе забурення. Він мав у 1951 році забурення свідомості. Чи забурення свідомості не є спричинене якоюсь хворобою?

Проф. РАУХ: Забурення означає «зміну нормального розвитку». Цього не можна погодити з нормальним випадком. Але про хворобливе забурення свідомості у стані афекту можна говорити лише тоді, коли має місце напад великого ступеня в стані афекту, через що людина не бачить наслідків і втрачає спогади про те, що вона пережила під час нападу афекту.

ОБОРОНЕЦЬ: Сташинського сім років психічно обробляли в певному напрямку. Чи може така довготривала обробка, з метою зменшити здібність до власних рішень і до вияву власної волі, таке, так би мовити, «вбирання в шори», спричинити певне помутіння або пошкодження свідомості?

Проф. РАУХ: Треба визнати, що в такому випадку звужуються можливості приймати власні рішення — це досягнути є завданням тих, хто обробляє, — але ми не можемо тут говорити про пошкодження свідомості. Це лише певна манера людини тримати себе.

Професора Рауха не записують. Д-р Ягуш повідомляє, що процес продовжуватиметься аж у понеділок, 15 жовтня, о годині 9-ій ранку. На цьому сьогоднішня розправа кінчається.

ШОСТИЙ ДЕНЬ ПРОЦЕСУ

Понеділок, 15 жовтня 1962, 9 година ранку.

О годині 8,45 слухачі займають місця в судовій залі ч. 232. Серед них група членів ОУН з головою Проводу ЗЧ ОУН, Степаном Ленкавським, у чорних одягах та чорних краватках, привертає до себе увагу не лише журналістів й інших гостей, а й самого Сташинського. Можливо, що він засовує собі причину цієї жалоби — якраз три роки тому, в день цієї самої дати, 15 жовтня 1959 року, він з наказу Москви замордував Провідника ОУН, сл. пам. Степана Бандеру.

О год. 9-ій входять д-р Ягуш та інші судді й процес продовжується. **ОБОРОНЕЦЬ ЗАЙДЕЛЬ** звертається до президента: Може було б доцільно перед закінченням дати можливість обвинуваченому висловитися також про його теперішнє ставлення до його вчинків?

ПРЕЗИДЕНТ: Так, зрозуміла річ! Я досі про це умисно ще не питав. (До Сташинського): Чи ви бажаєте про це висловитися, я не маю нічого проти.

СТАШИНСЬКИЙ: На питання щодо мого теперішнього становища можна власне відповісти досить коротко.

Раніше, до моїх вчинків, скажімо, в усякому разі до жовтня 1957 року, я, так само як усі мої керівні офіцери й начальники, бачив у жертвах Ребеті й Бандері, як і в інших противниках Советського Союзу, лише противників і ворогів народу. Українські емігранти та інші — це все були вороги, що працювали проти Росії. Коли ж я одержав доручення й коли я мав перед очима, що я маю зробити, ці міркування щодо ворогів народу вже не були вирішальними. Мотивом для моїх вчинків у цих випадках був власне примус одержаного мною наказу.

У голосі Сташинського відчувається ніби заклопотання, ніби напаничка.

Після того я пробував все таки якось виправдатися перед самим собою і якось ввести самого себе в обману, що мені часом щастило. Пізніше, коли я в ідеологічному й політичному сенсі змінився, я визнав, що ці вчинки, які я зробив, ані з будь-якого політичного, ані з ідеологічного погляду не мали виправдання. Це були просто злочинні вчинки.

Про те, що я жалію і що мені прикро, що я зробив ці вчинки, я не потребує говорити. Коли б це було не так, то я не був би сьогодні тут.

Це моя відповідь. Це мое теперішнє ставлення й мое становище.

З обвинувальною промовою виступає заступник прокурора, радник Крайового суду, Норберт Оберле — молодий, високий, чорноволосий, з приємним голосом чоловік; він говорить ясно, спокійно, деколи відчитуючи з записок. Під час його промови Сташинський понурив голову, судді роблять для себе записки, д-р Ягуш уважно прислухається.

ОБВИНУВАЛЬНА ПРОМОВА д-ра ОБЕРЛЕ

радника крайового суду, представника Федеральної Прокуратури

Обвинувачений походить з української селянської родини, з села Борщовичі недалеко від Львова, з краю, який після останньої світової війни був відданий у склад Советського Союзу.

Після народньої і середньої школи обвинувачений учився в педагогічному інституті у Львові. Бувши студентом цього інституту, що готував учителів середньої школи, він пізнього літа 1950 року поїхав додому поїздом, не маючи належного залізничного квитка.

Відкриття советською транспортною поліцією цієї їзди без квитка поклато початок розвитку, який безперервним переплітанням частково невідхильних подій, частково злочинних способів поведінки мав визначити ціле дальше життя підсудного і також вдертися в долго двох інших людей.

Але я хотів би повернутися до вихідного пункту.

Після того, як було викрито, що обвинувачений їде без квитка, його приведено до бюро советських органів державної безпеки, які звалися тоді МГБ, а тепер мають назву КГБ. Але капітан Ситніковський, який був у бюрі, не допитував його відповідно до суті речі — всупереч тим засадам, які існують усюди там, де слідство і переслідування карних вчинків служать виключно охороні права.

Допит служив фактично зовсім іншій меті, а саме — тому, щоб завербувати обвинуваченого до співпраці проти українського руху спротиву, який у той час іще провадив партизанську боротьбу проти советського панування, а особливо проти колективізації сільського господарства.

Ситніковський показався поінформованим про те, що родина обвинуваченого також симпатизує цьому рухові спротиву, і поставив його перед вибором: або бути позбавленим свободи разом з усією своєю родиною на довгий ряд років чи то бути вивезеним на Сибір, або взяти активну участь у боротьбі з рухом спротиву. Обвинувачений вирішив обрати друге — почасти тому, що він і без того вважав цей рух за безсенсовий, а почасти тому, що він думав, що в своїх власних інтересах і інтересах своєї родини він має діяти саме так. Першим завданням, яке дало йому МГБ, була співпраця у розкритті атентатника Стахура, який приблизно два роки перед тим убив у Львові на доручення руху спротиву вірного большевика письменника Галана.

З цією метою обвинуваченого перепачковано в одну з груп спротиву, де він, виконуючи доручення, здобув потрібні відомості.

Але, оскільки виконання цього доручення зробило його співпраця з органом МГБ явною, він уже не міг повернутися в дім своїх батьків і продовжувати своє навчання з їх допомогою.

Отже в нього не було іншого вибору, як лишитися на службі в МГБ і працювати в складі таємної оперативної групи, що діяла проти підпілля

ного руху. Влітку 1952 року він висловив свою готовість працювати в розвідці. Після цього його піддано в Києві ґрунтовній підготові, в якій головна вага була покладена на вивчення ним німецької мови.

Протягом цього вишколу, який тривав понад два роки, йому стало ясно, що його майбутньою оперативною зоною має бути Німецька Союзна Республіка.

Готуючися до цієї оперативної діяльності, він вивчив подану йому легенду про життя фольксдойча Йозефа Лемана й об'їхав Польщу, щоб познайомитися з деталями цієї легенди.

В жовтні 1954 року він подався нарешті в східну зону, у Франкфурт над Одрою, де його взяв під свою руку його майбутній керівник, офіцер КГБ Сергей.

Його розвідувальна робота в Німецькій Союзній Республіці почалася в січні 1956 року.

В цей час обвинувачений, маючи при собі східно-зональний прохідний документ на ім'я Йозефа Лемана, поїхав до Мюнхену, де він, як інструктор, мав пов'язатися з проживаючим там емігрантом Іваном Бисагою, який, будучи агентом КГБ, працював під псевдонімом Надійчин.

До листопада 1956 року він мав з Бисагою щонайменше чотири зустрічі, під час яких він вручав йому гроші, передавав доручення КГБ і приймав від нього його нотатки; одночасно він підбадьорював Бисагу виконувати на своєму посту і нарешті передав йому документ на повернення до ССРСР. На пізніше використання обвинуваченого вже виразно вказує виконання ним дальшого доручення, яке полягало в тому, щоб пояснити можливість співпраці Бисаги при півранні українського емігрантського політика Льва Ребета.

Далі, від квітня 1956 до лютого 1957 року обвинувачений продовжував спроби завербувати одного українського емігранта в Мюнхені, які до того часу були для КГБ безуспішними. Для цього він відбув з цим емігрантом три зустрічі, обіцяв йому в разі згоди на співпрацю побачення з його родичами, які залишилися в ССРСР, і вимагав різного роду інформацій. Зокрема він пробував дізнатися, який існує стосунок між ОУН, з одного боку, і американською та німецькою розвідкою, з другого.

При цій, достатньо успішній, а проте ще до літа 1959 року продовжуваній розвідувальній роботі проти ОУН обвинуваченому стало ясно, що його наказодавцям, крім внутрішніх обставин у цій організації, ідеться ще більше про те, які зв'язки фінансової, політичної, а особливо розвідкової природи існують між ОУН, з одного боку, і органами влади НФР з трьох союзних держав, з другого.

Його оперативна діяльність, як розвідника, була принагідно скеровувана також на інші об'єкти. Наприклад, восени 1956 року, на доручення свого відділу КГБ він поклав уночі гроші і ключ у так званий мертвий ящик, що знаходився на проміжній смузі автостради коло Франкфурту над Майном. В тому самому році він з доручення Сергея спостерігав

скупчення американських військ і при цьому записував числа американських військових авт; цим займався він і потім.

Вирішальний і вагітний на тяжкі наслідки оборот в оперативній роботі обвинуваченого позначився на весні 1957 року, коли він одержав завдання вивчити, де мешкає згаданий уже Лев Ребет, де він працює і який у нього лад життя. Для підготовки до цього завдання, про значення якого обвинувачений спершу не догадався, він одержав фальшивий паспорт Німецької Союзної Республіки на ім'я Зігфріда Дрегера і був посланий в Ессен, місце проживання справжнього Зігфріда Дрегера, щоб він міг там зорієнтуватися. Після цього він, приїхавши в Мюнхен три рази (у квітні, в травні і червні 1957 року), з успіхом виконав завдання вистежити Ребета.

Мета цього стеження стала йому ясною у вересні, коли надісланий з Москви працівник КГБ познайомив його з смертельною зброєю — з апаратом, який містив у собі синильну кислоту. Говорячи власними словами обвинуваченого, він відчув пригнічення і страх і не міг повірити, що від нього вимагають тепер такого завдання.

Все ж він з причин, які ще потребують ближчого з'ясування, не ухилявся від цієї вимоги ні тоді, ні пізніше. Він випробував зброю в лісі на собаці, при чому символічна сила цієї спроби збереглася в його пам'яті дуже свіжо. 9 жовтня 1957 року він поїхав літаком у Мюнхен і спинився там у готелі «Штахус».

Він мав при собі папери на ім'я Лемана і Дрегера, зброю, заховану в консервній пушці для ковбасок, і середник проти діяння отрути.

Обидва наступні дні він, не побачивши Ребета, провів бездіяльно, в що можна йому охоче повірити.

Побачивши Ребета 12 жовтня, коли той коло 10-ої години виходив з трамваю, він увійшов у будинок число 8 на площі Карла, де знаходилося місце праці Ребета.

Почувши незабаром, що Ребет увійшов у будинок, він відбезпечив досі заховану в кишені піджака зброю і поволі пішов по сходах назустріч Ребетові. Безпосередньо перед зустріччю він раптом скерував загорнену в газету зброю в обличчя жертви, яка проходила повз нього, нічого не підозріваючи, і натиснув на спускову пружину, що — як він і знав — в найкоротший час спричинило смерть Ребета.

Безпосередньо після цього обвинувачений скористався з ампулки з протиотрутою, позбувся зброї свого злочину і ще того самого дня поїхав у Франкфурт над Майном, звідки він наступного дня подався літаком назад до Берліну.

Органи КГБ, яким обвинувачений негайно доповів про успішне виконання справи, не обмежилися цим дорученням.

В очах КГБ обвинувачений скваліфікував себе тепер також як атентатник, якого і в дальшому можна було використати для усунення політичних ворогів.

Другий акт цього потворного підприємства почався в січні 1959 року, коли обвинуваченому було доручено вистежити Степана Бандеру, провідника ОУН.

Також і цього разу йому скоро вдалося установити особу Бандери і з'ясувати його мешканеві умови.

Для виконання цього завдання він користався паспортом, виданим на ім'я Ганса Будайта з Дортмунду.

Доручення виконати замах він одержав безпосередньо у Москві, з уст високопоставленого, як належить думати, працівника КГБ, Георгія Аксентьєвича, який, випивши після цього з обвинуваченим шампанського за успішне виконання атентату, дав цим красномовний вираз своєму безприкладному презирству до людського життя.

Десь 10 травня 1959 року обвинувачений подався до Мюнхену, маючи при собі одержану вже в Москві зброю, цього разу кращу, з двома цівками.

За кілька днів йому випала сприятлива нагода виконати замах, але цього разу в ньому допомогло, як я припустив би, вже заіснувало, але приховане і в різні спроби придушене співчуття до долі жертви. Він спонтанно дистансується від переведення замаху і негайно звільняється також від зброї.

Щоб не лишатися цілком бездіяльним, він у наступні дні пробував відчинити привезеними з собою патентованими ключами вхідні двері будинку, де жив Бандера; але успіху він не мав, і навіть зламав при цьому борідки двох ключів.

Але для Степана Бандери все це означає тільки відрочення. Бо, як і можна було передбачати, КГБ не відмовився від наміру усунути в його особі значного політичного ворога.

На початку жовтня обвинуваченому було заявлено, що, згідно з вказівкою найвищих інстанцій у Москві, замах має бути виконаний негайно.

Обвинувачений підкорився цьому розпорядженню і вилетів 14 жовтня 1959 року до Мюнхену, де він ополудні наступного дня побачив, що Бандера вийшов з місця своєї праці; після цього він зайняв обсерваційний пост на вулиці Крайтмайра, перед домом, де живе Бандера.

Коли він побачив коло 13-ої години, що Бандера наближається, він увійшов у будинок і — після непередбаченої зустрічі з свідкою Губер — пішов по сходах назустріч надходячому.

Він навіть перекинувся ще коло квартирних дверей кількома словами з Бандерою і відразу ж по тому пустив у рух обидві цівки своєї зброї, що і цього разу спричинило негайну смерть жертви.

Того самого дня він знову спинився на короткий час у Франкфурті і повернувся другого дня летунською дорогою до Берліну.

Приблизно через місяць його викликали до Москви, де скоро після цього його прийняв особисто, у присутності Аксентьєвича, тодішній голова КГБ Шелєпін; він був нагороджений бойовим орденом Червоного

прапора, і нагородна грамота була підписана власноручно тодішнім головою советської держави.

Згідно з вказівкою органів КГБ, він жив потім у Москві, готовий виконати дальші розвідувальні завдання, принайменше частину яких було явно передбачено провести на території Німецької Союзної Республіки. Для цієї мети він, між іншим, далі вчився німецької мови.

Дня 10 серпня 1961 р. йому вдалося поїхати вслід за своєю дружиною в Східній Берлін, звідки він через два дні втік пригородницьким способом до Західнього Берліну і зголосився до західніх органів.

Які б великі вимоги до доказової аргументації не були поставлені, я вбачаю в висліді головного процесу достовірні докази цього стану речей, які я відтворив в основних рисах.

Згідно з процесуальним правом, мета переведення доказу полягає в тому, щоб подати вам, як єдино покликаним вирішувати суддям, тверде, виключаючи всякий розумний сумнів, переконання у провинності оскарженого і в оправданості обвинувачення.

Ця мета, на мою думку, досягнена повністю.

Але мета переведення доказу була б досягнена і тоді, якби — з огляду на особливе політичне та історичне значення, яке напевно припадає цьому процесові — вважалось за побажане або навіть конечне, щоб ваше рішення характеризувала найвища міра переконливості для громадськості в усьому світі.

В кожному разі одна річ не може бути завданням цього процесу, а саме — вступати в дискусію з пропагандою (інше означення було б тут не на місці), яку аранжують і якою керують ті, на яких спадає головна відповідальність за вчинки, які мають бути тут суджені.

Якщо взагалі є допущеним огляд на громадськість, то він може бути скерований тільки на тих, які сприймають цей процес і ваше рішення критично, але неупереджено і об'єктивно.

Але дозвольте мені звернутися до підстав переведення доказу. Тут насамперед треба заакцентувати той факт, що обвинувачений признався в повному обсязі.

Хоч яким великим є привід сконтролювати його зізнання з усією старанністю, проте насувається передусім питання: чи можна собі уявити, щоб цей інтелігентний і тверезо думачий обвинувачений взяв на себе всупереч правді такий тяжкий вчинок з такими тяжкими наслідками для своєї дальшої долі, а тимбільше у процесі першої й останньої інстанції, рішення якої є остаточним?

Я вважаю, що для встановлення істини вже ця думка закликає окрити вагу признання підсудного.

До цього треба додати наступне:

З самого початку, в усіх стадіях слідства і під час процесу обвинувачений незмінно тримався свого признання, — без того, що у ньому було будь-яке серйозне протиріччя.

Що стосується змісту, зроблений ним опис справи є послідовним, без прогалин і, образно висловлюючись, цілком відлитим з одного металу, яким би сензаційним і страхітливим описаний перебіг подій не здавався.

Також коли взяти на увагу розкритий під час процесу образ особистості підсудного, його зізнання і його описи вкладаються в кожную судову практику і відповідають, як нам показав експерт проф. Раух, психіатричній і психологічній оцінці.

Нарешті і той факт, що признання було зроблене після втечі цілком добровільно, не є в жодному разі невмотивованим і незрозумілим, як це могло б здаватися на перший погляд.

Беручи справу об'єктивно, добровільне признання є, навпаки, дуже послідовним, якщо пам'ятати, що обвинуваченому у великій мірі загрожувало скоплення його органами КГБ.

Щоб уникнути цієї загрози, було не досить, відповідно до стану речей, утекти з території безпосереднього засягу влади КГБ. Як показав саме досвід з цього процесу, для підсудного було конечно потрібним негайно піддати себе ефективній охороні з боку органів західньої влади. Але таку охорону можна було дістати лише тоді, коли стала б явною особлива потреба в ній, тобто тоді, коли стали б відомими факти, які схарактеризували б обвинуваченого як небезпечного для Сходу співучасника, на якого варто зробити замах. З огляду на ці обставини є цілком ясним, що обвинувачений сказав у своїй тодішній ситуації всю правду.

Після всього наведеного я є тієї думки, що його зізнання заслуговують на повну довіру вже за своєю внутрішньою аналізою.

Все ж мені було б замало у цьому процесі тільки признання обвинуваченого, щоб узяти його за єдину підставу для внеску визнати оскарженого за винного в сенсі обвинувачення. Про таку доказову ситуацію тут не може бути жадної мови. Але, відповідно до результатів процесу, до розпорядження стоять такі різноманітні додаткові доказові факти та середники, що кожен сумнів у правдивості зізнань мусить з огляду логіки замовкнути.

Ці додаткові дані були виявлені під час слідства, яке робилося зовсім не з бажанням забезпечити докази, а навпаки, стояло під знаком початкових сумнівів щодо вірності зізнань підсудного. Проте ж їх результат був такий виразний, що для органів прокуратури жодного сумніву щодо вірності підсудного немає вже від довшого часу. Ці доказові факти, разом узяті, мають виразний характер суцільного ланцюга індицій, достатнього для доведення провини. Якщо виходити з фікції, що вчинки, які були обтяжено обвинуваченого, розкрив не він сам, а вони стали відомими іншим способом, то тоді треба було б сконстатувати, що виявлені індиції мають достатню доказову підставу для засудження обвинуваченого і без його признання.

Якщо я тепер звернуся до цих доказових фактів, то зроблю це тому, що з мотивів систематики вважаю за правильне розподілити їх по тих

відтинках дії обвинуваченого, до яких вони мають безпосередній стосунок. Проте це не означає, що їх доказова сила обмежується тільки даним відтинком дії.

Варто ще підкреслити, що кожне підтвердження зізнань в одному пункті надає їм більшої вірогідності в інших пунктах, як взагалі найбільше значення розглянутих доказів полягає в їхній співдії, їхньому переплетенні.

Коли розглядати дані обвинуваченого про його особу, його походження, родинний стан і проживання поза межами Німецької Союзної Республіки, то є наявною цілковита згідність їх із змістом оголошених тут особистих документів та інших паперів, що їх мав при собі обвинувачений, коли зголосився в Західньому Берліні, і автентичність яких і на перший погляд, і згідно з опінією експерта фон Бутляра не може бути піддана поважному сумніву.

А щодо розвідувальної роботи обвинуваченого в 1956 і 1957-му роках, то і тут, незалежно від його признання, слідство здобуло твердий доказ з інших джерел. Це стосується особливо спроби завербування, зробленої у квітні й серпні 1956-го і в лютому 1957-го року; вона доведена свідками, а, крім того, частково зафіксована на фотознімкові, що його виконання процес з'ясував достатньо. Те, що обвинувачений справді був у Мюнхені 4 квітня 1956 року для відбуття першої зустрічі, випливає додатково з того, що в книзі гостей у готелі «Гельвеція» він стоїть записаний, як Йозеф Леман, саме під цією датою. Описані обвинуваченим контакти його з агентом Бисагою збігаються з устійненнями, до яких прийшло слідство проти Бисаги, яке генеральна прокуратура при найвищому баварському краєвому суді провела вже в 1957 році, тобто в той час, коли про обвинуваченого нічого не було відомо.

Щодо технічної підготовки і виконання замахів на Льва Ребета та Степана Бандеру, то зізнання обвинуваченого в усіх своїх подробицях відповідають даним наукової перевірки. З опінії експерта проф. Мюллера випливає, що описана обвинуваченим зброя здатна функціонувати і що вона може вчинити з'ясоване обвинуваченим діяння. З опінії, крім цього, випливає, що описаний підсудним середник проти отрути справді дає би охорону в разі загрози для нього самого. Дані експерта д-ра Шпана, який брав участь у розтині тіл Ребета і Бандери, також відповідають описові, що його зробив підсудний.

Щодо вбивства Ребета підсудний зізнає, що він для проведення цієї дії полетів 9 жовтня 1957 року літаком до Мюнхену як Д. Прізвище Д. справді стоїть у списку пасажирів компанії «Air France» від 9 жовтня 1957 року. Далі — обвинувачений зізнає, що ввечорі того самого дня він опинився в мюнхенському готелі «Штахус», подавши документ на ім'я Зігфріда Дрегера. І справді — при перевірці в готелі «Штахус» була виявлена картка зголошення, заповнена 9. X. 1957 цими персональними даними. Крім цього, експерт Венцель з науковою точністю установив, що

вигляд цих записів у картці зголошення ідентичний з почерком обвинуваченого, тобто вони походять від обвинуваченого. З цього випливає не тільки єдино можливий висновок, що обвинувачений справді був у Мюнхені 9. X. 1957, а і той єдино можливий факт, що він при цьому зловжив персональні дані Зігфріда Дрегера. Та обставина, що справжній Зігфрід Дрегер не був переслуханий, не являє собою в цих умовах жадної поважної прогалини в доказах. Далі — обвинувачений зізнає, що він, виконавши атентат на Льва Ребета, поїхав 12. X. 1957 до Франкфурту, переночував там у готелі «Континенталь» і наступного дня полетів літаком назад до Берліну. І справді — як серед прізвищ гостей, що ночували в готелі «Континенталь» з 12 на 13 жовтня, так і в списку пасажирів компанії «Pan American Airways» з 13 жовтня стоїть прізвище Дрегера. Нарешті, підсудний подав також дані, яка погода була в Мюнхені 12. X. 1957 року, тобто в день смерті Ребета. Прочитана тут довідка метеорологічної служби в Мюнхені збігається з цими даними цілковито. Цей збіг являє собою не тільки додаткове потвердження іншим способом вияшеного місця перебування обвинуваченого в день смерті Ребета, але також яскраво свідчить, що в цей день обвинувачений пережив дуже багато. Во не тільки сильне переживання може створити спромогу зберегти в пам'яті стан погоди стосовного дня ще ряд років.

Щодо смерті Бандери, то обвинувачений при першому переслуханні його свідком Фуксом сказав, що при невдалій спробі відімкнути двері до дому число 7 на вулиці Крайтмайра він зламав борідки двох ключів. Справді, при перевірці цих даних у замку дверей згаданого будинку були знайдені дві борідки від ключів, положення і стан яких підказували висновок, що вони пролежали в цьому місці роки. Перед тим, як зробити атентат на Бандеру, підсудний, згідно з його зізнаннями, спинився, як Ханс Будаїт, у мюнхенському готелі «Зальцбург». В книзі гостей готелю «Зальцбург», під датою 14. X. 1959 справді знаходиться відповідна вписка. Наступного дня обвинувачений, за його словами, спостеріг десь перед 12 годиною, що Степан Бандера в супроводі якоїсь жінки поїхав з вулиці Цетцелін в напрямі вулиці Ольмюллера. Як виходить з висловлювань свідка Фукса, секретарка Бандери негайно по вбивстві вірогідно заявила, що 15. X. 1959, перед самим полуднем вона поїхала з Бандерою до великого критого ринку, тобто в напрямку, який також відповідає зізнанням обвинуваченого. Звідси випливає з достатньою, на мою думку, вірогідністю, що обвинувачений справді обсервував Бандеру за годину перед його смертю. Далі обвинувачений зізнає, що безпосередньо перед виконанням атентату він попав у замішання через появу якоїсь жінки. І є фактом, що безпосередньо перед смертю Бандери одна жінка покинула перший поверх будинку число 7 на вулиці Крайтмайра; цією жінкою була свідка Губер. Це твердо підмуровує висновок, що в час виконання вбивства Губер заявляє, що, хоч вона і помітила мужчину, який відвернувся від

неї, але в її пам'яті зберігся ясніший колір волосся, ніж в обвинуваченого, то це, на моє переконання, нічого не говорить. Адже свідка сама сказала, що вона не придивлялася до чоловіка. Тому її сумнів щодо ідентичності добре пояснюється відомим у судовій практиці феноменом зсування в пам'яті зорового образу, до якого спричиняються часова відстань і фантазія. Після замаху на Бандеру обвинувачений поїхав, за його словами, до Франкфурту, спинився в тамошньому готелі «Вісбаден» під ім'ям Будаїта, а другого дня відлетів назад до Берліну під ім'ям Ковальський. У свою чергу і ці прізвища справді внесені в книгу гостей готелю «Вісбаден» під датою 15. X. 1959 і в список пасажирів компанії «British European Airways» під датою 16. X. 1959.

Нарешті, щодо подій, які безпосередньо попереджували зголошення обвинуваченого в Західному Берліні і його саморозкриття, то з позначки про виїзд на советському паспорті, що його мав обвинувачений, однозначно випливає, що він справді покинув СРСР 10 серпня 1961 року. Далі — з квитка міської залізниці, що знаходився в посіданні обвинуваченого, ясно виходить, що він покинув Східний Берлін разом з своєю дружиною 12 серпня 1961 року.

Зізнання обвинуваченого про мотив його подорожі з Москви до Східного Берліну знаходять підтвердження в телеграмі (про смерть сина — ред.), яку він також мав при собі після своєї втечі.

Нарешті, той факт, що безпосередньо перед своїм зголошенням обвинувачений був в одній західній установі на території засягу советської влади, впливає з тієї події, якою суд зайнявся минулої п'ятниці під час закритого засідання і яку я тому не можу тут з'ясувати ближче.

Але в тому самому напрямку ідуть також зізнання свідка Фільвока і на те саме вказують радієві зашифровані фрази, скеровані до обвинуваченого в зраді батьківщини, колишнього урядовця федеральної розвідувальної служби Гайнца Фельфе, — фрази, які коментував тут ближче свідок фон Бутляр.

Всім цим доказові факти, здобуті з інших джерел слідства, не вичерпуються. Ще лишилося б згадати про зроблені свідками Вангауером та Фуксом устійнення щодо місця вчинку, дороги втечі та інших обставин, відтак про наявні при справі фотознімки і про багато чого іншого. Ще лишилося б згадати, що названі обвинуваченим криптоніми не є фантастичними прізвищами, — ці прізвища і стосовні до них дані існують в дійсності. Вони могли без труднощів стати відомими советським органам через обізнання з судовими справами. Але я думаю, що можна обмежитися вже наведеним. Перераховані доказові факти говорять такою різною мовою, що при вникливішому й узгодженому з живим життям розгляді їх кожний сумнів щодо признання обвинуваченого мусить замовкнути. За закономірністю життєвого досвіду випадковий збіг цих фактів виключається безумовно. Також не було б можливим ні обвинуваченому, як окремішій особі, ні якійнебудь організації, яка стояла б за ним, подорожувати

фальшиву картину справи з такою точністю щодо фактів, доказових матеріалів і документів — між іншим, документів, частина яких походить з Німецької Союзної Республіки, а частина — з советської зони Німеччини або з території советської влади.

Тому я думаю, що моя оцінка доказів зроблена з усією мислимою старанністю — і прошу Високий Сенат покласти в основу свого рішення і вироку викладений тут мною зміст справи.

Промовляє федеральний прокурор д-р Альбін Кун. Це літній уже, шисий, в окулярах чоловік, який говорить спокійним голосом. Під час його промови голова суду д-р Ягун і суддя д-р Шумахер постійно роблять записки, три інші судді уважно прислухаються. Обличчя Сташинського похмура.

ОБВИНУВАЛЬНА ПРОМОВА головного прокурора д-ра Куна

Цей процес виразно випадає з загальних рамок процесів, які досі відбулися в федеральному суді в першій інстанції. Уже зовнішній образ дуже змінився. До процесу приєднались дві жінки, обидві вдови, що їх мужі вмерли насильницькою смертю. Їх інтереси представляють тут адвокати. Медичні експерти подали тут дані обдукції і фахово висловились про причини смерті. В залю засідань проникла атмосфера суду присяжних, — і все це перед тим сенатом федерального суду, до якого належить розгляд справ, пов'язаних з охороною держави. Це насправду незвичайна картина і справді небуденний процес, процес, що знайшов відгомін у широкому світі. Я думаю, що це можна сказати без перебільшення. В залі засідань незвичайно сильно заступлена міжнародна і німецька преса, а також радіовисильні; про все, що можна було тут почути протягом останніх днів, вони повідомляли особливо докладно, починаючи під великими заголовками.

Випадки шпигунства, які тут регулярно розглядаються, завжди знаходять серед громадськості певний резонанс, бо вони дають змогу зв'язану на мить у щільно заслону від зовнішнього світу діяльність розвідок, діяльність, щодо якої ще часто існують цілковито фальшиві уявлення. Якраз цей процес виразно показує, що робота агентів не має романтикою абсолютно нічого спільного і ніяк не є «джабом» (працею), який можна без труднощів заробляти гроші. Доля обвинуваченого є насправду остерігаючим прикладом! Хоча в цьому процесі цілком не відноситься — в кожному разі щодо суті справи — про зрадницьку діяльність у класичному розумінні, про вивідування і зраду державних таємниць, однак на задньому плані всього, що сталося, стоїть, як наказодавець, таємна служба — і погляд за кудіси цієї таємної служби заслуговує на те, щоб громадськість цим зацікавилась.

В центрі обвинувачення стоїть убивство в двох випадках, убивство Ребета і Бандери, двох українських емігрантських провідників, які до самої своєї смерті жили в Мюнхені. Передчасний кінець їхньому життю поклав їх земляк Сташинський.

Обвинувачений не знав своїх жертв особисто; до самого свого вчинку він не обмінявся з ними жадним словом. Обидва померлі ніколи нічим його не скривдили. Тому він не мав для своїх вчинків жадного персонального мотиву. Стимул до вбивств походив з іншого боку — від організації, яка була зацікавлена в смерті Ребета і Бандери. Тут ідеться не про вбивство з особистих мотивів, а про вбивство політичне, про замах.

Обвинувачений був при цьому тільки знаряддям організації, яка хотіла усунути, убити обох провідних українських політиків в екзилі. Люди тієї організації, на службі в якій був обвинувачений, окреслювали обох убитих як ворогів Советського Союзу, які завдали важкої шкоди комуністичному режимові на їх батьківщині і російському народові — завдали насамперед неправдивою пропагандою про стан речей у Советському Союзі і співпрацею з західними розвідками, яким вони допомагали у вербуванні своїх земляків для шпигунства за залізною заслоною; крім цього, вони перешкодили багатьом своїм землякам повернутися в ССРСР і осягли вони це не тільки пропагандою, а й погрозами та насильством. Керівні особи в цій організації вже давно дали відчуті обвинуваченому в загальній формі, що усунення непоправних ворогів держави, до яких вони виразно зараховували і провідників української еміграції, лежить в інтересах російського народу. Нарешті обвинуваченому було заявлено *expressis verbis*, що Ребет і Бандера — з причини їх шкідливого впливу в колах української еміграції — мають бути усунені. Підготові до систематично запланованих атентатів служило вже вивчення будинків, де мешкали вбиті, і їх життєвих звичок. Після того, як обвинуваченого ознайомили з спеціальною зброєю для виконання атентатів, він був кінець-кінцем скерований до Мюнхену з наказом підняти убійницькі дії.

Організація, на службі в якій перебував обвинувачений, була не дивовижною групою політичних екстремістів, а Комітетом державної безпеки при Раді міністрів ССРСР — КГБ. І це є хвилюючим і застрашливим вислідом даного процесу. Це і ніщо інше робить даний процес сенсаційним. В обличчі того потрясаючого факту, що ініціатива і всі вирішальні кроки щодо цих атентатів вийшли від найвищої державної установи, обвинувачений, його вчинки і його провина відступають повністю на задній план. Цим самим обвинувачений автоматично деградується до малого виконавця наказу, так би мовити, до нелегального офіційного ката, яким він у дійсності і був. Цим нічого не говорить про розмір його провини, лише його роля в атентатах об'єктивно ставиться в належне світло.

Я мушу сказати, що вже сама думка, що найвища державна уста-

нова попросту наказує вбити людей, до того в чужій країні, є такою невичною, такою монструозною, що її хотілось би вважати за неможливу, просто за абсурдну. Адже в усіх державах убивство карається найвищими карами. До цього треба додати, що в обох випадках сталося також явне порушення загальноновизнаних норм міжнародного права. Ні одна держава, при всій повноті своєї влади, не сміє вбивати людину в чужій країні, навіть якби ця людина була громадянином даної держави. Це є кричущою втручання у верховні права країни і в її суверенність. І це треба заакцентувати з усім притиском.

Коли рік тому федеральну прокуратуру було вперше повідомлено, що оскаржений обвинувачується в убивстві з наказу КГБ, то спочатку не хотілося в це вірити; подібне почував і слідчий суддя. Спершу обвинуваченого арештовано й допитувано за його зрадницькі стосунки. Шойно після обширного слідства щодо особи обвинуваченого та його попереднього життя, і після старанної перевірки його зв'язків, оскільки це взагалі було можливо, наказ про арешт був кінець-кінцем поширений і на вбивство.

Не є можливим говорити про вчинки обвинуваченого і його провину без того, щоб не вяснити весь історичний підклад атентатів. Це робить необхідним точно вивчити участь в цих атентатах органів КГБ. Тому ширені і на це. Повторні питання пана президента суду і однозначні відповіді на них обвинуваченого і свідків уже усунули підставу до заперечення і переведення доказу з усією кончею мусять бути поширені і на це. Повторні питання пана президента суду і однозначні відповіді на них обвинуваченого і свідків уже усунули підставу до заперечення і переведення доказу з усією кончею мусять бути поширені і на це. Повторні питання пана президента суду і однозначні відповіді на них обвинуваченого і свідків уже усунули підставу до заперечення і переведення доказу з усією кончею мусять бути поширені і на це.

Як уже було сказано, обвинувачений не мав для вбивства Ребета і Бандери жадних власних мотивів. Як одинець, не маючи підтримки з боку, він ніяк не був би спроможен здійснити персональний намір убити. Пан Сташинський є советським громадянином і тим самим на своїй батьківщині і на всім обширі комуністичної влади, де він жив, він був підданий значному і загальновідомому обмеженню щодо права вільно пересуватися. Крім цього, треба пам'ятати про залізну заслону, через яку він за всіма відомостями міг пройти щонайменше десять разів, а при цьому ні разу не повернув на себе уваги контролю. А він віз із собою знаряддя, яке мало б кинутися в очі. Поза цим його численні, виразно усвідомлені подорожі і перебування на Заході коштували багато грошей, західних грошей, що на них по тому боці напевно дуже тяжко спромогтися, навіть якщо дана особа фінансово стоїть добре. Без сторонньої допомоги обвинувачений ніяк не міг би дістати потрібні вказівки, де перебувають його жертви, тим більше, що вони жили під криптонімами і зі зрозумілого страху перед насильницькими актами уважали на своє

маскування. Уже ці міркування примушують сказати, що обвинувачений мусів знайти для свого підприємства тривалу підтримку. А насамперед треба тут додати таке: смертельна зброя являла собою рафіноване, в кожному разі лише обмеженому колу осіб відоме знаряддя вбивства, що на нього одинець ледве чи міг би здобутися. Все говорить за те, що обвинувачений перебував у зв'язку з організацією, яка мала широкі можливості і досвід у переведенні насильницьких актів. Крім цього, обвинуваченому було виразно заявлено, що зброя вже добре випробувана, і щодо цього знаряддя вбивства стояв у Москві до розпорядимості спеціаліст, який прибув у Берлін саме у справі Ребета. Не про що інше говорять і численні, видані на різні імена документи внутрішнього і закордонного вжитку, які, як це достатньо відомо з процесів проти зрадників батьківщини, відповідають усім вимогам розвідувальної конспірації. Ці документи — не тільки ці, а й дозволи на проїзд та застосування чисел військової пошти — грають ролю доказового матеріалу щонайменше частково. Зрештою з поліційних замельдувань та інших доказових частин виходить, що зізнання обвинуваченого також і в цьому напрямі відповідають правді цілком і повністю. Насамперед беззакидно доведено, що обвинувачений протягом десятки років стояв у зв'язку з органами КГБ і з 1956 року діяв як агент КГБ на території Німецької Союзної Республіки. Це вияснено вже в деталях. Мені досить згадати тільки про фотосвітліну, на якій зафіксовано обвинуваченого з однією особою, яку він мав відвідати з доручення органів КГБ сім років тому. Зрештою є оригінал свідчення, виданого обвинуваченому 28. 12. 1960 для відзначення його службових заслуг; це свідчення є особливо важливим доказовим матеріалом. В ньому свідчить, що пан Сташинський працював з березня 1951 року до грудня 1960 для «Науково-дослідного інституту поштової скринька ч. 964». Означення дивне. Хоч у свідченні не говориться, якого роду була його наукова діяльність, але виявлені зустрічі його в НФР з агентами КГБ і вчинені ним убивства в Мюнхені не залишають жадного сумніву, що слова «науковий» тут зловжито. Експерт фон Бутляр переконливо з'ясував, що, за всіма даними, у випадку слювидного наукового інституту йдеться про замасковану установу КГБ. Ситуація стає цілком однозначною, коли взяти до уваги останній розділ цієї службової оцінки. «За успішну діяльність при опрацюванні президії проблеми його (обвинуваченого) нагороджено, згідно з указом президії Верховного совета СССР від 6. 11. 1959 — я прошу звернути увагу на дату — орденом Червоного прапора». За всіма даними, важливою проблемою, якою займався обвинувачений, було вбивство Бандери, яке на сорок було віддалене від дня нагородження орденом рівно на три тижні. Що було б краще, якби не було цього нагородження орденом, виходить уже з тієї обставини, що воно являє собою в цьому процесі цінний доказовий матеріал. Показалися пізніше бумерангом не тільки відзначення убивці, але й самі агенти. А ті в Карльсгорсті і в Москві, що вшанову-

вали пана Сташинського шампанським, також могли б його заощадити. Це вшанування було передчасним, і воно, крім того, не кидає доброго світла на тих, які служать благу держави саме в такий спосіб. Також генерал у Карльсгорсті краще б не окреслював вдалі атентати як основу для великої майбутности обвинуваченого. Ці речі також належать до заднього пляну, що його належить узгляднити при розгляді справи обвинуваченого.

Інші докази на те, що відповідальним за атентати належить зробити КГБ, здобуто під час закритого засідання, і я не хочу тут займатися нічим ближче. В кожному разі поведінка органів КГБ після втечі обвинуваченого також промовляє за тим, що він був їхньою людиною. Пресова конференція, зорганізована минулого року в Східньому Берліні з метою зробити відповідальними за замахи органи Німецької Союзної Республіки, а саме, — службу федеральної розвідки, ніяк не була вдаюю. Так звана викривна акція жальгідно скрахувала, бо гаданий убивця Бандери під час атентату перебував, згідно з певними даними, за кордоном. Запит КГБ до свого, в міжчасі виявленого агента Фельфе, чи є викривна акція дійсною і чи треба її продовжати, як це виходить із перехоплених і пояснених тут радіозвернень органів КГБ, — цей запит мав виправдану підставу. В кожному разі з цих звернень через радіо стає ясно, що ця пресова конференція була влаштована не з ініціувати східньо-зональної влади, а з намови органів КГБ.

Було б нерозумним твердити, що політичні насильницькі акти, включно з ліквідацією політичних противників, є винаходом комуністів. Це було, на жаль, в усі часи, і якраз новітня історія явно не принесла поступу в цьому напрямі. Ми, німці, не маємо жадної причини показувати пальцем тільки на інших! Ми ще не впоралися з нашим власним минулим. Але насильницькі акти не стають кращими від того, що їх виконують інші. Також не хочу я і не можу зробити з вислідів цього процесу узагальнюючого висновку, що атентати є чимось буденним. Але КГБ і його попередники з так часто змінюваними назвами не допустили, щоб явно не райські насильницькі методи були усунені суспільним поступом. Мені досить нагадати тільки про численні процеси повоєнного часу, пов'язані з пориванням людей. Цей процес є також не першим, де на німецькій території вбивствах. У так званому «процесі ЧеКа», який відбувся в Ляйпцігу 1. II.—22. IV. 1925 в державному суді для охорони Республіки, було встановлено, що надісланий до Берліну органами ЧеКа генерал Скоблевський розбудував там таємний апарат, який займався зокрема атентатами на тодішнього генерала райхсвері фон Зекта. Крім цього, на наказ Скоблевського убито одного члена цього таємного апарату, який співпрацював з німецькою поліцією. Скоблевського засуджено було на кару смерті, а згодом — порядком обміну — вислано в Союзний Союз. Я наводжу цей випадок тільки як історичну ремінісценцію.

Я знаю, що і в Советському Союзі від 1925 року дещо змінилося. А все ж численні керівні особи ССРСР ще після падіння Берії офіційно заявляли, що до самої смерті Сталіна органи державної безпеки своєвільно ліквідували дуже багатьох людей. На XXI-му з'їзді КП ССРСР, що тривав від 21 січня до 5 лютого 1959 року, Шелєпін, тодішній начальник КГБ (його промова під час цього процесу вже була цитована) сказав так: «Під безпосереднім керівництвом ЦК КПСС революційну законність відновлено цілком і повністю, і винних у її порушенні покарано», — додавши до цього, що свавілля з боку органів державної безпеки тепер уже неможливе. Не зважаючи на цю заяву, устійнення, зроблені на цьому процесі, промовляють за тим, що Шелєпін брав участь у плануванні мюнхенських атентатів.

Це все, що стосується заднього пляну. Тепер я переходжу до питання, як розглядати дії обвинуваченого, вправлені в цю раму, з погляду права.

Юридична оцінка

Обвинувачений убив двоє людей. Коли він скерував на них свою спеціальну зброю для вбивання, йому було ясно, що отрута випорскнена випробуваною перед тим зброєю, спаралізує дихальні органи жертви і спричинить негайну смерть. Не без того, щоб перед вчинком довго подумати про «за» і «проти» свого способу діяння, як це докладно під час процесу виявлено, він підприймав акти вбивства, свідомо спричинив смерть своїх жертв і вважав, що так і слід. Тим самим він убив двоє людей намірено.

Крім цього, обвинувачення говорить про морд підступного типу. Підступно діє той, хто уникає відкритої боротьби, хто хитрим, перфідним способом унеможливує або утруднює нападену оборону. Застосоване обвинуваченим знаряддя вбивства є підступне всіма своїми властивостями, способом застосування його і своїм діянням. Використання його не впадає в око, точного прицілювання воно не вимагає, його можна тримати прихованим, не оголошувати його. Не створюється жадний гук, і, наприклад, цей циліндричний апарат має такий вигляд, що його призначення відразу не можна розгадати і думка про його смертельне діяння не приходить. Нападений лишається цілком довірливим. Від нападеного не треба ждати жадної оборони і жадної перешкоди в перебігу дії: жертва відразу втрачає притомність. А після цього — в кожному разі з правилами — не можна встановити жадного сліду смертельної отрути. Обвинувачений був цілком свідомий того, що цей спеціальний апарат якнайкраще підходить для боягузливих, перфідних замахів на життя інших. Насамперед він був певний, що Ребет і Бандера не відчують страху перед загорненим у газетний папір знаряддям убивства і що тому йому буде легко відібрати їм життя — він не потребував боятися якоїнебудь оборони. І справді — при блискавичному діянні отрути обидві жертви не були

спроможні видати бодай один крик, покликати на допомогу. Хто при звичайній зустрічі на сходах заселеного людьми будинку раптом, цілком незауважено випорскує з загорненого в газету циліндричного предмети смертельно діючу отруту, яка відразу ж відбирає жертві свідомість і не лишає по собі будь-яких слідів, — той у розумінні § 211 кодексу кримінальних законів діє підступно. Тому підсудний обвинувачується в морді у двох випадках.

Питання, чи винен підсудний, згідно з § 220а кодексу кримінальних законів, також у геноциді, було вистудіюване вже під час передсудового слідства. Такого роду дії — а їх передбачено в кодексі кримінальних законів на підставі приступлення НФР до конвенції про запобігання геноцидові і покарання його — в акті обвинувачення не фігурують. Також і сам процес не дав жадних нових вихідних пунктів щодо того, що вбивства служили меті повністю або частково вигубити групу певної національної приналежності.

Щодо кримінальної відповідальності обвинуваченого нема жадного сумніву. Він є інтелігентною людиною і цілком усвідомлював вагу і обсяг своїх дій. Він був також здатний відповідно скерувати свою волю. Я дозволю собі послатися тут на міркування експерта, проф. д-ра Рауха, згідно з якими хвороби «психічних явищ і порушень свідомості не можна було установити». Насамперед шановний експерт з'ясував, що, за всіма даними, не можна також брати до уваги непогамованість у наслідок ужиття таблеток.

Дан Сташинський не може послатися для свого виправдання на те, що він діяв на зобов'язуючий наказ органів КГБ, що його він окреслив як військову організацію. КГБ є не військовою організацією, а цивільною установою з розвідувальними і державно-політичними завданнями. Якщо від співробітників КГБ вимагають абсолютного послуху і якщо так є наявною дисципліна, подібна до військової, то все ж це не зміняє того факту, що ми маємо перед собою установу поза засягом військового командування.

Навіть у тому разі, коли розглядати доручення вбивств як накази, вони не були б для обвинуваченого обов'язковими, бо вони не були б правомірними. Цілком абстрагуючи від того, що не тільки в Німецькій Союзній Республіці, а і в усіх культурних державах морд карається найтяжчою карою, накази вбити Ребета і Бандеру порушують загальновідомі принципи міжнародного права.

Я вже сказав в іншому зв'язку, що ніяка держава не має права вбити людини в чужій країні, бо це означає тяжке порушення чужої суверенності. Наказодавці обвинуваченого були свідомі того, що вони переступають свої компетенції; адже тут ідеться про абеткову істину! Вся ця конспірація, доведена аж до надміру — виникла підозра, що заіснувала легенда — і таємність способу діяння були б зайвими, якби не було причини боятися публічного світла.

Також і через заблуд не вважав обвинувачений дані йому накази вбити за правомірні й обов'язкові. Хоча в час убивств він був переконаним комуністом і через довголітнє та інтенсивне школення з боку своїх наказодавців звик до думки, що усунення державних ворогів є правильним і служить добру російського народу, — однак нема сумніву, що при виконанні мюнхенських замахів йому було ясно, що міжнародне право і німецький правовий порядок стоять на іншій концепції. Одержавши завдання вбити Ребета, він у тому, що якраз йому доручають проведення вбивства, побачив вияв великого довір'я, — бо «престиж» Советського Союзу значною мірою залежав від його мовчання, від його надійності. Він сам ясно сказав про це під час процесу, зазначивши, що західній світ — а місце вчинків знаходиться в ньому — розглядає атентат інакше, ніж КГБ, а саме як те, чим вони і є справді — як злочин. З цієї причини і з страху бути притягненим до відповідальності за свої замаху він був надзвичайно обережний — при початковому слідкуванні за своїми жертвами, при виконанні замахів і після них, коли він якнайшвидше позбувся знаряддя вбивства. Він знав також, з якими небезпеками пов'язане уже саме знання про такі речі, і не сумнівався в тому, що його особисте заламання або тільки вагання при виконанні доручення викличе підозріння щодо його надійності, яке могло б мати своїм наслідком його ізоляцію, а згодом, після вбивства Ребета, його незаконне усунення. В наслідок виховання в домі своїх батьків і, не на останньому місці згадавши, виховання християнського він був свідомий також того, що його вчинки неморальні. Якщо він шукав виправдання і снував маркування, що Ребет і Бандера керівники руху спротиву, самі винні в кожному разі на його думку — в масових убивствах, то це мало доручити тільки заспокоєнню його поганого сумління. Що дані йому доручення і їх виконання є неправні, ідуть проти права, — в цьому не було для нього жадного поважного сумніву.

Поважно належить взяти до уваги застереження обвинуваченого, що він ніяк не міг ухилитися від доручень виконати вбивства, бо він боявся найтяжчих репресій проти нього і його родичів у Советському Союзі. Щодо цього обвинувачений детально пояснив, що, якби він повернувся з Німеччини з порожніми руками, не виконавши вбивств, то він, як надійний співучасник атентатів, був би цілковито ізолюваний, що дорівнювало б смертній карі. Його незаконне усунення сталось би після смерті Ребета і прийняття доручення вбити Бандеру. Його родичів в Україні ваченому, що в період його участі в обох атентатах його становище раз у раз гіршало і зірвати з усім цим ставало йому дедалі тяжче і небезпечніше.

Звичайно, КГБ ждав від нього безумовного послуху і не залишав йому жадної свободи ршати. Але ніхто не може звільнитися від обов'язку каригідної провини, посилаючися тільки на сліпий послух, бо визнаючи

подібного принципу касувало б відповідальність одиниці. Хто добровільно працює для організації, яка не шанує його думки і його волі, той має нести і наслідки. І він також не зробив ніколи навіть найменшої спроби ухилитися від співпраці, хоч методи роботи були йому відомі. Винуватець може бути виправданий тільки тоді, коли є наявним стан принути в розумінні § 52-го кодексу карних законів, тобто коли винуватець був примушений до своєї дії. Але тільки в тому разі, коли його власна воля зламана погрозами або насильством з наявною небезпекою для тіла або життя. Згромадження доказу показало брак цієї передумови. Бо тоді обвинувачений ще вважав свої дії за політично доцільні і корисні — хоча в нього вже виринали сумніви — і кінець-кінцем став винуватцем, бо підкорився режимові сліпо і безкритично, — а не тому, що боявся за своє життя і свою свободу. В цьому зв'язку він раз сказав, що тоді він ще не хотів стати зрадником (КГБ-ких таємниць — ред.).

До цього треба додати, що наявне насильство наказу існувало для нього тільки на території засягу советської влади, але в жаднім разі не на території НФР, де він виконав убивства. В НФР він опинився поза безпосередньою досяжністю своїх наказодавців, і для нього заіснувала можливість діяти тепер згідно з своєю власною волею і своїм власним уявленням. Він міг би безперечно можливість ухилитися від доручень у той спосіб, що залишився б на території НФР і скрився. Якби він відчув для себе загрозу з того боку, він міг би звернутися органам НФР і претендувати на їхню охорону. З огляду на той факт, що йдеться про людське життя, це, безперечно, було б потрібним і konieczним. Якби обвинувачений тоді не скотів іти так далеко, він міг би, принаймні без зайвого ризику, обманути своїх наказодавців, кажучи, що вчинків не можна було виконати. Він міг би допуститися якоїнебудь незграбності, яка б могла призвести до втручання поліції, а що подію він міг би був так змалювати, що його звільнено б від виконання його завдань. В кожному разі якщо б він зараз напочатку був з тим «не справився», тоді для нього виникли б не надто великі шкоди. Тому обвинувачений не був з самого початку у безвихідній ситуації, у якій він був би примушений рятувати своє життя і життя та свободу своїх найближчих родичів не інакше, як виконанням атентатів. Як інтелігентна людина, він міг був дуже легко знайти якийсь вихід, якусь розв'язку, без морду. Отож, стан примушення так само відпадає.

Крім морду, обвинувачений провинився теж щодо зрадницьких стосунків (§ 100е кодексу карних законів і § 7, додаток А до договору щодо військових з'єднань). З 1954 року він підготовлявся до розвідувальної діяльності у Союзній Республіці, а з 1956 року він підприняв зустрічі з іншими агентами, чинив службу кур'єра й робив власні спостереження у тій свідомості, що тим самим він у висліді своїх зусиль, скерованих на вивідання державних таємниць Союзної Республіки й військових таємниць, служив своїм наказодавцям.

Вимір кари

Обвинувачений, що його судить Високий сенат, склав привселюдно свого роду генеральну сповідь, яку в такій вражаючій і щирій формі лише рідко можна почути в залі засідань (суду). Він відкрито й безпощадно розкрив свій внутрішній розвиток, не намагаючись тим виправдати себе й свої вчинки. Він видимо приклав зусиль, щоб дати вірний образ свого душевного стану протягом 10 останніх років, коли то він, як агент чужої таємної служби, вчинив гідні зневаги злочини. Не зважаючи на тяжкі провини мордів; у яких його викрито, не можна за його поведінку, що її він виявив під час процесу, відмовити йому певного признання, і на думку про його долю мимоволі відчувається хвилювання і стає жалко, що ця інтелігентна людина, завдяки супротивним обставинам і помилковому політичному керуванню, заплуталася в цю справу. На його дитинство випадає друга світова війна, в якій його батьківщину окупували навперемінку німці, росіяни і врешті знову німці, а відтак остаточно росіяни. В той час людське життя не мало великої вартості. В його батьківщині велася війна майже всіх проти всіх. Українці боролися проти поляків, поляки проти українців, обидві ж сторони боролися проти комунізму й німців. Тоді він теж пізнав передусім український рух спротиву, який в боротьбі проти поляків, частково теж проти німців і проти росіян, був безпощадний. Відбувалися напади на місцевості, які спалювано, а людей вирізувано в пень. Ця війна сягнула аж до малого села, в якому обвинувачений виріс. Він бачив лише безглузді наслідки цих політичних змагань, не усвідомлюючи їхньої мети. Він засуджував усі ці дії, а все таки його, як 19-річного юнака, втягнуто в ті міжусобиці, втягнув КГБ, в лапи якого він несподівано попався. Його зобов'язано до співпраці над розбиттям українського руху спротиву. На це він погодився, бо він хотів бачити швидкий кінець різни. Коли ж він виконав своє завдання, для нього не було вже жадного вороття, бо в його рідному селі стало відомим, що він був співробітником КГБ. Завдяки своїй дотеперішній праці він попав теж у конфлікт з батьківським домом, який підтримував український рух спротиву. Його розвиток майже примусово довів до того, що він остаточно став співробітником КГБ. Після інтенсивного школення він уважав слухним усе те, що робив КГБ. Коли йому дано завдання замордувати Ребета і Бандеру, то на підставі свого дотогочасного розвитку він ані духово, ані морально не доріс до цієї поважної ситуації. Хоч його тоді якраз мучила совість, в ньому переміг апаратний. Але зараз після убивства Бандери в нього почалося внутрішнє перевернення. Під впливом своєї дружини він досить швидко звільнився від дотеперішніх своїх поглядів і пізнав нелюдськість методів своїх наказодавців, методів, що їх він незабаром відчув на власній шкірі. За ними стежили в його помешканні й недовіряли йому. Він був примушений

боятися за своє життя. І тепер, на жаль, щойно тепер, він знайшов вихід (від КГБ) і подався з своєю дружиною на Захід. Манера й спосіб, якими він тут був готовий нести відповідальність за свою незаконність, його намір розкрити тут свої морди і, не шалачи своєї особи, виявленням методів своїх наказодавців дати вияснення і пересторогу, не залишають жадних сумнівів щодо щирости зміни його переконань. Він є в широкому значенні жертвою своїх наказодавців, які не знали жадного милосердя супроти вбитих, що були інших політичних переконань. Його вчинки є, однак, самі собою жакливі. Закон припускає за морд абсолютне покарання, а злагіднюючі обставини, які є в особі обвинуваченого, не можуть бути узглядені.

Пропозиція

Я пропоную засудити обвинуваченого за два злочини морду на до- смертну каторжну тюрму за кожний злочин, і за зрадницькі стосунки. На підставі параграфу 100е кодексу карних законів, параграф 7 додаток А до договору про військові з'єднання, на кару трирічної в'язниці і на покриття коштів процесу.

Крім того я пропоную:

- а) позбавлення почесних громадянських прав на протяз цілого життя,
- б) продовження ув'язнення,
- в) конфіскацію забезпечених (поліційно) фальшивих документів.

Після короткої перерви, о годині 11-ій промовляє співобвинувач, д-р Ганс Нойвїрт з Мюнхену, адвокат пані Ярослави Бандери. Через хвилювання він говорить не дуже зрозумілим для слухачів голосом, деколи лише підвищуючи його тон. Стиль промови барвистий, але важкий, а тому стенографісти не встигають і не можуть записати всього. Сташинський уважно слухає слів промовця, в залі панує велика тиша.

ПРОМОВА АДВОКАТА Д-РА НОЙВІРТА

Високий суде!

Від позивачки пані Бандери, репрезентованої тут уповноваженою нею дочкою Наталею й обома колегами-адвокатами Керстеном і Падлохом, я одержав доручення в рамках процесуальних можливостей діяти в такий спосіб:

1. Подбати про те, щоб було збережено авторитет Степана Бандери на випадок, коли б обвинувачений побачив для себе шанси в тому, щоб на фоні українського визвольного руху виправдатись і висунути певні твердження.

2. В цьому процесі є неповторна нагода вияснити ті обставини, які створили передумови для злочинних вчинків, з'ясувати причини за-

лежність і остаточною відповідальність за виконані вчинки та висунути легітимні домагання на відшкодування за спричинені шкоди,

Цілком особисте доручення, яке я одержав, говорить: без помсти.

Щодо цього останнього доручення я мушу особливо підкреслити, що це не жест, це доручення впливає з духу дому Бандери — родини священника, яка віддала трьох синів у жертву за українську свободу.

Високий суде! Хай це доручення, ця вказівка дасть причину до дуже принципових стверджень. Пан прокурор говорив про політичний морд. І треба ствердити, що хоч процес був чисто кримінальний, його підстава й тло є суто політичні, бо йдеться про визвольну боротьбу цілого народу. В ході історії людства не раз була нагода переконатися, що є такі змагання, така боротьба, яка виникає лише під час ударів людей з чужим насильством і там, де людська свобода та найістотніші демократичні права є zagrożені смертельною небезпекою. А за засадами нашої західної традиції, така боротьба є освячена. І якраз українці, впродовж свого важкого історичного процесу, показали нам, що вони готові йти за покликом цієї традиції. Виходячи з цього становища, я можу й хочу зробити певні висновки, щоб, з одного боку, в'яснити, де є основні мотиви, а з другого, щоб показати, які причини треба розглядати з процесуальної точки зору і що означає поведінка підсудного, до яких вислідів вона довела, врешті, що нам треба ствердити з правничої точки зору.

Мій високий суде! Для мене, — хоч я народився поза межами... (Німеччини — ред.), особисто доля моєї батьківщини є дуже близька, — цей процес був суто кримінальним процесом і мені здається, що з огляду на правно-політичний бік справи нам треба бути особливо вдячними за те, що високий суд остаточно зміг зберегти в силі цей характер процесу і при цьому справді довів усьому світові, що властиво означає правовість у Німецькій Союзній Республіці в дусі традиції німецького права.

З свого боку я міг би піти страшенно легким шляхом, обмежуючись лише подякою, бо достойні представники (суду — ред.) з'ясували все дуже вичерпно.

Попри цю урядову документацію можна далі пройти тільки обхідним шляхом помірною узгляднення. 211 параграф карного кодексу, якщо його докладно пристосувати до підсудного, каже, що вбивцею є той, хто підступно вбиває людину, а тут було убито двоє людей і з точки зору кримінального права доведено, що спричинник убивства в хвилину виконання свого вчинку хотів забити людину, він усвідомлював собі, що вбиває людину, і з цієї причини він повинен відповідати за всі наслідки свого вчинку та понести кару. Але цей процес проходив у дусі неймовірної людяності, зродженої з безприкладного суверенного самоопанування, і певною мірою дав підсудному змогу повністю виявити свою особовість. При цьому ми пізнали, що й для нього (Сташинський)

зого — ред.) досвід з процесу є також якоюсь мірою небуденний. На мою думку, тут немає нікого, кому б не заімпонували безприкладна концентрація (думок) та запас слів підсудного, який говорив не рідною мовою, і нема нікого, кому б ці речі не промовили до серця, хоч у залі панував настрій «лави присяглих».

Признаюся, що були хвилини, коли хотілося крикнути: Бога ради, що ж властиво сталося? Хто колинебудь займався російською літературою, — а я під час мого довгорічного ув'язнення докладно її простудіював, — той майже схильний бачити в цьому випадку примітивний причинний зв'язок з нею. Але, як юрист, я мушу так ставити питання: що властиво є? Примус наказу? Відсутність свободної волі? Це дуже важкі й скомпліковані питання. До того ж треба мати на увазі пересторогу пана президента суду, що підсудний ще не засуджений, а також треба пам'ятати про засаду, що процес у правовій державі мусить проходити без жадної упередженості, і що збирання доказів мусить бути доведене до найможливіших меж...

В дальшому д-р Нойвірт перейшов до характеристики злочинної сути більшевизму і большевицької системи, яка ламає людські душі. Продуктом цієї системи є якраз Сташинський, слухняний виконавець наказів КГБ. Заторкуючи справу висилки Сташинського до Роттердаму, щоб там, під час відзначування річниці смерті полк. Євгена Коновальця, він спостерігав за Провідником ОУН Степаном Бандерою, д-р Нойвірт цитує слова підсудного:

«Я мав змогу докладно спостерігати, що Бандера був одним і з головних промовців». Він змальовує перед нами також окремі фази своєї виступу до релігії, — говорить далі д-р Нойвірт про Сташинського, — а в одному місці, на запитання пана президента про його відношення до релігії, він каже: «Ну так, про це властиво не можна розповісти ніякою словами, але все таки я вийшов з християнської родини». Остаточно він збагнув основні засади віруючої в Бога людини: не вільно робити жадного зла, себто, не вбий! Це є найвищіше ствердження з огляду на вимірення кари.

Ми бачимо, як Сташинський змагається сам із собою: по одному боці стоїть наказ (а я переконаний, що це не вигадка, бо він вживається в справі), а по другому боці — його переконання. Коли він був ще в'язнем, капітан транспортної міліції (Ситніковський — ред.) натякнув йому на ті події, які відбувалися в його батьківщині, і вказав, що треба покласти край витівкам тих людей (українських повстанців — ред.) під претекстом, що цього вимагає справа миру! Є вимоги куди більших жертв, ніж служба в спецвідділах. В рамках цих наказів КГБ вживається остання консеквенція його настанови.

Врешті підсудний з'ясує нам, як він зустрічався з Ребетом і Бандерою, як при цьому він не певно почувався — «я поводився, як дурень». В крайньому зняковинню він ніби зашнуровує свій черевик.

офієра підносить смертоносну зброю до обличчя іншого (Бандери — реда) і натискає язичок. Він знає, що це спричиняє смерть, але він переконаний, що цього не можна оминати, що він мусить це зробити. Це означає втрату життя...

Практично, я міг би на цьому закінчити, — каже д-р Нойвірт, однак продовжує свою промову:

Якщо Сташинський твердить, що він одержав наказ і мусів його виконати, то він викручується і цим ми повинні зайнятися. Щодо одного нема жадного сумніву, а саме, що советський наказ — це поганий наказ! Зрештою, советських наказів не можна розуміти, якщо не зглянемо світоглядних (большевицьких) підстав, з яких ці накази зродилися, і як їх немов муштру, набито в голови людей, що повинні їх виконати.

Д-р Нойвірт говорить далі про московсько-большевицькі нелюдські методи, якими Москва борює український визвольно-революційний рух: про народовбивство в Україні, підкреслюючи при тому політичне підґрунтя скривовбивства в Мюнхені. Вказавши на наказодавців у Москві, він, правда, назвав Сташинського «бідолохом», жертвою большевицької системи, але в дальшому гостро засудив убивника. Сташинський став об'єктом диявольських методів большевицького режиму, але він перебрав на себе роль ренегата, модерного яничара (при цих словах Сташинський неспокійно рухається у своїй лавці і на його обличчі видно легку рум'яність), який найпідлішим способом використовує свою сестру, щоб вкрастися в довір'я націоналістичного підпілля. Він свідомий того, що — «цього ти не повинен робити», але він таки зробив це. Він свідомий наказу «не вбий», але він убив. Спершу д-ра Ребета, опісля Степана Бандеру, організатора й керівника українського визвольного руху. «Знищенням Ребета й Бандери ми послабимо визвольні позиції українців!» — ось диявольська логіка наказодавців у Москві. При цьому д-р Нойвірт зображує розмову цих наказодавців (далі цитує с.о. дослівний текст промови):

Накажім нашим винахідникам зробити якийсь винахід, яким можна б звести зі світу наших противників, а саме — винайти пістолі. В минулому ці пістолі вже виявили свою знищувальну силу, а цього разу і також в інших випадках їх ужито в чужій суверенній державі, а саме в Німецькій Союзній Республіці. Цього не можна промовчати.

Мої достойні панове! Тут ми знову повертаємося до проблеми вирішення кари. Якимсь жахом віє від цього советського суспільства, від його внутрішнього ладу, який створив большевицьку поліційну систему. Цікаво було прислухатися, як у Сташинським завжди гавкають собаки Павлова...

Адвокат Нойвірт докладніше вияснює проблему «умовних рефлексів», що її досліджував московський учений, проф. Іван Павлов (жив у 1849 — 1936 рр.). Павлов дресував собак таким способом, що, наприк-

лад, кожного разу, коли давав їм їсти, дзвонив. Пізніше пси реагували на звук дзвінка — з допомогою так званих ниток смаку — так само, як під час одержування їжі. Большевики пристосували ці досліди Павлова до виховання людей. Люди ставали живими автоматами, які безвільно реагували на дані їм знаки. Таким «дресованим собакою Павлова» зробив КГБ Сташинського. Після цих пояснень д-р Нойвірт говорить:

Яких слів, яких пояснень ми не привели б на те, щоб дати змогу збагнути цю людину (Сташинського — ред.), — а тут можна б про це говорити впродовж цілих годин, — все це не зможе заперечити того основного факту, що Сташинський знав, що вбиває д-ра Ребета і Бандеру. Він докладно знав: ось я переступаю границі суверенності, я є тепер у Мюнхені, на чужій суверенній території, де її громадяни мають свій суспільний устрій, що його я повинен респектувати, і що зрештою знання законів не є міродайне, але і незнання цих законів не може обергати мене перед карою.

У головних засадах не може бути помилок. Якщо правдою є, що в Советському Союзі досліджування фізичного життя відіграє, з причин державної рації якусь спеціальну роль, то це в засязі нашої правоти не може зворювати якихось виправдуючих консеквенцій.

Високий суде! Отож треба врешті ствердити, що, як з одного боку, неможливим є охопити уявою все те, що я роблю і за що на випадок потреби я мав би відповідати, так, з другого боку, не можна цього застосовувати щодо підсудного. А відносно 52 параграфу, то я дозволю собі ще пригадати, що якась чинність не є каральна тоді, коли виконавець є примушений до неї непереможним гвалтом чи загрозою своєї смерті. А він (Сташинський) не може переконати нас у тому, що він був під абсолютним тиском, бож пізніше, у зв'язку з цілком іншими обставинами, він погодився з нами, яку він мав змогу суб'єктивно оцінювати речі.

Тут ми приходимо до нового елемента, а саме до справи пані Інге Сташинської. Ми не бачили її, але це не перешкоджує ствердити той нечувано драматичний елемент. Слухаючи слів підсудного, ми були по-людському зворушені, при цьому нам пригадалася друга частина Фавста... Однак, в цьому домі не водиться занадто філософувати. Також те, що Сташинський оповів нам та як змалював свої відносини з Інге Поль, якоюсь мірою є по-людськи хвилюючим. А все це сталося з тієї причини, що таємну поліцію (КГБ у Москві — ред.) очолив керівник молоді (Шелепін — ред.), який не має поняття про головні принципи, і виявив до Сташинського ласку (дозволив йому одружитися — ред.). В протилежному випадку ніколи не було б згоди, щоб він одружився з Інге Поль, у висліді не було б виникло нещастя (для КГБ — ред.) і сьогодні добряга Сташинський сидів би собі десь дуже далеко

в Росії, не маючи такого вигідного життя, що його має засланий у вільний світ агент, з добрими дієтами й постійною платнею.

Але несподівано в його житті появляється жінка. І це якраз надає цілій справі смаку схвильованості і парадоксальності. Чоловік є продуктом такої методи виховання, якою видресовано собак Павлова, але ось приходять ця жінка і якраз вона є тою, що, апелюючи до його сумління, виправдує остаточно нашу (західню — ред.) систему. Одначе, як би ми не крутили з цією справою, ми не маємо можливості дати роз'яснення, немов у сповідальниці. Ми сидимо в судовій залі. Хоча б ми як дошукувалися чогось людського, завжди залишається морд і знищення двоє людей.

Я не бачу тут жадної можливості, бо істоту вчинку нормує підступ, і якщо цей підступ є так доведений, як тут, немає жадного прощення. Я не завидую панові оборонцеві розв'язки цього питання.

Про найсуттєвіші справи тут говорив уже пан федеральний прокурор, я хотів би ще дати лише деякі підкреслення.

Те, що діється там, в Україні — це без сумніву за своєю суттю є народовбивство. Народовбивство для політичної мети, яка розглядає народи лише як ступень переходу до остаточного урегулювання світу.

Насвітлюючи своєрідну роллю Сташинського в цьому народовбивстві, д-р Нойвірт підкреслює, що Сташинський душею не є українець. Він дослівно сказав:

Душа цього чоловіка не є вже душею українця. Вона була знищена вже тоді, коли він нам сказав: «я є росіянин». Але ми бачили, що і в пізнішому пізнанні він не віднайшов її, хоч у нього є деякий поворот. Він виявляє, що в нього є бажання покаятися. Я не зважаюся окреслювати, як далеко він у цьому бажанні зайшов. Це видно буде тоді, як виникне питання про уласкавлення.

Про всі ці справи ми не хочемо тут більше говорити. Але тому, що очевидним є те, що там (в СРСР — ред.) діється і що Ребет і Бандера втратили життя так, як це наказали режисери, то наше вирішення по-мітно потрясе тамошнім життям. Наші правні розпорядження виникають з нашого теперішнього розвитку. Хід цього розвитку намагаються співформувати, визначувати та на нього впливати наказодавці в Москві, які вже раніше добре пізнали, якою дійною короною є пропаганда. А це є характеристичне...

Закінчуючи свою промову, д-р Нойвірт покористувався цитатами з твору Мілована Джіляса п. н. «Розмови з Сталіном», стверджуючи, що в Росії нічого не змінилося навіть після смерті диктатора:

«У всякому разі Сталін був потворою, яка на практиці... не могла визнавати нічого іншого, як лише успіх, насильство, фізичне й духовне знищення... Сьогодні його значення принижується, а його «помилки» натавровується. А все таки детронізація Сталіна доводить, що правда завжди перемагає, навіть і тоді, коли ті, що боролися за правду, загинули».

були. Людське сумління є невмоліме і незнищенне. На жаль, і сьогодні також, після так званої відсталізації, можна прийти до такого самого висновку, як раніше: світ Сталіна не загинув... його суть і його сила залишилися незламани...»

Злочин Сташинського і процес — це пересторога для вільного світу.

Голова суду перериває розправу до год. 15-ої після обіду. В коридорі суду помітне пожвавлення розмов між українцями, слухачами процесу. Якраз прийшла вістка, що Український Конгресовий Комітет Америки — УККА 12 жовтня вислав телеграму до канцлера німецького уряду Аденауера з проханням поробити заходи, щоб вислід процесу був переданий до ОН і щоб німецькі чинники запропонували Об'єднаній Нації взяти обговорення цієї справи на порядок своїх нарад. УККА вислав теж домагання до німецького уряду, щоб цей збільшив охорону для українців, які живуть в Німеччині.

О год. 15,02 голова суду надає право голосу співобвинувачеві, д-рові Мірові з Мюнхену, адвокатів пані Дарії Ребет. У своїй, майже 50-хвилинній, промові д-р Мір шукає, як здається слухачам, пом'якшуючих обставин для Сташинського, а це викликає помітне здивування серед націоналістів і публіки.

ПРОМОВА Д-РА МІРА,
адвоката пані Дарії Ребет

Пане Президенте! Високий Сенате!

В кінці цього процесу приємно ствердити, що він не став показовим процесом. Слава Богу, що нам не можуть зробити такого закиду і що тверезий та діловий розгляд справи сполучився з тверезим і діловим визнанням підсудного, яке дало надійну і підбудовану міцними доказами підставу для вашого рішення.

Цей процес однак дав нам можливість придивитися до реторти практичної роботи таємної служби Советського Союзу, тої таємної служби, в сфері діяльності якої нам відома і про яку ми знаємо, що вона утримує цілу армію агентів, щоб проникнути всюди і підкопати увесь світ.

Нема сумніву в тому, що комунізм протягом свого 45-річного існування досягнув дуже помітних успіхів, і вже керівник американської контррозвідки Даллес якось сказав, що ми не повинні недооцінювати цих успіхів і мусимо виявити досить самокритики, щоб їм відкрито дивитися в очі і обмірковувати собі, як ми маємо протиставитися цій зростаючій силі. Лише зрозуміння комунізму дає нам в руки засоби для його побороження.

Трагізм цього процесу полягає в тому, що некуплений залізничний квиток став для двох чесних людей квитком для подорожі на той світ. Наша потреба малювати перед вами ще раз картину української виз-

вольної боротьби. Але на цьому місці слід зазначити: ядро і рушійні сили цього спротиву, цього визвольного руху, знаходяться не за кордоном. Вони містяться в Україні і сили, що діють в ній, є динамічними організаторами цієї боротьби за свободу. Закордонна організація ОУН сприяє лише підтримкою, інформацією і з'ясуванням.

Що стосується вчинку підсудного, то мені здається, я якось чув сумнів у тому, що він спричинив смерть п. Ребета. Це не випадково, що висловлювалися такого роду міркування, бо експертиза без сумніву виявила в п. Ребета в високій мірі....

У свій час також і його смерть була приписана відмові серця працювати. При цьому слід звернути увагу на одну обставину, яка ще не була згадана.

У своєму ясному зізнанні підсудний ствердив, що замах відбувся поміж партером і першим поверхом. Підсудний тут на процесі повторив, що він піднявся на перший поверх і скоро після того почув, що хтось відчинив двері будинку. Тоді він відпечив зброю і почав повільно спускатися по сходах, назустріч Ребетові, який піднімався по сходах нагору. Безпосередньо перед зустріччю на другій третині сходів відбувся замах. Пана Ребета знайшли мертвим на другому поверсі будинку на площі Карла ч. 8. Мені здається, що ця обставина не є цілком не істотною, бо я вважаю, що у випадку раптового припинення діяльності серця пан Ребет не був би спроможний піднятися на другий поверх. Але це сталося. Знайдення пана Ребета на другому поверсі свідчить про те, що в нього не потрапив концентрований заряд отруйного струменя, бо він піднявся по сходах ще трохи вгору. Це було б несполучно з раптовою серцевою смертю в наслідок відмови... (медичні фахові вислови).

Крім того, ствердження експерта не примушує пророкувати швидку або близьку смерть в наслідок припинення діяльності серця. Та обставина, що пана Ребета знайшли на другому поверсі, є для мене доказом того, що смерть справді була спричинена отруйним струменем і що цей струмінь є первопричиною його смерті саме в цей час.

Деяко надзвичайною є та обставина, що протягом цілого процесу до пані Ребет ні разу не звернулися з проханням, з огляду на твердження експерта подати інформації про стан здоров'я її чоловіка, і що вона також ніколи з офіційного боку не довідалася, що її чоловік помер непрямою смертю.

Другою проблемою, яку ми маємо дослідити, є правнича оцінка вчинку підсудного. Сьогодні в судовій залі вже багато разів можна було почути слово «вбивство». Я мушу насамперед ствердити, що я не міг прийти до правничого переконання, що ми тут маємо справу з підступним вбивством. Я вбачаю у підступності, яка одержала в численних судових вироків відповідне тлумачення, а яке врешті завершується висновком, що вбивство є тоді підступне, коли його dokonano більше ніж лукаво, використовуючи довірливість жертви.

Те, що нас у цьому випадку спокушує вірити у підступність, є в дійсності помилковим висновком: підступною є зброя, примітивна, непоказна, що в жадному разі не виглядає як зброя, якою можна заподіяти смерть. Саме тут знаходиться дуже спокушаючий і для наших міркувань, на мій погляд, дуже небезпечний аргумент. Зброя сама з себе є дійсно підступною, але ми повинні звернути увагу насамперед не на зброю, а на спосіб виконання вбивства підступним.

Беззахисність жертви і її довірливість — суд має про це таку саму думку — не мусять бути створені виконавцем замаху, вони можуть існувати незалежно від нього. В порівнянні з тим, жертва, яка спить, і яку хтось вбиває, є дійсно беззахисною і довірливою — таке вбивство є підступним.

Чи був Ребет беззахисним, чи був він довірливим?

У тому стані, в якому Ребет піднімався по сходах, він без сумніву не був беззахисним. Також поняття довірливості тут не на місці. Про довірливість можна було б говорити, коли б ворожі наміри підсудного були наочними. Суб'єктивно намір виконавця мусів би містити в собі особливу негідність.

Підсумовуючи, я мушу сказати, що вчинок підсудного не можна назвати підступним. Він був хитрим. Сташинський використав момент несподіваності. Несподівана зустріч, яка веде до того, що жертві бракує можливості оборонитися, ще не є підступністю. Тут не можна просто вжити поняття скритовбивства (Meuchelmord), як його звичайно вживають нефахівці. Сташинський вийшов назустріч своїй жертві. Уявм собі, що він мав у руках пістоль; він підняв перед своєю жертвою цей пістоль і натиснув на курок — чи можна було б в такому випадку говорити про підступність?

Моя правнича совість не дозволяє мені зробити інакше, як сказати, що Сташинський вийшов назустріч своїй жертві, віч-на-віч, і подивився на неї; звичайно, це був дуже неприємний вчинок, в якому його обвинувачують і який його примусили зробити, але Сташинський лише заскочив свою жертву. Те, що зброя була захована і її не можна було розпнатися, є на мій погляд неважливою деталлю при оцінці суб'єктивної обставини підступності. Мені, однак, здається, що цей випадок не можна порівняти з таким, в якому створено відносини довір'я, напр., чоловік іде зі своєю дружиною гуляти, спочатку створює відносини довір'я, викликає стан довірливості, а пізніше вбиває її. В нашому випадку справа виглядає інакше. Стан довірливості може постати щойно тоді, коли виконавець замаху щось зробив для його створення. Мені здається, що в нашому випадку цілковитої відсутності будь-яких взаємин поміж виконавцем замаху та жертвою про це не може бути мови, бо ж контакт поміж ними полягав лише у стеженні за життєвими звичками Ребета. Стеження відбувалося без відома Ребета і без якихось взаємовідносин

з ним. Тому я вважаю, що ми — як я вже сказав — не в стані об'єктивно ствердити наявність підступності.

Мені здається, Високий Сенате, що клеймлення підсудного, який тут перед вами відверто визнав свою вину, як примітивного вбивці, було власне необґрунтованим звільненням від відповідальності тих осіб, які несуть головну відповідальність. В такий спосіб я переходжу до другої проблеми.

Не так давно ми спостерігали за процесом проти проф. Ляйбранда і також за цілим рядом інших процесів, свідками яких ми були, і ми так часто чули посилення на створений наказом примус, яке практикувалося часом з успіхом, часом без успіху.

Коли розглянути ситуацію підсудного дуже тверезо і без упередження, то я хотів би сказати словами вдови пані Ребет, яка могла б бути, на мою думку, найкращим оборонцем для Сташинського:

«Хто знає тамтешній стан речей, і хто знає, які методи там застосовують супроти людей, що потрапили до лабет таємної служби, той знає, де велику міру пробачення для вчинених такими людьми вбивств».

Це не випадково, що такі слова походять з уст пані Ребет. Вона далека від того, щоб Сташинського засуджувати, вона йому давно простила, можливо, що вона бачить цей процес зі значно вищої сторожової башти і замах на її чоловіка здається їй етапом у маршруті українців. Вона стає на вищий п'єдесталь і дивиться на речі з іншої вежі.

Вона вірить у створений наказом примус для людей, які вже раз заплуталися, виконуючи доручення таємної служби. Сташинський дав для КГБ письмове зобов'язання виконувати його доручення, що йому навряд чи можна поставити в вину. КГБ обробляв Сташинського ще тоді, як він був 19—20-літнім юнаком. Сташинський був вбудований в цю систему і йому надзвичайно тяжко було сказати: «ні».

Наявності факту примусового стану в розумінні § 52, на мій погляд, не можна прийняти з таких причин: (не можна було добре зрозуміти. — Прим. стенографістки).

Я аж ніяк не вважаю, що у випадку Сташинського ми маємо елементи підступного вбивства. Я стою на становищі, що підсудного не можна ані розглядати, ані карати як скритовбивника (Mörder).

Що стосується довірливості Ребета — я вже згадав — це дивно і було для з'ясування стану речей не цілком добре, що пані Ребет ніколи не вислухано.

Напередодні своєї смерті Ребет виявив незвичайну поведінку, коли його син хотів піти до кіна...

ПРЕЗИДЕНТ перебиває і питає, чи д-р Мір бажає внести пропозицію.

Д-р МІР продовжує: Я вважав би потрібним вислухати пані Ребет.

Пані Ребет сказала мені, що її чоловік напередодні досить енергійно виступив проти бажання її сина (піти до кіна), без пояснення, він лише сказав: «Мені здається, що для тебе буде краще, коли ти залишишся тут».

Вона пізніше не раз замислювалася над цією поведінкою свого чоловіка, яка їй впала в очі, і їй здавалося, що Ребет мав невне передчуття або принаймні почуття, що за ним слідкують, він відчував на собі чийсь тиск. Він сам дав перед своєю смертю підставу для таких міркувань. Але це лише думки і роздумування, про які пані Ребет мені особисто розповіла і які я не хотів би ховати від суду. На всякий випадок я вношу пропозицію вислухати про це пані Ребет. Тему допиту я назвав.

Сташинський розповів нам про вбивства в його селі, про вбивство одного 12-літнього хлопця і тому подібне. Це все переживання у віці в 12-13 років, які міцно збереглися в його пам'яті. Він одержував випік, згідно з яким вороги Советського Союзу є людьми найгіршого гатунку. Можливо існувала безліч аргументів, які сприяли внутрішньому перетворенню підсудного в комуніста. Доведено, що це виховання є беззастережним і безкомпромісовим і що його вислід є також безкомпромісовим.

Я також розумію, чому він виконував доручення. Доки доручення не загрожує життю іншої людини, його виконання можна зрозуміти. Але в ту хвилину, коли підсудний одержав ясне і недвозначне доручення вчинити морд, він не мав права посилатися на «стан примусу». Цей підсудний виявив гелігентність і у своїй пізній поведінці дав докази того, що він вмів здійснювати свої власні бажання і цілі і вмів знаходити дуже дотепні і розумні шляхи для цього.

Існує дуже простий спосіб уникнути такого стану примусу. Жадна людина у світі не може зробити закиду іншій людині — також російська таємна служба не може цього зробити, — коли агент виправдується і ствердить: Я просто не можу вбивати, я нездібний вбити іншу людину. Я готовий виконувати інші доручення, але я не можу вбити людину.

Така заява про нездібність вбити людину, на мій погляд, знайшла б також доступ до сердець комуністичних начальників. Мені здається, що вже саме лише твердження про власну нездібність викликало б стільки сумнівів щодо успішного виконання доручення, що було б знайдено інший об'єкт для цього. Нам ясно, і ми не робимо собі з приводу цього підсудних фальшивих ілюзій, що доручення було б будь-що здійснене.

Підсудний міг залишитися співробітником таємної служби і запропонувати: Я готовий виконати інше доручення. Він міг знайти шлях, який би повернув його від вбивства, від здійснення такого кривавого доручення.

Це слід поставити підсудному в вину. Ці міркування повинні унеможливити застосування для підсудного § 52 про стан примусу. Проте слід ствердити, що він знаходився під певним примусом наказу і йому без сумніву було не легко ухилитися від цієї системи.

Я не хотів би також вимагати від підсудного використати нагоду свого перебування на території Союзної Республіки для того, щоб залишитися тут. Не можна вимагати від людини, духове формування якої не досягло зрілості, щоб вона раптом стала зрадником, яким би під-

судний, відповідно до його тодішнього світогляду, в цьому випадку став. Йому слід поставити в вину, що він тоді ще діяв як виконавець доручення з переконання, що однак виключає стан створеного наказом примушення.

Стереотипні вислови пана Сергея, що, мовляв, вороги Советського Союзу мають бути усунені, могли зламати спротив підсудного — це я готовий зрозуміти і цю обставину слід зарахувати йому на користь. Отже я вважаю, що стан підсудного не був «спричиненим примушенням лихом» (німецький правничий термін: „Nötigungsnotstand“ — ред.), але існувало певне примушення, створене наказом. Тому я вважаю, що підсудний вчинив вбивство — «тотшляг». (Німецький правничий термін „Totschlag“ означає в українській мові вбивство і є меншою провинкою ніж морд — скритовбивство — ред.).

Більша частина зізнань підсудного переконує нас в тому, що він каже правду. Однак я хотів би зазначити деякі сумніви, які виникли в мене, і мені здається не без підстав.

Я не можу повірити підсудному, що його стеження за Степаном Стахуром, який вбив письменника Галана, було таким невинним, як він його змалював. Він твердить, що його шеф лише хотів довідатися, як стався цей вчинок. Однак все було досить ясно. Крім цього, напевно було відоме також прізвище, бо прибічна охорона Галана знала студента, який у нього мешкав. Мені здається провдоподібним, що про прізвище студента... (На цьому місці стенографістиці не пощастило записати кілька речень, — ред.).

Таємна служба хотіла насамперед довідатися про місце перебування пана Стахура, а не про обставини вчинку. Про місце його перебування Сташинський поінформував своє начальство. Я маю великий сумнів щодо правдивості його відповіді на відповідне питання, що, мовляв, Стахура зловили, але це не мало нічого спільного з виконанням ним дорученням. Я вважаю це непереконливим, але не можу цього довести. Я лише хотів вказати на мої сумніви.

В заключенні я ще хочу вказати на те, що кілька разів створювалося враження, ніби така метода застосування отрути, про яку була мова на цьому процесі, як засіб для ліквідації незручного учасника руху спротиву або особи, що борювала комунізм, тут була доведена вперше. Однак я знайшов в одній книзі численні докази того, що вже раніше застосовувалися подібні методи і засоби при вчиненні замахів.

Ця книга має назву «Право на совість», вона була написана Ніколаем Хохловим, капітаном КГБ до його переходу на Захід. Йому відомі численні приклади такого роду і він розповідає про них у своїй книзі. Я згадую про це, бо це має відношення до питання про походження зброї. Хохлов розповідає про дві Московські установи, лабораторію ч. 12 і лабораторію ч. 13, їхня спеціальність: «безшумні пістолі».

Я хотів би підкреслити, що отрута, яка вбиває людину, відома не лише від часу появи Сташинського, а вже давно. Мені здається, що найважливішим висновком із цього процесу є ствердження, що найвищі органи советської таємної служби спільно з Центральним Комітетом партії дають агентам такі доручення виконувати скритовбивства.

Що стосується особи Ребета, то слід сказати, що на цьому процесі не виявилось нічого такого, що могло б дати советам підставу поставитися до нього поблажливо. Він був теоретиком, політичним письменником, написав деякі книги, також філософського характеру — все це для советів є підставою для того, щоб його як небажаного теоретика зліквідувати.

Високий Сенате! Від імени пані Ребет я мушу ще раз запевнити, що вона не відчуває до Сташинського навіть найменшої ненависти, але вона співчуває йому, і вона має рацію. Жаден винуватець не знаходить перед судом свого власного сумління... (далі не записано, — прим. ред.).

Пані Ребет набрала переконання, що Сташинський від усього серця і зі щирої душі шкодує, і лише ця обставина є для неї заспокоєнням і виправданням, хоч вона через вчинок Сташинського втратила свого чоловіка. Вона говорить словами Ніцше, що кров є поганим свідком правди і кров отрує найчистішу душу.

Мені здається, що процес дає нам переконання, що пані Ребет, як жертва і вдова жертви має право висловити свою думку і з'ясувати своє становище до справи.

Логічний вирок був би також вистачальним, бо вчинок Сташинського означає для нього обтяження його совісти, якого він, як відповідальний за смерть двох людей, ніколи не позбудеться.

Після виступу д-ра Міра промовляє пані мгр. Дарія Ребет, підкреслюючи, що вона не має ненависти до Сташинського і не кладе ваги на його покарання.

СЛОВО ПАНІ ДАРІЇ РЕБЕТ

Високий Сенате!
З причин (труднощів) мови, а також, щоб ясно висловити думки та докладно їх зформулювати для того, щоб між іншим не виникли якісь недорозуміння, я коротко з'ясувала на папері те, що я хотіла б сказати.*

* Текст промови пані мгр. Дарії Ребет був друкований у спеціальному випуску місячника «Український Самостійник», Мюнхен, 1962 р., але в ньому є деякі розбіжності поміж стенограмою записок під час процесу. Наприклад, пропущено перший розділ про те, чому п. Ребет відчитує своє слово, а не говорить. Далі, в тексті є деякі окремі слова, чого не знаходимо в стенограмі: висновок — або стенографістка не записала (що не є дуже можливим, бо пані Ребет читала виразно й помалу), або під час друкування тексту в «УС» пізніше ці слова додано.

